

SUOMEN KIRKKOHISTORIAL- | FINSKA KYRKO HISTORISKA  
LISEN SEURAN TOIMITUKSIA | SAMFUNDETS HANDLINGAR

69

# KASTEKÄYTÄNTÖ SUOMEN KIRKOSSA

1500- JA 1600-LUVULLA

Kirjoittanut

PENTTI LEMPIÄINEN

HELSINKI 1965

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

# Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran

## Julkaisuja

|                                      |                        |      |
|--------------------------------------|------------------------|------|
| <i>Pöytäkirjat liitteineen: I—X.</i> | 1892—1910 à 2:—        | 20:— |
| <i>Vuosikirjat: I—VI,</i>            | 1911—1916 à 2:—        | 12:— |
| VII—X,                               | 1917—1920 yht. niteenä | 3:—  |
| XI—XIV,                              | 1921—1924 » »          | 3:—  |
| XV—XVIII,                            | 1925—1928 » »          | 3:—  |
| XIX—XX,                              | 1929—1930 » »          | 2:—  |
| XXI—XXVIII,                          | 1931—38, à 1:25        | 10:— |
| XXIX—XXX,                            | 1939—40 yht. niteenä   | 3:—  |
| XXXI—XXXII,                          | 1941—42 » »            | 3:50 |
| XXXIII—XXXIV,                        | 1943—44 » »            | 3:—  |
| XXXV—XXXVI,                          | 1945—46 » »            | 3:—  |
| XXXVII—XXXVIII,                      | 1947—48 » »            | 4:—  |
| XXXIX—XL,                            | 1949—50 » »            | 4:—  |
| XLI—XLII,                            | 1951—52 » »            | 4:—  |
| XLIII—XLIV,                          | 1953—54 » »            | 5:—  |
| 45—47,                               | 1955—57 » »            | 5:—  |
| 48—51,                               | 1958—61 » »            | 8:—  |
| 52—53,                               | 1962—63 » »            |      |

### Toimituksia:

|           |                                                                                     |      |
|-----------|-------------------------------------------------------------------------------------|------|
| I.        | <i>Leinberg, Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne</i>                      | 3:—  |
| II—III.   | <i>Consistorii Ecclesiastici Aboënsis protokoller 1636—64,</i>                      |      |
| I—II      |                                                                                     | 7:50 |
|           | <i>Vallinkoski, Henkilö- ja paikannimihakemisto edelliseen</i>                      | 3:—  |
| IV.       | <i>Neovius, Chronographia Scandinaviae (Loppuunmyyty)</i>                           |      |
| V.        | <i>Leinberg, Åbo stifts herdaminne</i>                                              | 3:50 |
| VI.       | <i>Boetius Murenius, Acta visitatoria 1637—1666</i>                                 | 3:50 |
| VII.      | <i>Leinberg, Finlands territoriala församlingar. 2. uppl.</i>                       | 3:—  |
| VIII.     | <i>Colliander, Suomen papisto 19. vs:lla (Loppuunmyyty)</i>                         |      |
| IX.       | <i>Österbladh, Turun tuomiokapitulinarhikoston luettelo</i>                         | 1:—  |
| X.        | <i>Simolin, Petrus Bång</i>                                                         | 2:50 |
| XI.       | <i>Tutkimuksia Suomen kirkkohistorian alalta</i>                                    | 3:—  |
| XII, 1—4. | <i>Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta. Asiakirjoja ja tutkimuksia</i>     |      |
| 1.        | <i>1700-luvun herännäisyys</i>                                                      | 3:50 |
| 2.        | <i>1800- » »</i>                                                                    | 2:—  |
| 3.        | <i>1700- » »</i>                                                                    | 3:—  |
| 4.        | <i>1800- » »</i>                                                                    | 2:—  |
| XIII.     | <i>Simolin, Urkunder rörande det äldre wiborgska stiftet I</i>                      | 2:—  |
| XIV.      | <i>Cederberg, Maamme kirkonarkistot (Loppuunmyyty)</i>                              |      |
| XV.       | <i>Manninen, Liperin seurakunnan historia (Loppuunmyyty)</i>                        |      |
| XVI.      | <i>Lutherin uskonpuhdistus ja Suomen kirkko</i>                                     | 2:—  |
| XVII.     | <i>Ruuth, Abraham Achrenius (Loppuunmyyty)</i>                                      |      |
| XVIII.    | <i>Anthoni, J. Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo 1808—32, I—II (Loppuunmyyty)</i> |      |
| XIX.      | <i>Alanen, Savonlinna—Säämingin srk. 1721—1812 (Loppuunmyyty)</i>                   |      |
| XX.       | <i>Malin, Der Heiligenkalender Finnlands</i>                                        | 4:—  |
| XXI—XXII. | <i>Takolander, E. G. Melartin I—II, à 2:50</i>                                      | 5:—  |
| XXIII.    | <i>Hallio, Suomalaisen virsikirjan uudistus</i>                                     | 1:—  |
| XXIV.     | <i>Cederberg, Jaakko Stenius vanhempi</i>                                           | 2:50 |
| XXV.      | <i>Perälä, Eskil Petraeus</i>                                                       | 2:50 |
| XXVI.     | <i>Takala, Suomen evankelisen liikkeen historia I</i>                               | 4:—  |



KASTEKÄYTÄNTÖ  
SUOMEN KIRKKOSSA

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISTEN SEURAN  
TOIMITUKSIA 69

\*

FINSKA KYRKOHISTORISKA SAMFUNDETS  
HANDLINGAR 69

Kirjoittanut  
PENTTI LEMPIAINEN

ZUSAMMENGESETZT  
VON TAMMELAINE EMMELIINE ERI LEMPI  
PUBLISHED BY H. AND W. JARVILINEN

HELSINKI 1963  
SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISTEN SEURA



# KASTEKÄYTÄNTÖ SUOMEN KIRKOSSA

1500- JA 1600-LUVULLA

Kirjoittanut

PENTTI LEMPIÄINEN

ZUSAMMENFASSUNG:

DIE TAUFPRAXIS INNERHALB DER KIRCHE

FINNLANDS IM 16. UND 17. JAHRHUNDERT

HELSINKI 1965

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

# KASTEKÄYTÄNTÖ SUOMEN KIRKOSSA

1500- JA 1600-LUVULLA

kirjoittanut

PENTTI LEMPIÄINEN

KIRJAINEN

THE LUTHERAN CHURCH IN SWEDEN  
AND THE LUTHERAN CHURCH IN FINLAND

KIRJAINEN 1965

FORSSA 1965 - FORSSAN KIRJAPAINO OY



## ALKUSANA

Sekä eksegeetit että systemaatikot ovat tutkineet kastetta verraten runsaasti, mutta toimituksen käytännöllinen puoli on jäänyt vähemmälle huomiolle. Kastekäytännöstä on Suomessa julkaistu vain kaksi teosta. *Anders Johan Hornborgin* »Den finska kyrkans barndopsritual» (1860) erittelee oman aikansa kastekaavaa, mutta sisältää sen ohessa myös yksityiskohtien historiallista tarkastelua. Suomenkielisen kaavan Hornborg jätti kuitenkin kokonaan tutkimuksensa ulkopuolelle ja analysoi vain ruotsalaista. Suomalainen kaava sai odottaa yli seitsemän vuosikymmentä, kunnes *Aleksi Lehtonen* selvitteli sitä teoksessaan »Kirkon pyhät toimitukset» (1931). Huomattavin on hänen tutkimuksensa 1800-luvun käsikirjauudistusten osalta, kun taas hänen käyttämänsä kastekaavan varhaisempaa kehitystä valaiseva materiaali on niukka. Kastekaavan lisäksi Lehtonen selvitti myös toimituksen ulkonaisia puitteita. Näiden teosten lisäksi on huomattava *Asko Vilkun* »Die Ausrüstung des Menschen für seinen Lebensweg» (1959), jossa on runsaasti käytetty hyväksi kasteeseen liittyvää kansatieteellistä aineistoa.

Lehtosen työ nojautui paljolta *Edv. Rodhen* tutkimukseen »Dopritualet i svenska kyrkan efter reformationen» (1910), joka yhä vieläkin on läntisessä naapurimaassamme ainoa laajempi esitys kastekäytännöstä. Lisäksi mainittakoon *Th. Ekelundin* kastekaavoja sisältävä teos »Bidrag till dopritualets historia med särskild hänsyn till svenska kyrkan» (1909), josta kuitenkin valmis-

tui vain ensimmäinen osa. Saksalainen teologia on valaissut lähinnä kastekäytännön varhaiskehitystä, josta on julkaistu joitakin huomattavia erikoisteoksia. Uskonpuhdistuksen ja puhdasoppisuuden ajalta jää kuva sen sijaan puutteelliseksi. Tärkeän lisän saksalaiseen kastetta koskevaan kirjallisuuteen tuonee parhaillaan valmistumisvaiheessa oleva *Leiturgia*-sarjan viides osa »Der Taufgottesdienst», joka tätä kirjoitettaessa ei kuitenkaan ole vielä ollut käytettävissä. Siihen tulevat kuulumaan *Georg Kretschmarin* tutkielma »Die Geschichte des Taufgottesdienstes in der alten Kirche», *Bruno Jordahnin* »Der Taufgottesdienst im Mittelalter bis zur Gegenwart» ja *Edmund Schlinkin* »Die Lehre von der Taufe».

Tässä teoksessa on tarkoituksemme esittää Suomen kirkon kastekäytännön varhaishistoria ison vihan aikaan saakka. Uudemmalta ajalta Lehtosen teos täyttäneen jatkuvasti ainakin tähdellimmän tarpeen. Työssä on lähdetty siitä, ettei liturgianhistoriallisessa tutkimuksessa voida tyytyä siihen kuvaan, minkä käsikirjat ja kirkkojärjestykset antavat. Ne ilmaisevat sen, miten asioiden olisi pitänyt olla, mutta käytännössä on usein paljonkin poikettu lain kirjaimesta. Tästä syystä tutkimukseni perustuu suurelta osalta käsinkirjoitettuun, erityisesti kirkonarkistojen tarjoamaan aineistoon. Valitettavasti seurakuntiemme arkistojen rikas ja niin teologiselle kuin historiallisellekin tutkimustyölle ensiarvoisen tärkeä materiaali on monesti hankalasti tavoitettavissa ja sen jatkuva vertailu vaikeaa. Toivottavaa olisi, että entistä suurempi osa kirkonkirjoista samoin kuin seurakuntien muistakin asiakirjoista siirrettäisiin keskusarkistoihin.

Työni valmistuessa pyydän kiittää niitä monia tutkijoita, joiden kanssa olen saanut siitä keskustella ja jotka ovat minua neuvoillaan auttaneet. Heistä mainitsen erityisesti professorit *Erkki Kansanahon* ja *Kauko Pirisen*, jotka kumpikin ovat lukeneet teokseni käsikirjoituksen ja tehneet siihen arvokkaita huomautuksia. Professori *Ake Andrén* on opastanut minua Ruotsin kirkon kastekäytäntöä valaisevien lähteiden löytämisessä, ja dosentti *Martti Parvio* on antanut apuaan erityisesti kirjan painatusvaiheessa.

Sangen paljon olen joutunut vaivaamaan kymmenien kirjasto-

jen ja arkistojen henkilökuntaa. Kiitän kaikkialla osakseni tul-  
leesta ystävällisyydestä. Erityisesti on työtä edistänyt se, että olen  
monissa kirkkoherranvirastoissa saanut käydä virka-ajan ulko-  
puolella. Ylioppilas *Kai-Uwe Sentzkelle* lausun kiitokseni saksan-  
kielisen yhteenvedon kääntämisestä.

Valtion Humanistista Toimikuntaa kiitän saamastani apurahas-  
ta ja Suomen Kirkkohistoriallista Seuraa siitä, että se on ottanut  
tutkimukseni julkaisusarjaansa. Lauttakylän Yhteiskoulun Johto-  
kunta on suhtautunut työhöni myötämielisesti antamalla minulle  
tilaisuuden joksikin aikaa kouluhuolista vapaana keskittyä teok-  
seni lähdemateriaalin keruuseen.

Lauttakylässä helmikuun 15. päivänä 1965.

*Pentti Lempiäinen*



# SISÄLLYS

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1. KASTETOIMITUKSEN ULKONAISET PUITTEET . . . . .                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 13 |
| <i>a. Kastettavien ikä . . . . .</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | 13 |
| Lapsikaste vanhalla ajalla 13. Lapsikasteen perustelu uskonpuhdistuksen ja puhtasoppisuuden aikana 17. Kehotus toimittaa kaste mahdollisimman pian syntymän jälkeen ja valituksia sen viivyttämisestä 19. Minkä ikäisinä lapset kastettiin 24. Pakanoitten, ei-luterilaisten ja mustalaisten lasten kastaminen 29.                                                                                                                           |    |
| <i>b. Kastepaikka . . . . .</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 32 |
| Alkukirkon käytäntö, kastekirkot 32. Keskiajan kastemaljat 33. Kastevesi 35. Kastemaljan ja veden vihkeminen 35. Uskonpuhdistuksen ja puhtasoppisuuden ajan määräykset kasteiden suorittamisesta kirkossa 38. Pyrkimyksiä rikkoa annettuja ohjeita: tapa jakaa toimitus kahtia 40, kotikasteet 43. Käytäntö 1600-luvun lopun kastekirjojen valossa 45. Kastemaljat 1600-luvulla 46. Maljan paikka 48. Kastevesi 49.                          |    |
| <i>c. Kasteen ajankohta . . . . .</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 50 |
| Vanhan kirkon kasteajat 50. Käytännön muuttuminen 51. Minä viikonpäivänä kastettiin 51. Mihin aikaan päivästä kastettiin 52.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |    |
| <i>d. Kasteen suorittaja ja ristimismaksu . . . . .</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 55 |
| Kasteen suorittaja vanhalla ja keskiajalla 55. Harhaoppisten toimittaman kasteen pätevyys 55. Tilanne uskonpuhdistuksen jälkeen: kastajan oltava pappi 56. Käytäntö kastekirjojen valossa 57. Suhtautuminen toisuskoisten suorittamiin kasteisiin 59. Toimitusmaksut keskiajalla ja 1500-luvulla 61. Kastemaksusta 1600-luvulla annetut ohjeet 61. Ohjeiden noudattaminen 63. Papiston pyrkimykset saataviensa perimisen varmistamiseksi 67. |    |

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>e. Kasteeseen liittyneitä tapoja</i> . . . . .                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 68  |
| Käyttäytyminen toimituksen aikana 68. Vanhempien läsnäolo 69.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |     |
| Kastepuvut 70. Ristiäislahjat 72. Ristiäispidot 73.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |     |
| <br>2. KASTETOIMITUKSEN SISÄLTÖ . . . . .                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 76  |
| Yleiskatsaus kasteaavoihin 76. Toimitukset ennen kastetta: suolan ja kasteveden siunaaminen 83, alkukehotus 85. Kysymykset toimituksen alussa 86. Trinitaarinen tervehdys 88. Allokuutio 89. Asetussanat 91. Pieni eksorsismi 93. Ristinmerkki 101. Kättenpäällepaneminen 105. Rukoukset ennen kastetta 106. Suolan antaminen 108. Vuorotervehdys 112. Vedenpaisumusrukous 113. Suuri eksorsismi 115. Valorukous 117. Lasten evankeliumi 118. Allokuutio 119. Kättenpäällepaneminen, polvistuminen ja Isä meidän 120. Effeta 122. Lapsen sisällevieminen 123. Toinen nimen kysyminen 125. Abrenuntiaatiokysymykset 126. Voitelu 128. Uskontunnustuskysymykset 130. Kastekysymys 132. Kolmas nimen kysyminen 133. Kastaminen: upotus- ja valelukaste 134, lapsen pitäminen kasteen aikana 138, upottaminen ja valelu kolme kertaa 138, kastesanat 139, nimen sanominen 139. Apostolinen siunaus 141. Kiitosrukous 141. Voitelu kasteen jälkeen 142. Pukeaminen valkeaan vaatteeseen 144. Palavan kynttilän anto 146. Maidon ja hunajan anto 148. Herran siunaus 148. Kehotus kummeille 149. Rauhan toivotus 151. Taulukko: toimituksen eri osien esiintyminen kasteaavassa 152. |     |
| <br>3. TAVALLISESTA POIKKEAVAT KASTETAPAUKSET . . . . .                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 154 |
| <i>a. Hätäkaste</i> . . . . .                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 154 |
| Hätkasteen synty 154. Kasteen ajankohta 154. Kasteen suorittaja 155. Sen toimittamispaikka 157. Hätkasteen sisältö 157. Hätkasteen vahvistaminen: tavan alku 158, ulkonaiset puitteet 159, aktin sisältö 160.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |     |
| <i>b. Löytölasten kaste</i> . . . . .                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 165 |
| <i>c. Aikuisten kaste</i> . . . . .                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 167 |
| Aikuiskasteaavan tarpeellisuus 167. Kaavan sisältö 168. Toimituksen julkisuus 172.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |     |
| <br>4. KUMMIT . . . . .                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 174 |
| Kummilaitoksen alku 174. Kummien tehtävät 174. Kummien luku 176. Kummien pätevyysvaatimukset 185. Vaatimuksista kiinni pitäminen 187. Keitä kummeiksi pyydettiin 188. Muodollisuuden vaara 192. »Sijaiskummit» 193.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |     |







# 1. KASTETOIMITUKSEN ULKONAISET PUITTEET

## *a. Kastettavien ikä*

Kysymys lapsikasteen raamatullisuudesta on jälleen viime vuosikymmeninä aiheuttanut saksalaisessa teologiassa laajan keskustelun, joka meillä Suomessa on jäänyt yllättävän vähälle huomiolle.<sup>1</sup> Tämän vuosisadan alkupuolella lapsikaste ei sanottavasti kiinnostanut tutkijoita. 1920-luvun lopulla tilanne alkoi muuttua. J. Leipoldt totesi v. 1928, että lapsikaste peittyy Uudessa testamentissa aikuiskasteen varjoon, ja yritti selvittää kysymystä uskonnonhistorian avulla, mutta tulos oli vähäinen. Varmat todisteet lapsikasteen käytöstä hän löysi vasta 200-luvun kirkkoisiltä. Myös A. Oepke ja H. Windisch kävivät samoihin aikoihin keskustelua asiasta. Windisch kiinnitti erityistä huomiota niihin UT:n kohtiin, joissa kerrotaan Jeesuksen siunanneen lapsia, sekä katsoi uskonnonhistoriallisen aineiston viittaavan siihen, että lapsikaste on apostolisel- la ajalla ollut todennäköinen. Toisaalta hän myönsi, ettei imeväisten kasteesta ole UT:ssa suoranaisia todisteita, mutta vähän vanhempien lasten kasteesta kylläkin. Yleensä kaste edellytti tietoista kääntymystä. Ehkä imeväisten kastetta onkin alkuaan käytetty vain hätäkafeena. Lopullisesti Windisch katsoi lapsikasteen ko- tiutuneen kirkkoon 2. ja 3. vuosisadan vaihteessa. Oepke lausui v. 1930 julkaisemassaan vastineessa, että lapsikaste lienee ollut apos- tolisella ajalla poikkeus, mutta ei täysin tuntematon. Nykyinen

---

<sup>1</sup> Tiilikä 1954 s. 139–145 selostaa keskustelun tärkeimpiä siihenastisia pu- heenvuoroja.

tutkimus ei Oepken mielestä pysty asiaa eksaktisti ratkaisemaan. On tyydyttävä toteamukseen, että edellytykset lapsikasteelle ovat olleet olemassa. Kasteen ja kääntymisen yhteenliittäminen ei välttämättä sulje lapsikastetta pois. Eron tekemistä imeväisten ja vanhempien lasten kasteen välillä Oepke piti varteenotettavana hypoteesina. Tertullianuksen lausuntojen (n. 200) hän katsoi osoittavan, ettei lapsikaste enää silloin ollut uutuus. Englantilainen *H. G. Marsh* totesi v. 1941, ettei lapsikasteesta ole UT:ssa selvää lausumaa, mutta piti sen käyttöä apostolisena aikana todennäköisenä.<sup>2</sup>

Lähinnä nykyisen keskustelun kuitenkin viritti *K. Barthin* v. 1943 julkaisema teos »Die kirchliche Lehre von der Taufe», jossa hän asettui perinnäistä lapsikastekäytäntöä vastaan. Perusteena oli näkemys kasteen ja katumuksen yhteenkuuluvuudesta sekä ajatus, että UT:ssa kaste edellyttää aina kastettavan aktiivista mukana oloa. Barthin kannanoton taustana on reformoitu vertauskuvallinen kastekäsitys.<sup>3</sup> Häntä nousi voimakkaimmin vastustamaan *J. Jeremias*, joka jo v. 1938 oli julkaissut tutkimuksen lapsikasteesta varhaisimmassa kristikunnassa. Se ilmestyi v. 1949 uutena painoksena. Vielä huomattavampi on sen v. 1958 julkaistu laajennus »Die Kindertaufe in den ersten vier Jahrhunderten», jossa Jeremias esittelee kaikki tuntemamme lapsikastekysymystä valaisevat lähteet apostoliselta ajalta 400-luvun alkuun. Raamatun kertomukset koko perheiden kasteista ja niissä käytetyt termit ilmaisevat hänen mielestään, ettei ketään perheen jäsenistä jätetty kasteesta osattomaksi. Selvästi niissä tarkoitetaan myös lapsia. Vertailu juutalaisten proselyyttikasteeseen osoittaa niin ikään lapsikasteen todennäköiseksi. »Lasten evankeliumi» Mk. 10: 13–16 liitettiin jo varhain kasteeseen. Lukuisat yksittäistodistukset vahvistavat Jeremiaksen tulosta, erityisesti monet hautakirjoitukset ja varhaiskirkon opettajien lausunnot.<sup>4</sup>

<sup>2</sup> *Leipoldt* 1928 s. 73–78. *Windisch* ZNW 1929 s. 118–142. *Oepke* ZNW 1930 s. 81–111. Keskustelun lähtökohtana oli Oepken tutkielma »Zur Frage nach dem Ursprung der Kindertaufe» juhlaulkaisussa *L. Ihmelsille* v. 1928. *Marsh* 1941 s. 174–180.

<sup>3</sup> *Barth* 1947 crit. s. 9–10, 17–18, 23–40. *Tiilikä* 1954 s. 139.

<sup>4</sup> *Jeremias* 1958 s. 11–22. Kysymystä valaisevat tekstit on julkaissut *Kraft*

*O. Cullmann* päätyi kasteen olemuksesta lähtien samalle linjalle kuin *Jeremias*. Hän katsoi, että koko perheiden kasteet tekevät apostolisen ajan perhesolidarisuuden tuntien lapsikasteen tuona aikana todennäköiseksi, ja UT tuntee myös kasteen, joka ei edellytä uskoa ennen sitä eikä sen aikana. Kasteen jälkeen pitää kaikilla kastetuilla olla usko, ennen sitä vain pakanuudesta tai juutalaisuudesta kääntyvillä aikuisilla. Erityisesti *Cullman* huomauttaa lukuisissa UT:n kohdissa esiintyvistä sanasta »älkää estäkö». Lapsikastetta ei Raamatussa mainita, mutta sitä ei myöskään kielletä, eikä puhuta mitään sellaisten täysikasvuisten kasteesta, jotka ovat syntyneet kristityistä vanhemmista. *Cullmanniin* liittyy läheisesti *P. Althaus*, joka perustelee kantaansa erityisesti UT:n maininnoilla perheiden kasteista.<sup>5</sup>

*Jeremiasta* ja *Cullmannia* on vastustanut erityisesti *J. Schneider*, joka toisaalta pitää *Barthin* heikkoutena, ettei tämä vaatinut lapsena kastettujen uudelleen kastamista. Ilman uskoa ei *Schneiderin* käsityksen mukaan voi tulla seurakuntaan. UT tuntee vain aikuisten ja uskovien kasteen. Kastetta edeltävät evankeliumin julistaminen, parannus ja usko.<sup>6</sup>

Jo vaimentumassa ollut keskustelu sai uutta vauhtia *K. Alandin* leimatessa v. 1961 *Jeremiaksen* argumentit kohta kohdalta pätemättömiksi. Ensimmäiset varmat todisteet imeväisten lasten kasteesta ovat vasta 3. vuosisadalta (*Hippolytus*, *Tertullianus*, *Origenes*, *Cyprianus*). Uuden testamentin viisi perheiden kastamiskertomusta eivät *Alandin* mielestä todista mitään. Niissä ei puhuta lapsista, ja on aihetta epäillä, onko missään mainituista perheistä imeväisiä lapsia ollutkaan.<sup>7</sup> Seuraavana vuonna *Jeremias* julkaisi vas-

1953 s. 5—39. — Lasten evankeliumia lapsikasteen tukena on meillä analysoinut mm. *Geber* *TAik* 1953 s. 362—366.

<sup>5</sup> *Cullmann* 1948 erit. s. 19—21, 38—39, 46—51, 65—73. *Althaus* 1950 s. 12—18. — Tälle linjalle on luettava myös englantilainen *W. F. Flemington*, ks. 1948 s. 130—147.

<sup>6</sup> *Schneider* 1952, 1956. Edellisestä ks. *Tiililä* 1954 s. 144—145.

<sup>7</sup> *Aland* 1961 passim. Tämän tuloksen ei *Alandin* mukaan tarvitse merkitä sitä, ettei lapsikastetta voida nykyisin käyttää. Asia riippuu siitä, mitä kasteella tarkoitetaan. Tästä ks. myös *Hübner* *Lutherische Monatshefte* 1964 s. 527—533.

tineen, jossa hän esitti yksityiskohtaisesti Alandin teoksen heikkoudet ja piti kiinni entisestä kannastaan. Uusi on hänen havaintonsa, ettei UT missään kehota vanhempia valmistamaan lapsiaan opettamalla kasteelle.<sup>8</sup>

Tutkimuksen nykyvaiheessa kuva on vielä epäselvä. Yksimielisiä ollaan siitä, että varhaisin lähde, joka varmasti osoittaa lapsikasteen olleen käytännössä, on Tertullianuksen »De baptismo» n. vuodelta 200. Samoin voidaan pitää varmana, että tapa on syntynyt viimeistään 2. vuosisadan loppupuolella. Kysymys, ovatko apostolit kastaneet lapsia, on avoin, mutta todennäköisyydestä voidaan puhua.<sup>9</sup> 250-luvulla kaste toimitettiin viimeistään kahdeksan päivän iässä, mikä näkyy esim. Karthagon synodista v. 258.<sup>10</sup>

300-luvulla lapsikaste joutui kriisiin. Monet lykkäsivät kasteensa lähelle kuolemaa — tunnettu esimerkki on Konstantinus Suuri — voidakseen siirtyä tästä elämästä synneistä puhtaiksi pesyinä. Toiset ottivat sen päästyään huomattavaan virkaan kuten Ambrosius, joka kastettiin vasta piispaksi tultuaan. Ilmeisesti monet kristitytkin jättivät lapsiaan kastamatta. Tämä vaihe meni kuitenkin pian ohi.<sup>11</sup> Niinpä Augustinus totesi, että lapsikaste on koko kirkon yksimielinen perinne ja täysin aikuiskasteen veroinen, ei sitä heikompi jos ei vahvempikaan. Erityisesti hän perusteli lapsi-

<sup>8</sup> *Jeremias* 1962, erit. s. 9–30, 46–54.

<sup>9</sup> Keskustelussa lapsikasteen vastustajien kanssa onkin ymmärtääkseni päähuomio kiinnitettävä kasteen merkitykseen. Ks. myös *Tiilikä* 1954 s. 149–155. Jo *N. J. Göransson* 1922 s. 191–203 asetti lapsikasteen perusteeksi viime kädessä uustestamentillisen käsityksen kasteen sisällyksestä, vaikka hän piti tavan apostolisuuttakin varmana. Myös *Pihlmaa* 1924 s. 7–38 huomauttaa, että lapsikasteessa on perustavinta se, mitä Raamattu sanoo kasteen olemuksesta. Ks. lisäksi *Lehtonen* 1931a s. 95–104. *Mentz* 1960 s. 106–109 päätyy siihen, ettei kasteen tarvitse olla lapsikaste, mutta ettei sitäkään voida pitää UT:n vastaisena. — Sentapainen rajankäynti, jota *Aatolainen* 1964 suorittaa, on tarpeellista, mutta sellaisessa poleemisessa teoksessa olevat historialliset epätarkkuudet vaikuttavat kiusallisilta, vrt. erit. s. 82–83, 132–133.

<sup>10</sup> *Pihlmaa* 1924 s. 42. *Jeremias* 1962 s. 56.

<sup>11</sup> *Oepke* Kittel, *Wörterbuch* I s. 542–543. *Jungmann* 1953 s. 6–7, 10–11. *Feine* 1955 s. 116. *Jeremias* 1958 s. 102–114.

kasteen tarpeellisuutta opilla perisynnistä. Karthagon synodissa v. 418 singottiin kirousuhkaus niille, jotka kieltävät vastasyntyneiden lasten kastamisen.<sup>12</sup> Käytännössä molemmat kastemuodot elivät rinnan, mutta kun valtakunnankirkon aikana kastamattomien pakanoiden luku nopeasti väheni, aikuiskaste kävi vastaavasti harvinaisemmaksi. Lähetystyössä se luonnollisesti säilyi, mutta myös germaanisten kansojen keskuudessa lapsikaste ajan mittaan tuli ainoaksi vallitsevaksi.

Keskiajan teologia loi lapsikasteelle yksityiskohtaisen perustelun. Tuomas Akvinolainen piti sitä perisynnin tähden välttämättömänä vedoten samalla Joh. 3: 5:een. Seurakunnan kannalta on tarkoituksenmukaista, että lapset pienestä pitäen kasvatetaan kristilliseen elämään. Lapsia voidaan myös pitää uskovina, sillä he elävät kirkon helmassa sen uskon ympäröiminä ja Pyhän Hengen työn kohteina.<sup>13</sup>

Uskonpuhdistuksen aikana tekivät Saksan ja Sveitsin kastajaliikkeet kysymyksen lapsikasteesta varsin ajankohtaiseksi. Ne hylkäsivät tämän tavan jo siitäkin syystä, ettei lapsessa niiden käsityksen mukaan ollut perisyntiä. Sakramentteja ne eivät pitäneet armonvälineinä vaan kristityn henkilökohtaisena uskontunnustuksena. Lapsi ei vielä voinut tunnustaa uskoaan, koska hän ei voinut uskoakaan.<sup>14</sup>

Uskonpuhdistajat asettuivat päättävästi toiselle kannalle. Luther tähdensi, että kaste on meistä riippumaton Jumalan teko. Juuri lapsikaste vastaa parhaiten kasteen armon lahjaluonnetta. Mutta vastassa oli väite, ettei lapsi voi uskoa ja ottaa armoa vastaan. Tähän liittyy Lutherin tunnettu käsitys lapsen uskosta. Lapsi saa uskon, jota seurakunta hänelle kastetilaisuudessa rukoulee, edelläkäyvän Jumalan sanan vaikutuksesta. Ellei lapsi usko, puuttuu kasteelta sen tärkein edellytys ihmisen puolelta. Lapsen usko ei tietysti voi olla sielullinen kokemus. Myöhemmin Luther

<sup>12</sup> *Jetter* 1954 s. 24–28. *Jeremias* 1958 s. 114. *Denz.* 223.

<sup>13</sup> *Jetter* mt. s. 75–78.

<sup>14</sup> Lähempiä viitteitä kastajaliikkeitä ja niiden teologiaa käsittelevään kirjallisuuteen sisältää runsaasti esim. *Bergsten* 1961 s. 13–30, 58–59, 258–271, 304–311 ym.



ei yhtä selvästi kuin aikaisemmin puhunut uskosta kasteen edellytyksenä. Vaikka hän pitikin kiinni opistaan lapsen uskosta, asia ei ilmeisesti ollut hänelle täysin selvä. Lapsikasteen perusteeksi hän esitti lisäksi mm. kastekäskyn ja evankeliumin universaalisuuden sekä apostolisen ajan käytännön. Hän huomautti myös, ettei Raamatussa ole käskyä kastaa vain aikuisia. Jos lapsen kaste jäisikin tyhjäksi menoksi, ei ole tehty mitään häntä kadottavaa, mutta päinvastaisessa tapauksessa olisi kannettava kauhistuttava vastuu siitä, että lapsen on annettu mennä hukkaan.<sup>15</sup>

Luterilaisessa teologiassa lapsikasteen oikeutus ja tarpeellisuus perusteltiin hyvin yksityiskohtaisesti. Tällöin viitattiin mm. siihen, että kaikki ihmiset tarvitsevat pelastusta (Jh. 3: 5–6), Kristuksen kastekäsky koskee yleisesti kaikkia ihmisiä kaikkialla (Mt. 28:19, Apt. 2:38–39), kaste ja juutalaisten kahdeksan päivän ikäisille suorittama ympärileikkaus ovat analogioita, erityisesti lapset kuuluvat taivasten valtakuntaan (Mk. 10:14) ja että lapsikastetta käytettiin jo alkukirkossa (Apt. 16:5, 18:8. 2. Kor. 1:16). Käsitkyselle lapsen uskosta esitettiin perusteluksi mm. Mt. 18:2–6.<sup>16</sup>

Ruotsissa ja Suomessa lapsikasteen perustelu kulki samoilla linjoilla. Kun Kristus käski kastaa kaikki kansat, kuuluvat niihin myös lapset, joiden erityisesti piti sallia tulla hänen tykönsä. Perisynti tekee kaikki lapset pelastusta tarvitseviksi, sillä he eivät peri vanhemmiltaan — uskoviltakaan — henkeä vaan lihan.<sup>17</sup> Toisaalta

<sup>15</sup> Saarnivaara 1935 s. 120–128. Ljunggren 1939 s. 217–234. Schröter 1940 s. 21–34. Josefson 1944 s. 50–54, 131–150. Althaus 1950 s. 19–31. Jetter 1954 s. 251–253. Hermann Lutherische Monatshefte 1962 s. 67–73.

<sup>16</sup> Kalb 1959 s. 80. Kalbin päälähteinä ovat Gerhard ja Hollazius. — Asiaa käsiteltiin toisinaan myös katekismuksissa. Tavallista perusteellisemmin oli lapsikaste esillä jo Marburgissa v. 1537 painetussa Erasmus Sarceriuksen katekismuksessa, jossa ensin esitetään ja kumotaan uudestikastajien 8 väitettä lapsikastetta vastaan, sitten tuodaan julki 15 todistusta lapsikasteen puolesta sekä lisäksi lukuisa joukko lisä- ja todennäköisyystodisteita. Ks. *Reu* 1924 s. 1296–1303.

<sup>17</sup> Kysymys perisynnistä oli erityisen ajankohtainen Kaarle IX:n aikana. Reformoitu virtaus, joka koetti lieventää kastekaavojen lausumia, tosin torjuttiin, mutta eivät käsitkys myöhemminkään aina olleet täysin selkeät. Niinpä erään ruotsalaisen kirkkoherran v. 1623 ruotsintamassa käsikirjoituksessa pe-



kastettavilla lapsilla on usko, vaikka me emme sitä ymmärräkään. Kukaan ei tule vieraalla uskolla autuaaksi, mutta silti tarvitaan myös kristillisen seurakunnan usko, jotta lapsi tulee tuoduksi kasteelle ja Kristuksen luo. Lasten kasteen katsottiin olleen tapana alkukirkosta lähtien. Raamatun perhekasteiden lisäksi viitattiin tässä kirkkoisiin, mm. Irenaeukseen, Tertullianukseen, Origeneseen ja Cyprianukseen. Anabaptistit sanoivat, ettei Raamattu kerro apostolien kastaneen lapsia. Terserus totesi tähän, ettei se kerro myöskään naisten saaneen käydä ehtoollisella, muttei asiaa silti epäillä. Ellemme hyväksy lapsikastetta, emme myöskään saata uskoa pyhään yhteiseen seurakuntaan, sillä silloinhan ei olisi juuri ollenkaan oikein kastettuja. Jumalan Aabrahamin kanssa tekemä armoliitto (1. Ms. 17:7) tulee Uudessa testamentissa kaikkien osaksi (Apt. 2:39, Rm. 4:12, 9:8). Jumalan valtakunnassa on suurin se, joka nöyryty lasten kaltaiseksi (Mt. 18:4), eikä Taivaallinen Isä tahdo yhdenkään pienistä joutuvan kadotukseen (Mt. 18:14). Selletettiinpä Jes. 49:22 lapsikastetta koskevaksi profeettalliseksi ennustukseksi (Nidulius, Svenonius). Kuitenkin huomautettiin, että lapsikaste edellyttää kristittyjä tai ainakin sellaisia vanhempia, joille kristinuskon päätötuudet on opetettu.<sup>18</sup> Käytännössä annettiin jopa määräyksiä ei-luterilaisten vanhempien lasten kastamisesta luterilaiseen uskoon, mutta kummien tuli tällöin olla luterilaisia kristittyjä.<sup>19</sup>

Lapsi piti kastaa mahdollisimman pian syntymän jälkeen, ettei

---

rustellaan lapsikastetta Cyprianukseen viitaten sillä, että Jumala, joka rakastaa syntisiä, rakastaa toki paljon enemmän pieniä lapsia, jotka eivät vielä ole syntiä tehneet. SKB A 448, XIX: 6, lisäys.

<sup>18</sup> Ericus Eri, Catechismus 1614 s. 412–414. Rothovius 1617 § 112–133. Petraeus–Thretzius 1648 fol. B-B2. Terserus 1663 fol. T 3–7. Nidulius 1663 s. 158–160 (Svenonius, Synopsis theologiae). Eräitä vm. teoksen pääajatuksia selostaa *Göransson* 1952 s. 242–243, Rothoviuksen teosta *Parvio* 1959 s. 52–58. — *Hafenrefferus* 1622 s. 503–510. Tämä teos oli Suomessa yleisesti käytännössä. Tunnettu oli myös Petrus Keniciuksen siitä julkaisema tiivistelmä. *Parvio* SKHS Vuosik. 48–51 s. 86–87. — LUB Teol. Muur. B., 1663 in Majo IV: 33–34. Tästä käsikirjoituksesta ks. *Lempiäinen* 1963 s. 160, nootti 13. — SKB A 448, XIX: 4. Olavus Petrin asenteesta *Rodhe* 1910 s. 14–17. *Brandt* 1941 s. 12.

<sup>19</sup> Seuraavassa s. 29–31.

hän pääsisi kuolemaan kastamattomana.<sup>20</sup> Kun entisinä aikoina

<sup>20</sup> Varhaisin täsmällinen säädös Pohjoismaissa on Norjan arkkipiispa Jonin kirkkolaissa n. 1270: mikkelinpäivän ja joulun välillä syntyvät lapset oli kastettava ennen joulua, joulun ja paaston välillä syntyvät ennen paastonaikaa, paaston ja keskikesän välillä syntyvät ennen keskikesää ja loput ennen mikkelinpäivää. *Björkman* 1957 s. 56, nootti 60. — Toisaalta huomautettiin jo keskiajalla, ettei lasta saa kastaa, ennen kuin se on täysin syntynyt. Hätilassa voitiin pitää riittävänä, jos syntyvän pää oli näkyvässä, mutta myös kehoitettiin huolehtimaan siitä, että lapsi oli täydellinen ihminen. Taalainmaan vanhan lain mukaan sillä tuli olla kynnet ja tukka, ja sen tuli hengittää. Muuten ei kastetta saanut toimittaa. Laurentius Petri mainitsi v. 1566, että lapsi kastetaan, jos siinä on vähäisinkin elonmerkki, muuten ei (*Gummerus* 1902 s. 87. *Reuterdaahl* 1841 s. 145. SLL II: 1 s. 5. *Orationer och kyrkostadgar* s. 55). Sorolainen huomautti katekismuksessaan, ettei ketään saa kastaa, ennen kuin hän on täydellisesti syntynyt, »sillä eij yxikän taidha wastudest syndy, ennen kuin hän äitens cohdust ensist on syndönyt» (Ericus Eri, *Catechismus* 1614 s. 410. *Neovius* SKHS Pöytäk. 10 s. 61. *R. Holmström* 1937 s. 321. *Agri-colakin* sanoi eräässä rukouksessaan: »... /ette mine lihan syndymisen ielken/ pyhen Casten armon cautta/hengeste iellenssynnyn/ ...», MAT I s. 497.). Saman asian toivat julki mm. Terserus ja vuoden 1650 kirkkolakikomitea (Terserus 1663 fol. T 8 ja sitä seuraten LUB Teol. Muur. B., 1663 in Majo IV: 35. KOF före 1686 II: 1 s. 33.). Näin voitiin myös tarkistaa, että syntynyt oli todellinen ihminen, sillä muuten oli kasteen toimittaminen kielletty. Jonkin jäsenen puuttuminen ei riittänyt kasteen epäämiseen. Jos pää oli ihmisen pään muotoinen, saatiin lapsi kastaa, sillä päässä on ihmisen ymmärrys ja kaikki viisi aistia (Petraeus—Thretzius 1648 fol. B. Terserus 1663 fol. T 8. LUB Teol. Muur. B., 1663 in Majo IV: 36. Gezelius Liivinmaan kirkkojärjestyksessä, *Lehtonen* 1931b s. 124—125. Emporagriuksen KL-chdotus, KOF före 1686 II: 2 s. 36.). Kun epämuodostuneita lapsia syntyi, ne kastettiin, jos ne voitiin todeta ihmisiksi. Niinpä Hiitolassa kastettiin v. 1693 poika, jolla nenä ja suu muodostivat yhden aukon, niin ettei niitä voitu erillisinä havaita. Naantalissa taas oli v. 1675 erään kerjäläisnaisen lapsella oikeassa kädessä vain kaksi sormea, ja vasen käsi oli kuin käärmeen pyrstö (Hiitolan KA I C 1, tietoja erikoisista tapahtumista. Naantalin KA I C 1, 1.4. 1675, TMA.). Joroisissa syntyivät v. 1708 »siamilaiset kaksoiset», lapsilla oli 4 kättä ja 4 jalkaa, mutta vatsan kohdalta ne olivat kasvaneet yhteen. Tällaiset lapset piti kastaa kumpikin erikseen, minkä ohjeen lausui mm. Terserus katekismusselityksessään (*Neovius* 1890—91 s. 448. Terserus 1663 fol. T 8. LUB Teol. Muur. B., 1663 in Majo IV: 36.) — Lasten kastamisella heti syntymän jälkeen oli toisinaan tärkeä merkitys myös perintöriidoissa. Tähän oikeushistorioitsijoiden käsittelemään kysymykseen ei tässä ole syytä lähemmin puuttua. Todettakoon kuitenkin muuan tunnettu oikeustapaus v:lta 1316. Vaimo oli kuollut lapsivuoteeseen, samoin hänen poikansa heti syn-

lapsikuolleisuus oli suuri, tällainen pelko on ymmärrettävissä. Valituksia kasteen viivyttämisestä ja kehotuksia sen pikaiseen toimitamiseen esiintyy halki tutkittavanamme olevan ajan. Jo keskiajalla säädettiin vanhemmille, joiden lapsi kuolee kastamattomana, erilaisia kirkollisia rangaistuksia. Vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä valitettiin joidenkin ihmisten viivyttävän lastensa kasteelle saattamista joko huolimattomuudesta tai saadakseen aikaa suurien vieraspitojen järjestämiseen. Pappien piti jatkuvasti muistuttaa kansaa tällaisen menettelyn vaarallisuudesta. Mikäli lapsen henki näytti olevan vaarassa, oli kasteelle kiiruhtamiseen sitä suurempi syy. Jos lapsi kuoli kastamattomana, piti vanhemmat saattaa julkiripin alaisiksi.<sup>21</sup> Seuraavan vuosisadan kirkkolakiehdotuksissa tämä kohta säilyi samankaltaisena. Myös Articuli Orebrogenses (1586) piti kasteen viivyttämistä rangaistavana rikkomuksena, ja synodaalistatuuteissa lasten pikaisen kasteelle tuomisen välttämättömyys oli niin ikään esillä. Kasteen viivyttämisen syinä mainittiin pitojen järjestely, ylhäissukuisten kummien hank-

tymän jälkeen. Lapsi oli todistettavasti kuitenkin ehditty kastaa. Tämän johdosta kuningas Maunu Eerikinpoika totesi isän pojan perillisenä oikeutetuksi saamaan myös kuolleen vaimonsa perinnön. *Engström* 1935 s. 33—37, 305—306.

<sup>21</sup> KO 1571 s. 50. *Färnström* 1956 s. 66. *Färnström* 1935 s. 45. Laurentius Petri puhui samasta asiasta jo 1551 säädöksessään papeille, samoin hiippakuntansa synodissa 1566. *Hall* ASU 21 s. 134. *Kjöllerström* 1940 s. 41. *Orationer och kyrkostadgar* s. 55. — Myöskään pappi ei saanut laiminlyödä kasteen toimitamista, mikäli hänelle vain oli siitä ajoissa ilmoitettu. Jos lapsi kuoli kastamattomana papin laiminlyönnin vuoksi, oli tämän maksettava sakot (Västeråsin ordinantia, *Stiernman* I s. 91. Eräissä 1600-luvun konstituutioissa: *Hall* ASU 35 s. 25, 56. *Wallquist* 6—7 s. 366. Sama periaate jo keskiajalla: *SLL* II: 1 s. 4, III s. 19, 267, V s. 6, 209. *Gummerus* 1902 s. 3.). Keskiajalta on lukuisia säädöksiä, että jos pappi on luvatta poissa seurakunnastaan, eikä kansa siksi saa häntä ajoissa kastamaan lasta, ja tämä kuolee ristimättä, sielunpaimen on velvoitettava sakkoihin (*SLL* I: 2 s. 20—21, II: 2 s. 10, V s. 427). Samoin määrättiin keskiajalla, miten oli meneteltävä, jos pappi sai yhtäikaa kutsuja suorittamaan erilaisia kirkollisia toimituksia. Täysin yhtenäisiä nämä säädökset eivät olleet. Yleensä kaste asetettiin tärkeysjärjestyksessä sairaan ripittämisen, ehtoollisen ja viimeisen voitelun edelle, mutta toisinaan järjestys oli päinvastainenkin, koska katsottiin, että hätätilassa voidaan turvautua hätäkasteeseen (*SLL* I: 1 s. 9, II: 1 s. 4, 18, III s. 18, V s. 6, 209, 427. *Gummerus* 1902 s. 64. *Sandholm* 1963 s. 121.).

kiminen ja »muut turhat asiat». Tällaisten todettiin osoittavan, että monet perin vähän kunnioittavat kasteessa tapahtuvaa uudestisyntymistä ja asettavat lapsen vaaraan kuolla kastamattomana unohtaen, että he tulevat joutumaan tilille Jumalan armon ja ihmisen pelastuksen halpana pitämisestä ja myös siitä, etteivät he ole antaneet kunniaa Jumalalle. Yli 2 viikkoa lastaan kasteelta viivyttäviä uhkasi Kalmarin superintendentti v. 1619 yhden talarin sakolla viikolta.<sup>22</sup> Vuoden 1686 kirkkolaissa säädettiin, että kasteen tulee tapahtua 8 päivän kuluessa lapsen syntymästä. Ne, jotka laiminlyövät tämän, joutuvat kärsimään julkisen kirkkorangaistuksen tai maksamaan sakkoja kirkolle ja köyhille. Kuitenkin esiintyi vielä tämänkin jälkeen valituksia kasteen viivyttämisestä yli säädetyn ajan.<sup>23</sup>

Suomessa kehotti Paavali Juusten synodaalistatuuteissaan v. 1573 pappeja varoittamaan seurakuntalaisia, että vanhemmat, jotka pitävät lasta kauan kotona kastamatta ja tämä sitten kuolee, joutuvat Jumalan tuomioistuimen edessä tilille huolimattomuudesta. Asia on toinen, jos lapsi kuolee äidin kohdussa tai synnytyksessä. Silloin on saarnatuolista yhteisesti kehotettava vanhempia jättämään asia rukouksissaan Jumalan huomaan, jonka tahto on, ettei yksikään hänen vähimmistään hukkuisi. Sorolainen taas kirkkojärjestyksen tavoin valitti monien viivyttelevän kastetta »koreuden tähden» voidakseen pitää suuret ristiäiset ja kutsua kummeiksi suuria herroja, jotka antavat suuria lahjoja. Näin pidetään tämän turhan maailman kunnia suurempana kuin omien lasten sielun autuus. Joskus voi lapsen kastaminen viivästyä vuo-

<sup>22</sup> KOF 1608 s. 45. KOF före 1686 I s. 391, II: 1 s. 145–146, II: 2 s. 32–33. *Orationer och kyrkostadgar* s. 146. *Stiernman* I s. 361. *Lundström* Synodalakter I s. 12, 18, 29. *Wallquist* 6–7 s. 4, 8 s. 590. *Hall* ASU 21 s. 15, ASU 35 s. 56, 73. *Lundström* 1900 s. 9 (Rudbeckiuksen kirkkojärjestys; kopioita siitä on tehty myös Suomessa, ks. *Lempiäinen* 1963 s. 149, nootti 22. Kastetta koskeva kohta on niissä samanlainen kuin Lundströmin julkaisemassa.). *Thomson* 1960 s. 82–84. — SKB A 448, XIX: 5.

<sup>23</sup> KL 1686 III: 2. *Schauman* 1853 s. 279. *Brilioth* 1933 s. 229. *Person* Kulturen 1958 s. 129. Ensi kerran 8 pv:n aika mainitaan aateliston KL-ehdotuksessa 1685, KOF före 1686 III s. 260. *Thomson* 1960 s. 83. — *Lundström* Synodalakter I s. 185 (Upsalan synodi 1693).

den, jopa kaksi, kolme tai neljäkin. Jos lapsi tällaisen viivyttelyn vuoksi kuolee kastamattomana, vanhempien »pitä tekemän Jumalalle raskan ja covan lugun». Myös Rothovius mainitsi löytyvän sakramentin halveksijoita, jotka pitävät lapsiaan muutamia viikkoja poissa kasteelta.<sup>24</sup>

Vuosisadan loppupuolella asia oli edelleen esillä. Niinpä Petraeus sääsi kirkkojärjestyksessään: »Joka kauvan viivyttä lapsen casten kansz, pidon ja fadderitten, taicka muun turhan syyn tähden, ia lapsi sillä välill ristimät cuole, see maxakon sacco i d:r h.r. ia seisokon kirkon oves.»<sup>25</sup> Myös tarkastuksissa tähdennettiin lapsen pikaisen kastamisen tarpeellisuutta. Esim. Juhana Gezelius nuorempi huomautti siitä monissa sellaisissakin seurakunnissa, joissa kastekirjojen merkinnöistä päätellen kasteita ei juuri ole viivytelty.<sup>26</sup>

Edellä esitetystä ilmenee vaatimusta lasten pikaisesta kastamisesta perustellun lähinnä sillä, että ne voivat kuolla kastamattomina ja joutua sielun vahinkoon. Tämä perustelu oli sikäli hatarata, ettei kastamattoman lapsen kuitenkään katsottu joutuvan kadotukseen. Uskonpuhdistuksen jälkeen oli luovuttu myös Rooman kirkon käsityksestä, että tuonpuoleisessa elämässä on kastamattomia lapsia varten oma paikkansa (*Limbus infantium*, *limbus puerorum*), jossa ei ole Jumalan näkemistä mutta ei myöskään samanlaista tuskaa kuin helvetissä. Niinpä Sorolainen opetti ilman kastetta kuolleista lapsista: »Ne Jumala taita casta toisel Castella/ iota eij me ymmärrä. Sille Jumala eij ole sidottu vlconai-

<sup>24</sup> *Lagus* 1836 s. 17. *Siljamäki* SKHS Vuosik. 48–51 s. 45–46, 68. Ericus Eri, Postilla I s. 210–211, II s. 765 ja Catechismus 1614 s. 415. *Neovius* SKHS Pöytäk. 10 s. 61. *M. Juva* 1955 s. 68. Rothovius 1633 s. 31.

<sup>25</sup> *Grottenfelt* 1912 s. 126. Kyseisen säännön palautumisesta Petraeuksen aikaan ks. *Sainio* TAIk 1950 s. 203 ja *Lempiäinen* 1963 s. 200, nootti 11. *Orationer och kyrkostadgar* s. 192. — Myöhemmistä piispoista ks. Terserus 1663 fol. S 5 ja Gezelius 1689 s. 271. Juhana Gezelius vanhemmalle kuulu-neessa v:n 1571 kirkkojärjestyksessä on reunamerkintä, jonka mukaan lapsensa kasteesta huolimattomat vanhemmat on (julkisesti?) ripitettävä. HYK C<sup>o</sup>V 25 fol. XVI.

<sup>26</sup> Laitilan ptpk 27.9.1691, Eurajoen ptpk 3.10.1691 ja Euran ptpk 5.10.1691, kaikki TuTa E VI 1 (Laitilan myös Loimaan KA II Eb 1:1<sup>a</sup> s. 515). Raison ptpk 13.5.1694, Naantalin KA II Ea 1 s. 297, TMA.

sen wälicappalen/ nijncuin inhimiset ovat sidotut/ ia Jumala/ ioca eij tahdo yhdengän inhimisen cuolemata/ eij tahdo mös pien lasten cuolemata/ ...»<sup>27</sup>

Varoituksista huolimatta tapahtui toisinaan, että lapsi pääsi kuolemaan kastamattomana. Näin kävi esim. v. 1642 Finströmissä eräälle 8 päivän ikäiselle pienokaiselle. Koska tämä oli syntynyt lauantaipäivänä ja olisi hyvin voitu kastaa seuraavana pyhäpäivänä, katsottiin vanhempien laiminlyönti syyksi tapaukseen. Rangaistukseksi tuli isälle neljän ja äidille yhden sunnuntain julkinen kirkkorangaistus. Kuopion kuolleiden luettelossa mainitaan kevättalvella 1670 kaksi kastamattomana kuollutta, Kälviältä taas vuonna 1689 kolme ja 1690 yksi.<sup>28</sup>

Tutkittavanamme olevan ajan loppua lukuunottamatta on vain satunnaisia tietoja siitä, miten pian syntymän jälkeen kasteet tavallisimmin toimitettiin. Tanskasta tunnetaan 1500-luvulta useita tapauksia, jolloin lapsi kastettiin muutaman päivän sisällä syntymästä.<sup>29</sup> Kaukaisissa harvaanasutuissa erämaaseuduissa tämä ei kuitenkaan ollut mahdollista. Olaus Magnus kertoi 1500-luvun puolivälissä, että Lapin asukkaat käyvät kirkossa pitkien matkojen takia vain 1–2 kertaa vuodessa, jolloin he myös tuovat imeväiset lapsensa kasteelle kantaen niitä selkään sidotuissa koreissa tai konteissa. Pohjois-Savossa säilynyt kansanperinne — jonka luotettavuuteen on tietysti suhtauduttava varauksin — taas kertoo, että siihen aikaan, kun Tavisalmella (= Kuopio) ei vielä ollut kirkkoa eikä pappia, täytyi asukkaiden pitää lapsensa kastamatta siksi, kunnes nämä itse kykenivät hiihtämään Juvalle, Sääminkiin tai aina Mikkeliin asti. 1600-luvulla tilanne parani. Tunnettu Lapin ku-

<sup>27</sup> Ericus Eri, Catechismus 1614 s. 415. Laurentius Petrin kannasta ks. Holmquist SKHS Toim. 28 s. 126. — Vadstenan artikkeleissa 1552 säädettiin, että kastamattomat lapset haudataan kirkkotarhaan muista erilleen ilman papin läsnäoloa. Ahnfelt 1895 s. 3, 37. Kjölleström 1940 s. 62, 68. Vuoden 1686 kirkkolaki (XVIII:9) määräsi, että myös papin tulee olla haudalla läsnä, heittää multa ja lukea rukous. Kastamattomat lapset haudataan heidän vanhempiensa hautasijalle. Thomson 1960 s. 84–85.

<sup>28</sup> Murenius Acta visitatoria s. 108. Silén SKHS Pöytäk. 7 s. 178. Kuopion KA A I 1, kuolleet 1670. Kälviän KA C 1, syntyneet 1689–90.

<sup>29</sup> Troels-Lund VIII s. 71–72.



vaaja Johannes Schefferus mainitsee papeilta saamiensa tietojen perusteella vaimojen lähtevän pitkistä matkoista huolimatta jo 8–14 päivää synnytyksen jälkeen viemään lapsiaan kasteelle. Erikoista oli, että matkan kirkolle teki aina lapsen äiti.<sup>30</sup> Toisaalta kävi vielä Johannes Tuderuksen rovastintarkastuksessa Kuusamossa v. 1685 ilmi, että papin poissaolon vuoksi monet lapset jäivät kesäisin pitkäksi aikaa kastamatta. Vanhempia kehoitettiin tällaisessa tilanteessa viemään lapsensa jonkun kuudennusmiehen kastettavaksi, mitkä kasteet pappi sitten aikanaan vahvisti. Tällöin piti siis turvautua hätäkasteeseen, vaikkei lapsi ollutkaan suoranaudessa kuolemanvaarassa.<sup>31</sup>

Papitkin viivyttelivät joskus lastensa kastattamista ja olivat siten huonona esimerkkinä seurakuntalaisilleen. Porvoon kirkkoherra Ericus Simoniksen v. 1611 syntynyt tytär oli kastettaessa kolmen, toinen tytär v. 1614 peräti kahdeksan ja poika v. 1617 neljän viikon vanha. Ericuksen tyttären poika v. 1632 sen sijaan kastettiin jo kolmepäiväisenä. Turun akatemian professori Petrus Bergiuksen vuosina 1652–77 syntyneistä 10 lapsesta neljä kastettiin kaksipäiväisinä, kaksi 3:n, yksi 4:n, yksi 6:n ja yksi 9:n päivän iässä. Yhden iästä ei ole tietoa. Bergiusta ei siis juuri voi syyttää kasteiden viivyttämisestä, vaikka nuorimman lapsen tuominen seurakunnan yhteyteen vasta yhdeksänpäiväisenä herättääkin huomiota.<sup>32</sup> Tietoja aikakauden käytännöstä tarjoaa myös ruotsalais-syntyisen, Turussa 1656 maisteriksi valmistuneen mutta myöhemmin Ruotsiin palanneen Petrus Gylleniuksen päiväkirja. Hänet itsensä oli kastettu 21. 4. 1622 viikon ikäisenä. Hänen veljensä Torbiörin 1638–55 syntyneistä 9 lapsesta yksi kastettiin jo syntymäpäivänään (jona myös kuoli), yksi 2 pv:n ja muut 5–10 päivän

<sup>30</sup> Olaus Magnus 1909 s. 201 (IV: 17), jossa myös kuva lapsia kantavasta miehestä ja naisesta. Olauksen teos ilmestyi ensi kerran v. 1555. *Pelkonen Talonpoika* II s. 39–40. Ensimmäinen kirkko Tavisalmelle rakennettiin v. 1552. Schefferus 1963 s. 120, 141, 398–399. Schefferuksen teos ilmestyi ensi kerran 1673.

<sup>31</sup> *Leinberg Handlingar* II s. 441. Alkup. RA Acta eccl. 79, Lappmarken.

<sup>32</sup> *Jörgensen SSV* 16 s. 37, 42, 44, 49. *Maliniemi SKHS Vuosik.* 21 s. 360–362, 364–367.



ikäisinä. Toiselle veljelle Oluffille syntyi 1646—59 6 lasta, jotka kastettiin 2—5 päivän vanhoina lukuunottamatta nuorinta, jolla oli ikää jo 8 päivää. Kaksi omista lapsistaan Gyllenius kertoo kastetun heti syntymäpäivänä, koska ne olivat heikkoja. Vielä hän mainitsee kaksi muuta kastetapausta, joista toisessa lapsi oli viisi- ja toisessa kaksipäiväinen.<sup>33</sup>

1680-luvun lopulta alkaen, jolloin kastettujen luetteloihin alettiin merkitä erikseen syntymä- ja kastepäivät<sup>34</sup>, saadaan eri seurakunnista tarkempia tietoja kastettujen iästä. Yleensä valtaosa kasteista on toimitettu viikon sisällä syntymästä, ja suurissakin seurakunnissa poikkeukset olivat harvinaisia. Niinpä Huittisten vuosina 1693—1700 kastetuista 563 lapsesta 78 % oli korkeintaan kolmen päivän vanhoja ja yli viikon ikäisiä oli vain 3 %. Vanhin kastettu tänä aikana oli 12-päiväinen. Koskella Tl. olivat vuosina 1696—1700 jo neljänkin päivän ikäiset kastetut harvinaisia poikkeuksia. Punkalaitumella kastettiin vuosina 1690—1700 303 1—3 päivän ja 17 4—5 päivän ikäistä. Tätä vanhempia ei ole koko ajalta tiedossa yhtään. Lokalahdella tilannetta voidaan seurata vuodesta 1682 lähtien. Miltei kaikki lapset on kastettu viimeistään kolmantena päivänä syntymästä, yli viikon vanhoja ei vuosikausiin ole merkitty ainoatakaan. Akaassa kastettiin vuosina 1689—92 184 lasta (80 %) 1—3 vuorokauden ja 44 (19,1 %) 3—5 vanhoina. Täysin poikkeuksellinen on eräs tapaus vuodelta 1690, jossa lapsi oli jo 12 päivän ikäinen. Orivedellä on vuosina 1695—1700 merkitty muistiin vain kolme yli 5-päiväisenä kastettua. Vanhin näistä oli 9 vuorokauden ikäinen.

Samanlaisia havaintoja voi tehdä useimmista muistakin Turun hiippakunnan seurakunnista.<sup>35</sup> Kaukaisissa ja usein laajoissa pitäjissä tästä on kuitenkin eräitä vähäisiä poikkeuksia. Kannuksessa, missä kasteet kyllä useimmiten toimitettiin 1—3 päivän sisällä syn-

<sup>33</sup> *Diarium Gyllenianum* s. 1—3, 5, 136, 263, 352, 368.

<sup>34</sup> Tämän tavan vakiintuminen ei tapahtunut kaikkialla samanaikaisesti. Tarkempia tietoja tästä kastekirjojen esittelyssä s. 207—235. — Tämän kappaleen numerotiedot on laskettu ao. seurakuntien kastekirjoista.

<sup>35</sup> Myös *M. Juva* 1955 s. 111 toteaa, että yli kolmen päivän ero syntymän ja kasteen välillä oli selvästi poikkeuksellinen.

tymästä, on joissakin tapauksissa aikaa vierähtänyt toista viikkoa. Samoin oli Pyhäjoella ja Haapavedellä (joskus yli 2 viikkoakin). Talvikaan ei juuri lisännyt poikkeuksien lukua. Haukiputaalla oli 1680–92, jolta ajalta merkintöjä on tallella, 7–10 päivän vanhoina kastettuja selvästi enemmän kuin Lounais-Suomessa. Eräissä tapauksissa syntymän ja kasteen väli on yli 3–4 viikon. Kerran mainitaan lapsen syntyneen »något tilförende». Tuskin silloinkaan kysymyksessä oli aivan eilen syntynyt.<sup>36</sup> Pudasjärvellä poikkeuksia oli niin ikään aika paljon. Kevästä 1688 syksyyn 1690, jolta ajalta on tarkkoja tietoja, on 14 yli kuukauden ikäisenä kastettua (vanhimmat n. 10 viikon vanhoja). Iistä vastaavia tapauksia löytyy vuosilta 1689–1699 18, minkä lisäksi on runsaasti 2–3 viikkoisia. Vanhimmat kastetut olivat yli 2 kuukauden ikäisiä. Useimpien tällaisten lasten kotikylät sijaitsivat kymmenien kilometrien päässä kirkolta.<sup>37</sup> Myös Kemijärvellä, missä kaste kyllä yleensä tapahtui yhtä pian kuin muuallakin, on yleisestä tavasta joitakin poikkeuksia.<sup>38</sup>

Viipurin hiippakunnassa totesi piispa Bång useassa yhteydessä, että joissakin seurakunnissa on havaittavissa se valitettava epäkohta, että vanhemmat viivyttävät lastensa kastamista, jolloin nämä saattavat kuolla ilman sitä. Tällaisten tapausten estämiseksi hän kehotti ihmisiä kastattamaan lapsensa mahdollisimman pian ja uhkasi laiminlyöjiä kirkollisilla rangaistuksilla.<sup>39</sup> Itäisessä hiippakunnassamme tähän valitukseen näyttääkin olleen enemmän ai-

<sup>36</sup> Haukiputaan KA I C 1 s. 31, 46, 72, 75, 84, 92.

<sup>37</sup> Kirkkoherra Samuel Lithovius toteaaakin 1.5.1688 päivätyssä selostuksessa seurakunnastaan, että Iissä ja Pudasjärvellä on etäisiä kyliä, joista päästään kirkolle vain neljästi vuodessa. RA Acta eccl. 78, Ijo. Toisaalta Pohjanmaalta 1680-luvulta mainitut valitukset lasten jäämisestä pitkien matkojen takia kastamatta (*Tengström* 1820 s. 82) eivät ilmeisesti anna tilanteesta oikeaa kuvaa.

<sup>38</sup> Kemijärven KA I Aa 1 s. 162–164 (3 tapausta vuosilta 1700–1702, syntymän ja kasteen väli 5–7 viikkoa).

<sup>39</sup> Kangasniemen KA (SKMA) II Cfg 1, ptpk 4.2.1683. Leppävirran ptpk 24.2.1683 (TaTA Cf 1). Orimattilan KA (HMA) P 1, ptpk 14.2.1684. Kiteen ptpk 31.1.1686 (VA, Albin Simolins saml. Ia). Uukuniemen ptpk 8.2.1691 (TaTA Cf 1).

hetta kuin läntisessä. Niinpä Orimattilassa oli v. 1664 eräs nainen pitänyt lastaan kastamattomana 6 viikkoa, mistä määrättiin langettavaksi kolmen hopeatalarin sakko muille varoitukseksi. Kuopiossa taas valitti rovasti Cajanus v. 1671 ihmisten siellä pitävän lapsiaan kauan kasteen liiton ulkopuolella.<sup>40</sup> Vuoden 1688 kastettujen luettelon mukaan tilanne ei silloin ollut paljonkaan parantunut: 1–7 pv. 10, 8–14 pv. 17, 3–4 viikkoa 5, 1–2 kuukautta 12, yli 2 kuukautta 3. Pisin syntymän ja kasteen väli oli yli 5 kuukautta.

Muualtakin voidaan vuosisadan lopun kastettujen luetteloista löytää melko paljon tavallista pitempiä syntymän ja kasteen väliaikoja, vaikka valtaosa kasteista suoritettiin Viipurin hiippakunnassakin muutaman päivän kuluessa.<sup>41</sup> Lapinjärvellä saadaan vuodelta 1691–1700 seuraavat numerot: 1–3 pv. 489 (76,4 %), 4–7 pv. 122 (19,1 %), 8–12 pv. 9 (1,4 %), syntymäpäivää ei mainita: 20 (3,1 %). Yli 12 päivän ikäisenä kastettuja ei mainita. Artjärvellä tilanne oli vielä parempi. Vuosina 1695–1700 on kaikki lapset kastettu viimeistään nelipäiväisinä paitsi eräs tyttö v. 1700, joka oli jo 10 vuorokauden ikäinen. Helsingissä merkintöjä on tehty vuodesta 1667 lähtien. Olen laskenut vuodet 1667–1677: 1–3 pv. 489 (84,8 %), 4–7 pv. 84 (14,5 %), yli viikon 4 (0,7 %, yksi 11 pv., kaksi 12 pv., yksi 14 pv.). Seuraavien vuosien tiedoissa ei ole merkkejä käytännön muuttumisesta. Nastolassa hajaantuma on selvempi (1689–1700): 1–3 pv. 361 (52,3 %), 4–7 pv. 235 (34,0 %), 8–14 pv. 79 (11,4 %), yli 2 viikon 16 (2,3 %). Pisin syntymän ja kasteen väli oli 28 päivää. Kiteellä oli vuosisatojen vaihteessa paljon parin viikon ikäisenä ja vanhempanakin kastettuja. Yksin v. 1700 on 8 lasta ollut yli kuukauden vanhoja. Jääskén kastettujen luettelossa 2 viikkoa on verraten tavallinen kastettujen ikä, ja silloin tällöin tapaa myös toista kuukautta vanhoja. Samanlaisia havaintoja voi tehdä Kangasniemeltä. Rautalammilla oli runsaasti kuudenkin viikon vanhoina kastettuja ja Uukuniemellä 2–3 kuukauden. Pi-

<sup>40</sup> Orimattilan rtpk 14. a Trinit. 1664. Kuopion rtpk 20.3.1671, TaTA Cf 1. Edellisenä vuonna sattuneet kuolemantapaukset (ks. edellä nootti 28) ehkä antoivat Cajanukselle aiheen lausuntoonsa.

<sup>41</sup> *Simolin* 1909 s. 208 mainitsee yleensä kastetun 2–8 päivää syntymästä.

sin syntymän ja kasteen väli oli lähes 7 kuukautta.<sup>42</sup> Myös Viro-lahdelta löytyy runsaanpuoleisesti pitkiä väliaikoja, mutta yli kuu-kauden kestäneet kasteen viivyttämiset, joita vielä 1690-luvun al-kupuolella oli joka vuosi, kävivät sen lopulla harvinaisiksi. Vii-purin msk:n kastekirjassa 2. 6. 1688 mainittu tapaus, jossa lapsi oli kastettaessa 7 viikon vanha, oli tässä seurakunnassa ainutlaatui-nen poikkeus.

Eri ammattiryhmien ja säätyjen välillä ei tunnu olleen olen-naisia eroja. Pappienkin lasten kastamista voitiin joskus viivyttää toistakymmentä päivää<sup>43</sup>, mutta usein papit olivat seurakuntalai-silleen myös hyvänä esimerkkinä antaen kastaa perillisensä 1–2 päivää syntymän jälkeen.

\*

Oman käytännössä verraten harvoin esille tulevan ongelmansa muodosti sellaisten lasten kaste, joiden vanhemmat eivät olleet luterilaisia. Vanhempien uskoon lapsia ei voitu kastaa, toisaalta esim. Strängnäsän synodi 1585 piti rangaistavana tekona, elleivät maassa olevat kalvinistit ja anabaptistit käyneet kirkossa ja anta-neet kastaa lapsiaan<sup>44</sup>, toisaalta taas lapsikaste edellyttää takeita lapsen kristillisestä kasvatuksesta. Yleispätevän ratkaisun löytämi-nen tähän pulmaan osoittautui vaikeaksi. Hallitus esitti v. 1647, että kaikki Ruotsissa asuvat »saavat käydä meidän kirkoissamme ja antaa siellä meidän pappiemme kastaa heidän lapsensa», vaik-kei ketään saakaan siihen pakottaa. Kuitenkin vielä Terserus kat-soi, ettei vierasuskoisten lapsia olisi yleensä kastettava, koska Jee-sus kielsi heittäjästä helmiä sioille. Jos jompikumpi vanhemmista on kristitty, voidaan kaste toimittaa, sillä tällaiseen tapaukseen sopii Paavalin sana 1. Kor. 7: 12–14. Saksalainen Fridericus Bald-uinus taas lausui, että vierasuskoistenkin vanhempien lapsi saa-daan kastaa, jos heistä on hyvä todistus eivätkä he kiellä kolmi-

<sup>42</sup> Uukuniemen KA B Ia 1, synt. 22. 2. 1700, kast. 16. 9.

<sup>43</sup> Vetelin KA I Eb 1, 30. 8. 1691.

<sup>44</sup> *Lundström Synodalakter* II s. 30.

naisuutta tai muita kasteeseen olennaisesti liittyviä asioita.<sup>45</sup> Myös vuoden 1650 kirkkolakikomitea oli sillä kannalla, että tällainen lapsi voidaan kastaa. Vanhempia on kehotettava käymään kirkossa ja antamaan kasvattaa lapsensa oikeassa ja puhtaassa opissa. Johannes Matthiae Gothus tähdensi, että vanhempien on ennen kastetta osoitettava käsittävänsä oikean opin tai luvattava antaa hurskaiden ihmisten huolehtia heidän lastensa kasvatuksesta.<sup>46</sup> Laurelius ja Emporagrius neuvoivat kirkkolakiehdotuksissaan (1659), että vanhempia on kehotettava kääntymään »meidän uskoomme», koska he kastetta pyytämällä tunnustavat, että meidän kirkkomme kaste on oikea kaste. Elleivät he siihen suostu, voidaan lapset kuitenkin kastaa, jos vain kummit ovat meidän uskoamme.<sup>47</sup>

Liivinmaan kirkkojärjestyksessään Gezelius pohti tätä ongelmaa laajasti, sillä se oli siellä ajankohtaisempi kuin muualla valtakunnassa. Jos vanhemmat olivat reformoituja tai paavilaisia, voitiin heidän lapsensa Gezeliuksen mielestä yleensä kastaa, mutta asia riippui vanhempien asennoitumisesta. Ortodoksien lapsia taas ei pitänyt kastaa, koska he eivät pitäneet muuta kuin upotuskastetta pätevänä. Poikkeus oli sallittava, jos vanhemmat halusivat kasvattaa lapsensa luterilaiseen uskoon. Pakanoiden kohdalla ratkaisu riippui vanhempien elämästä, katekismuksen taidosta, kummeista yms.<sup>48</sup>

Syntyperä sinänsä ei siis voinut olla esteenä kasteelle. Kun Västeråsin hiippakunnassa oli v. 1629 muuan kalvinistinen vaimo kuollut synnytykseen, lapsi saatiin kastaa, koska isä lupasi pyytää sille luterilaiset kummit kasvattamaan sitä luterilaisessa uskossa. Terserus taas lausui, että jos pakanalapsi jostain syystä vanhem-

<sup>45</sup> *Stiernman* II s. 1102–1103. Terserus 1663 fol. T 8v. LUB Teol. Muur. B., 1663 in *Majo* IV:37. Balduinus 1654 s. 310–311. Tämä vuodesta 1628 monina painoksina ilmestynyt teos on ollut tunnettu myös Suomessa, ks. *Lempäinen* TAIK 1964 s. 104–105. — *Hafenrefferus* 1622 s. 502 katsoi, ettei vieras-uskoista lasta pidä kastaa, elleivät vanhemmat käännä kristinuskoon.

<sup>46</sup> KOF före 1686 II:1 s. 17. *Orationer och kyrkostadgar* s. 146–147.

<sup>47</sup> KOF före 1686 II:1 s. 154–155, II:2 s. 40.

<sup>48</sup> *Lehtonen* 1931b s. 127–128.

mistaan erotettuna joutuu kristittyjen joukkoon, hänet kastetaan. Vuoden 1686 kirkkolaissa vierasuskoisten lasten kastaminen luterilaisittain määrättiin pakolliseksi. Kummeiksi oli lupa kutsua vain »meidän uskoamme» olevia.<sup>49</sup>

Pannaan julistettujen ja julkisyntisten lapset piti niin ikään kastaa, koska — kuten Terserus totesi — »lapsi ei ole syyllinen isänsä rikokseen», eikä — kuten Gezelius lausuu Liivinmaan kirkkojärjestyksessä — kaste ole riippuvainen vanhempien hurskaudesta vaan yksin Jumalan lupauksista. Kuitenkin voitiin tällaista kastetta viivyttää. Niinpä Västeråsin tuomiokapituli kehotti v. 1627 kastamaan erään huoruuteen langenneen miehen lapsen samana päivänä, kun isä kärsi julkirippi- ja raipparangaistuksensa.<sup>50</sup>

Myös mustalaisten, joiden maassaoloa yleensä katsottiin perin karsaasti, lasten kaste aiheutti keskustelua. Laurentius Petri sanoi Tukholman valtiopäivillä 1560, ettei papin pidä niitä kastaa. Samalla kannalla olivat vielä Rudbeckius ja Gezelius (Liivinmaan KJ:ssä), mutta yleensä 1600-luvulla asiaan suhtauduttiin myönteisemmin. Vuoden 1650 kirkkolakikomitea tähdensi, että tällaisten lasten vanhemmista on otettava tarkka selko, ja jos he ovat kristittyjä, kaste toimitetaan. Ellei heidän tai lapsen kasteesta saada selvyyttä, voidaan menetellä kuten löytölapsille. Laureliuksen ja Emporagriuksen kirkkolakiehdotusten mukaan piti mustalaislasten vanhemmilta tarkoin kysellä heidän uskoaan ja vaikuttimiaan. Elleivät he olleet kristittyjä, oli selvitettävä, halusivatko he kasvattaa lapsensa kristilliseen uskoon. Elleivät he sitä luvanneet, ei kastetta saanut suorittaa, muussa tapauksessa se oli mahdollinen. Vuoden 1686 kirkkolaki lausui, että mustalaislapset on pyydetessä kastettava. Vanhempia on samalla neuvottava asettumaan asumaan tietylle paikalle, antamaan opettaa itseään kristinopissa ja astumaan Jumalan seurakunnan yhteyteen. Muussa ta-

<sup>49</sup> Hall 1915 s. 2. Terserus 1663 fol. Vv. KL 1686 III:8.

<sup>50</sup> Terserus 1663 fol. Vv. LUB Teol. Muur. B., 1663 in Majo IV:39. Lehtonen 1931b s. 128—129. Hall KÅ 1916 s. 260. — Myös Johannes Matthiae yhdisti aviottomien lasten kasteen ja heidän vanhempiensa katumuksen. *Orationer och kyrkostadgar* s. 146. UUB K 71, Matthiaen KOF II:5.



pauksessa lapsi piti jättää viranomaisten huostaan.<sup>51</sup> Myös Suomessa on mustalaislapsia toisinaan kastettu.<sup>52</sup>

### *b. Kastepaikka*

Alkukirkossa kastaminen ei ollut sidottu määrättyyn paikkaan. Se saattoi tapahtua yhtä hyvin kodeissa (Apt. 10:48, 16:33) kuin esim. sopivalla paikalla luonnossa (Apt. 8:38). Didakheessa (100—1. alkup.) neuvottiin kaste toimittamaan juoksevassa vedessä, mutta ellei siihen ollut tilaisuutta, voi se tapahtua muuallakin. Kasteliturgian vakiintuessa ja varsinkin kasteiden keskittyessä tiettyihin vuoden juhla-aikoihin syntyi tarve saada erityisiä paikkoja tälle toimitukselle. Seurakunnan jumalanpalvelusta varten rakennetuissa kokoontumispaikoissa siihen ei yleensä ollut mahdollisuuksia, eikä kastetta aina haluttukaan toimittaa kirkossa, koska vihkimisellä pyhitetty kirkko symbolisoi seurakunnan ulkonaisia rajoja. Näin syntyivät erityiset kastekirkot l. baptisteriot. Varhaisimmat tiedot niistä ovat 300-luvulta. Kotikasteista luovuttiin kokonaan sairaiden ja kuolevien seurakuntaan liittämistä lukuunottamatta.<sup>1</sup>

Germaanisilla alueilla kastekirkko sijoitettiin aluksi piispankirkon yhteyteen, mutta paikallisseurakuntajärjestelmän kehittyessä kasteiden suorittaminen tehtiin ajan mittaan mahdolliseksi muuallakin. Italiassa rakennettiin niin ikään lukuisia baptisterioita tuomiokirkkojen yhteyteen, mutta paljon kastekirkkoja oli myös muualla.<sup>2</sup> Pohjolassa baptisterioita ei juuri rakennettu, vaan

<sup>51</sup> *Stiernman Bihang* s. 190. Laurentiuksen lausumasta on säilynyt kopio myös TuTA:ssa (1 IV 1 s. 70). *Lundström* 1900 s. 10. *Lehtonen* 1931b s. 128. KOF före 1686 II:1 s. 18—19, 32, 157—158, II:2 s. 41—42. KL 1686 III:9. *Baelter* 1762 s. 566.

<sup>52</sup> *Pusulan KA I C 1* s. 346.

<sup>1</sup> *Apostolisten isien kirjat*, Didakhee VII: 1—2. *Marsh* 1941 s. 167—185. *Rinne* 1948 s. 347. *Rietschel—Graff* 1951 s. 542.

<sup>2</sup> *Eisenhofer—Lechner* 1953 s. 108, 267. *Feine* 1955 s. 90, 120—121, 153, 166—167, 170, 180, 356. *Plöchl* I s. 317—318, 323—324.

täällä tuli ilmeisesti käytännöllisistä syistä tavaksi suorittaa kasteet seurakuntakirkoissa. Lähetyksikaudella lienee useinkin kastettu sopivalla paikalla luonnossa. Sitä mukaa kuin kirkkorakennuksia nousi, voitiin pakanoidenkin kaste toimittaa kirkon luona. Esim. v. 1346 kastoi Upsalan arkkipiispa Hemmingius Laurentii tarkastusmatkallaan Torniossa täysikasvuisia lappalaisia ja karjalaisia kappeliin sitä varten tuodussa vesiammeessa, jonka hän ensin vihki tehtävänsä.<sup>3</sup>

Kastetta varten sijoitettiin baptisterioihin kasteallas, joka alun perin oli sangen kookas, koska siinä oli voitava suorittaa aikuisten kastamisia upottamalla. Kun lapsikaste syrjäytti aikuiskasteen, altaiden tilalle tulivat pienempikokoiset kastemaljat l. funtit. Leri-dan synodissa v. 524 määrättiin, että maljan tuli olla kivistä tai metallista. Myös puiset ovat tunnettuja jo tältä ajalta. Pohjo-lassa ovat vanhimmat funtit säilyneet Tanska-Norjassa (1100-luvun ensimmäiseltä puoliskolta). Yleensä kaikki säilyneet pohjoismai-set kastemaljat on tehty kivistä, mutta myös tunnetaan joitakin metallisia sekä Suomesta puisia. Maljojen muoto ja koristelu saat-tavat vaihdella paljonkin. Suosituita kuva-aiheita olivat mm. Jee-suksen kaste, lapsen kaste ja ehtoollisen asettaminen. Sangen usein niissä kuvastuu roomalaisen tyylin monumentaalinen luonne. Erityisen rikas funttitaide kehittyi Gotlannissa, josta jo 1100-luvulla vietiin kastemaljoja mm. Tanskaan, Skåneen ja Pohjois-Saksaan. Gotlantilaisia funtteja tunnetaan myös Suomesta.<sup>4</sup>

Suomessa on keskiaikaisia kastemaljoja säilynyt kolmisenkym-mentä, vanhimmat 1200-luvulta. Useimmat niistä ovat Ahvenan-maan tai Lounais-Suomen kirkoista. Vanhan Viipurin hiippakun-

<sup>3</sup> *Baelter* 1762 s. 570. *Rinne* 1948 s. 348. *Pirinen* SKHS Toim. 56 s. 52.

<sup>4</sup> *Troels-Lund* VIII s. 103–107. *Brilioth* 1941 s. 692–693. *Källström—Askmark* 1948 s. 21, 24, 27–29. *Rinne* 1948 s. 349. *Salomies* I s. 218. *Norberg Dopfund* s. 241–251. — Hyviä kuvia vanhoista funteista ja niiden kuvakoriste-lusta: *Källström—Askmark* mt. erit. kuvat n:o 63, 64, 66–70, 85, 86, 93–95. *Person Kulturen* 1958 s. 133, 136, 137. *Wrangel Svensk uppslagsbok* 7 s. 708–709. Kuva-aineistoa on myös huomattavimmissa suomalaisissa tietosanakir-joissa (hakusanat kaste, kasteallas).

nan alueelta niitä tunnetaan vain kaksi, Hollolasta ja Pernajasta. Kumpikin ovat kivisiä.<sup>5</sup>

Kastemaljan jalustaan sijoitettiin keskiajan loppupuolella tavallisesti laakakivi, jonka matalan syvennyksen keskikohdalla oli reikä. Tarkoituksena oli koota tippuvat pyhitetyn veden pisarat ja johtaa ne jalustan läpi kastemaljan pyhitettyyn perustukseen. Jalusta oli yleensä samaa ainetta kuin maljakin. Puumaljat sijoitettiin alttarin tavoin kiviperustukselle. Lukkarin tehtäviin kuului maljan hoito. Muulloin kuin kastetoimituksen aikana se pidettiin peitettynä, eikä kansa saanut sitä käsillään koskettaa. Tämän määräyksen rikkojia uhkasi sakko.<sup>6</sup>

Maljan normaali paikka oli läntisellä päätyseinällä oven pohjoisella l. evankeliumin puolella. Sisemmälle kirkkoon sitä ei voitu sijoittaa, koska kastamatonta ihmistä pidettiin vielä epäpuhtaana. Samalla sen sijainti kuvasi kastetta ovena seurakunnan jäsenyyteen.<sup>7</sup> Kastemaljan luona suoritettiin toimituksesta vain loppuosa. Alku, jonka pääasiana oli pahan hengen karkoittaminen kastettavasta, tapahtui kirkon eteisessä. Tapa palautuu ainakin 300-luvulle.<sup>8</sup> Toimituksen aikana mieskummit seisovat papin oikealla ja naiset hänen vasemmalla puolellaan.<sup>9</sup> Länä oli myös lukkari, joka papin edellä kantoi kynttilän sekä voide- ja suitsutusastian kastemaljan luo. Papin piti Hemmingin statuuttien mukaan olla

<sup>5</sup> Ed. nootissa mainittujen teosten lisäksi ks. *Neovius* 1893 s. XIV, 34. — Maassamme säilyneitä keskiaikaisia kastemaljoja tulee myös ruotsalainen prof. *Oscar Reuterswärd* käsittelemään tekeillä olevassa tutkimuksessaan.

<sup>6</sup> *Rinne* 1948 s. 348, 350. SLL II:1 s. 5, II:2 s. 14. *Sandholm* 1963 s. 122—123. Ks. myös *Rietschel—Graff* 1951 s. 542.

<sup>7</sup> *Quensel* 1890 s. 21. *Rodhe* 1910 s. 199—200. *Brilioth* 1941 s. 692. *Rinne* mt. s. 349.

<sup>8</sup> *Kirsten* 1960 s. 96—101. *Salomies* I s. 236—237. *Rinne* mt. s. 209. Lapsen sisälletuomisesta kirkkoon tarkemmin seuraavassa s. 123. — Kirkon eteisessä suoritetusta toimituksen alkuosasta käytettiin Ruotsissa keskiajalla nimitystä »primsigna», joka johtuu latinan sanasta »primum signum» ja liittyy lähinnä papin tekemään ristin merkkiin. *Thors* 1957 s. 187—188.

<sup>9</sup> *Breviarium Scarense, Freisen* 1904 s. 137. *Johansson* 1950 s. 78. *Person* *Kulturen* 1958 s. 144. — Kummien lähtöön ja matkaan kirkkoon liittyi erikoisia tapoja, jotka säilyivät kauan ohi uskonpuhdistuksen ja kuvastavat kasteeseen kansan parissa liittyneitä uskomuksia. *Person* mt. s. 138—141.

pukeutunut albaan — säädös, jolle Ruotsin keskiajan lähteistä ei ole löydetty vastinetta.<sup>10</sup>

Kastemaljassa oli käytettävä puhdasta vettä (aquam veram et naturalem), koska ihmisen Jeesuksen omien sanojen mukaan (Jh. 3:5) tulee uudestisyntyä vedestä ja hengestä. Toisinaan syntyi keskustelua, voidaanko veden puutteessa käyttää jotakin muuta juoksevaa ainetta. Niinpä Norjan (Nidarosin) arkkipiispa Sigurd tiedusteli paavilta v. 1241, onko oluessa kastettu oikein kastettu. Gregorius IX:n vastaus oli kielteinen. Firenzen kirkolliskokous tähdensi v. 1439, että kasteen materian tulee olla aitoa ja luonnollista vettä, yhdentekevää, onko se kylmää vai lämmintä. Tridentin kokous taas lausui v. 1548, että sellainen, jonka mielestä aito ja luonnollinen vesi ei ole kasteessa välttämätön ja joka ei siten ota täydestä Jeesuksen sanaa Jh. 3:5, olkoon kirottu.<sup>11</sup> Myös Ruotsissa huomautettiin useassa yhteydessä erityisesti hätäkasteesta puhuttaessa, ettei kastettaessa saa käyttää muuta kuin vettä. Samoin muistutti Suomessa Maunu III Särkilahti, että toimituksen tulee tapahtua »in aqua elementari». Kylmänä vuodenaikana piti lukkarin huolehtia veden lämmittämisestä. Toisinaan kastevesi on voitu noutaa tietystä lähteestä, jota ihmiset sitten pitivät pyhänä ja kävivät sen luona uhraamassa, kuten esim. Huittisissa on tapahtunut.<sup>12</sup>

Jo varhain kehittyi tapa vihkiä kastevesi rukouksin tehtäväänsä. Varhaisimmat tiedot tästä ovat 200-luvulta (kirkon itäosista Klemens Aleksandrialaisella ja länneä Tertullianuksella). Vanhin tunnettu kaava idän kirkossa on 300-luvun puolivälistä, lännessä vasta Gelasiuksen sacramentariumissa 600- ja 700-luvun vaihteesta. Kasteveden vihkimisrukous oli alun perin analogia

<sup>10</sup> Reuterdahl 1841 s. 209. FMU 3632. Sandholm 1963 s. 120, 206. Klockars 1960 s. 135, 230.

<sup>11</sup> Denz. 829, 1082, 1314, 1615. Troels-Lund VIII s. 109. Rietschel-Graff 1951 s. 541.

<sup>12</sup> SLL I:2 s. 21, II:1 s. 6, II:2 s. 10, III s. 18, V s. 3, 203, 427. FMU 4415. Säädettiinpä niinkin, että hätäkasteessa käytetty vesi oli tuotava seurakunnan altaaseen (piscina), Gummerus 1902 s. 87. — Sandholm 1963 s. 122. Lähteenoja 1949 s. 211.

ehtoollisliturgian epikleeille l. Pyhän Hengen avuksihuutamiselle: rukoiltiin, että Pyhä Henki yhdistyisi kasteveteen. Augustinuksen vaikutuksesta toimitukseen liitettiin kasteen asetussanojen luku. Rukoukseen liittyi myöhemmin myös ristinmerkki ja vihityn öljyn vuodattaminen. Rukouksen sanamuoto vaihteli kirkon eri osissa. Yhteisenä ajatuksena oli kaste uudestisyntymisenä sekä kuolemisena ja ylösnousemisena Kristuksen kanssa. Tähän liittyi eksorsistinen momentti (pahan hengen karkoittaminen kastevedestä), joka ajan mittaan tuli toimituksessa hyvin keskeiseksi.<sup>13</sup>

Kasteveden vihkeminen tapahtui alkujaan pääsiäisvigilian yhteydessä välittömästi kasteen edellä. Vaikkei kaste myöhemmin enää tapahtunutkaan pelkästään vuoden pääjuhлина<sup>14</sup>, kasteveden vihkeminen (*benedictio* t. *consecratio fontis*) säilyi edelleen pääsiäisen yhteydessä. Eräissä tapauksissa se suoritettiin myös toisena vanhana kastepäivänä helluntaina. Alun perin sen toimitti aina piispa, mutta myöhemmin se kuului seurakuntapapiston tehtäviin.

Suomen keskiajan kirkon kasteveden vihkimisseremoniasta antaa kuvan *Manuale Aboensen* kaava »*Consecratio fontis in vigilia pasce et penthecostes*».<sup>15</sup> Se ei olennaisesti poikkea vastaavista ruotsalaisista kaavoista, vaikka eräissä yksityiskohdissa onkin eroja.<sup>16</sup>

<sup>13</sup> Franz 1909 s. 50–54, 126–153 analysoi yksityiskohtaisesti Gelasiuksen kaavan, samoin *de Jong Archiv für Liturgiewissenschaft* VIII s. 21–46, joka lisäksi esittelee eri teksteissä ilmeneviä eroja. *Scheidt* 1935, erit. s. 2–9, 68–91, joka myös julkaisee kaikki tärkeimmät kasteveden vihkimisrukousten tekstit (s. 11–62, 92–104). Toimituksen uskonnonhistoriallisia esikuvia etsii *Reitzenstein* 1929 s. 189–200. — Ks. lisäksi *Dölger* 1909 s. 160–167. *Johansson* 1950 s. 133–134. *Rietschel–Graff* 1951 s. 542–545. *Eisenhofer–Lechner* 1953 s. 158–160. *Björkman* 1957 s. 58–59.

<sup>14</sup> Kasteajoista lähemmin seuraavassa s. 50–51.

<sup>15</sup> *J. A. Cederberg* 1894 s. 87–98. *Freisen* 1904 s. 247–257. Lisäksi tunnetaan joitakin käsinkirjoitettuja kaavoja. Sellainen on esim. Taivassalon kirkolle kuuluneessa vanhassa manualessa. Se on pääasiassa samanlainen kuin *Manuale Aboensessa*. *Gummerus SKHS Pöytäk.* 10 s. 86–87.

<sup>16</sup> Vertailuaineistoa tarjoavat *Manuale Upsalense*, utg. af Isak Collijn s. 8–15 (»*Consecratio fontis in vigilia pasce*»), *Manuale Lincopense*, *Freisen* 1904 s. 110–120 (kastemaljan siunaus, ilman otsikkoa) ja Skaran hiippakunnassa Hemsjön seurakunnassa käytetty käsinkirjoitettu manuaale (*Johansson* 1950 s. 194–200). Hemsjön manualessa on pääsiäisyön vigiliaan sisältyneen

Toimitus alkaa litanialla, jota luettaessa pappi seurueineen saapuu kastemaljan luokse. Litaniasa mainitaan kaikki hiippakunnassa palvottavat pyhimykset.<sup>17</sup> Sitä seuraa laaja rukous, jossa pyydetään, että Pyhä Henki armossaan tulisi sydämiin, lahjoittaisi lujan toivon ja täydellisen rakkauden sekä siunaisi kastemaljan. Rukoukseen liittyvät välittömästi »Oi Jumalan Karitsa», Kyrie ja prefaatio, missä siis vielä näkyy alkuperäinen yhteys ehtoollisliturgiaan. Prefaatio ilmentää kasteen merkitystä: kastevesi on elävä, puhdistava ja uudestisyntyttävä. Sitä lukiessaan pappi tekee useita ristinmerkkejä veteen. Lopuksi mainitaan Raamatun kertomuksia, joissa veden kerrotaan paljastaneen Vapahtajan jumalallisen voiman ja rakkauden (Kaanan häät, Jeesuksen kaste Jordaniassa), sekä luetaan kastekäsky. Toimituksen päätökseen kuului rukousten ohella eräitä vertauskuvallisia menoja, mm. palavan kynttilän sijoittaminen kasteveeteen, jolla symbolisoitiin sitä, että ylösnoussut Vapahtaja tahtoo läsnäolollaan pyhittää veden ja tehdä sen kelpoliseksi uudestisyntyttämään ihmiset.<sup>18</sup> Samoin pappi vuodatti veteen siunattua öljyä pyhittäen maljan ja rukoillen, että siinä uudestisyntyvät pelastuisivat iankaikkiseen elämään. Toimituksen suoritettuaan hän palasi seurueineen kuoriin Kyriettä laulaen.<sup>19</sup>

Pääsiäisenä suoritetun kastemaljan ja -veden vihkimisen lisäksi tapahtui jokaisen kastetoimituksen edellä siinä käytettävän veden

---

kastemaljan siunauksen lisäksi otsikko »benedictio fontis» myös itse kastekäyvassa, mutta ilmeisesti tällaista toimitusta ei ole siinä yhteydessä suoritettu (Johansson mt. s. 84).

<sup>17</sup> Manuale Lincopensessa ja Hemsjön manualessa on litanian tilalla rukous »Rex sanctorum angelorum», jota Manuale Aboense neuvoo käyttämään helluntaivigiliassa. Hemsjön manualessa sen edellä luetaan neljä Raamatun kohtaa: 1. Ms. 1:1—2:2, vesi luomisessa; 2. Ms. 14, kastemalja rinnastetaan Punaiseen mereen, Mooseksen tavoin Kristus johtaa kastettavan pois synnin orjuudesta; Jes. 4: 1—6 ja 54: 17—55: 11. Johansson mt. s. 125—126.

<sup>18</sup> Johansson mt. s. 134. Varhaisin tieto kynttilöiden upottamisesta on n. v:lta 800. Sen on katsottu kuvaavan myös sitä, että kastevesi saa voimansa Pyhästä Hengestä. Franz 1909 s. 526, 549—553.

<sup>19</sup> Manuale Lincopensessa (Freisen 1904 s. 117—120) toimituksen loppu on pitempi kuin Upsalan ja Turun manualeissa.



ja suolan eksorsismi ja siunaaminen. Tähän palaamme tarkemmin tuonnempana (s. 83).

\*

Keskiajalla kaikki kasteet hätäkasteita lukuunottamatta edellytettiin suoritettaviksi kirkossa. Samalla kannalla oli Mikael Agricola, joka vuoden 1548 ruotsalaisen käsikirjan mukaisesti otsikoi hätäkasteen vahvistamiskaavansa »Telle taualla ne Kotona Castetudh Lapset Christittemen pite». Myös Tanskassa pidettiin kirkkokastetta hätätilaa lukuunottamatta välttämättömänä.<sup>1</sup>

Samaa periaatetta tähdennettiin halki tutkittavanamme olevan ajan. Sen ilmaisivat vuoden 1571 kirkkojärjestys, 1600-luvun kirkkolakiehdotukset ja vuoden 1686 kirkkolaki. Se tulee myös esille lukuisissa hiippakuntasäännöissä. Äärimmäisessä hätätilassa oli oikeus kastaa kotona, sillä »Jumalan seurakunta ei ole Uudessa testamentissa sidottu tiettyyn paikkaan». Vaatimusta kasteen suorittamisesta kirkossa seurakunnan läsnäollessa perusteltiin sen seurakunnallisella luonteella ja myös sillä, että siten kummeilla on tilaisuus käydä ehtoollisella, »mikä on hyvin suotavaa ja kristillistä». Edelleen katsottiin yksityisten kotikasteiden aiheuttavan epäjärjestyä, lisäävän Jumalan sanan ja saarnaviran halveksuntaa sekä lopulta saattavan maan Jumalan vihan alle. Kun toimitus suoritetaan kirkossa, on läsnä monia, jotka rukoilevat lapsen puolesta. Samalla seurakunta saa opetusta kasteen merkityksestä, ja ihmisiä muistutetaan heidän omasta kasteen liitostaan ja kastelupauksistaan.<sup>2</sup>

Suomessa tähdensi piispa Rothovius konstituutioissaan, ettei lapsia saa ristiä kotona, vaan sen tulee tapahtua kirkossa. Aateli-

<sup>1</sup> *Troels-Lund* VIII s. 81.

<sup>2</sup> *Färnström* 1956 s. 65–66. KO 1571 s. 50. KOF 1608 s. 44. KOF 1619 s. 390. KL 1686 III:3. UUB K 71, Matthiaen KOF II:1. *Orationer och kyrkostadgar* s. 146. UUB N 1909 n:o 29 (papisto valtiopäivillä Norrköpingissä), N 1911 n:o 35 (Strängnäsän synodi 1656). *Lundström* Synodalakter I s. 40, 143. *O. Holmström* 1901 s. 145, 210, 226–227. *Wallquist* 1 s. 96, 8 s. 590, 593. *Hall* ASU 35 s. 38. *Lundström* 1898 s. 108. *Lundström* 1893 s. 263. *Rodhe* 1910 s. 185–186.

silla oli lupa erityisistä syistä poiketa tästä. Eskil Petraeuksen johdolla tehdyssä väitöskirjassaan totesi Andreas Thretzius (1648), ettei Uudessa testamentissa ole selvää käskyä kasteen paikasta. Apostolit saattoivat kastaa julkisella paikalla (Apt. 2:41), tiellä (8:38), kodissa (9:19) tai vankilassakin (16:13), mutta tällainen menettely on katsottava hätätilasta johtuneeksi (in casu necessitatis). Yleensä on kaste suoritettava julkisesti seurakunnan läsnäollessa.<sup>3</sup>

Myös Gezeliukset huomauttivat asiasta pappeinkokouksissa, tarkastusmatkoilla ja kirjoissaan, samoin rovastit tarkastuksissaan. Yleisestä säännöstä oli lupa poiketa vain hätätilassa. Tätä perusteltiin meillä kuten Ruotsissakin sillä, että kun kaste suoritetaan kirkossa, sen todistajana on rukoileva seurakunta, joka samalla oppii paremmin itsekin muistamaan oman kasteensa ja uudistamaan sen totisessa katumuksessa. Mikäli kaste toimitettiin kotona, oli kyläläisiä kutsuttava paikalle ja tutkittava kummien kristinopin taito.<sup>4</sup> Viipurin hiippakunnassa tähdennettiin samoin, että kaste on suoritettava kirkossa, joskin asia voitiin esittää varauksellisesti: »mikäli se on mahdollista». Perusteluna oli erityisesti, että rahvas oppii siten ymmärtämään kasteen hyödyn, pyhyden ja voiman.<sup>5</sup>

Annettuja määräyksiä ei kuitenkaan yleisesti noudatettu —

<sup>3</sup> *Lagus* 1836 s. 66, 134, 137. *Grottenfelt* 1912 s. 85. *Parvio* 1959 s. 332, 336. *Lehtinen* 1961 s. 180—181. *Petraeus—Thretzius* 1648 fol. B 2v. Thretziuksen teoksesta ks. *Perälä* 1928 s. 106—107.

<sup>4</sup> *Hällström* 1824 s. 25. *Lagus* 1836 s. 190, 233. *Hall* ASU 27 s. 97. *Gezelius* 1689 s. 279. *Perniön KA II Eb* 1:1, ptpk 21.9.1683. *Nauvon KA XII I*, ptpk 24.8.1692. *Suomusjärven ja Kiskon ptpkt* 28—29.2.1704, *Kiskon KA II Cf* 1, TMA. *Hattulan KA P* 1, ptpk 16.2.1704, HMA. *Tammelan KA B IVa* 16, ptpk 22.2.1712. *VA Acta eccl. I*, *Mouhijärven rtpk* 2.2.1680. *Laitilan rtpk* 6.12.1703 (*Eurajoen KA J I* 2). *UUB N* 1921 n:o 19, *Turun synodi 1707 § 17*. *Hällström* mt. s. 24—25 painetusta ko. synodin pöytäkirjaotteesta tämä kohta puuttuu. — *M. Juva* 1955 s. 111. — *Kirkonkelloja* saatettiin soittaa myös kastetta toimitettaessa (ks. *Lähteenoja* 1932 s. 278), mikä sekin korosti sen julkisuutta.

<sup>5</sup> *VA Albin Simolins saml. I a*, *Kiteen rtpk* 24.2.1697 ja *Savitaipaleen rtpk* 23.1.1687 (kop. myös *TaTA Cf* 1). *Kesälahden rtpk* 26.2.1697, *TaTA Cf* 1.

ehkä siitä johtuukin niiden jatkuva toistaminen. Eräs tapa kiertää niitä oli kastetoimituksen jakaminen kahteen osaan: pappi kastoi lapsen kotona, mutta jätti eräitä käsikirjan kastekaavan kohtia suorittamatta. Myöhemmin — tavallisimmin äidin kirkottamisen yhteydessä — kokoontuivat kummit ja paljon muutakin väkeä ristiäisiin, joiden aluksi lapsi tuotiin kirkkoon »ristittä väksi». Tällöin suoritettiin kotikasteessa pois jätetyt toimituksen kohdat. Tapa on ehkä syntynyt käsityksestä, että papinkin toimitama kotikaste on hätäkaste, joka vaatii vahvistamista, mutta 1600-luvulla, jolloin Ruotsissa erityisesti aatelisten mainitaan halunneen tällaista menettelyä, sen lähimmäksi syyksi mainittiin halu järjestää komeat ristiäiset. Kun kaste suoritettiin mahdollisimman pian syntymän jälkeen, ei kaukaisempia kummeja voitu saada siksi paikalle, ja pitojen valmistelukin vei aikansa. Kirkon johto suhtautui kasteen kahtiajakamiseen yleensä kielteisesti, mutta jatkuvien valitusten perusteella vaikuttaa siltä, etteivät papit ehdottoman kuuliaisesti totelleet esimiestensä neuvoja. Tappaa vastustettiin, koska piti olla varmuus siitä, että lapsi kastetaan niin kuin käsikirjassa on esitetty, ja koska kansassa ei saanut syntyä väärinkäsitystä, että kastettu lapsi on erikseen ristittävä, sillä tällöin hämärtäisi usko, että on vain yksi kaste ja yksi Jumala. Myös kasteenuusijoitten pelättiin saavan tällaisesta tavasta tukea mielipiteilleen. Vielä valitettiin, että jos tapa sallitaan, annetaan ihmisten ahneuden päästä määräämään kastetoimituksen järjestyssää.<sup>6</sup>

Strängnäsin pappeinkokouksessa v. 1618 huomautettiin, että silloinkin, kun kummit eivät ole kastetilaisuudessa läsnä, on kaikki asiaan kuuluvat seremoniat suoritettava. Tällöin ei myöhemmin tarvitse enää lukea kuin toimituksen lopussa oleva kehoitus kummeille. Växjön hiippakuntasääntö 1619 salli tähän lisätä ilmoituksen seurakunnalle, että lapsi on kastettu, lapsen nimen

<sup>6</sup> KOF före 1686 II:1 s. 24—25, 33, 150, II:2 s. 35. *Lundström Synodalakter* I s. 12, 18, 108, 115. *O. Holmström* 1901 s. 225. *Wallquist* 6—7 s. 366, 8 s. 593. *Lundström* 1893 s. 264—265. *Rodhe* 1910 s. 186—190. *Hall ASU* 35 s. 25—26, 56, 73. *Prästeståndets riksdagsprotokoll* 2 s. 291—292.

ilmoittamisen, kysymyksen kummeille, haluavatko he ottaa tehtävänsä vastaan, sekä rukouksen ja siunauksen.<sup>7</sup> Kirkossa suoritettuun »jatkotoimitukseen» liittyy Laurentius Paulinus Gothukselle kuuluneeseen vuoden 1614 käsikirjaan tehty lisäys »Itt Sätt/Huru Handlas må/När faddrorna/någhon tidh effter Döpelsen/warda kallade till Wittne».<sup>8</sup> Toimituksen alussa ovat samat kasteen suorittamista koskevat kysymykset kuin hätäkasteen vahvistuskaavassa. Niitä seuraa laaja puhe, jossa tähdennetään, että avioliitto kuuluu Jumalan luomisjärjestykseen. Lapset eivät synny sattumalta (af någon slump och hendelse) eivätkä vain ihmisen tahdosta, vaan ne ovat Jumalan antamia. Vanhemmilla on vastuu lastensa ruumiillisesta hyvinvoinnista, samoin heidän tulee tuoda ne Jeesuksen tykö. Kaikki ihmiset syntyvät syntisinä, minkä vuoksi lapset on heti syntymän jälkeen kasteen kautta uudestisyntyttävä ja puettava Kristukseen. Tämän jälkeen puhuja toteaa lapsen kastetuksi ja selostaa nyt tapahtuvan toimituksen tarkoitusta: On tultu yhdessä kiittämään Jumalaa, vahvistamaan kaste oikein suoritetuksi, rukoilemaan lapselle hengellistä ja ruumiillista siunausta sekä antamaan kummeille tilaisuus julkisesti ottaa vastaan tehtävänsä. Toimituksen loppu piti suorittaa käsikirjan hätäkasteen vahvistamiskaavan mukaisesti. Erityisesti mainitaan kummeille luettava kehötus. Päätökseksi pappi luki »lapsen ja läsnäolevien ylitse» Herran siunauksen monikon 2. persoonassa.

Myös Suomessa tunnettiin tapa kastaa lapsi kotona ja »ristiä» se erikseen kirkossa tavallisimmin äidin kirkkoon ottamisen yhteydessä. Jo Sorolainen valitti joidenkin vaativan, että heidän lapsensa on erikseen kastettava ja ristittävä, jotta olisi tilaisuus järjestää suuret ristiäiset ja kutsua niihin paljon kummeja. Pappia, joka tällaiseen suostuu, Sorolainen sanoi virkaansa kelvottomaksi. Pidettäköön vieraspidot muulloin, sillä eroa kasteen ja

<sup>7</sup> Wallquist 5 s. 146, 8 s. 593. Lundström Synodalakter II s. 80–81. — Myös Emporagriuksen ja Laureliuksen KL-chdotuksissa (1659) todettiin, että jos pappi kastaa lapsen kotona, on kaikki toimitukseen kuuluvat seremoniat suoritettava käsikirjan mukaisesti. KOF före 1686 II:1 s. 151–152, II:2 s. 35–36.

<sup>8</sup> SKB A 522, lisäys hätäkasteakaavan jälkeen. Kaavan mainitsee Lindquist 1944 s. 25.

ristimisen välillä »eij cuitengan yhtän ole».<sup>9</sup> Rothovius kielsi niin ikään tämän tavan säätäen, että sellaiseen suostuvan papin tulee tuomiokapitulissa vastata tottelemattomuudestaan ja saada rangaistus. Konstituutioissaan v. 1637 hän lausui ruotsalaisten esikuvien mukaisesti, että jos lapsi on heikko, saa pappi kastaa sen kotonakin, mutta tällöin on suoritettava kaikki seremoniat käsikirjan mukaisesti.<sup>10</sup>

Papisto ei kuitenkaan aina kielloista piitannut. Boetius Murenus valitti v. 1659 tuomiokapitulille pappien menettelevän niin, että he ensin kastavat lapsen kotona, ja sitten se äidin kirkottamispäivänä tuodaan kirkkoon kastemaljan luokse, jonne myös kummit tulevat. Täällä pappi lukee kummikehotuksen ja lausuu: »Menkää Herran rauhaan». Kapituli määräsi, että siten tekeviä pappeja on rangaistava, mutta päästi vielä pari kuukautta myöhemmin tällaisesta menettelystä vastaamassa olleen Sundin kirkkoherran nuhteilla ja uhkauksilla. Rovastintarkastusohjeissaan (ilm. 1660-luvulta) Murenus neuvoi ottamaan selvää, oliko seurakunnissa käytännössä väärä tapa jakaa kastetoimitus kahtia.<sup>11</sup> Vielä Terserus nimitti sitä katekismusselityksessään v. 1663 »suureksi harhaksi» ja Gezelius kielsi sen kirkkojärjestyksessään »Perbreves Commonitiones» (1673).<sup>12</sup> Muuten siitä ei 1600-luvun loppupuolella enää puhuta, joten ilmeisesti siitä vähitellen päästiin. Monissa vuosisadan lopun kastekirjoissa esiintyy vielä jäännöksenä vanhasta tavasta sanonta »döptes och christnades».

Tavassa jakaa kaste kahtia ilmeni pyrkimys suorittaa toimitus sekä kotona että kirkossa. Mutta lukuisista päinvastaisista mää-

<sup>9</sup> Ericus Erici, Postilla I s. 211, II s. 765–766. *Neovius* SKHS Pöytäk. 10 s. 61. *R. Holmström* 1937 s. 323. *Schalin* II s. 121.

<sup>10</sup> *Lagus* 1836 s. 66, 71, 137. *Parvio* 1959 s. 332. *Lehtinen* 1961 s. 185. *Sauvon KA*, Tilikirja 1631–90, konstituutiot v:lta 1637 kirjan alussa. Näitä ei ole julkaistu, eikä niihin ole aikaisemmin tutkimuksessa viitattu. Toinen kopio, jota *Parvio* mt. s. 130–133 käsittelee, on HYK C<sup>9</sup>V 14.

<sup>11</sup> CEAP s. 285, 294–295. *M. Juva* 1955 s. 69. *Perälä* SKHS Vuosik. 11–14 s. 50–51.

<sup>12</sup> Terserus 1663 fol. Q 5. *Lagus* 1836 s. 234. Samoin vielä *Perbreves Commonitiones* 1689 fol. B 4.

räyksistä huolimatta ei myöskään koko kastetoimituksen suorittaminen muualla kuin kirkossa ollut tuntematon. Ainakin Ruotsissa erityisesti aatelisto suosi tällaista menettelyä. Papiston privilegeissa 1647 ja 1650 lausuttiin, että aatelisten tulee käydä talonväkensä kanssa pitäjänkirkossa ja »muille esimerkiksi siellä suorittaa... lastensa kastattamiset... seurakunnan läsnäollessa». Samoin määrättiin hallituksen kirjeessä v. 1649, ja myös papiston privilegeissa todettiin aatelislasten kastepaikaksi kirkko. Pappissääty ilmaisi saman asian v. 1660 todeten, että aatelisten äitien kirkottaminen voidaan sen sijaan toimittaa kotona. Myös koetettiin rajoittaa aateliskartanoissa toimivien yksityisten pappien lukua. Mutta aateliset tunsivat samoin kuin esim. Saksassa olevansa oma yhteiskuntaluokkansa. Saatettiinpa kiistellä, onko ylipäänsä mahdollista kastaa aatelis- ja porvarilasta samassa vedessä. Muissakin yhteiskuntaluokissa kotikasteita käytettiin. Jesper Svedberg valitti vuosisadan lopulla, ettei Tukholmassa juuri koskaan suoriteta kasteita »Kuninkaan selvän kirkkolain mukaan» julkisesti seurakunnan läsnäollessa.<sup>13</sup>

Myös pitkät kirkkomatkat olivat omiaan edistämään kotikasteita. Lapin kuvaaja Johannes Schefferus tietää v. 1673 ilmestyneessä »Lapponia» teoksessaan kertoa, että kaste, joka 1500-luvulla yleensä aina suoritettiin lähimmässä kirkossa, johon lappalaiset 1–2 kertaa vuodessa tulivat, seuraavalla vuosisadalla saattoi tapahtua myös pappien saapuessa verokiertueilleen.<sup>14</sup> Varmaan Suomenkin papisto on ripitys- ja veronkantomatkkoillaan toimittanut kasteita, sillä lapsen kuljettaminen penikulmien päästä kirkolle esim. talvipakkasella oli vaikeaa. Maassamme 1616 kulkenut Holannin lähettilään apulainen Wauw kertoo pappien ainakin Savossa kastaneen lapsia pitäjällä kiertäessään. Perniön piispantarkastuksessa 1659 annettiin lupa kotikasteisiin, »milloin lapset ovat

<sup>13</sup> Lindquist 1947 s. 26–27, 80–86. *Stiernman* II s. 1137. *Schmedeman* 1706 s. 678. *Prästståndets riksdagsprotokoll* 2 s. 219. — Kirkkolakiehdotuksesaan 1685 aatelisto koettikin saada lakiin maininnan kotikasteiden luvallisuudesta tietyissä tilanteissa (mm. kylmänä aikana). KOF före 1686 III s. 261.

<sup>14</sup> Schefferus 1963 s. 120–122. Ks. kuitenkin myös s. 141, 398–399, missä mainitaan kastematkoista kirkolle 1600-luvulla.



heikkoja tai ilma liian ankara». Samanlainen lupa saatettiin antaa papeille, jotka kävivät saarnamatkoilla pitäjien syrjäkylässä.<sup>15</sup> Pappissäädysässä käsiteltiin v. 1689 Viipurin hiippakunnan papiston postulaattia, jossa todettiin lasten tuominen kaukaa kirkolle vaikeaksi. Säätö vastasi, että oli meneteltävä mahdollisuuksien mukaan, ts. kirkkokastetta ei pitkämatkaisten osalta voitu pitää ehdottomana vaatimuksena.<sup>16</sup>

Kappeleita rakennettaessa viitattiin usein siihen, että lasten tuominen kasteelle on entistä helpompaa, kun niitä ei tarvitse enää talven pakkasilla enempää kuin kesällä koskia vesistöjä pitkin kulkemaan kuljettaa penikulmien päähän kirkolle. Siten kappelien rakentaminen epäilemättä helpotti kirkkokastetavan ylläpitämistä. Toisinaan kappalaiset olivat haluttomia siirtymään pois emäkirkolta kuten Kalajoella 1680-luvun alussa. Tuomiokapituli määräsi heidät kuitenkin niin tekemään, koska muuten oli olemassa vaara, että lasten kastamiset lyödään laimin.<sup>17</sup> Toisaalta saattoi kiusaus kotikasteisiin olla kappeliseurakunnissa suurempi kuin muualla, koska niissä ei yleensä pidetty jumalanpalveluksia joka pyhä.<sup>18</sup> Niinpä mm. Jokioisissa, joka oli Tammelan kappeli, suoritettiin vuosisadan lopulla eräinä vuosina yli puolet kasteista muualla kuin kirkossa, esim. v. 1696 54,1 %.<sup>19</sup>

Myös pappilaa voitiin käyttää kastepaikkana. Turun akate-

<sup>15</sup> Melander SKHS Toim. 16 s. 117, 126. E. W. Juva 1955 s. 99. Ripitysmatkoista yleensä Lempiäinen 1963 s. 266–281. — M. Juva 1955 s. 68. CEAP s. 384.

<sup>16</sup> Prästeståndets riksdagsprotokoll 4 s. 402.

<sup>17</sup> RA Acta eccl. 77, Gamlakarleby, kirjelmä hallitsijalle 21.12.1641. Pain. Leinberg Handlingar II s. 203. Vihannin KA P II 1, rtpk 29.11.1696, OMA. RA Acta eccl. 78, Kalajoki, Gezeliuksen kirje 9.3.1681, tuomiokapitulin pöytäkirja ote 18.7.1683, kalajokelaisten kirje kuninkaalle 24.6.1685.

<sup>18</sup> Ks. näistä esim. RA Acta eccl. 80, Limingo, päiväamäton selostus Limingan seurakunnasta, ilm. 1660-luvulta. Sama, Malax ptpk 19.8.1628. RA Acta eccl. 83, Salo, selostus jumalanpalvelusten suorittamisesta Saloissa, päiv. 4.5.1688. Sama, Tammela, kertomus jumalanpalvelusten suorittamisesta Tammelan srk:ssa. RA Acta eccl. 84, Uleoborg, selostus Oulun kirkoista ja kappeleista 10.5.1688.

<sup>19</sup> Jokioisten KA I C 1, HMA.

mian professori Petrus Bergiuksenkin kaksi nuorinta lasta kastettiin pappilassa.<sup>20</sup>

Vuosisadan lopulta saadaan tarkkoja numerotietoja kasteen suorituspaikoista, sillä ne ruvettiin tällöin eräissä seurakunnissa merkitsemään kastekirjoihin.<sup>21</sup> Kaupungeissa, joissa matka kirkkoon oli lyhyt, kotikasteet näyttävät olleen harvinaisempia kuin laajoissa maaseutupitäjissä. Kokkolassa kastettiin v. 1695–99 kirkossa 197 lasta (90,4 %) ja kotona vain 15 (7,0 %). Kuudesta ei paikkaa ilmoiteta. Läheisessä Kälviän pitäjässä numerot ovat jo toisenlaiset (vuodet 1688–92): kirkossa 87 (49,4 %), pappilassa 40 (22,7 %), muualla 49 (27,9 %). Vetelissä on merkinnät ilmeisesti tehty pelkästään muualla kuin kirkossa kastetuista, joita on vain 17 % (1688–92). Osa on kastettu pitäjällä ja osa papin luona. Puutteellisten merkintöjen takia on hyvinkin mahdollista, että prosenttiluku on todellisuudessa ollut suurempi. Naantalissa kirkkokaste oli selvästi tavallisin. Vuosilta 1696–1700 saadaan seuraavat numerot: kirkossa 121 (82,4 %), kotona 23 (15,6 %), paikkaa ei mainita 3. Tyrväässä on tilasto vuosilta 1698–1700 tällainen: kirkossa 63 (57,3 %), pappilassa 17 (15,5 %), kotona, »i Tyrwis by» tms. 23 (20,9 %), ei tietoa 7. Kemiössä kastettiin v. 1689 kirkossa 15 ja kotona 10 lasta. Mynämäeltä olen laskenut kastepaikat vuosilta 1665–80 (kappalainen Daniel Jusleniuksen kastamat lapset, v:sta 1679 kirkkoherra): pääkirkko tai Mietoisten kappeli 93 (23,0 %), pappila 22 (5,4 %), koti, naapuri (hoos hans granne) ym. 290 (71,6 %). Huomattava muutos tapahtui v. 1680 Jusleniuksen tultua kirkkoherraksi. Tämän jälkeen hän kastoi huomattavasti vähemmän pitäjällä, mutta sen sijaan sangen yleisesti pappilassa. Hänen kastekirjastaan voi myös poimia runsaasti erilaisia kastetapauksia. 6. 1. 1669 kastettiin eräs lapsi »lukkarin tuvassa ankan pakkasen takia» ja myös 12. 4. 1680 mainitaan kastepaikkana lukkarin tupa. 12. 1. 1679 kaste tapahtui Mietoisten kanttorin luona ja 7. 7. 1669, jolloin seurakunnassa oli piispantarkastus,

<sup>20</sup> Maliniemi SKHS Vuosik. 21 s. 367–368. Kolme edellistä hänen lapsistaan kastettiin tuomiokirkossa, muista ei paikkaa ole tiedossa.

<sup>21</sup> Seuraavassa esitettävät luvut perustuvat ao. seurakuntien kastekirjoista tehtyihin laskelmiin.

pappilassa (!). Usein kastettiin jonkun muun kuin lapsen vanhempien, esim. palvelusväen lapset isäntäväen luona.

Edellisestä ilmenee, että eräissä seurakunnissa lapsia kastettiin myös pappiloissa. Tällaisia tapauksia olen lisäksi todennut mm. Akaasta ja Paimiosta, joissa molemmissa tavallisimmat paikat kuitenkin olivat kirkko ja koti.

Viipurin hiippakunnassa käytäntö vaihteli kuten Turunkin. Jääskessä, missä tapa ei kaikkina vuosina pysynyt aivan samana, kasteet jakaantuivat v. 1691–92 seuraavasti: kirkossa 145 (66,2 %), kotona, taloissa (in aedibus) ym. 70 (32,0 %), paikkaa ei mainita 4.

\*

Uskonpuhdistuksen jälkeen käytettiin edelleen vanhoja kaste-maljoja. Vain maljan vihkimisestä luovuttiin. Jo Olavus Petri piti sitä ihmiskäskeyn perustuvana tapana.<sup>22</sup> Kun 1500-luvulla valelu-kaste täysin syrjäytti upotuskasteen<sup>23</sup>, ei uusien kastemaljojen enää tarvinnut olla yhtä suuria kuin aikaisemmin. 1600-luvulla hankittiin tosin edelleen joihinkin kirkkoihin funtteja<sup>24</sup>, mutta vielä useampiin pienempikokoisia metallimaljoja. Erityisen tunnetuksi

<sup>22</sup> OPSS I s. 557.

<sup>23</sup> Ks. seuraavassa s. 136.

<sup>24</sup> Salon kappeliin ostettiin kastemalja v. 1636 (Salo-Uuskelan KA III Gm 1:1, tilit 1636, TMA. M. Juva 1955 s. 68) ja Kuorevedelle v. 1648 (funten till barns Christendom, Längelmäen KA III GI 1, Kuoreveden tilit 1648). Hämeenlinnan kirkkoon lahjoitti funtin v. 1696 kaupungin postimestari (Hämeenlinnan KA T I 1, s. 201). Nauvossa määrättiin v. 1659 tehtäväksi uusi funtti (Nauvon KA II 1, ptpk 22. 9. 1659), sen hankinnasta on maininta tileissä 1661 (Nauvon KA II 1, s. 180). Ostopaikaksi mainitaan Rääveli (Tallinna). Inkoossa määrättiin v. 1697 hankittavaksi »funten eller baptisterium», ja määräys toistettiin v. 1702. Funtti valmistui vasta v. 1707 erään puusepän tekemänä (Inkoon KA, Synodal- och visit. akter, ptpkt 24. 9. 1697 ja 26. 9. 1702 sekä Räkenskapsbok 1637–1706 s. 164). Funtin ei tosin aina tarvitse välttämättä merkitä kivistä tai puista kastemaljaa. Esim. Lumparlandissa oli v:n 1647 lopulla esillä messinkisen kastemaljan hankinta, ja v. 1649 käytettiin siitä nimitystä »döpelsefunt». Murenius, Acta visitatoria s. 155, 187. Eräissä muissakin seurakunnissa oli samoihin aikoihin puhetta funtin ostosta (mt. s. 196, 224, 267, 316).

metallimaljojen valmistuspaikaksi tuli Nürnberg, jonka tuotteita kulkeutui runsaasti Pohjoismaihinkin. 1600-luvulla niitä tehtiin myös Ruotsissa. Materiaalina käytettiin messinkiä tai tinaa, joskus hopeaakin. Aluksi metallivadit olivat yksinkertaisia, mutta ajan mittaan ne kehittyivät hyvin koristeellisiksi. Kuva-aines oli pääasiassa raamatullista (syntiinlankeemus, Jeesuksen kaste, viinipuu jne.). Koteihin ostettuihin kastevateihin merkittiin usein lapsen nimi ja kastepäivä.<sup>25</sup>

Suomessa olivat yleisimpiä tinamaljat (Teenskåhl, som brukas wid barnedoop; doopskåhl af teen jne.), jollainen esim. Saltvikin kirkossa oli jo v. 1636 ja jollaisia Boetius Murenius kehotti hankkimaan moniin muihinkin Ahvenanmaan kirkkoihin. Naantalin kirkolle sellaisen lahjoitti muuan hovioikeuden kirjuri jo ennen vuotta 1634, ja Rauman kirkko sai vastaavanlaisen lahjan v. 1640. Längelmäelle se on hankittu vuosien 1648 ja 1661, Tyrväntöön 1675 ja 1689 sekä Taivassaloon vuosien 1671 ja 1693 välillä. Euraan sellainen ostettiin v. 1670, Paraisille 1672 ja Nauvoon 1680. Teiskon kirkolle tinaisen kastemaljan lahjoitti muuan aatelinen vuosisadan lopulla. Sauvossa sellainen mainitaan v:n 1659, Tottijärvellä v:n 1696 ja Lempäälässä v:n 1713 sekä Kiikalassa vuosisadan lopulla laaditussa inventaariossa. Salon kappelille lahjoitettiin v. 1642 tinakannu ja -vati, joita v:n 1708 inventaarion mukaan käytettiin kastetoimituksessa.<sup>26</sup> Joskus malja saattoi olla muutakin ainetta. Niinpä Perttelin kirkon funttiin ostettiin v. 1692 kivimalja, ja Hämeenlinnaan v. 1696 lahjoituksena saatu malja oli messin-

<sup>25</sup> Källström-Askmark 1948 s. 33–35. Karlson Kulturen 1958 s. 51–74, 81–88, jossa myös runsaasti hyviä kuvia.

<sup>26</sup> Saltvikin KA X 53 fol. 2 v. Murenius, Acta visitatoria s. 78, 111. Naantalin KA III Bb 1, inv. 8. 6. 1634 ja III Bb 2, inv. 1729, TMA. Lähteenoja 1932 s. 116 (kuva), 238. Längelmäen KA III Gl 1, inv. 1648 ja 1661. Euran KA XVII 1 s. 64. Paraisten KA Rb I 1, tilit 1672. Teiskon KA C 1, inv. 1691. Sauvon KA, tilikirja 1631–90, inv. 1659 ja 1676. Tottijärven KA I C 1 s. 28, HMA. Lempäälän KA III Gl 1, inv. 15. 3. 1713, HMA. Kiikalan KA C 1, inv. Tyrvännön KA T I 1, inv. 1697 ja V I 1–4, s. 50–52, inv. 1675 ja 1689, HMA. Taivassalon KA II Bc 1, inv. 1671 ja 1693. Nauvon KA II 2, inv. 1680 ja 1692. Salo-Uskelan KA III Gm 1:1, tilit 1642 ja inv. 1708, TMA.

kiä.<sup>27</sup> Jos kirkossa oli ennestään funtti, sijoitettiin pienempi malja useinkin sen sisälle.<sup>28</sup> Lukkarin piti huolehtia siitä, että malja oli kiiltävä ja puhdas. Turussa v. 1677 hankittua tinatuoppia, jolla vesi kannettiin funttiin, piti säilyttää kirkon taloudenhoitajan luona (hoos oeconomum), josta lukkari haki sen ennen kastetoimitusta ja palautti sen jälleen toimituksen loputtua.<sup>29</sup> Maljojen alustoiksi hankittiin metallilautasia. Perniön kirkko sai 1650-luvulla erään paikallisen kartanon lahjana funtin ja suuren mes-sinkialustan, minkä lisäksi kirkolle vielä vuosisadan lopulla ostettiin tinamalja.<sup>30</sup>

Keskiajalla kastemalja oli sijainnut oven suussa. Kun puhdasoppisuuden aikana voimakkaasti tähdennettiin, että kirkkoväen tulee kastetoimitusta seuraamalla oppia entistä paremmin tuntemaan kasteen sisältö ja merkitys, tämä maljan sijainti ei ollut paras mahdollinen, sillä monien oli vaikea seurata, mitä oven suussa tapahtui. Niinpä ryhdyttiinkin toimiin maljan siirtämiseksi sopivampaan paikkaan. Ruotsissa oli sekä Linköpingin että Västerås'n hiippakunnissa jo 1590-luvulla useissa kirkkoissa funtti kuorissa. Norrköpingin valtiopäiville 1604 kokoontunut papisto huomautti, että kaste on suoritettava »inne på kyrkgolfwet, in conspectu totius ecclesiae». Myöhemmin tähdensi mm. arkkipii-spa Laurentius Paulinus Gothus († 1646), ettei kastemalja saa kirkossa olla piilossa tai syrjäisessä paikassa, vaan sen tulee olla kuorissa, jotta kaste suoritettaisiin »i församlingens åsyn». Samantapaisia säädöksiä antoivat muutkin kirkon johtajat.<sup>31</sup>

Suomessa kehitys kulki samaan suuntaan. Rothovius sääsi konstituutioissaan: »Caikis Seuracunnis pitä fundit laitettaman

<sup>27</sup> Perttelin KA, tilikirja 1640–1740, tilit 1692. Hämeenlinnan KA T I 1 s. 201.

<sup>28</sup> Nootissa 26 mainittujen lähteiden lisäksi Hämeenlinnan KA T I 1 s. 194, 212. *Lindequist* 1926 s. 164. Murenus, *Acta visitatoria* s. 193.

<sup>29</sup> Murenus mt. s. 378, 441. v. *Bonsdorff* 1889 s. 15.

<sup>30</sup> Perniön KA III G1 1:2 fol. 5, 16v.

<sup>31</sup> *Wallquist* 5 s. 164–165. *Rodhe* 1910 s. 200–201. *Lundström* 1898 s. 81. *Lundström Synodalakter* II s. 60. *Linderholm* KÅ 1911, *Medd. och aktst.* s. 117. *Holmquist* 1933:2 s. 118. *Holmquist* 1938 s. 348.

yhten Soweljan sian.» Tämän mukaisesti Turun tuomiokirkossa kastemalja sijoitettiin kirkon etuosaan urkujen viereen. Eräissä toisissa konstituutioissa määräys oli vielä täsmällisempi: kasteet oli suoritettava kuorissa alttarin vieressä. Boetius Murenius siirretti useissa Ahvenanmaan seurakunnissa 1630–1650-luvuilla funtti oven luota kuoriin. Myös Gezeliukset pitivät kuoria parhaana kastepaikkana.<sup>32</sup>

Nauvossa kastemalja sijoitettiin kuoriin 1650-luvun lopulla, Inkoossa se sijaitsi vuoden 1697 piispantarkastuksen mukaan erityisessä aitauksessa (skrank) kuorin pohjoisella sivulla. Kälviän rovasintarkastuksessa v. 1701, jossa keskusteltiin uuden kirkkorakennuksen valmistumisesta, sovittiin kasteet suoritettaviksi kuorin oven sisäpuolella koko seurakunnan nähden. Sekä Kokkolan kaupunki- että maaseurakunnassa Gezelius kehotti v. 1698 nostamaan lattiaa funtin alta ja ympäriltä, jotta seurakunta voisi paremmin seurata tätä pyhää toimitusta. Vuoden 1706 tarkastuksessa neuvottiin funtti sijoittamaan alttaripallin ja kuorin oven välille keskelle. Samoin määrättiin Vähässäkyrössä v. 1702, että kastevesi on pantava keskelle lattiaa eikä syrjäiseen nurkkaan, kuten tarkastuspäivänä oli tapahtunut. Tätä varten oli hankittava uusi helpommin liikuteltava funtti, joka voitiin tarvittaessa ottaa esille ja panna jälleen pois.<sup>33</sup>

Kuten keskiajalla myös puhdasoppisuuden aikana tähdennettiin, että kasteen materiana on puhdas, luonnollinen vesi ja selaista on kastetoimituksessa aina käytettävä. Perusteeksi esitettiin lähinnä Jh 3:5, lisäksi mainittiin mm. Jh. 1:33, Ef. 5:26, Mt. 3:16

<sup>32</sup> *Lagus* 1836 s. 74. *Parvio* 1959 s. 190, 334, 338. Sauvon KA, tilikirja 1631–90, konstituutiot v:lta 1637. Murenius, *Acta visitatoria* s. 16, 22, 60, 63, 193, 263, 273, 298, 385, 397, 431. *Perbreves Commonitiones* 1673 (*Lagus* mt. s. 233) ja 1689 fol. B 4. *Baelter* 1762 s. 571.

<sup>33</sup> Nauvon KA II 1, ptpk 22.9.1659. Inkoon KA, Synodal- och visit. akter, ptpk 24.9.1697. *Råbergh* SKHS Pöytäk. 10 s. 202. Kälviän KA Cf 1, rtpk 3.3.1701. Kaarlelan KA A 38, Kokkolan msk:n ptpkt 3.2.1698 ja 25.2.1706 sekä Kokkolan kaupunkiskrk:n ptpk 4.2.1698. Vähänkyrön KA K IIIa 1 s. 24 (ptpk 21.1.1702).



ja sen rinnakkaiskohdat sekä Apt. 8:38.<sup>34</sup> Tuskinpa tällä kohden onkaan törkeitä rikkomuksia tapahtunut. Tanskasta Sjellannista tunnetaan vuodelta 1667 eräs oluessa suoritettu hätäkaste, jonka kirkon johto julisti pätemättömäksi.<sup>35</sup> Tällaisten tapausten estämiseksi asiasta saatettiin muistuttaa myös kansan katekismuksissa. Niinpä luemme eräässä 1600-luvun lopulla monina painoksina julkaistussa, ensi kertaa ehtoolliselle menevien opettamiseen tarkoitetussa kysymyskirjassa:

»Sopico jocu Castees muuta märkyttä edes otta cuin wetta? Wast. Eij millän muoto: Sillä 1. on Christus julkisest nimittänyt weden edes pandawaxi Castees. 2. Eij ole Johannes Castaja ja Apostolit muulla märkydellä castannet cuin wedellä. 3. On myös Christus hänen Castesans tämän Elemendin pyhittänyt.»<sup>36</sup>

### *c. Kasteen ajankohta*

Apostolisena aikana kaste voitiin suorittaa milloin tahansa. Tämä oli mahdollista, koska kastetta pyytäviä ei ennen sitä opetettu.<sup>1</sup> Mutta pian käytäntö muuttui. Ennen kastetta tuli seurakuntaan pyrkivien perehtyä sen elämään ja oppiin, syntyi ns. katekumenaattilaitos. Kaste ruvettiin suorittamaan katekumeeniaajan lopussa, yleensä pääsiäisenä tai helluntaina, mutta joskus muulloinkin, esim. loppiaisena, jota kirkon itäosissa pidettiin Jeesuksen kastepäivänä. Pääsiäinen katsottiin erityisen sopivaksi, koska silloin täyttyi Herramme kärsimys, johon meidät kastetaan. Tämä ajankohta ilmaisi myös, että kaste on osallisuutta Kristuksen ylös-

<sup>34</sup> *Kalb* 1959 s. 78. *Ericus Eri,* Catechismus 1614 s. 405–406. *Rothovius* 1617 § 66–73. *Petraeus–Thretzius* 1648 fol. A 3v. *Nidulius* 1663 (*Svenonius, Synopsis theologiae*) s. 154. *Terserus* 1663 fol. Q 6v. *LUB Teol.Muur.B.,* 1660 IV:13, 1663 in *Majo* IV:4. *Emporagriuksen* KL-ehdotus, *KOF före* 1686 II:2 s. 30. *Rodhe* 1910 s. 171–172.

<sup>35</sup> *Troels–Lund* VIII s. 109–110.

<sup>36</sup> *Mutam*at Yxikertaiset Kysymyset 1671 fol. A 6.

<sup>1</sup> *Leipoldt* 1928 s. 35–37, 56–57. *Kilström* 1958 s. 17–18. *Nikolainen* STKSJ 69 s. 109–120.

nousemukseen, ja liittyipä siihen vanhatestamentillinenkin vertauskuva: kaste rinnastettiin israelilaisten kulkuun halki Punaisen meren orjuudesta uuteen elämään.<sup>2</sup>

Kun lapsikaste syrjäytti aikuiskasteen, paastonajan katekumeeniopetus lakkasi vähitellen.<sup>3</sup> Samalla alkoivat vanhat kasteajat jäädä pois käytännöstä, joskin ne siellä täällä säilyivät jopa 1000-luvulle saakka. Pohjoismaista niitä ei tunneta, vaikka jälkiä niistä näkyy eräissä pääsiäisajan rituaaleissa, erityisesti kastemaljan vihkimisessä.<sup>4</sup> Tuskin lähetyksaudellakaan kasteita suoritettiin minään tiettyinä ajankohtana. Seurakuntaan ottamista edelsi tosin lähetyssaarna, mutta toisaalta pyrittiin pakanat ottamaan kirkon yhteyteen mahdollisimman pian.<sup>5</sup>

Siitä, minä viikonpäivänä kasteet oli suoritettava, annettiin tarkkoja ohjeita varsin myöhään. Eräissä ruotsalaisessa käsikirjoituksessa vuodelta 1623 todettiin tapa pitää pääsiäisen-helluntain tienoota erityisenä kasteaikana Raamatun vastaiseksi, ja samalla hylättiin vaatimus, ettei kasteita olisi toimitettava muuta kuin sunnuntaisin. Toisaalta oli vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä suositeltu kastepäiväksi pyhäpäivää, jolloin seurakunta on koolla ja kummeilla ja muilla lasta kirkkoon seuranneilla on tilaisuus käydä ehtoollisella.<sup>6</sup> 1650-luvun kirkkolakiehdotuksissa lausuttiin, ettei Raamattu sido kastetta määrättyyn aikaan, mutta se olisi mieluummin toimitettava pyhä- tai juhlapäivänä tai ainakin sellaisena viikonpäivänä, jolloin kirkossa pidetään saarna tai rukoushetki

<sup>2</sup> Kearney 1925 s. 10–15. Rietschel–Graff 1951 s. 515–521. Eisenhofer–Lechner 1953 s. 165, 172, 266. Björkman 1957 s. 47–56. Kilström 1958 s. 18–20.

<sup>3</sup> Jungman 1953 s. 5–12. Björkman 1957 s. 54–56.

<sup>4</sup> Johansson 1950 s. 84–85. Björkman mt. s. 56–59. Vrt. Rinne 1948 s. 210. Kastemaljan vihkimisestä edellä s. 35–37. — Toisaalta vielä Tuomas Akvinolainen piti suotavana, että vaikka lapset kastetaankin heti syntymän jälkeen, täysikasvuisten osalta jatkuvasti noudatettaisiin perinnäisiä kasteaikoja, jotta heidän opettamisensa tulisi oikein hoidetuksi ja voitaisiin olla varmat heidän kastepyyntönsä vilpittömyydestä. Jetter 1954 s. 74.

<sup>5</sup> Donner SKHS Toim. 28 s. 23–24. Pirinen SKHS Toim. 56 s. 48–52.

<sup>6</sup> SKB A 448, XIX:5. Färnström 1956 s. 65–66. KO 1571 s. 50. Samoin vielä KOF 1608 s. 45 ja KOF 1619 (KOF före 1686 I) s. 390–391.

ja seurakunta on koolla. Samalla kannalla oli vuoden 1686 kirkkolaki.<sup>7</sup>

Myös Suomessa pidettiin pyhäpäivää suositeltavana. Erityisen moitittavaa oli lapsen kastaminen arkipäivänä pitäjällä, jos se olisi voinut tapahtua sunnuntaina kirkossa.<sup>8</sup> 1700-luvun alussa antoi Juhana Gezelius nuorempi asiasta tarkan ohjeen. Jos lapsi syntyi 1–3 päivää ennen pyhä- tai viikkosaarnapäivää, se piti kastaa seuraavana tällaisena. Jos lapsi syntyi alkuvuikosta ja oli heikko, eikä viikkosaarnaa pidetty, sen sai kastaa kotona jo viikolla.<sup>9</sup> Annetut säädökset liittyvät edellä esitettyyn periaatteeseen, että kasteen tulee tapahtua seurakunnan läsnäollessa.

1600-luvun alkupuolella, jolloin viikkosaarnoja ei vielä kaikkialla pidetty, sunnuntai oli monissa seurakunnissa miltei yksinomainen kastepäivä. Petrus Gyllenius esim. mainitsee päiväkirjassaan lukuisia kasteita, jotka kaikki eräitä hätätapauksia lukuunottamatta on toimitettu pyhisin.<sup>10</sup> Myös joissakin kastekirjoissa on kastepäivä miltei poikkeuksetta ilmaistu pyhäpäivän nimellä (päivämäärä puuttuu). Vuosisadan lopulla tapa muuttui, ja kaikkialla ruvettiin yleisesti suorittamaan kasteita myös viikolla.<sup>11</sup>

Vaihtelua ilmeni myös siinä, mihin aikaan pyhäpäivänä kastaminen tapahtui. Upsalan synodissa 1608 lausuttiin, että aviolli-

<sup>7</sup> UUB K 71, Matthiaen ehdotus II:1. KOF före 1686 II:1 s. 24, 145, II:2 s. 32. KL 1686 III:3. — Pappissääty katsoi v. 1689, ettei kaste kirkossa välttämättä edellytä seurakunnan läsnäoloa, kunhan paikalla on riittävästi kummeja ja todistajia. *Präteståndets riksdagsprotokoll* 4 s. 401.

<sup>8</sup> Murenius, *Acta visitatoria* s. 130 (kaksi tapausta, jotka sikäli poikkesivat tavanomaisesta, että molemmissa lapset olivat huoruudessa syntyneitä).

<sup>9</sup> Hattulan KA P 1, ptpk 16. 2. 1704, HMA. Suomensjärven ja Kiskon ptpkt 28–29. 2. 1704, Kiskon KA II Cf 1, TMA. Kurussa Gezelius sääsi v. 1695, että lapset on tuotava ristittäviksi pääkirkolle (= Ruovesi) tai kutsuttava pappi Kuruun, mutta jos tiedetään hänen saapuvan seuraavana sunnuntaina kappeliiin saarnaamaan, on lupa siirtää ristiminen siihen. Keuruun KA II Cfg 1, Kurun ptpk 8. 2. 1695. *Jokipii* 1959 s. 507. — *M. Juva* 1955 s. 111–112.

<sup>10</sup> *Diarium Gyllenianum* passim.

<sup>11</sup> Inkoon KA n:o 1 (vuoteen 1685). Kauhajoen KA E IIa 1a. Kurikan KA C 1 (vuoteen 1693). Lappajärven KA I C 1. Paraisten KA C 1 (siitä ks. myös *M. Juva* 1955 s. 111). Saltvikin KA II:20. Taivassalon KA I C 1 (vuoteen 1676). Vöyrin KA C 1.

set lapset kastetaan ennen saarnaa ja aviottomat sen jälkeen. Vuonna 1638 taas mainittiin kastamisen tapahtuvan epistolan lukemisen jälkeen. Vuosisadan lopulla se kerrotaan suoritettuna joko jumalanpalveluksen edellä tai saarnan jälkeen. Uskontunnustuksen aikana kastaminen, mikä joissakin seurakunnissa oli ollut tapana, sen sijaan kiellettiin. Johannes Matthiae esitti v. 1655, että kasteet toimitetaan jumalanpalveluksen alussa synnintunnustuksen jälkeen. Samaa tapaa suositteli Strängnäsin synodi v. 1656, mutta lisäsi kastamisen voivan tapahtua myös epistolan jälkeen. Vuoden 1650 kirkkolakikomitea taas oli todennut maaseudulla yleensä kastettavan ennen jumalanpalveluksen alkua ja kaupungeissa saarnan jälkeen. Edellistä tapaa piti pappissääty v. 1689 suotavampana, mutta aviottomat piti kastaa vasta jumalanpalveluksen loputtua, sillä »on tehtävä ero aviollisen ja aviottoman välillä». <sup>12</sup> Tällainen menettely merkitsi lievennystä 1500-luvulla noudatettuun, sillä esim. Strängnäsin synodissa v. 1585 oli määrätty, ettei aviottomia lapsia saa kastaa ollenkaan sunnuntaisin, vaan sen tulee tapahtua viikolla, että säilyy ero pahan ja hyvän välillä. Upsalan synodissa v. 1595 aviottomat käskettiin kastaa lauantaina tai sunnuntaina jumalanpalveluksen jälkeen. Jälkimmäisestä tavasta on sitten 1600-luvulta monia säädöksiä. <sup>13</sup> Elleivät kummit olleet ajoissa paikalla, voitiin aviollisenkin lapsen kaste toimittaa vasta kirkonmenojen loputtua. Johannes Matthiae ehdotti samaa ajankohtaa niille lapsille, joiden vanhemmat olivat syyllystyneet julkisiin synteihin. Jotta kaste voitaisiin suorittaa ajallaan, piti sitä haluavien olla kirkolla hyvissä ajoin ennen ju-

<sup>12</sup> *Lundström Synodalakter* I s. 18, 40, 44, 171. *KOF före 1686* II:1 s. 16–18. *Prästeståndets riksdagsprotokoll* 4 s. 397, 401. *Hall ÅSU* 35 s. 32. *UUB N* 1911 n:o 35. *Lundström* 1893 s. 80–81. *Rodhe* 1910 s. 197–199, 201–203.

<sup>13</sup> *Lundström Synodalakter* II s. 25. *Hall ÅSU* 35 s. 3, 32. *UUB N* 1911 n:o 35. *Person Kulturen* 1958 s. 130. — Emporagrius ehdotti, ettei aviottomia kastettaisi samassa paikassa eikä samana aikana kuin aviollisia, vaan kirkon takaosassa jumalanpalveluksen loputtua, jotta tulisi selvästi ilmaistuksi inho huoruuden ja salavuoteuden kaltaisia paheita kohtaan. *KOF före 1686* II:2 s. 44.

malanpalveluksen alkua.<sup>14</sup> Tanskassa toimitus tapahtui 1600-luvun loppupuolella yleensä saarnan päätyttyä. Vuoden 1685 Kirkerituaalia valmisteltaessa tehty ehdotus sen siirtämisestä jumalanpalveluksen jälkeen ei saanut kannatusta.<sup>15</sup>

Suomessa tapa vaihteli kuten Ruotsissakin. Rothovius vaati kasteet kuten muutkin kirkolliset toimitukset suoritettaviksi ennen jumalanpalvelusta, jottei sitä häirittäisi. Tätä varten oli niitä tarvitsevien oltava ajoissa kirkolla. Myöhästyvät saivat odottaa, kunnes jumalanpalvelus oli toimitettu.<sup>16</sup> Gezeliusten aikana säädettiin, että kasteet suoritetaan niin pyhisin kuin viikkosaarnapäivinäkin ensimmäisen virren jälkeen ennen yleistä synnintunnustusta. Elleivät pitkämatkaiset ehtineet täksi paikalle, oli lupa kastaa evankeliumin ja uskontunnustuksen välissä.<sup>17</sup> Viipurin hiippakunnassa määrättiin vuosisadan lopulla, että aviolliset lapset kastetaan ennen jumalanpalveluksen alkua, joten aviottomat edellytettiin ilmeisesti kastettaviksi vasta sen päätyttyä.<sup>18</sup>

Tarkempia tietoja näiden säädösten noudattamisesta ei juuri ole käytettävissä. Petrus Gyllenius kertoo päiväkirjassaan 1660-luvulta, jolloin hän toimi Ruotsissa Karlstadissa, eräistä aamulla ennen jumalanpalvelusta suorittamistaan kasteista, kerran hän mainitsee niiden tapahtuneen saarnan jälkeen ja muutamia kertoja iltajumalanpalveluksissa. Lappajärvellä mainitaan v. 1682 eräänä pyhäaamuna kastetun neljä lasta ja lisäksi saman päivän il-

<sup>14</sup> KOF före 1686 II:1 s. 24. UUB K 71, Matthiaen KOF II:2, 5. *Lundström* 1898 s. 107 ja 1900 s. 10. *O. Holmström* 1901 s. 231. *Hall* ASU 19 s. 118 ja ASU 35 s. 38.

<sup>15</sup> *Borregaard* 1953 s. 64, 82–84, 93, 116.

<sup>16</sup> Rothovius 1633 s. 11. *Hällström* 1824 s. 2. *Lagus* 1836 s. 70, 134. *Grotenfelt* 1912 s. 85. *Parvio* 1959 s. 333, 336 ja *TAik* 1958 s. 4. *Sauvon KA*, tili-kirja 1631–90, konstituutiot v:lta 1637. Myös Boetius Murenius seurasi Rothoviuksen säädöksiä: *Acta visitatoria* s. 14–15, *Perälä* SKHS Vuosik. 11–14 s. 49.

<sup>17</sup> *Lagus* 1836 s. 222–223. *TuTA* F IV 4, Turun synodi 1689. *Hällström* 1824 s. 695, 717 (synodit 1690, 1705).

<sup>18</sup> *Savitaipaleen rtpk* 23.1.1687 (*TaTA* Cf 1, VA Albin Simolins saml. Ia). *Simolin* 1909 s. 271.

tana yksi avioton.<sup>19</sup> Nämäkin tapaukset viittaavat siihen, että käytäntö oli epäyhtenäinen.

#### *d. Kasteen suorittaja ja ristimismaksu*

Jo varhain tuli tavaksi, että vain seurakuntien piispat suorittivat kasteita. Toisaalta on viimeistään 200-luvulta todisteita siitä, että he antoivat maaseuduilla toimiville presbyteereille ja diakoneille luvan kastamiseen, mutta tällaista kastetta ei pidetty täydellisenä, vaan piispan piti se vahvistaa. Tämä menettely perustui siihen käsitykseen, että kaste välittää Pyhän Hengen lahjan, ja tämä voi tapahtua vain piispan kätenpäällepanemisen kautta.<sup>1</sup> Kun sittemmin konfirmaatio siihen liittyvine voiteluineen kehittyi itsenäiseksi toimitukseksi ja toisaalta kasteiden luku lapsikasteen yleistyttyä tavattomasti kasvoi, piispat eivät enää kysyneet niitä kaikkia toimittamaan. Kasteet tulivat lähinnä alemman papiston asiaksi, konfirmaation voi nykyäänkin katolisessa kirkossa suorittaa vain piispa.<sup>2</sup> Toisaalta mm. Augustinus tähdensi, että pappi on vain palveleva työase. Kasteen todellinen subjekti on Kristus.<sup>3</sup>

Harhaoppisten suorittamaa kastetta pidettiin aluksi pätemättömänä. Paavi Stefanus (254–257) asettui päinvastaiselle kannalle: Harhaoppistenkin kastama oli tullut syntien anteeksiantamuksesta osalliseksi, joten häntä ei enää tarvinnut kastaa uudestaan. Hänet voitiin ottaa seurakuntaan kätenpäällepanemisin, mikä antoi hänelle Pyhän Hengen lahjan.<sup>4</sup> Tästä tuli kirkon virallinen käsitys.

<sup>19</sup> *Diarium Gyllenianum*, ennen jumalanpalvelusta: s. 258, 313; pääsiäisenä aamusaarnan jälkeen: s. 288, 310; saarnan jälkeen: s. 278; illalla (j afftonsången): s. 263, 273, 275, 302, 352. — Lappajärven KA I C 1, 16. 6. 1682.

<sup>1</sup> *Denz.* 121. *Oepke Kittel*, Wörterbuch I s. 542. *Marsh* 1941 s. 174. *Feine* 1955 s. 43, 89. *Plöchl* I s. 70, 72, 190–191, 350, II s. 226. *C.-G. Andrén* 1957 s. 13–21.

<sup>2</sup> Tästä lähemmin *C.-G. Andrén* mt. s. 89–124 ja *Kansanaho* 1956 s. 18–25. — Itseään ei kukaan voi kastaa. *Denz.* 788.

<sup>3</sup> *Jetter* 1954 s. 15–18.

<sup>4</sup> *Denz.* 110, 111. *C.-G. Andrén* 1957 s. 14–19.



Monissa vanhan ja keskiajan kirkolliskokouksissa ja paavien kirjeissä todettiin, että kaste on pätevä, jos se on toimitettu Isän, Pojan ja Pyhän Hengen nimeen, vaikka sen suorittaja olisi harhaoppinen. Tällaista kastetta ei uusita, vaan seurakuntaan ottaminen tapahtuu kätenpäällepanemisin, jonka piispa suorittaa. Raamatullisena perusteena oli lähinnä Ef. 4:5. Samalla saatettiin Augustinuksen tavoin huomauttaa, että kasteen subjektina on Kristus eikä ihminen. Hätätilassa sai kasteen suorittaa myös maallikko. Tällainen kaste katsottiin yhtä päteväksi kuin papin toimittama.<sup>5</sup>

Suomessa kuten muuallakin pidettiin uskonpuhdistuksen jälkeen edelleen kiinni siitä, että kastamiset suorittaa saarnavirkaan kutsuttu seurakunnan pappi. Vain välittömässä kuolemanvaarassa sai tästä poiketa. Perusteena esitettiin mm., että Jeesus liitti kasteikäyssään yhteen kastamisen ja opettamisen. Toisaalta myönnettiin, ettei kasteen voima riipu sen suorittajasta, sillä varsinainen kastaja on Jumala itse. Ratkaisevaa on vain sen tapahtuminen Kristuksen säätämysten mukaisesti Isän, Pojan ja Pyhän Hengen nimeen.<sup>6</sup>

Yleensä edellytettiin, että kasteen suoritti sen seurakunnan pappi, jossa lapsi oli syntynyt. Tällä pyrittiin mm. estämään aviottomien lasten salaaminen. Piispan katsottiin kuitenkin voivan kastaa missä tahansa.<sup>7</sup> Erityisesti vastustettiin virattomana kiertelevien pappien kirkkoherran tietämättä suorittamia kasteita, jollaisista joskus esiintyy mainintoja.<sup>8</sup>

Käytännössä em. periaatetta ei aina seurattu. 1600-luvun lopun

<sup>5</sup> *Denz.* 123, 127, 128, 183, 211, 214, 315, 316, 319, 320, 478, 580, 582, 588, 589, 592, 637, 644, 646, 1315, 1617. *Plöchl* I s. 72–73, 192–193, 351. Ks. myös seuraavassa s. 139. — Hätäkasteesta lähemmin sitä koskevassa luvussa.

<sup>6</sup> *Ericus Eri,* *Catechismus* 1614 s. 409–410. *Rothovius* 1617 §§ 57–64. *Hafenreffer* 1622 s. 492. *Florinus* 1634 fol. K 6. *Petraeus–Thretzius* 1648 fol. A 2. *Nidulius* 1663 (*Svenonius, Synopsis theologiae*) s. 154. *Bång–Keckonius* 1680 s. 6–7, 10–12. *Gezelius* 1689 s. 271–273. *LUB Teol. Muur. B.*, 1663 in *Majo IV:30*. *Olavus Petristä* ks. *Ingebrand* 1964 s. 321.

<sup>7</sup> *KL-komitea* 1650, *KOF före* 1686 II:1 s. 18. *KL* 1686 III:4. *Lehtonen* 1931b s. 129. *Schauman* 1853 s. 272.

<sup>8</sup> *Prästeståndets riksdagsprotokoll* 1 s. 219. *David Lundin* kiertokirje 2. 12. 1708, *Lagus Handlingar N.F.* III s. 71–72. *CEAP* s. 32, 64–65, 430.

kastekirjoissa mainitaan runsaasti vieraassa seurakunnassa toimitettuja kastamisia. Niitä suorittivat tavallisimmin lähiseurakuntien kirkkoherrat, mutta toisinaan kaukaisemmatkin papit.<sup>9</sup> Joskus menettely johtui vakinaisen papin poissaolosta<sup>10</sup>, mutta useimmiten siitä, ettei äiti lapsen syntyessä ollut kotipitäjässään, ja lain mukaan kasteen tuli tapahtua lapsen syntymäpaikkakunnalla. Myös voi sen suorittaa pappina toimiva sukulainen.<sup>11</sup> Oman ryhmänsä muodostivat pappien lasten kasteet. Ne toimitti yleensä joku perheen pappistuttava. Växjön vuoden 1679 hiippakuntasäännön mukaan pappi ei sakon uhalla saanut kastaa omia lapsiaan paitsi hätätilassa. Tavallista oli, että kirkkoherra ja kappalainen kastoivat toistensa lapset, kaupunkikoulun opettaja saattoi pyytää samaan tehtävään naapurikaupungin koulun kollegansa jne. Jos lapsi oli heikko, oli tällöinkin seurakunnan toinen pappi useimmiten saatavissa kastetta suorittamaan. Niinpä Maskun kirkkoherran 2. 6. 1695 syntyneen lapsen kastoi samana päivänä seurakunnan kappalainen.<sup>12</sup>

<sup>9</sup> Esim. Sahalahden KA G II 1, 21. 4. 1698 (Längelmäen khra). Loimaan KA I C 1, merkintä v:n 1695 kasteluettelon lopussa (Kokemäen khra kastanut lapsen Virtsanojan, nyk. Virttaan kylästä). Mynämäen KA III a, 4. 2. 1667 (kastettu lapsi oli Laitilan Nästin kylästä), 1. 9. 1673 (kaste Kokemäen kirkossa). Akaan KA C 1, 5. 2. 1694 (kastettu Sääksmäellä). Kokkolan KA, kastekirja 1657–1749, 2. 7. 1659 (Kruununkylän apulainen), 12. 8. 1698 (Kalajoen khra, isä kotoisin sieltä). Vihdin KA I C 1, VA, 27. 8. 1688 (Kalvolan khra). Huittisten KA C I 1–2: 5. 5. 1676 (kaksi lasta Kokemäeltä), 22. 1. 1685, 28. 4. 1700 (aviottomia, edellisen isä Huittisista ja äiti Kokemäeltä, jälkimmäisen päinvastoin), 7. 10. 1700 (Oriveden khra), 24. 5. 1691 (Kokemäen khra). Korppoon KA I Ca 1 s. 97, 100 (Nauvon komministeri), 102 (kastettu lapsi oli Nauvosta). Kiikan KA II Ba 1, 16. 10. 1698 (äiti Eurajoelta, mutta palveluksessa Kiikassa). Ruskon KA I C 1, TMA, 18. 10. 1693 (äiti Ruskosta, isä Huittisista). Mäntsälän KA I C 1, VA, 31. 8. 1691 (Hollolan khra kastamat kaksoiset). Iin KA I C 1 s. 5, OMA (Kemin khra). Mustasaaren KA 36:2, 25. 4. 1697 (Vaasan kappalainen; »ett tiggare barn ifrå Lapå Sochn«).

<sup>10</sup> Mynämäen KA III a fol. 117.

<sup>11</sup> Jörgensen 1934 s. 49: kasteen toimitti prof. Tuomas Florinus, joka oli lapsen äidin lanko ja käymässä Porvoossa appensa sairauden vuoksi.

<sup>12</sup> Wallquist 6–7 s. 367. Huittisten KA C I 2, 16. 5. 1694. Sahalahden KA G II 1, 2. 5. 1696. Naantalien KA I C 1, TMA, 26. 12. 1696. Tammelan KA B

Kirkkolain mukaan seurakuntalaisilla oli lupa valita lapsensa kastajaksi joko kirkkoherra tai kappalainen.<sup>13</sup> Kappalaiset saivat suorittaa kasteita kirkkoherran tietämättä, mutta muista toimituksista sairaskäyntejä lukuunottamatta oli ensin neuvoteltava esimiehen kanssa.<sup>14</sup> Käytännössä kasteita toimittivat myös apulaiset ja koulujen opettajat.<sup>15</sup> Tenholassa kastoi kirkkoherra vuosina 1690–95 108 lasta (54 %), kappalainen 41 (20,5 %) ja apulaiset 51 (25,5 %). Mynämäellä oli kirkkoherran osuus vuosina 1680–90 280 (52,1 %) ja kappalaisen 257 (47,9 %). Kokkolasta olen laskenut kolme viisivuotiskautta, jolloin on tilaisuus tarkastella kehitystä myös yhden seurakunnan puitteissa.

|                              | 1657–61 |                    | 1677–81 |        | 1697–1701 |        |
|------------------------------|---------|--------------------|---------|--------|-----------|--------|
| Kirkkoherra                  | 56      | 23,5 %             | 54      | 30,0 % | 69        | 28,7 % |
| Kappalaiset                  | 172     | 72,3 <sup>16</sup> | 103     | 57,2   | 139       | 58,0   |
| Apulaiset, pedagogiukset ym. | 10      | 4,2                | 23      | 12,8   | 32        | 13,3   |

Kokkolassa suoritti siis kirkkoherra vain vajaan kolmanneksen kasteista. Vielä pienempi oli seurakunnan päämiehen osuus Tyrväässä vuosina 1665–72: kirkkoherra 110 (22 %), kappalainen 256 (51,3 %), apulainen 133 (26,7 %). Kun Kiikan kappelissa ryhdyttiin v. 1698 pitämään omaa kastekirjaa, tilasto emäseurakunnan osalta muuttui. Vuosilta 1698–1700 se on tällainen: kirkkoherra 57 (52,3 %), kappalainen 41 (37,6 %), apulainen 11 (10,1 %).

Turun akatemian professorien palkkapitäjissä eivät kirkkoherra-professorit voineet luonnollisestikaan suorittaa itse säännöllisesti kastamisia. Niinpä Naantalissa niistä toimitti 1690-luvulla huomattavan osan pedagogius Johan Ekelund. Kappeliseurakun-

II 1, 9. 7. 1699. Kokkolan KA, kastek. 1657–1749, 22. 10. 1659. Maskun KA I C 1, 2. 6. 1695.

<sup>13</sup> KL 1686 III:4.

<sup>14</sup> Tenholan KA II Cfg 1, VA, ptpk 21. 2. 1675.

<sup>15</sup> Seuraavat luvut on laskettu ao. seurakuntien kastekirjoista.

<sup>16</sup> Seurakunnassa oli kaksi kappalaista. Matthias Grandeliuksen tiliin tulee tämän ajan kasteista 105.

nissa taas kappalainen oli tavallisin kasteiden suorittaja, vaikkei kaikissa kappeleissa jumalanpalveluksia pidettykään joka sunnuntai, jolloin niistäkin piti lapset viedä pääkirkolle. Raisiossa kappalainen toimitti v. 1692—1701 213 kastetta (92,6 %) <sup>17</sup> ja emäseurakunta Naantalin papisto (kirkkoherra, pedagogius ym.) vain 17 (7,4 %). Nummelta ovat tiedot tallella vuodelta 1697: kappalainen 37, kirkkoherra 3. Samansuuntainen havainto voidaan tehdä Jokioisten kastekirjasta 1690-luvun lopulta. Kiikassa sen sijaan Tyrvään kirkkoherra ja apulainen suorittivat kasteita verraten usein.

Viipurin hiippakunnassa käytäntö samoin vaihteli eri seurakunnissa, mutta yleiskuva ei olennaisesti poikkea Turusta. Sulka-valta on tilasto vuosilta 1693—97 seuraava: kirkkoherra 82 (29,0 %), kappalainen 44 (15,5 %), apulainen ym. 135 (47,6 %), ei mainita 22 (7,8 %). Uukuniemellä tuli vuosina 1692—93 ja 1695—1700 kirkkoherran tiliin kasteita 457 (56,6 %), kappalaisen 304 (37,6 %) ja apulaisen ym. 47 (5,8 %).

\*

Oman käytännössä verrattain harvoin esille tulevan ongelman sa muodosti kysymys toisuskoisten suorittaman kasteen pätevydestä. Ruotsissa asia tuli esille jo 1500-luvulla, jolloin maahan muutti jonkin verran reformoituja. Suomessa taas olivat Karjalan ortodoksit 1600-luvulla huomion kohteena.

Yleinen kanta asiaan oli sama kuin keskiajalla. Laurentius Petri huomautti arkkihiippakunnan pappeinkokouksessa v. 1566 Augustinukseen vedoten, ettei kastetta saa uusia, jos se on toimitettu Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen, olkoonpa sen suorittanut kuka tahansa, vaikkapa paavilainen tai lahkolainen, sillä kaste ei ole ihmisen teko vaan Jumalan.<sup>18</sup> Saman kannan esittivät

<sup>17</sup> Lukuun sisältyvät kappalaisen pojan Henricus Wasteniuksen v. 1692—93 suorittamat 22 kastetta. Tämä toimi nähtävästi tällöin isänsä apulaisena ja oli sitten tämän kuoltua täällä kappalaisena isoon vihaan saakka.

<sup>18</sup> *Orationer och kyrkostadgar* s. 56. — Saksassa asia oli ajankohtainen uskonpuhdistuksen alusta lähtien. Jo Luther omaksui perinnäisen kannan, »sillä kaste ei ole kastajan». Kasteen subjekti on Jumala. Ks. esim. WA 50, 539—541, 630—631. *Josefson* 1944 s. 129—131.

1600-luvun teologit sekä Saksassa että meillä. Vain sellaisten suorittama kaste piti uusia, jotka eivät tunnusta Jumalan kolminaisuutta eivätkä kasta trinitaarisesti. Muuten uudestikastaminen oli kielletty. Raamatullisena perusteluna oli erityisesti Paavalin sana »yksi Herra, yksi usko, yksi kaste» (Ef. 4:5).<sup>19</sup> Ortodoksien tapayhdistää konfirmaatio kasteeseen kiinnitti huomiota, mutta itse kastetta ei silti pidetty pätemättömänä.<sup>20</sup>

Käytännössä esiin tulleissa tapauksissa meneteltiin edellä esitetyn periaatteen mukaisesti. Upsalan synodissa 1614 keskusteltiin erään venäläisen pojan kastamisesta, joka oli joitakin vuosia aikaisemmin tullut erään papin luo sekä oppinut ruotsinkielen ja katekismuksen kappaleet. Asian ratkaisu perustui toteamukseen, että venäläiset kastavat Pyhän Kolminaisuuden nimeen. Pudasjärvellä oli v. 1666 eräs venäjänuskoinen, joka halusi tulla luterilaiseksi. Gezelius kehotti vain kuulustelemaan ja opettamaan häntä tarkoin kristinopin kappaleissa.<sup>21</sup> Tukholmassa v. 1686 annetussa kehoituksessa suomenkielisille kreikanuskoisille taas todetaan: »Jos te myös oletta kastetut Wenäjän Papeilda, niijn nähkät meidän Christillistä Toimellisutta, ettem me teistä wastudest casta, cosca te oletta castetut pyhän Colminaisuuden Nimeen...» Tämän kehoituksen taustana on epäilemättä piispa Bångin Karjalaan tekemäänsä tarkastusmatkaa selostava kirje, jossa hän puuttui mm. ortodoksien parissa ilmenevään epäselvyyteen toisuskoisten suorittaman kasteen pätevydestä.<sup>22</sup>

\*

<sup>19</sup> *Kalb* 1959 s. 79. *Balduinus* 1654 s. 162–163, 300, 302. *Petraeus–Thretzius* 1648 fol. A 3. *Terseus* 1663 fol. V, V 2–4v. *Gezelius* 1689 s. 270, 272–273.

<sup>20</sup> *Gummerus SKHS Pöytäk.* 2 s. 108. SKB A 516, de *Muscovitis*. RA, Wiborgs konsist. skrivelser, Bångin dateeramaton kirje kuninkaalle 1686. Myös *Johannes Bothvidi* piti 1620 julkaisemissaan teeseissä »*Utrum Muschovitae sint Christiani*» ortodoksien suorittamaa kastetta oikeana. *Yrjölä* 1963 s. 7–8.

<sup>21</sup> *Lundström Synodalakter* I s. 29–30. Pudasjärven KA II Cf 1, OMA, ptpk 20. 2. 1666. Samankaltainen tapaus Ruotsista vuodelta 1642: *Hall* 1915 s. 106.

<sup>22</sup> *Lagus Handlingar N.F.* III s. 57–58. RA, Wiborgs konsist. skrivelser, Bångin dateeramaton kirje 1686. SKB B.x.1. 60, *Acta et observationes ad Catechesin* 1686, Viipurin tuomiokap. kirje 10. 3. 1687. Bångin asenteesta orto-

Jo varhain keskiajalla piti seurakuntalaisten maksaa papille eri korvaus tietyistä kirkollisista toimituksista. Ruotsin maakuntalaeissa sellaisina mainitaan avioliittoon vihkiminen ja äidin kirkkoonottaminen. Ensimmäinen Suomesta tunnettu säädös kirkollisten toimitusten maksuista on vuoden 1340 tienoilta ja koskee Salon ja Kemin pitäjiä. Vaimon kirkottamisesta oli sen mukaan annettava 3 jousinahkaa tai 1 äyri rahaa. Piispa Hemming sääsi v. 1361 samoin kirkotusmaksuksi 1 äyriin. Keskiajan lopulta olevassa Kemin kirkkoherran oikeuksien luettelossa se on sama, Ahvenanmaan papiston ja rahvaan sopimuksessa vuodelta 1423 sen sijaan 2 äyriä. Muina maksullisina toimituksina maamme keskiaikaisissa lähteissä mainitaan hautaus, vihkiminen ja morsiamen kirkkoonotto häiden jälkeen. Kasteesta ei nähtävästi erillistä korvausta peritty, koska sitä ei missään mainita.<sup>1</sup>

1500-luvun puolivälistä tallella olevissa Viipurin ja Porvoon läänien veroluetteloissa ei myöskään puhuta kastemaksusta. Sen sijaan mainitaan maksut kirkotuksesta, vihkimisestä ja hautauksesta. Taksa ei kaikissa pitäjissä ollut sama. Eräissä Karjalan ja Suur-Savon pitäjissä on jo 1500-luvulla kannettu erikseen kirkotus- ja ristimisrahoja.<sup>2</sup> Örebron valtiopäivillä 1617 annetussa säännössä papiston saatavista kastemaksuksi määrättiin 2 äyriä. Lisäksi oli äidin kirkotuksesta suoritettava 3 markkaa, mutta suuressa köyhyydessä eläviltä piti ottaa vähemmän.<sup>3</sup>

Seuraavina vuosina taksa kohosi. Säädöksessä Inkerinmaan pappien saatavista 1643 kastemaksu oli 6 äyriä, mutta kirkotusta

---

dokseihin myös *Yrjölä* 1963 s. 93–97. — Toisaalta oli 1600-luvun kirkollisuudelle tyypillistä, että kreikkalaiskatolisten pappien kastamisoikeutta pyrittiin rajoittamaan. *Yrjölä* mt. s. 71, 89.

<sup>1</sup> SLL I:1 s. 20, I:2 s. 20, II:1 s. 24, II:2 s. 9, III s. 18, 21, 267, V s. 215, 426. FMU 624, 1735, 6634. *Registrum Ecclesiae Aboensis* 111, 174, 724. *Cederlöf* 1934 s. 220–223, 226. *Luukko* 1950 s. 193 ja 1954 s. 272. *Sandholm* 1963 s. 123, 181–186.

<sup>2</sup> VA 74 fol. 53. *Ylönen* SKHS Vuosik. 39–40 s. 71. *Laurinmäki* 1957 s. 315. *Pirinen* HTutk 55 s. 201–207.

<sup>3</sup> *Tengström* Handlingar I s. 25. *Cederlöf* 1934 s. 223. *M. Juva* 1955 s. 34. *Cederlöfin* maininta, että vanhin määräys kastemaksusta on vuodelta 1681, on erehdys. Vrt. myös *Tengström* 1820 s. 311–332.



ei mainittu erikseen. Lisäksi piti lukkarille antaa 1 äyri.<sup>4</sup> Holhoojahallituksen kirjelmässä piispa Bjuggille 4. 7. 1644, josta Viipurin tuomiokapituli julkaisi toimitusmaksuja koskevan otteen, säädettiin kasteesta annettavaksi 4 ja kirkotuksesta 8 äyriä hopearaha. Lisäksi piti lukkarin saada 1 äyri.<sup>5</sup> Tälle tasolle kastemaksu pysähtyikin pitkäksi aikaa. Vielä 8. 2. 1681 annetussa asetuksessa se oli ennallaan: kasteesta oli kirkkoherran saatava 4, kirkotuksesta 8, kuulutuksesta 4 ja vihkimisestä 8 hopeaäyriä, sekä lisäksi piti lukkarille antaa kasteesta 1, kirkotuksesta 2 ja vihkimisestä 2 äyriä. Myös hautauksesta oli omat maksunsa.<sup>6</sup> Yli näiden summien ei saanut vaatia, mutta kansalla oli oikeus antaa enemmänkin, kuten kuninkaan vastauksessa Juhana Gezeliukselle 20. 9. 1681 todettiin. 1600-luvun lopun säädöksissä kaste- ja kirkotusmaksut pysyivät yleensä entisellään.<sup>7</sup>

Koska maksut suoritettiin kirkkoherralle, niitä ei merkitty kirkon tileihin. Poikkeuksen tekee Kemiön seurakunta, jolle Axel Oxenstierna antoi 26. 2. 1623 oman kirkon tuloja koskevan sääntönsä, jonka myös Johan Oxenstierna v. 1652 vahvisti. Sen mukaan

<sup>4</sup> *Tengström Handlingar* V s. 101. Kuulutus maksoi 4 ja vihkiminen 8 äyriä.

<sup>5</sup> *Tengström* 1820 s. 39–40. *Leinberg* 1892 s. 62–63. VA Acta eccl. I, III. *Leinberg Handlingar* VII s. 88. *Lempiäinen* TAik 1964 s. 102, nootti 13. — Yksityistapauksissa on yleisestä tavasta poikettu. Niinpä Turun tuomiokapituli käsitellessään v. 1647 Sauvon pitäjäläisten välitusta kirkkoherransa saatavien perimisestä sääsi kasteen ilmaiseksi, mutta kirkotuksesta piti maksaa 10 kupariäyriä sekä juusto ja leipä »vanhan tavan mukaan». *Tengström* 1796 s. 56.

<sup>6</sup> Asetus painettu, säilynyt monissa arkistoissa. Pain. myös *Tengström* 1820 s. 37–45, tämä kohta s. 42, 44. Sen synnystä *Kjöllerström* 1944 s. 367. — Jo Emporagrius lausui meilläkin tunnetussa kirkkolakiehdotuksessaan, että lukkarin tulee saada osansa kaste- ym. toimitusmaksuista. KOF före 1686 II:2 s. 336–337. VA Acta eccl. I. *Leinberg* VII s. 82–83. *Hall ASU* 27 s. 45. *Lempiäinen* TAik 1964 s. 102, nootti 13.

<sup>7</sup> Reistr. 1681 fol. 663. *Tengström* 1820 s. 44, 47. Kuninkaan vastaus Suomen talonpojille 23. 2. 1694, Reistr. 1694 fol. 162v. Lukkareiden osalta siinä mainitaan vain vihkiminen ja hautaus. *Tengström* mt. s. 68. Päiväämätön n. 1696, *Leinberg Handlingar* V s. 62. — Sotilaat olivat 1680- ja 1690-luvuilla annettujen säädösten mukaan vapautetut toimitusmaksujen suorittamisesta. *Leinberg* 1892 s. 315, 329 ja *Handlingar* V s. 62. Reistr. 1693 fol. 333–334.

oli jokaisesta kasteesta riippumatta siitä, tapahtuiko toimitus kirkossa vai kotona, maksettava kirkolle 2 äyriä. Aatelisten, pap-  
pien ja hoviväen oli annettava enemmän (så myckit mehre effter  
som de ähre och hafwe willian til). Kirkon tileihin on kastemak-  
sua merkitty vuosina 1623–78. Niistä ei kuitenkaan ilmene, pal-  
jonko kussakin tapauksessa on veloitettu, sillä niissä ilmoitetaan  
vain kunkin vuoden yhteissumma.<sup>8</sup>

Kaikkialla ei annettuja asetuksia noudatettu. Eri seurakunnissa  
perityistä maksuista on 1680-luvun lopulta tarkat tiedot. Sekä rah-  
vas että papisto olivat tyytymättömiä 8. 2. 1681 annettuun asetuk-  
seen.<sup>9</sup> Kirjeessään 5. 11. 1686 kuningas määräsi maaherroja kussa-  
kin seurakunnassa tarkoin selvittämään pitäjäläisten kymmenys-,  
testamentti- ja muut papinmaksut. Tämä käsky toteutettiin viiden  
vuoden kuluessa vuodesta 1687 alkaen. Saadusta aineistosta on  
Ruotsin valtionarkistossa tallella yhteenvedot molempien hiippa-  
kuntiemme kaikista emäseurakunnista.<sup>10</sup>

Turun hiippakunnassa ei missään ole maksuja ilmoitettu tar-  
koin asetusten mukaisiksi (kasteesta 4 ja kirkotuksesta 8 hopea-

<sup>8</sup> Kemiön KA B 28, tilit ja em. säännöt kirjan lopussa. *Gardberg* 1935  
s. 278–279. Vrt. *M. Juva* 1955 s. 21. — Kemiö kuului läänityksenä Oxenstierna-  
suvulle.

<sup>9</sup> Suomessakin ilmeni tällaista tyytymättömyyttä. Niinpä Viipurin tuo-  
miokapituli valitti v. 1684 kirjeessään kenraalikuvernööri Jöran Sperlingille  
epäjärjestyksestä ja kitsaudesta toimitusmaksujen suorittamisessa. Vastaukses-  
saan tämä ilmaisi myötämielisyytensä, mutta huomautti samalla, ettei kuuli-  
joille ole määrättävä maksukyvyn ylittäviä korvauksia, ja pyysi tarkempia  
tietoja siitä, paljonko papit eri toimituksista vaativat. Ilman tällaista selon-  
tekoa hän ei katsonut voivansa säätää asiasta mitään. *Leinberg* Handlingar  
IV s. 430. *Neovius* 1891 s. 8.

<sup>10</sup> RA, Kommissioner ang. prästerskapets aflöning 1687–1692, Finland. —  
Tämä arvokas asiakirja oli kauan tutkijoille tuntematon. Esim. *Cederlöf* ei  
mainitse sitä ollenkaan papiston taloudellista asemaa 1600-luvulla koskevassa  
tutkimuksessaan, samoin ei *Suolahti* teoksessaan Suomen papistosta. *Ylönen*  
SKHS Vuosik. 39–40 s. 64–68 selostaa lyhyesti sen syntyvaiheita ja siitä saata-  
via tietoja Jääskén kihlakunnan osalta. Monissa uudemmissa pitäjänhistorioissa  
siihen myös on viittauksia, ks. esim. *Lähteenoja* 1932 s. 272, *Manninen* 1953  
s. 336, *Laurinmäki* 1957 s. 317, *Jokipii* 1959 s. 493, *Matinolli* 1959 s. 41. Myös  
*M. Juva* 1955 s. 100 mainitsee sen.

äyriä), mutta eräissä tapauksissa on kirkotuksesta peritty yksinään 12 äyriä kasteen ollessa ilmainen tai muuten huolehdittu siitä, että tämä summa yhteensä kertyi.<sup>11</sup> Monissa seurakunnissa perittiin alle taksan: kaste oli ilmainen ja kirkotuksesta otettiin 8 hopeaäyriä<sup>12</sup>, joissakin oli kirkotusmaksun lisäksi kasteesta annettava leipä ja juusto.<sup>13</sup> Lapissa Tl. selvisi molemmista toimituksista yhteensä yhdellä juustolla, Liedossa ja Laitilassa taas maksu oli 12 kupariäyriä sekä monissa muissa paikoissa kaksinkertainen.<sup>14</sup> Näiden lisäksi tapaa selonteosta mitä vaihtelevimpia summia. Esim. Pyhämäassa maksettiin kasteesta ja kirkotuksesta rahaa yhteensä 1 kuparitalari 8 äyriä, mutta lisäksi oli annettava 2 juustoa ja leipä. Rymättylässä taksa oli 28 kupariäyriä, juusto ja leipä sekä Nousiaisissa 2 hopeaäyriä, juusto ja leipä. Halikossa, Uskelassa, Kiikalassa ja Sauvossa oli samojen luonnontuotteiden lisäksi maksettava 20 kupariäyriä. Piikkiössä veloitettiin 28 kupariäyriä sekä juusto ja leipä kyettäessä, Mynämäellä 1 kuparitalari 4 äyriä, Kemiössä 26–28 kupariäyriä ja Uudessakaupungissa 1 kuparitalari. Ikaalisissa maksettiin kirkkoherralle 8 hopeaäyriä, minkä lisäksi alttariliinalle oli jätettävä saman suuruinen summa »uhri-rahoiksi».

Pohjanmaan seurakunnista saadaan yhtä hajanainen kuva. Siellä täällä suoritettiin kirkotuksesta 1 kuparitalari kasteen ollessa ilmainen.<sup>15</sup> Oulun pitäjässä (Oulunsalo) ja Sotkamossa kaste

<sup>11</sup> Kokemäki, Paimio (jotkut antoivat enemmän), Perniö (rahan sijasta voi antaa juustoa), Pietarsaari, Pirkkala (joiltakin otettiin 4+12 äyriä).

<sup>12</sup> Eurajoki, Huittinen, Kangasala, Karkku, Keuruu, Kyrö, Lempäälä, Lemu, Messukylä, Mouhijärvi, Orivesi, Punkalaidun, Ruovesi, Taivassalo, Tyrvää, Vehmaa, Vesilahti. — Näin on menetelty myös Ahvenanmaan seurakunnissa Föglöä ja Kökaria lukuunottamatta, joissa sekä kasteesta että kirkotuksesta perittiin 12 kupariäyriä. Ahvenanmaan pitäjät puuttuvat em. komission raportista, mutta niistä saatu aineisto on tallella RA Acta eccl. 86.

<sup>13</sup> Eura, Köyliö, Loimaa, Säkylä. Porissa ja Ulvilassa annettiin rahan lisäksi juustoa ja leipää »kyvyn mukaan».

<sup>14</sup> Ii, Kaarina, Kisko, Korppoo, Lokalahti, Maaria, Masku, Naantali, Nauvo, Parainen, Pöytyä, Rauma.

<sup>15</sup> Hailuoto, Kajaani, Lapua, Liminka, Lohtaja, Mustasaari, Oulun kaupunki, Paltamo, Pyhäjoki, Salo. — Ks. myös *Luukko* 1945 s. 721–722 ja 1957 s. 442.

oli niin ikään maksuton, mutta kirkotuksista veloitettiin 5 kupari-markkaa. Laihialla oli yhteinen maksu saman suuruinen, Vöyrissä taas se oli kirkotuksesta 5 markkaa ja kasteesta lisäksi 6 kupariäyriä. Munsalassa ja Uudessakaarlepyyssä taksa oli kasteesta 12 kupariäyriä ja kirkotuksesta 1 talari. Kastemaksu ilmoitettiin uudeksi tavaksi. Vähässäkyrössä ja Kokkolassa maksettiin 6 äyriä + 1 talari kuparia, Isossakyrössä kaste oli ilmainen, mutta kirkotus maksoi 30 kupariäyriä. Maalahdella ja Närpiössä taksa oli yhteensä 1 talari 4 äyriä sekä Ilmajoella 4 1/2 markkaa. Kruununkylässä se oli v. 1668 muutettu 3 kuparimarkasta yhtä moneksi hopeamarkaksi, samoin Kälviällä, missä kasteesta perittiin lisäksi 4 hopeaäyriä. Kemissä kaste oli ilmainen, kirkotus maksoi 20 äyriä.

Asetus salli, että kirkkoherran lisäksi myös lukkari sai periä toimituksista vähäisen korvauksen. Tällaisesta on mainintoja vain eräistä Pohjanmaan seurakunnista. Kasteesta he eivät yleensä saaneet mitään, kirkotuksesta sen sijaan vähäsen.<sup>16</sup> Kuitenkin oli joidakin poikkeuksia. Pietarsaaressa lukkarin taksa oli kasteesta 2 ja kirkotuksesta 2 hopeaäyriä, Uudessakaarlepyyssä ja Munsalassa taas 4+6 kupariäyriä, Mustasaaressa 4+4, Maalahdella 3+6 ja Närpiössä yhteensä 9 kupariäyriä.

Kappalaisille ei tavallisesti maksettu heidän suorittamistaan kasteista ja kirkotuksista mitään, vaan maksu meni niistäkin kirkkoherralle. Poikkeuksen muodosti Uusikirkko (Kalanti), jossa kirkkoherra ei saanut näistä toimituksista mitään, mutta kappalaiselle annettiin juusto ja leipä tai 8 kupariäyriä.

Viipurin hiippakunnassa käytäntö näyttää olleen yhtenäisempi. Verraten usein on taksaksi ilmoitettu kasteesta 4 ja kirkotuksesta 8 tai molemmista yhteisesti 12 hopeaäyriä, eli siis asetuksen mukainen määrä.<sup>17</sup> Tavallinen summa oli myös 12+24 kupari-

<sup>16</sup> 3 hopeaäyriä: Oulunsalo. 2 hopeaäyriä: Kälviä. 1 hopeaäyri: Isokyrö, Kruununkylä. 3 kupariäyriä: Ilmajoki (vain varakkaammilta). 2-4 kupariäyriä: Kokkola. 1 kupariäyri: Lohtaja.

<sup>17</sup> Joutseno, Jääski, Kangasniemi, Kivennapa, Kymi, Lapinjärvi, Lappee, Luumäki, Muolaa, Mäntyharju, Pieksämäki, Porvoo, Pyhtää, Rantasalmi, Ristiina, Ruokolahti, Savitaipale, Savonlinna, Säkkijärvi, Sääminki, Taipalsaari, Uusikirkko, Valkeala, Vehkalahti, Viipurin msk., Virolahti.

äyriä.<sup>18</sup> Iisalmessa, Joroisissa, Kuopiossa ja Leppävirralla maksu oli yhteensä 1 kuparitalari 4 äyriä, mutta Mikkeliissä vain 12 kupariäyriä. Sulkavalla ja Kerimäellä kaste maksoi 4 hopea- ja kirkotus 24 kupariäyriä. Mäntsälässä perittiin kasteesta varallisuudesta riippuen 10–12 kupariäyriä ja kirkotuksesta 20. Lukkareille tai kappalaisille ei Viipurin hiippakunnassa ole kaste- eikä kirkotusmaksuja merkitty.

Kappalaisista noudatettu järjestelmä tuskin tuntui oikeudenmukaiselta, kirkkoherra kun sai korvauksen heidän tekemästään työstä. Viipurin hiippakunnassa pyrittiinkin siihen, että kappalainen saisi joka kolmannen kastemaksun. Näin sääsi jo Andreas Strandenius Kangasniemellä v. 1681, samoin siitä mainitaan tuomiokapitulin pöytäkirjassa 18. 1. 1693 ja Petrus Carsteniuksen kirjeessä Hiitolan kirkkoherralle 31. 3. 1701. Vastaavasti piti kirkkoherran antaa myös kappalaisen leskelle kolmasosa kastetuloista, kuten Viipurin tuomiokapituli määräsi v. 1700.<sup>19</sup> Turun hiippakunnassakin on kappalainen toisinaan saanut osan kastemaksuista. Kalannin osalta oli jo edellä puhetta, lisäksi tiedetään kappalaisen päässeen kasterahoista osalliseksi ainakin Rymättylässä ja Kaarinassa. Dragsfjärdin v. 1696 virkaansa astunut kappalainen käräjöi useita kertoja kaste- ja kirkotussaatavistaan, mikä osoittaa näitä maksuja suoritetun laajemmaltikin.<sup>20</sup>

<sup>18</sup> Artjärvi, Hauho, Helsingin pitäjä, Hollola, Iitti, Jämsä (talonpoikien lasten kasteet ilmaisia), Kuhmoinen, Lammi, Laukaa, Myrskylä, Nurmijärvi, Orimattila, Padasjoki, Pernaja, Saarijärvi, Sipoo, Tuusula, Viitasaari. — Vrt. *Blomstedt* 1960 s. 364–365.

<sup>19</sup> Kangasniemen KA II Cfg 1, SKMA, rtpk 20. 3. 1681. *Manninen* 1953 s. 337. TaTA, Alopaeusten kokoelma He 4. *Neovius* 1890–91 s. 422, 425. *Simolin* 1909 s. 209. — Helsingissä määrättiin v. 1687 väliaikaisjärjestelynä uuden kirkkoherran tuloon asti kappalaiselle puolet kastetuloista. RA Acta eccl. 87, Helsingfors, Viipurin tuomiokap. pöytäk. ote 3. 5. 1687. Uuden kirkkoherran saavuttua syntyi toimitusmaksuista aikamoinen kiista kappalaisen halutessa edelleen osuutensa. Asia meni lopulta kuninkaan ratkaistavaksi, joka ei kuitenkaan halunnut ottaa siihen ehdotonta kantaa, koska »kaupungeissa ei ole määrättyä taksaa». Maksut piti aina sovittaa maksukyvyyn mukaan, ja jos papisto vaati jotakin kohtuutonta, oli asia jätettävä maaherran ja piispan ratkaistavaksi. Reistr. 1689 fol. 251.

<sup>20</sup> *M. Juva* 1955 s. 101. — Kökarissa oli kappalainen aikaisemmin saanut

Papit pyrkivät eri tavoin varmistamaan toimitusmaksujen saamisen. Kuvaava on erään ruotsalaisen seurakunnan pitäjänkokouksessa tehty päätös, että hautauksista, kasteista ja kirkotuksista on ennakolta ilmoitettava kirkkoherralle, jotta hän olisi selvillä siitä, mitä seurakunnassa tapahtuu, ja voisi nauttia oikeutensa. Mäntyharjun kirkkoneuvosto päätti v. 1681, että kastemaksu on suoritettava viimeistään äidin kirkottamisen yhteydessä, koska kirkon historiakirjasta (= kastettujen luettelo) muuten tulee virheellinen!<sup>21</sup>

Papiston ja kansan kesken syntyi kuitenkin toisinaan erimielisyyttä kasterahojen maksamisesta, ja papit koettivat esim. kieltäytymällä suorittamasta heiltä pyydettyjä toimituksia painostaa seurakuntalaisiaan antamaan, mitä heille oli määrätty.<sup>22</sup> Tällainen menettely herätti vastarintaa. Rothovius sääsikin konstitutioissaan, että pappi, joka epää seurakuntalaisiltaan sakramenttien armon, koska ei saa maksua, on pantava viralta. Turun pappeinkokouksessa v. 1667 katsottiin, että pappi, joka ei saa saataviaan, voi vastahakoisilta kieltää kirkolliset toimitukset. Kuitenkin on köyhyys otettava huomioon lieventävänä asianhaarana, eikä lapsen kastetta ja sairaskäyntejä saa kieltää keneltäkään. Kirkkojärjestyksessään »Perbreves Commonitiones» Gezelius esitti saman kannan. Valtakunnallisissa asetuksissa 1681 ja 1694 periaate oli vielä tiukempi. Myös huomautettiin, etteivät papit saa »kuulijoiden hyvän tahdon varjollakaan» vaatia eivätkä ottaa yli asetusten. Ellei joku varattomuutensa tähden voinut maksaa säädettyä summaa, oli tyydyttävä vähempään. Oikeuden puoleen sai kääntyä vain, jos joku kieltäytyi pahansuopuudesta maksujaan suorittamasta.<sup>23</sup>

kasterahoja, mutta menettänyt tämän etunsa v. 1641. Murenius, *Acta visitatoria* s. 158, 162.

<sup>21</sup> Uppsala landsarkiv, Boglösa KA L I 1, sockenst. prot. 25. 3. 1670. Mäntyharjun KA I 1a s. 202.

<sup>22</sup> Ks. esim. CEAP s. 452, *Wallinheimo* SKHS Toim. 47 s. 72.

<sup>23</sup> *Tengström* 1820 s. 47, 70—71. *Lagus* 1836 s. 68, 199, 249. Reistr. 1681 fol. 663. — Västeråsin tuomiokapituli päätti v. 1644, että eräs lapsi, jonka isä ei ollut suorittanut kymmenyksiiän, saatiin kastaa, mutta äitiä ei pitänyt kirkottaa ennen kuin asia oli selvitetty. *Hall* 1915 s. 132.



Ns. liinarahojen anto lakkasi useimmissa seurakunnissa viimeistään 1600-luvun loppupuolella, mutta toisaalta edellytettiin kastettavien omaisten samoin kuin muidenkin kirkollisia toimituksia käyttävien antavan vapaaehtoisesti almuja kirkon köyhien avustamiseen. Tästä määrättiin »painetun kuninkaallisen asetuksen mukaisesti» mm. Kiteellä v. 1700. Kysymyksessä lienee 21. 10. 1698 annettu asetus, jossa kehoitettiin keräämään lahjoja köyhille kihlauksissa, vieraspidoissa, kastetilaisuuksissa, hautajaisissa, kirkotuksissa jne. Laihialla näitä tuloja on vuodesta 1699 lähtien merkitty kirkon tileihin. Kastettavien omaisten lahjoituksia niissä ei mainita, mutta kirkotettavien vaimojen, kylläkin. Tavallisimmin lahja oli 4 mutta joskus jopa 30 äyriä.<sup>24</sup>

#### *e. Kasteeseen liittyneitä tapoja*

#### Käyttäytyminen toimituksen aikana

Kaste oli pyhä toimitus. Samalla kun lapsi otettiin siinä Jumalan armon osallisuuteen ja seurakunnan yhteyteen, tuli myös seurakunnan saada sen kautta opetusta ja palauttaa mieleensä kasteen velvoitus parannukseen ja uuteen elämään. Mutta monet häiritsevät tekijät saattoivat estää näiden tavoitteiden saavuttamisen. Niinpä pappi voi olla siihen syypää sopimattomalla käyttäytymisellään, vaikkei tämä kovin tavallista ollutkaan. Jo Mikael Agricola tähdensi, että papin tulee lukea kastetoimitukseen kuuluvat kohdat »aijallans, hyuesti, selkiest ia pitkehen», jotta läsnäolijat voisivat sydämissään rukoilla lapsen puolesta. Kastamaan ei saisi päästää »juopunutta tomppelia» eikä muuta »tylyä» pappia, ellei ole äärimmäinen pakko, sillä muuten tämä jumalallinen sakramentti kääntyy »Perkelen nauroxi/ ia itze Jumalan pilcaxi».<sup>1</sup>

<sup>24</sup> VA, Albin Simolins saml. Ia. Kiteen rtpk 25. 2. 1700. *Stiernman* V s. 728. Laihian KA T IV 1.

<sup>1</sup> MAT III s. 5. — Samoin huomautettiin vielä Emporagriuksen KL-ehdotuksessa 1659, että papin on suoritettava kastetoimitus arvokkaasti ja jumali-

Suurin vaara lienee sisältynyt ripitysmatkoilla toimitettuihin kasteisiin, sillä papitkin syyllistyivät näillä kiertueilla toisinaan runsaaseen väkijuomien käyttöön. Vielä myöhemmiltäkin ajoilta tunnetaan tapauksia, joissa pappia oli ristimisen aikana kainaloista kannatettava tai joissa hän pahan hengen sijasta manasi lapsesta ulos pyhän hengen.<sup>2</sup>

Yleensä papisto sentään suoritti tehtävänsä moitteettomasti. Enemmän häiriötä tuotti kansan käyttäytyminen. Jo Laurentius Petri valitti arkkihiippakunnan synodissa v. 1566, että kansa käyttäytyy usein kasteaktin aikana epäkunnioittavasti, ja neuvoi pappeja kehottamaan kansaa »suuremmalla kunnioituksella katselemaan tätä jumalallista mysteeriä, jossa sekä enkelit että kolmiyh-teinen Jumala ovat läsnä».<sup>3</sup> Sittemmin tähdennettiin sekä Ruot-sissa että Suomessa jatkuvasti, että seurakuntalaisten tulee kaste-toimituksen aikana olla hiljaa, seurata sitä rukoillen ja katuvalle miehellä sekä kiittollisina kohottaa sydämensä Jumalan puoleen.<sup>4</sup> Rothovius muistutti myös, että kastetta pyytävien on tultava kirkolle raittiina.<sup>5</sup>

\*

## Vanhempien läsnäolo

Lapsen toivat kasteelle kummit. Vanhempien läsnäolo ei ollut

sesti sekä puhuttava hitaasti, selkein sanoin ja kuuluvalla äänellä. KOF före 1686 II:2 s. 33.

<sup>2</sup> Suolahti 1919 s. 144. Ripitysmatkoihin liittyneistä epäkohdista ks. myös Lempiäinen 1963 s. 267.

<sup>3</sup> *Orationer och kyrkostadgar* s. 55–56.

<sup>4</sup> Wallquist 5 s. 164–165, 6–7 s. 365–366. Lundström Synodalakter I s. 29, 40, II s. 54. Lundström 1893 s. 262–263 ja 1900 s. 10. Hall ASU 35 s. 56. KOF före 1686 II:1 s. 146, II:2 s. 33. — Lagus 1836 s. 137. Parvio 1959 s. 333. Hällström 1824 s. 695–696, 698 (Turun hk:n synodit 1690, 1691. Pöytäkirjoista kopiot myös UUB N 1921 n:o 19). TuTA F IV 4, Turun synodi 1689. Lempiälän KA II Ca 1 s. 159, ptpk 19.2.1690, HMA. Nauvon KA XII 1, ptpk 24.8.1692. Keuruun KA II Cfg 1, Kurun ptpk 8.2.1695. Inkoon KA, Synodal- och visit. akter, ptpk 26.9.1702.

<sup>5</sup> Rothovius 1633 s. 11. Parvio 1959 s. 336.

välttämätön. Tämä ilmenee mm. siitä, että toimituksen loppukehotuksessa neuvottiin kummeja muistuttamaan vanhempia näiden opetusvelvollisuudesta.<sup>6</sup> Kun kaste suoritettiin mahdollisimman pian syntymän jälkeen, ei äiti yleensä voinutkaan olla sitä seuraamassa. Kotikasteet olivat tietysti poikkeus.<sup>7</sup> Jos vanhemmat elivät törkeissä paheissa tai olivat vierasuskoisia, saatettiin heitä kieltää olemasta läsnä lapsensa kastetilaisuudessa<sup>8</sup>, mutta muuten heidän mukana oloaan pidettiin suotavana. Sundin rovastintarkastuksessa v. 1642 kirkkoherra kertoi seurakunnassa tulleen tavaksi, että lapsen isä menee ulos, kun hänen lapsensa kastetaan. Boetius Murenius lausui, että sellaiseen syyllistyvät on lähetettävä rovastin tuomittaviksi ja he joutuvat olemaan pannassa siihen saakka, kunnes he ovat suorittaneet heille määrättävät velvoitukset.<sup>9</sup>

\*

## K a s t e p u v u t

Jo varhain liittyi kastetoimitukseen tapa, että katekumeeni esiintyi pää verhottuna ja paljain jaloin. Tämä kuvasi nöyryyttä ja halua katumukseen — paljasjalkaisuus surun ja katumuksen ilmauksena on tuttu jo muinaisilta juutalaisilta. Kirkon itäosissa oli kasteoppilaiden riisuttava eksorsismeja luettaessa vaatteensa, mikä tapa tunnetaan sieltä täältä länsimailtakin. Se kuvasi »vanhan ihmisen riisumista». Siihen saattoi katumuksen merkinä liit-

<sup>6</sup> Seuraavassa s. 150.

<sup>7</sup> Poikkeus yleisestä käytännöstä on Schefferuksen (1963 s. 141, 339) mainitsema tapa, että lappalaisvaimot veivät itse lapsensa kasteelle pari viikkoa tämän syntymän jälkeen. Myös Lappajärveltä mainitaan v:ltä 1698 tapaus, jossa äiti toi lapsen kasteelle, »koska ei saanut ketään muuta tuona köyhänä aikana niin pitkälle matkalle». *Lampola* 1937 s. 174.

<sup>8</sup> Laurentius Petri arkkihiippakunnan synodissa 1566, *Orationer och kyrkostadgar* s. 56. KOF 1608 s. 43. KOF 1619 s. 390. Emporagriuksen ehdotus, KOF före 1686 II:2 s. 31. *Kjöllerstöm* 1944 s. 87. *Silén* SKHS Pöytäk. 7 s. 182.

<sup>9</sup> *Acta visitatoria* s. 77.

tyä säkkiin pukeminen (vrt. Mt. 11:21) sekä naisilla myös tukan avaaminen ja korujen pois paneminen.<sup>10</sup>

Samoin tuli jo varhain tavaksi pukea kastettu toimituksen aikana valkeaan pukuun. Ruotsi-Suomessa tämä säilyi 1600-luvun alkuun saakka.<sup>11</sup> Varhaisimmat tiedot siitä, miten lapsi oli puettu kasteelle tuotaessa, ovat sen sijaan vasta 1500-luvulta, ja nekin rajoittuvat aatelistoon. Nykyaikaan asti ei Suomesta ole tutkittavanamme olevalta ajalta säilynyt yhtään kastepukua, Ruotsissa vanhimmat tallella olevat ovat 1600-luvulta. Eräiden suomalaisten aatelisten jäämistöissä 1560–1580-luvuilta mainitaan vaatteita, jotka nähtävästi ovat alun perin olleet kasteasuja: violetinruskeita tai punaisia samettikaapuja, kultakankaisia lapsenmyssyjä sekä samettisia kapalovöitä, jotka toisinaan oli koristeltu kulta- ja hopealangoilla.<sup>12</sup> Myös Tanskassa käyttivät erityisesti aateliset sametista tai silkistä tehtyjä kirkasvärisiä kastepukuja, jotka oli koristeltu kulta- tai hopeakirjailuin ja helmin. Ruotsissa käytettiin vielä 1800-luvulla yleisesti värikkäitä kirjailuin, helmin ja pitsein koristeltuja kasteasuja ja -myssyjä.<sup>13</sup>

Kastepuvuissa ilmenivät ajan säätyerot. Papistolle ja porvaristolle v. 1664 annetuissa asetuksissa kiellettiin ristimisvaatteissa sallimasta turhaa loistokkuutta. Lapset oli puettava vanhempien säädyn ja ammatin mukaan kunniallisesti muita pahentamatta. Asetuksen rikkojia uhkasi 30 hopeatalarin sakko. Säädös uudistettiin asetuksella v. 1669.<sup>14</sup> Alempiin kansanluokkiin kuuluvat eivät taloudellisistakaan syistä voineet hankkia lapsilleen kalliita kasteasuja. 1600-luvulla alkoi tulla tavaksi, että sellaisia hankittiin kirkolle, josta rahvas voi niitä lainata. Pakolliseksi tällainen menettely tehtiin 25. 5. 1720 annetulla asetuksella.<sup>15</sup> Piikkiön kir-

<sup>10</sup> Dölger 1909 s. 100–118. Kirsten 1960 s. 87–91.

<sup>11</sup> Seuraavassa s. 145.

<sup>12</sup> Pylkkänen 1956 s. 346, 350.

<sup>13</sup> Troels–Lund VIII s. 81–83. Lindström Kulturen 1958 s. 93–127, jossa on myös runsaasti hyviä kuvia 1700- ja 1800-luvun kastepuvuista.

<sup>14</sup> Schmedeman 1706 s. 407, 419, 566.

<sup>15</sup> Stiernman III s. 2363. Tästä on tämän kirjoittajalle maininnut fil. tri Riitta Pylkkänen, jonka tarkoituksena on julkaista kasteasuista tarkempi selvitys.

kolle on jo ennen v. 1652 tehtyä inventaariota hankittu valkea ristimisvaate ja lapsenmyssy, joita ilmeisesti käytettiin samoin, kuin vuoden 1720 asetus sittemmin edellytti.<sup>16</sup>

\*

### Ristiäislahjat

Lapselle koetettiin hankkia mahdollisimman arvovaltaisia kummeja, sillä näiltä toivottiin saatavan parempia lahjoja. Tanskassa tiedetään kummien antaneen usein lahjoja paitsi lapselle myös äidille.<sup>17</sup> Vaarana oli, että lahjat synnyttivät ahneutta, kauteutta ja riitoja, minkä vuoksi niiden antamista koetettiin rajoittaa. Niiden kieltämisestä keskusteltiin jo vuoden 1650 kirkkolakikomiteassa, mutta tulokseen päästiin vasta vuonna 1664 annetussa asetuksessa, jossa ne kiellettiin 50–100 hopeatalarin sakon uhalla. Köyhille niitä kuitenkin sai antaa. Ne tulkittiin tällöin almuiksi, jotka annetaan tarvitsevien »awuxi ja holhomisexi». Tuskin määräystä yleisesti noudatettiin, sillä v. 1669 asetusta lievennettiin salimalla 4–6 hopeatalarin mutta ei sitä suuremmat ristiäislahjat.<sup>18</sup>

Annettujen lahjojen laadusta on tietoa käytettävissä niukasti. Turun akatemian professori Petrus Bergius mainitsee omaelämäkerrassaan kahdeksan lapsensa saamat kumminlahjat. Osa kummeista antoi rahaa lahjojen suuruuden vaihdellessa 2–6 talariin tai 1–2 dukaattiin. Toiset taas antoivat hopealusikan tai -tuopin, kerran mainitaan myös kullattu lusikka. Lahjoitus ei näytä riippuneen lahjoittajan asemasta, esim. ensimmäisen eli arvokkaimman kummin anti ei aina ollut suurin.<sup>19</sup>

Toisinaan ovat lahjat olleet muunkinlaisia. Niinpä monin pai-

<sup>16</sup> Piikkiön KA 30, inventaariot 2. 5. 1652 ja 1. 9. 1671.

<sup>17</sup> *Troels-Lund* VIII s. 117–121.

<sup>18</sup> KOF före 1686 II:1 s. 23. *Schmedeman* 1706 s. 392, 407, 419, 554–555, 566. *Baelter* 1762 s. 606.

<sup>19</sup> *Maliniemi SKHS Vuosik.* 21 s. 358–368. Bergiuksella oli 10 lasta, synt. 1652–77. Maininta lahjoista puuttuu v. 1666 ja 1669 syntyneiltä (vuoden 1664 asetuksen vaikutusta?).

koin vanhemmat, kummit tai muutkin ovat antaneet lapselle, kun sille ilmaantui ensimmäinen hammas, rahaa tai nimikkoeläimen. Lapista tällaisen tavan mainitsee jo Râneån kirkkoherra Samuel Rheen teoksessaan lappalaisten elämäntavoista v. 1671. Turusta taas tunnetaan jo 1400-luvulta eräs tapaus, jossa kummi antoi kummityttärelleen lahjana kaalitarhan. Tämän lahjan hän vielä vahvisti kummilapsen mennessä aikanaan avioliittoon. Myös myöhemmältä ajalta on tietoja kiinteän omaisuuden antamisesta kumminlahjoiksi.<sup>20</sup>

Lahjoihin on voinut liittyä taikauskoisiakin käsityksiä. Niinpä Lapista tunnetaan tapa, että kummi antoi ensimmäiselle kummilapselleen hopea- tai kuparisormuksen, joka oli tarkoitettu jonkinlaiseksi suojelevaksi ja onnea tuottavaksi amuletiksi.<sup>21</sup>

\*

### Ristiäispidot

Perhejuhlien yhteydessä vietettiin yleisesti varsinkin ylempien kansanryhmien keskuudessa suuria pitoja. Kaste ei tässä ollut poikkeus, vaikkei sitä voikaan verrata esim. häihin tai hautajaisiin. Edellä on todettu, että kaste- ja kirkotuspidot pyrittiin monesti liittämään käytännöllisistä syistä yhteen. Kun kirkon johto ei kuitenkaan pitänyt kastetoimituksen jakamista suotavana, jouduttiin näitä kahta asiaa juhlimaan erikseen.

Tanskassa mainitaan ristiäisten toisinaan kestäneen kolmekin päivää, mutta 1500-luvun lopulla ne pyrittiin rajoittamaan yhteen. Myös Ruotsissa ilmeni pyrkimystä rajoittaa kaste- kuten muidenkin perhejuhlien viettoa. Jo Laurentius Petri valitti, että ristiäispidoissa ilmenee ylellisyyttä, ja ne aiheuttavat tarpeettomia kustannuksia, »jotka varsinkin nykyisenä vaikeana aikana ovat tun-  
tuvat», ja v. 1589 annettiin asetus ylellisyyden ja epäjärjestyksen

<sup>20</sup> Vilkuna 1959 s. 67—78, 85. *Registrum ecclesiae Aboensis* s. 530. *Virtanen Lännetär* IV s. 168. Myös Ruotsissa tiedetään kumminlahjoiksi annetun joskus jopa maatiloja. *Person Kulturen* 1958 s. 149—150.

<sup>21</sup> Vilkuna mt. s. 90—97.



hylkäämisestä perhejuhlissa, joista erityisesti myös ristiäiset mainittiin.<sup>22</sup> Seuraavalla vuosisadalla valitukset jatkuivat. Kirjelmäsään aatelistolle v. 1635 holhoojahallitus kertoi kuulleensa valituksia ylellisyydestä ristiäisissä ja muissa perhejuhlissa sekä kehotti luopumaan sellaisesta. 1640 aatelisto sai jälleen huomautuksen asiasta ja v. 1644 kiellettiin kaste- ja kirkotuspidot kokonaan. Vain maaseudulla oli lupa kestitä pitkämatkaisia kummeja ja muita matkustavia. Asetuksen tulos ei näytä olleen kehuttava, koska papisto jo v. 1649 huomautti valtiopäiväpostulaateissaan kaikkien säätyjen keskuudessa puvuissa ja pidoissa ilmenevästä ylellisyydestä ja katsoi, että sellaista olisi pyrittävä estämään. Asiasta onkin maininta valtiopäiväpäätöksessä. Vuonna 1664 puhuttiin papissäädyssä jälleen häissä, hautajaisissa ym. perhejuhlissa ilmenevästä »suuresta ja syntisestä ylellisyydestä» ja vaadittiin sellaisen rajoittamiseksi entistä ankarampia määräyksiä. Erityisen valitettava pidettiin pitojen järjestämistä sekä kasteen että kirkottamisen yhteydessä ja katsottiin kohtuulliseksi, että ne liitetään vain toiseen. Käytännöllisistä syistä pidettiin kirkotusta sopivampana. Samana vuonna aatelistolle, papistolle ja porvaristolle annetuissa asetuksissa kaste- ja kirkotuspitojen kielto uudistettiin. Etäämpää oleville kummeille oli lupa järjestää tarjoilua, mutta kysymykseen sai tulla vain »oikea ateria», jotta vaeltaen saapuneet tulisivat todelta ravituiksi. Neljä vuotta myöhemmin kiellettiin jälleen aatelisto ylellisyydestä perhejuhlissaan, ja seuraavana vuonna huomautettiin papistolle, että ristiäisissä on lupa kestitä vain kummeja, ja sen tulee tapahtua kohtuullisesti. Asetusten valossa tuntuu aatelisto antaneen eniten aihetta valituksiin, mutta myös muut säädyt ovat väärinkäytöksiin syyllistyneet.<sup>23</sup>

Yleensä ristiäispidot pidettiin kastepäivän iltapäivällä, ja toisinaan ne jatkuivat myöhään iltaan. Nähtiinpä v. 1685 aiheelliseksi antaa maallisen esivallan mahtikäsky, ettei ristiäisiä ja muita

<sup>22</sup> *Troels—Lund VIII s. 126—127. Orationer och kyrkostadgar s. 55. Stiernman Bihang s. 239.*

<sup>23</sup> *Reistr. 1644 fol. 456v. Schmedeman 1706 s. 244, 392, 406, 419, 554, 565. Stiernman II s. 942, 1125, 1550, Bihang s. 315. Prästeståndets riksdagsprotokoll 1 s. 65, 2 s. 277—278, 496—497, 640. Person Kulturen 1958 s. 153.*

perhejuhlia saa venyttää liian myöhäiseen, kuten Västmanlannissa oli todettu tapahtuneen. Usein niihin kokoontui runsaasti väkeä.<sup>24</sup> Toisinaan ne järjestettiin myös pyhäpäivän edelliseksi illaksi, mutta tätä tapaa kirkon johto koetti vastustaa. Niinpä Upsalan tuomiokapituli nimitti sitä v. 1678 pahennusta herättäväksi ja vaaralliseksi väärinkäytökseksi.<sup>25</sup> Kai pelättiin, ettei sapatin vietto iloisten kotijuhlien jälkeen sujuisi kovinkaan hurskaasti. Ilmeisesti kastepidoissa toisinaan nautittiin runsaanpuoleisesti ainakin olutta, koskapa niiden nimeksikin oli vakiintunut »barnsöl».

Suomessa tilanne kaste- ja ristiäispitojen osalta oli varmaan samankaltainen kuin Ruotsissa. Annetut asetukset koskivat myös meidän maatamme. Väkijuomien käyttö ei perhejuhlissa ollut täälläkään harvinaista.<sup>26</sup> Seurauksena saattoi olla sanaharkkaa kuten Taivassalossa v. 1649, missä kappalainen Nicolaus joutui tuomiokapituliin selvittämään pitäjän voudille eräissä ristiäisissä lausumiaan harkitsemattomuuksia, tai jopa tappeluita ja muuta epäjärjestystä kuten Karkussa v. 1671, missä muuan voudinkirjuri oli hyökännyt erään palvelijan niskaan, vetänyt tätä tukasta ja antanut korvapuustin.<sup>27</sup> Erityistä häiriötä aiheuttivat kuokkavieraat. Petraeus sääsikin Huittisten piispantarkastuksessa v. 1654 antamassaan sakkoluettelossa, että kutsumatta häihin, ristiäisiin ja hautajaisiin tulevat tuomittakoon käräjillä sakkoihin, ja tällaiset sakot lankeavat kirkolle.<sup>28</sup>

<sup>24</sup> Ks. esim. *Diarium Gyllenianum* s. 185, 226, 263, 309, 329, 349. Gyllenius mainitsee myös kirkotuspidoista (kyrckiegångz ööl), joissa hän oli läsnä, mt. s. 84, 100–101, 224. — *Schmedeman* 1706 s. 978.

<sup>25</sup> UUB N 40, fol. 449v. *Hall ASU* 35 s. 6, 75.

<sup>26</sup> Tietoja perhejuhlista esim. *Simolin SKHS* Pöytäk. 7 s. 258–262.

<sup>27</sup> Strödde Anteckningar..., Åbo Tidningar 23/1792 (tuomiokap. pöytäk. 13. 2. 1649). *Melander SKHS* Toim. 16 s. 101. Syytetty myönsi tukasta vetäminen mutta kiisti korvapuustin.

<sup>28</sup> Huittisten KA P:XL, ptpk 8. 10. 1654. *Perälä* 1928 s. 271. *Lähteenoja* 1949 s. 234. *Lagus* 1836 s. 148 ja sen alkuperästä *Lempiäinen* TAik 1964 s. 102–103. Siinä esittämäni käsitystä tukee myös Inkoon kirkon vanhin inventaarioluettelo (Inkoon KA, Räkenskapsbok 1637–1706 s. 12), jossa mainitaan erillinen »H:r Episcopi breeff om Kyrckiones intrader».

## 2. KASTETOIMITUKSEN SISÄLTÖ

### Yleiskatsaus kastekaavoihin

Apostolisen ajan kastetoimituksissa ei vielä ole havaittavissa kiinteää rituaalia. Kun julistettu sana oli synnyttänyt uskon, toimitettiin kaste, jonka paikka, ajankohta ja muodot saattoivat vaihdella paljonkin. Yhteinen oli jo varhain trinitaarinen sanonta »Isän, Pojan ja Pyhän Hengen nimeen».<sup>1</sup>

Toisella vuosisadalla tilanne muuttui. Erityisen tärkeä on Hippolytuksen kirkkojärjestys vuodelta 215, jonka yksityiskohtainen kastekaava osoittaa kehityksen kulun varsin selvästi.<sup>2</sup> Kasteeseen liitettiin monia symbolisia menoja, joissa voi havaita tiettyä samankaltaisuutta mm. juutalaisten proselyyttikasteeseen ja mysteeriouskontojen puhdistusmenoihin. Yhtäläisyydet ovat kuitenkin vain ulkonaisia. Seremonioiden merkitys muuttui, kun ne sovitettiin kristilliseen kasteeseen.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Stenzel 1958 s. 15–42.

<sup>2</sup> Mt. s. 43–76 selostaa kehitystä tarkemmin. Hippolytuksen kastekaavasta ks. myös *Dix* 1946 s. 11–14 ja *Kirsten* 1960 erit. s. 136–137.

<sup>3</sup> Yhtäläisyyksiä on kirjallisuudessa käsitelty runsaasti, ks. esim. *Dölger* 1909 s. 114–118. *Leipoldt* 1928 erit. s. 29–73. *Reitzenstein* 1929 (tarkastelee erityisesti kristillisen kasteen ja gnostilaisten kastajalahkojen puhdistusmenojen suhdetta). *Oepke Kittel*, *Wörterbuch I* s. 528–535, 542–543. *Marsh* 1941 s. 1–14. *Flemington* 1948 s. 3–11. *Kraft* *Theol. Zeitschr.* 1961 s. 399–412. — Kristillisen kasteen suhteesta Johanneksen kasteeseen on cm. teoksissa samoin runsaasti aineistoa, ks. erit. *Marsh* mt. s. 15–101 sekä lisäksi *Mentz* 1960 s. 41–52.

Itäisessä ja läntisessä kristikunnassa kasteliturgiat kehittyivät jossain määrin erilaisiksi, minkä lisäksi on todettavissa paikallisia eroja.<sup>4</sup> Seurakuntaan tulemiseen kuului tavallisesti neljä osaa: kasteoppilaaksi ottaminen, kasteelle valmistautuminen katekume-naattiajan päätyttyä, akti välittömästi kastetoimituksen edellä ja päätteeksi itse kaste. Kaikkiin näihin sisältyi joukko liturgisia menoja.<sup>5</sup> Aikuiskasteen harvinaistuesssa ja lapsikasteen päästessä vallitsevaksi osa valmistautumisakteista menetti mielekkyytensä, mutta silti ne yleensä säilyivät. Ne sijoitettiin välittömästi kasteen edelle, joten aikaisempi neliosainen toimitus muuttui nyt kaksiosaiseksi, jonka molemmat osat suoritettiin peräkkäin.

Keskiajan alkupuolen kastekaavoista muodostui vähitellen koko katoliselle kirkolle ohjeellinen *Rituale Romanum*in kaava, joka kuitenkin oli lopullisesti valmis vasta v. 1614.<sup>6</sup> Sitä ennen oli kullakin hiippakunnalla oma liturginen perinteensä, vaikka erot käytännössä olivat useinkin vähäiset. Suomen kirkon kaste-kaavasta antaa kuvan lähinnä v. 1522 painettu *Manuale Aboense*.<sup>7</sup> Vertailupohjaa saamme muista Pohjoismaista. Ruotsalaisista keskiajan kaavoista ovat käytettävissä *Manuale Upsalensen* (1487), *Breviarium Scarense* (1498) ja *Manuale Lincopensen* (1525) kasterituaalit sekä Skaran hiippakunnasta vuoden 1400 tienoilta pe-

<sup>4</sup> Stenzel mt. selostaa erikseen kehitystä itäisessä ja läntisessä kristikunnassa (s. 77–177, lisäksi ks. s. 177–197). — Idän ja lännen vanhoista kasteliturgioista on viime vuosina julkaistu runsaasti suppeahkoja erityistutkielmia. Näistä ks. *Archiv für Liturgiewissenschaft*-teoksen uusimmat osat, hakusana »Taufe». Joukon vanhoja länsimaisia kastekaavoja on Ruotsissa esitellyt *Eke-lund* 1909 s. 27–53.

<sup>5</sup> Yleiskatsaus näihin: *Rietschel–Graff* 1951 s. 523–556 ja sitä seuraten *Paunu* 1943 s. 156–159. *Rodhe* 1923 s. 244–245. *Eisenhofer–Lechner* 1953 s. 269–275. *Kansanaho* 1956 s. 14–22.

<sup>6</sup> Tästä kehityksestä ks. *Stenzel* 1958 s. 241–293. *Johansson* 1950 s. 53.

<sup>7</sup> *Manuale Aboense*n kastekaavan (*Ordo qualiter catheisetur infantes*) painatti uudelleen ensi kerran *A. J. Hornborg* 1860, liite s. II–XXIV. Myöhemmin sen ovat julkaisseet *J. A. Cederberg* 1894 s. 5–11 ja *J. Freisen* 1904 s. 165–172. — Maassamme on säilynyt myös joitakin käsinkirjoitettuja keskiaikaisia kastekaavoja. Ne eivät olennaisesti poikkea *Manuale Aboense*n painetusta. Niitä luettelea *Johansson* 1950 s. 77, nootti 1. Ks. lisäksi *Maliniemi* SKHS Toim. 56 s. 97.

räisin oleva käsikirjoitettu manuale («Hemsjömanualet»), jossa niin ikään on kastekaava. Ne eroavat Manuale Aboensen ohjeesta vain eräissä yksityiskohdissa.<sup>8</sup> Norjalaisista kastekaavoista on julkaistu neljä käsikirjoituksina säilynyttä. Vanhin niistä on n. vuodelta 1200, kaksi vuoden 1300 paikkeilta ja yksi 1400-luvulta. Eniten niistä poikkeaa ruotsalais-suomalaisista viimeksi mainittu, jossa alkuosa on rakenteeltaan samankaltainen, mutta loppu lapsen sisäänviemisestä alkaen eroaa paljon. Muut ovat myös loppuosaltaan samanlaisia kuin Ruotsista ja Suomesta tunnetut kastekaavat, joskin sisään viemisen ja abrenuntiaation välissä on eräitä lisäyksiä.<sup>9</sup> Ruotsalaisissa kaavoissa tuntuu selvimpänä saksalainen vaikutus, mutta varsinkin Skaran hiippakunnan liturgisessa traditiossa myös englantilainen, joka periytynee jo lähetyskaudelta.<sup>10</sup>

Luterilaiselle kastekaavalle muodostui perustavaksi Lutherin v. 1523 julkaisema »Das Taufbüchlein verdeutscht». Muutokset keskiaikaiseen käytäntöön ovat siinä verraten vähäiset. Huomattavasti rohkeammin Luther menetteli julkaistessaan kastekaavansa uudelleen v. 1526.<sup>11</sup> Luterilaiset kaavat olivat kansankielisiä, mutta

<sup>8</sup> Manuale Lincopense, Ordo ad cathecuminum faciendum, *Freisen* mt. s. 8–25. *Hornborg* (ks. edellisen nootti) esittää julkaistessaan Manuale Aboensen kastekaavan samalla alaviitteissä sen ja Manuale Lincopensen kaavan eroavaisuudet. Manuale Upsalense, Ordo qualiter cathezisetur infantes, *Manuale Upsalense* utg. af Isak Collijn s. 16–24. Breviarium Scarense, Ordo ad cathecuminos faciendos, *Freisen* mt. s. 137–144, pain. myös *Quensel* I s. 99–109 ja *Ekelund* 1909 s. 67–74. Hemsjömanualet, kastekaava, *Johansson* 1950 s. 163–170, selostus kaavan sisällöstä s. 77–88. Keskiajan kastekaavoja selostaa lyhyesti *Brilioth* 1941 s. 719–720. Ruotsalaisia kaavoja vertaa muihin länsimaisiin *Freisen* em. teoksensa alaviitteissä.

<sup>9</sup> *Manuale Norvegicum* s. 148–163.

<sup>10</sup> *Johansson* 1950 s. 135–147.

<sup>11</sup> Das Taufbüchlein verdeutscht 1523: WA 12 s. 38–48. Kaavasta otettiin 1500-luvulla useita uusintapainoksia, lisäksi se on julkaistu monien teosten liitteenä. Nämä on lueteltu WA:n kaavan alussa. Suomessa on v:n 1523 kaavan painattanut *Hornborg* 1860, liite s. III–XXV käyttäen lähteenään *I. K. Irmischerin* v. 1833 julkaisemaa laitosta, Ruotsissa taas *Ullman* 1879 s. 179–191 ja *Ekelund* 1909 s. 87–92. — Das Taufbüchlein aufs Neue zu gerichtet (1526): WA 19 s. 537–541, jossa myös luettelo uusintapainoksista. Kaavaa analysoi *Schröter* 1940 s. 36–43. — Tärkeimmät uskonpuhdistus-

jo keskiajallakin lienevät ne toimituksen kohdat, jotka suoritettiin papin ja kummien vuoropuheluna, tapahtuneet kansankielellä, vaikka ne oli käsikirjoissa painettu latinaksi.<sup>12</sup> Olavus Petri huomautti teoksessaan »Een liten boock om Sacramenten» (1528), että kaste on suoritettava kunkin maan omalla kielellä, jotta kummit ja muut läsnäolijat ymmärtäisivät, mitä siinä tapahtuu. Käsikirjansa esipuheessa hän väittää keskiajalla käytetyn latinaa sellaisissakin kohdissa, joissa kummien piti vastata papin kysymyksiin. Pappi luki mm. uskonkappaleet latinaksi, eivätkä kummit siten tulleet tietämään, mitä siihen uskoon kuului, joka heidän piti todistaa lapsen puolesta.<sup>13</sup>

Suomen kirkon kannalta merkittävimmän reformatorisen kastekaavan sisälsi Olavus Petrin käsikirja. Se rakentuu toisaalta keskiajan käytännön ja toisaalta Lutherin kastekaavojen varaan. Olavuksen teoksen ensimmäinen painos ilmestyi v. 1529, ja »virallisen» hyväksymisensä hänen käsikirjansa sai Upsalassa v. 1536 pidetyssä kirkolliskokouksessa, jolloin päätettiin, että sitä on seurattava kasteissa, vihkimisissä ja muissa toimituksissa. Myöhemmistä painoksista on huomattava erityisesti v. 1541 julkaistu, jolla oli virallisempi luonne kuin aikaisemmillä. Sen laatiminen tapahtui komiteatyönä, ja nimilehdeltä jätettiin Olavuksen nimi kokonaan pois. Joitakin muutoksia tuli kastekaavaan myös vuoden 1548 painoksessa.<sup>14</sup>

Mikael Agricolan käsikirjan (1549) kastekaavan lähimpänä esikuvana on ollut ruotsalaisen käsikirjan vuoden 1548 painos. Erät

---

kauden kastekaavat ja niiden eroavaisuudet luettelelee *Rietschel—Graff* 1951 s. 563—575. Niitä on runsaasti julkaistu mm. *Emil Sehlingin* teoksessa »Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts».

<sup>12</sup> *Maliniemi* SKHS Toim. 56 s. 97. *Pirinen* 1962 s. 103.

<sup>13</sup> OPSS I s. 441—442, II s. 313. *Rodhe* 1923 s. 247.

<sup>14</sup> *Rodhe* 1910 s. 20—21, 25, 32—33. *Kjöllerström* 1941 s. 51. *Å. Andrén* 1950 s. 53. *Pirinen* 1962 s. 85. — Vuoden 1529 HB:n kastekaavasta on seuraavassa käytetty uusintapainosta OPSS II s. 318—322. Se on lisäksi julkaistu: v. *Troil* III s. 50—56. *Hornborg* 1860, liite s. III—XXIII. *Ullman* 1879 s. 179—191. *Quensel* 1890 s. 14—25. *Ekelund* 1909 s. 97—101. HB:n tärkeimmät myöhemmät painokset ovat olleet käytettävissäni alkuperäisinä. Vuoden 1541 kastekaavan on julkaissut *Ekelund* mt. s. 114—117.



hänen siihen tekemänsä lisäykset osoittavat hänen tunteneen myös Lutherin vuoden 1526 *Taufbüchleinin*.<sup>15</sup> Agricolan käsikirjan lisäksi tunnetaan uskonpuhdistusajalta eräitä käsinkirjoitettuja kasteakaavoja, jotka perustuvat lähinnä vuoden 1541 ruotsalaiseen käsikirjaan ja edustavat Agricolaa vanhempaa liturgista traditiota (ns. Westhin ja Upsalan koodeksit).<sup>16</sup>

Vuosisadan loppupuolella säilyi käsikirjan kasteakaava Ruotsissa muuttumattomana, mutta vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä, jossa oli myös kirkollisten toimitusten ohjeita, siihen tehtiin muutamia pysyviksi jääneitä lisäyksiä. Näihin palaamme kasteakaavan yksityiskohtaisen käsittelyn yhteydessä. Upsalan kirkolliskokouksessa v. 1572 päätettiin, että uuden kirkkojärjestyksen säätämiä seremonioita oli noudatettava eikä mitään vieraita menoja saanut sallia. Suomessa pidettiin kiinni totutuista tavoista. Niinpä piispa Juusten totesi pappeinkokouksessa v. 1573: Kasteessa säilytämme ne seremoniat ja sen riituksen, jolla tähän asti olemme tottuneet sen suorittamaan.<sup>17</sup>

Juhana III:n liturginen harrastus ei ulottunut kastetoimitukseen, eikä vuoden 1586 käsikirjakaan tuonut siihen mitään muutoksia.<sup>18</sup> Liturgisen riidan loppuselvittelyissä pyrittiin poistamaan joitakin vanhoja menoja, joiden katsottiin olevan jätteitä katoliselta ajalta. Varsinkin Kaarle IX työskenteli tässä hengessä. Upsa-

<sup>15</sup> *Setälä—Wiklund* 1893 s. XXXI—XXXII. *Nordberg* SKHS Vuosik. 48—51 s. 20, 31—32. — Agricolan kaava julkaistu uudelleen *Setälä—Wiklundin* em. teoksessa sekä jäljennöspainoksena MAT III s. 3—11. Otteet on seuraavaan kopioitu jälkimmäisen mukaan.

<sup>16</sup> Westhin koodeksi HYK C III 19 ja Upsalan koodeksi UUB B 28, kumpikin julkaistu *Setälä—Wiklundin* em. teoksessa. Niistä ks. *Schalin* I n:o 39, 41 (s. 22—24) ja *Pirinen* 1962 s. 93—106. — Myös Agricolan kasteakaavasta on säilynyt käsinkirjoitettuja kopioita: Lemun KA A III 1, sidoksen lopussa oleva lisäys (kirjasta ks. *Schalin* I s. 57, n:o 114). Urjalan KA III d 2, liite HB 1557:n lopussa fol. 19—21 (alkaa eksorsismilla; kirjasta lähemmin *Schalin* I s. 35—36, n:o 67). SKHS:n arkisto A 116 n:o 3 (kaavan loppu suolan antamisesta alkaen; lähteestä ks. *Schalin* I s. 65—66, n:o 130).

<sup>17</sup> SRA II s. 443. *Lagus* 1836 s. 17. *Hall* ASU 27 s. 52.

<sup>18</sup> *Rodhe* 1910 s. 46. *Kjöllerström* STK 1950 s. 293. — Myöskään Juhanan Nova ordinantiassa vuodelta 1575 (KOF före 1686 I) ei kasteesta paljontaan puhuta.

lan kokouksessa v. 1593 päädyttiin siihen, että useimmissa kiistanalaisissa kysymyksissä jätettiin kristillisen vapauden periaatteen mukaisesti papeille valinnan vapaus. Kaarle IX pyrki pitemmälle meneviin muutoksiin, mutta papisto tunsu häntä kohtaan epäluuloa. Erityisesti katsottiin hänen kalvinistien tavoin kiistävän kasteessa tapahtuvan uudestisyntymisen.<sup>19</sup> Vuosien 1608, 1619 ja 1626 kirkkojärjestysehdotukset eivät tuoneet liturgiseen kehitykseen sa-  
nottavasti uutta, ei kasteenkaan osalta, ja vuoden 1614 käsikirjassa toteutettiin vain ne muutokset, jotka olivat sopusoinnussa Upsalan kokouksen päätösten kanssa ja vastasivat ajan tarpeita.<sup>20</sup>

Vuoden 1614 ruotsalaisesta käsikirjasta julkaisi piispa Sorolainen samana vuonna suomennoksen, joka on lähes sanatarkka käännös esikuvastaan.<sup>21</sup> 1600-luvun seuraavissa käsikirjoissa — sekä ruotsalaisissa että suomalaisissa — kasteakaava pysyi vuoden 1614 mukaisena. Sama koskee myös monina painoksina levinnyttä lyhennettyä käsikirjaa (»Wähä Kirja«).<sup>22</sup> Huomattavimman kasterituaalin uudistusehdotuksen teki synkretismistä syytetty piispa Johannes Matthiae. Hänen kaavansa, jolle oli ominaista pyrkimys kohti seremonioiden yhtäläisyyttä eri kirkkokuntien kesken, ja jossa oli vaikutteita toisaalta Common Prayer Bookista, toisaalta Pfalzin agendasta, ei kuitenkaan saanut käytännöllistä merkitystä.<sup>23</sup> Vuosisadan lopulla valmistuneessa uudessa käsikirjassa (ruot-

<sup>19</sup> UUB N 40 fol. 28v–31. Perusteellinen esitys Kaarle IX:n v:n 1602 käsikirjaehdotuksen ympärillä käydyistä kiistoista: *Holmquist* 1933:2 s. 244–301. Ks. myös *Rodhe* 1910 s. 67–75.

<sup>20</sup> *Kjöllerström* 1944 s. 81–89, kasteesta erit. s. 87. — HB 1614 fol. 1–9. Kirjan valmistamisessa noudatettuja periaatteita valottaa Petrus Keniciuksen siihen kirjoittama esipuhe. — Pöytyän KA:n vuoden 1614 suomalaiseen käsikirjaan (n:o 377; kirjan mainitsee *Schalin* I s. 77, n:o 147) on käsikirjoituksena lisätty saman vuoden HB:n kasteakaava.

<sup>21</sup> Kk 1614 s. 9–27. Keniciuksen esipuheen tilalla on Sorolaisen itsensä laatima. — *R. Holmström* 1937 s. 120–128.

<sup>22</sup> HB 1637, 1671, 1682. Kk 1629 s. 4v–9. Kk 1669 s. 2–18. Wähä Kirjasta *Lempääinen* TAik 1961 s. 34–51.

<sup>23</sup> UUB K 71, Matthiaen ehdotus. *Kjöllerström* 1944 s. 170–171, 176, 181, 190, 195. *Göransson* 1950 s. 425–426, 448–452. *Göransson* 1952 s. 87, 385, 387, 392–393. *Jansson* 1954 s. 13–17, 25.

salainen 1693, suomalainen 1694) tyydyttiin varsin vähäisiin muutoksiin, vaikka toisaalta tunnettiinkin, ettei kaava oikein soveltunut lapsikasteeseen. Tämän jälkeen kasterituaali säilyi ennallaan 1800-luvulle saakka.<sup>24</sup>

Seuraavassa käymme läpi kastekaavan kohta kohdalta. Pyrkimyksenä on esittää eri yksityiskohtien sisältö ja niissä tapahtuneet muutokset.<sup>25</sup> Samalla koetetaan selvittää, onko käytännössä poikettu käsikirjojen ohjeista ja miten. Valituksia tällaisesta omavaltaisesta menettelystä esitettiin silloin tällöin.<sup>26</sup> Erityisesti aatelisperheissä kaavaa pyrittiin lyhentämään. Niinpä Ruotsissa mainitaan toisinaan jätetyn pois mm. alkupuhe, toinen eksorsismi, uskontunnustuksen lukeminen ääneen, kastekysymys, Herran siunaus ja kummikehotus. Hoviseurakunta, jossa noudatettiin tavallista lyhempää kastekaavaa, oli tässä esimerkkinä.<sup>27</sup> Toisaalta niin Ruotsissa kuin Suomessakin tähdennettiin usein, että toimitus on suoritettava yhtenäisin seremonioin tarkoin käsikirjan ja kirkkojärjestyksen ohjeiden mukaan riippumatta siitä, onko kyseessä aatelisten vai muun lapsen kaste.<sup>28</sup>

Oman vaikeutensa aiheutti valtakunnassa oleskelevien reformoitujen ja muiden vierasuskoisten lasten kastaminen. Oli sellaisiakin, jotka pyrkivät lähestymään heitä jättämällä eri rituaaleista pois heitä loukkaavia kohtia. Ruotsissa meni Risingen kirkkoherra Claudius Bothvidi († 1646) niinkin pitkälle, että hän voidakseen kastaa alueellaan asuvien vallonien lapset opetteli ranskan kieltä

<sup>24</sup> HB 1693 s. 1–16. Kk 1694 s. 1–13. Kastekaavan myöhempiä vaiheita selostavat Rodhe 1910 s. 96–97 ja 1923 s. 253–263, Lehtonen 1931a s. 143–181 ja Rosenquist 1935 s. 191–225.

<sup>25</sup> Sivuviitteitä käsikirjoihin ja painettuina julkaistuihin kastekaavoihin ei seuraavassa enää tehdä, ellei siihen ole erityistä aihetta.

<sup>26</sup> Ensi kerran jo Vadstenan artikkeleissa v. 1552: Ahnfelt 1894 s. 35, Kjöl-lerström 1940 s. 66.

<sup>27</sup> Lundström 1893 s. 264 ja Synodalakter II s. 79. Lindquist 1944 s. 6–7, 21–24 ja 1947 s. 86.

<sup>28</sup> Lundström 1893 s. 263–264 ja Synodalakter II s. 56, 60. Wallquist 5 s. 143, 6–7 s. 366. O. Holmström 1901 s. 211. Hällström 1824 s. 698. Lagus 1836 s. 110, 137, 233, 393. CEAP s. 210.

ja noudatti näiden omaa käsikirjaa.<sup>29</sup> Yleensä kuitenkin vieras-uskoistenkin lasten kasteessa seurattiin virallista kasteakaavaa.

Käsikirjassa ei neuvottu, miten menetellään, jos kastettavia lapsia on samalla kertaa useita. Isommissa seurakunnissa tällainen tilanne ei ollut mitenkään harvinainen. Vanhoissa kastekirjoissa tapaa usein 5–6 lapsen kastamisia samana päivänä, ja toisinaan luku nousi toiselle kymmenellekin.<sup>30</sup> Ruotsissa ehdotettiin 1650-luvulla, että vain itse kastaminen olisi suoritettava kullekin lapselle erikseen, ja rukoukset sekä kysymykset olisi muutettava monikollisiksi. Vielä vuoden 1693 käsikirjassakaan ei ollut ohjeita tällaisten tapausten varalle.<sup>31</sup> Rukousten muuttamisesta monikkoon on eräissä suomalaisissakin käsikirjoissa merkin­töjä, joten Ruotsissa vuosisadan puolivälissä annettua ohjetta on meilläkin paikoitellen noudatettu. Läntisessä naapurissa tuli 1600-luvulla käytäntöön myös tapa, että jos kastettavia oli useita, pojat kastettiin ennen tyttöjä.<sup>32</sup>

## Toimitukset ennen kastetta

### Suolan ja kasteveden siunaaminen

Keskiajan käsikirjoissa oli kastetoimituksen edellä joukko siunauksia ja eksorsismeja.<sup>1</sup> Manuale Aboensen mukaan toimitus alkaa lauseella »Adiutorium nostrum in nomine domini. Qui fecit celum», jota seuraavat suolan ja veden eksorsismi ja siunaami-

<sup>29</sup> KOF före 1686 II:1 s. 51. Göransson 1952 s. 86.

<sup>30</sup> Tällaisia pyhiä on useita esim. Pielisjärven KA I C 1:ssä, kastemerkin­nät 1689–96. Tavallisimmin niitä oli alkukesästä.

<sup>31</sup> UUB K 71, Matthiaen KOF II:7. KOF före 1686 II:1 s. 18. Rodhe 1910 s. 206.

<sup>32</sup> Isonkyrön KA A II 1, HB 1614. Turun tuomiokirkon arkisto (TMA), HB 1614. Näistä kirjoista ks. *Schalén* I s. 76, 78, n:ot 146, 150. Artjärven KA III d 2, HB 1671. — *Person* *Kulturen* 1958 s. 144.

<sup>1</sup> Näistä ks. erit. *Franz* 1909 s. 154–192.

nen.<sup>2</sup> Ne suorittettuaan pappi panee suolaa veteen, tekee ristimerkin ja lausuu: »Commixtio salis et aque pariter fiat in nomine patris et filij et spiritus sancti. Amen. Dominus vobiscum», sekä lukee laajahkon rukouksen.<sup>3</sup> Toimituksen lopun muodosta-

<sup>2</sup> Exorcismus salis. Exorziso te creatura salis per deum † viuum: per deum † verum: per deum † sanctum. per deum qui te per Helizeum prophetam in aquam mitti iussit: vt sanaretur sterilitas aque: vt efficiaris sal exorzisatus in salutem credentium: vt sis omnibus te sumentibus sanitas anime et corporis: et effugiat atque discedat ab eo loco quo aspersus fueris omnis fantasia et nequitia vel versutia dyabolice fraudis: omnisque spiritus immundus adiutus per eum qui venturus est iudicare viuos et mortuos et seculum per ignem amen.

Benedictio salis. Oremus. Immensam clementiam tuam. Omnipotens eterne deus humiliter imploramus vt hanc creaturam salis quam in vsum humani generis tribuisti benedicere † et sanctificare † tua pietate digneris: vt sit omnibus sumentibus salus mentis et corporis: et quicquid ex eo tactum vel respersum fuerit: careat omni immundicia: omnique impugnatione spiritualis nequicie. Per (christum).

Exorcismus aque. Exorziso te creatura aque in nomine dei † patris omnipotentis: et in nomine iesu † christi filij eius domini nostri: et in virtute spiritus † sancti: vt fias aqua exorzisata ad effugandam omnem potestatem inimici: et ipsum inimicum eradicare et explantare valeas cum angelis suis apostaticis per virtutem eiusdem domini nostri iesu christi: qui venturus est iudicare viuos et mortuos: et seculum per ignem.

Benedictio aquae. Oremus. Deus qui ad salutem humani generis maxima queque sacramenta in aquarum substantia condidisti adesto propitius inuocationibus nostris et elemento huic multimodis purificationibus preparato virtutem tue benedictionis † infunde: vt creatura misterij tui tibi seruiens ad abijciendos demones morbosque pellendos diuine gratie sumat effectum: vt quicquid in domibus vel in locis fidelium hec vnda resperserit: careat omni immundicia: liberetur a noxa: non illic resideat spiritus pestilens non aura corrumpens discedant omnes insidie latentis inimici: et si quid est quod aut incolumitati habitantium inuidet: aut quieti aspersione huius aque effugiat: vt salubritas per inuocationem tui nominis expetita ab omnibus sit impugnationibus defensa. Ped dominum nostrum.

<sup>3</sup> Oremus. Benedictio salis et aque. Deus inuicte virtutis actor: et inseparabilis imperij ac semper magnificus triumphator: qui aduerse dominationis vires reprimis: qui inimici rugientis seuitiam superas: qui hostiles nequicias potenter expugnas te domine trementes te supplices deprecamur ac petimus vt hanc creaturam salis et aque dignanter accipias † benignus illustres † pietatis tue † amore sanctifices: vt vbicumque fuerit aspersa: per

vat veden pirsrottaminen, johon liittyy lauselma »Ostende nobis domine misericordiam tuam Et sa(lutare tuum da nobis)» ja pääsiäisaikana myös halleluja, »Dominus vobiscum» sekä rukous.<sup>4</sup> Vastaava seremonia on myös ruotsalaisissa ja norjalaisissa manuaaleissa.<sup>5</sup> Sen tarkoituksena oli kuten eksorsismien yleensä estää pahojen henkien vaikutus kastetoimituksen aikana. Se palautuu vanhan ajan loppupuolelle, mutta on kuitenkin huomattavasti nuorempi kuin itse kasterituaaliin sisältyneet eksorsismit.<sup>6</sup>

Uskonpuhdistuksen jälkeen tästä seremoniasta luovuttiin. Olavus Petri totesi vuoden 1529 käsikirjan kastekaavassa, ettei ole tarpeen »manata» suolaa, kuten siihen asti oli tehty, sillä se on Jumalan luomana puhdasta (thet är aff sin skapelse gudz reena creatur).

\*

### Alkukehotus

Mikael Agricola sijoitti kastekaavan edelle kehotuspuheen, jonka otsikkona on »Castesta Alcupuhe». Se on tarkoitettu kummeille ja muille toimituksessa läsnä oleville. Siinä tähdennetään voimakkaasti kasteen arvoa: »Sille/ eipe teme ole iocu lasten leicki/ eike Inhimisten Säty/ wan itze totisen Jumalan ialoin Teko/ ia swrin Taiuallinen waicutos quin tesse prucatan.» Samalla selvitetään

---

inuocationem sancti tui nominis omnis infestatio immundi spiritus abijciatur: terrorque venenosi serpentis procul pellatur: et presentia sancti spiritus nobis misericordiam suam poscentibus adesse dignetur. Per eiusdem. Benedictio dei patris omnipotentis et filij et spiritus sancti descendat super hanc creaturam salis et aque pariter in nomine patris et filij et spiritus sancti.

<sup>4</sup> Oremus. Exaudi nos domine sancte pater omnipotens eterne deus: et mittere digneris sanctum angelum tuum de celis qui custodiat: foueat: protegat: visitet et defendat omnes habitantes in hoc habitaculo. Per christum dominum.

<sup>5</sup> Näistä ks. myös *Johansson* 1951 s. 97–98. Eksorsismeja käytettiin monissa muissakin yhteyksissä, esim. sairasvuoteilla (mt. s. 34–42). Kastesuolaa taas voitiin käyttää mm. erilaisissa vihkimistoimituksissa. — *Manuale Norvegicum* s. 104–106.

<sup>6</sup> *Dölger* 1909 s. 160–167.



kasteen merkitystä ja velvoitusta. Erityisesti huomautetaan, ettei pidä kiinnittää päähuomiota ulkonaisiin seremonioihin, sillä ne ovat »wähimet cappalet Castesa». Niitä ei kiusaaja kavahda, siihen tarvitaan Jumalan sana ja käsky, Hengen voima ja uskon rukous. Niiden välityksellä Jumala kasteessa »ylenpaltisen ia perettömän Armons meiden pälen runsasti alaslaskepi/ Jolla me caikesta Per-kelen Angarudesta/ Synnein raskaudesta/ Coleman wallasta/ ia Heluetin fangiuxest wapaxi tulema».<sup>7</sup>

Tämä puhe puuttuu sekä ruotsalaisista käsikirjoista että Westhin ja Upsalan koodekseista. Agricola, joka on muokannut sen Lutherin Taufbüchleinin vuoden 1526 painoksen esipuheesta<sup>8</sup>, ei pitänyt välttämättömänä sen esittämistä sanasta sanaan käsikirjan mukaisena. Hän lausuu kaavan otsikossa, että papin tulee manata läsnäolevia »neille taicka sencaltaisilla Sanoilla». Joka tapauksessa hän siis ajatteli, että tällainen puhe aina pidetään. Se ei kuitenkaan jäänyt pysyväksi tavaksi, ehkä lähinnä siksi, ettei sitä ollut ruotsalaisissa kastekaavoissa. Niiden mukaisesti se v. 1614 poistettiin myös suomalaisesta käsikirjasta.

### Kysymykset toimituksen alussa

Keskiajan kastekaavat alkoivat kehotuksella kysyä lapsen nimi.

<sup>7</sup> Puheen ovat kokonaan painattaneet myös *Lehtonen* 1931a s. 186–187 ja *Nordberg* SKHS Vuosik. 48–51 s. 32–35.

<sup>8</sup> *Lehtonen* mt. s. 188. *Pirinen* 1962 s. 182. Vrt. *Gummerus* 1908 s. 41. *Nordberg* mt. s. 32–35 esittää Agricolan puheen rinnalla vastaavan saksalaisen tekstin. Lutherilta Agricola on ottanut myös tätä kehotuspuhetta seuraavan »Manauksen Pappein tyghe», jossa annetaan ohjeita kasteen oikeasta suorittamisesta. Siihen viitataan tutkimuksessamme eri yhteyksissä. Sen suomalaisen ja saksalaisen tekstin esittää rinnakkain *Nordberg* mt. s. 35. — Ruotsissa nämä Lutherin esipuheet liitettiin jonkin verran muokattuina 1600-luvulla monina painoksina levinneeseen käsikirjaan »Een lijten Kyrkie Ordning», josta vuoden 1652 painos on säilynyt mm. Hattulan KA:ssa ja löytyy myös HYK:sta. Sen suomalaisesta vastineesta (»Wähä Kirja») ne puuttuivat, samoin myös ruotsalaisesta laitoksesta vuodesta 1653 lähtien. Een lijten Kyrkie Ordning 1652 fol. A – A3. *Lempiäinen* TAik 1961 s. 42.

Samoin neuvoivat Olavus Petri (Först spör presten hwadh barnet skall heta) ja Mikael Agricola (Ensin Pappi kysyken mixi Lapsi Nimiteten). Nimen kysyminen heti toimituksen alussa oli tarpeen, koska lapsi mainitaan nimeltä jo eräissä sen alkupuolen rukouksissa.

Käytäntö jatkui sitten samanlaisena halki 1500- ja 1600-luvun. Ajan mittaan toimituksen alkuun tuli muitakin kysymyksiä. Jo Agricola kehotti pappeja »visusti» kysymään, kuka on lapsen isä.<sup>1</sup> Vuoden 1614 käsikirjassa tämä neuvo liitettiin kastekaavan alkuun. Jos pappi tunsii asian ennestään, oli kysymys tietysti tarpeeton (»jolleikä hän sitä mwtoin tiedhå»). Lisäksi piti ottaa selvää, oliko lapsi kotona kastettu, ts. oliko se saanut hätäkasteen. Tämän tarkoituksena oli estää uudestikastaminen. Se oli tarpeen siksi, ettei kansalle ollut aina selvää, että hätäkastekin on täydellinen kaste. Vaikka tämä kysymys tulikin käsikirjaan vasta v. 1614, on sitä ainakin Ruotsissa käytetty jo aikaisemmin. Jo Vadstenan artikkeleissa v. 1552 mainittiin, että papin on aina ensiksi kysyttävä kummeilta, onko lapsi kotona kastettu, ja sama määräys otettiin vuoden 1571 kirkkojärjestykseen.<sup>2</sup>

Lapsen vanhempien selville ottamiseen oli erityisesti syytä aviottomien lasten osalta, samoin jos vanhemmat tai kummit olivat papille vieraita. Joskus joku antoi kastaa vieraan lapsen omaan, toisinaan taas aviottomat äidit ilmoittivat lapsensa isäksi useita mahdollisia henkilöitä tai sellaisia, joilla ei ollut asian kanssa mitään tekemistä.<sup>3</sup> Pappi, joka ei ollut lasta kastettaessa kyllin tarkasti ottanut selvää sen vanhemmista, saattoi salavuoteus- tms. juttuja oikeudessa käsiteltäessä joutua ikävään välikäteen.<sup>4</sup> Kastettujen luetteloissa olevat tarkat selitykset aviottomien lasten isistä osoittavat pappien yleensä hoitaneenkin tältä osin tehtävänsä huo-

<sup>1</sup> MAT III s. 5 (Manaus Pappein tyghe).

<sup>2</sup> Ahnfelt 1894 s. 1, 36. Kjöllerstöm 1940 s. 60, 66. Färnström 1956 s. 67. KO 1571 s. 52. Rodhe 1910 s. 161.

<sup>3</sup> CEAP s. 385. Lempinen 1963 s. 311.

<sup>4</sup> Esim. Hartman Bidrag VII s. 123, Bidrag IX s. 77 (Turun raast. oik. pöytäk. 28. 11. 1635, 29. 4. 1637). CEAP s. 514, 529. Ks. myös v. Bonsdorff 1887 s. 150.

lellisesti, mutta joskus oli pakko tyytyä ylimalkaisiin tietoihin. Laurentius Petri huomautti jo v. 1551, ettei pappi saa lapsen isää kummeilta kysellessään olla liian ankara, niin että hän jättää lapset kastamatta, ellei kohta saa isää selville, vaan koettakoon siinä tapauksessa muilla keinoin selvittää asian ennen äidin kirkotusta. Vuoden 1686 kirkkolaissa todettiin, ettei kastetta saa evätä, vaikkei lapsen vanhemmista olisikaan varmoja tietoja. Asian selvittäminen oli tällöin jätettävä maalliselle oikeudelle.<sup>5</sup> Epäselviä tapauksia esiintyikin silloin tällöin.<sup>6</sup>

### Trinitaarinen tervehdys

Keskiajan kastekaavassa ei ollut tervehdystä »Isän, Pojan ja Pyhän Hengen nimeen», eikä sitä Rooman kirkossa käytetä yleensä muidenkaan toimitusten alussa.<sup>7</sup> Sen poisjättäminen oli ymmärrettävää, koska se lausuttiin itse kastamisen yhteydessä. Uskon-

<sup>5</sup> Hall ÅSU 21 s. 134. *Kjöllerström* 1940 s. 41. KL 1686 III:11. *Baelter* 1762 s. 566. Ks. myös Gezeliuksen kantaa Liivinmaan kirkkojärjestyksessä, *Lehtonen* 1931b s. 129.

<sup>6</sup> Vetelissä tiesivät kummit v. 1682 erään lapsen isästä vain, että hän on »muuan savolainen talonpoika», eivät edes hänen nimeään. Vihdissä kastettiin v. 1695 vieras lapsi, jonka äiti sanoi olevansa vänrikin leski Riian kaupungista. Kokkolasta mainitaan v. 1658 huoralapsi, jonka isän »kerrotaan olevan muuan Peer-niminen savolainen talonpoika», ja Nummelta v. 1677 eräs, jonka isäksi lapsen äiti tunnusti »erään ratsumiehen Kemiön pitäjästä, missä hän oli ollut ansiossa». Perniössä olivat v. 1698 kummien tiedot erään aviottoman lapsen isästä niin epävarmat, että kirkonkirjaankin tehtiin merkintä asian selvittämisen kuulumisesta maalliselle esivallalle. Turussa kastettiin v. 1691 tyttö, jonka äiti ei kyennyt ilmoittamaan lapsensa isän nimeä, ja Asikkalassa joutui v. 1672 muuan toistamiseen salavuoteuteen langennut äiti kärejille ilmoitettuaan lapselleen ensin toisen isän ja sittemmin kastetilaisuudessa toisen. Vetelin KA I Eb 1 fol. 9. Vihdin KA I C 1, 10. 12. 1695, VA. Kokkolan KA, kastek. 1657–1749, 2. 12. 1658. Nummen KA T I 1 s. 339. Perniön KA I C 9, 18. 11. 1698. Turun KA I C 1, kastetut 1691 n:o 88. Asikkalan KA P 1, rtpk 1. 9. 1672.

<sup>7</sup> Poikkeuksena norjalainen »Ordo baptismi» 1400-luvulta, *Manuale Norvegicum* s. 148.

puhdistuksen jälkeen käytäntö pysyi tässä kohden kauan muuttumattomana. Trinitaarinen tervehdys tuli kastekaavan alkuun ruotsalaisessa käsikirjassa vasta v. 1693 ja suomalaisessa v. 1694.<sup>8</sup> Se pääsi ilmeisesti pian yleiseen käytäntöön, mitä kuvastaa sekin, että se on käsin kirjoitettuna lisätty moniin vanhempiin käsikirjoihin.<sup>9</sup>

## Allokuutio

Keskiajan samoin kuin Lutherin ja Olavus Petrin kastekaavojen alusta puuttui aktia seuraaville ihmisille pidettävä puhe. Vuoden 1571 kirkkojärjestys lausui, että »on hyvä, jos pappi pitää läsnäolevalle kansalle ennen kastetta pienen kehotuksen», sekä esitti sanamuodon sellaista varten. Tämä allokuutio, joka oli jo vuoden 1561 käsinkirjoitetussa kirkkojärjestyksessä, on miltei sanatarkka käännös saksalaisesta Justus Jonaksen ensi kerran v. 1539 Saksin kirkkojärjestykseen sisältyneestä kehotuspuheesta. Laurentius Petri lienee ottanut sen Mecklenburgin vuoden 1552 tai Württembergin vuoden 1553 kirkkojärjestyksestä.<sup>10</sup>

Käsikirjaan tämä kehoitus tuli v. 1614, mutta se puuttuu kuitenkin vielä v. 1619 painetusta, Piitimen kirkkoherra Nicolaus Andreaen toimittamasta lapinkielisestä käsikirjasta.<sup>11</sup> Toisaalta jo Upsalan synodissa v. 1607 huomautettiin, että se on aina kirkossa

<sup>8</sup> Lehtonen 1931a s. 188 on oikaissut *Rodhen* virheellisen maininnan, että tämä olisi tapahtunut jo 1614.

<sup>9</sup> Artjärven KA III d 2, HB 1671 s. 1. Ikaalisten KA III d 1, Kk 1614 s. 9. Kuhmalahden KA III d 2, HB 1671 s. 1. Laihian KA III d 3, Kk 1669 s. 2. Tuusulan KA III d 1, HB 1637 s. 1 ja Kk 1629 fol. 4v. Vampulan KA III C 1, HB 1614 fol. I ja Kk 1614 s. 9. JKK 1 f, Kk 1629 s. 4. UUB Sv.Teol. Liturg.Handb. Finska, Kk. 1669 s. 2. HYK Rv.kirk.käsi. 2b, Kk. 1669 s. 2.

<sup>10</sup> KO 1571 s. 53–54. *Färnström* 1956 s. 68. *Färnström* 1935 s. 49–52. *Sehling* I:1 s. 266. *Rodhe* 1910 s. 40–41 ja 1923 s. 250. Kehotus oli lisäksi mm. Pommerin KJ:ssä 1542, *Sehling* IV s. 358.

<sup>11</sup> En lijten Sängebook... på Lappesko 1619 fol. F 4v. Vuosien 1648 ja 1669 Manuale Lapponicumissa, joista edellisen toimitti Tornion kirkkoherra Johannes Tornaëus ja jälkimmäisen Umeån pedagogus Olaus Stephani Graan, allokuutio on kk:n mukaisella paikallaan.

kastetoimituksen edellä luettava, samoin kaksi vuotta aikaisemmin Linköpingissä, missä pappeja kehoitettiin kirjoittamaan se käsi-kirjaan, ja Strängnäsissä v. 1610.<sup>12</sup> Suomenkielisen vuoden 1614 käsikirjan esipuheessa piispa Sorolainen totesi sen otetuksi kirkkojärjestyksestä ja ilmaisi sen sisällön lyhyesti näin: »... cussa meille muistutetan/ cuinga inhimisen luondo perisynnin cautta/ on turmeltu/ ia cuinga swresta caste on caikille inhimisille tarpelinen/ iotca tahtovat Jumalan waldacunnan sisälle tulla.» Tarkoitus oli siis selvittää kasteen sisältöä ja hyödyllisyyttä.<sup>13</sup>

Kokonaisuudessaan tämä puhe kuuluu:

RACKAT Christuxen ystävät/ se on meille caickille Jumalan sanasta kyllä tietävä/ cuinga inhimiset iotca Adamista ovat ulgos tullet/ sikivet ia syndyvet synnisä. Ja me mös sen tieden/ että ios Christus Jesus Jumalan poica/ eij olisi tullut meite autaman/ nijn olisin me caicki ninquin wihan lapset ijancaickisesta tullet cadhotetuxi. Ja että mös tämä lapsi/ nijn hyvin cuin me/ ia caicki mwth inhimiset/ ennen cuin hö wedhen ia hengen cautta wastudest syndyvät/ on luonostans saastainen ia synnin cansa tahrattu/ ia sentähden on perkelen woiman ia cadhotuxen alla/ tarvidze mös Christuxen armo ia apua/ nin hyuin cuin me ia caicki mwdh. Ja ettei hän sitä keldäken/ taica nuoremilda eli wanhemilda kiellä. Sentähden tähkeme nyt tämen köyhen lapsen cansa/ cuin Christilinen ia welielinen rackaus waati/ nimittäin/ händä casten cautta saattacam meiden rackahan Herran ia wapahtaian Jesuxen Christuxen tygö/ rucoillen caickesta sydäimestä/ että hän armolisesta ottaisi hände watan/ annaisi hänelle caicki synnit ia saastaisudet andexi/ hyvästi-siugnaisi/ nijn mös lohdutoxexi ia wahvistoxexi/ pyhellä hengellä runsasti händä lahioitaisi/ hänelle idze/ ynnä Isälle Jumalalle ia pyhälle hengelle kijtoxexi ia cunniaxi/ tälle köyhälle lapselle autudexi/ ia hänen Christilisell seuracunnalens lohdutoxexi ia enändämisexi/ Amen.<sup>14</sup>

<sup>12</sup> Lundström Synodalakter I s. 12. II s. 60. O. Holmström 1901 s. 151. UUB N 1909 n:o 41.

<sup>13</sup> Saman vuoden ruotsalaisessa käsikirjassa oli Petrus Keniciuksen esi-puhe, joka suomennoksena tuli vuoden 1694 käsikirjassa Sorolaisen laatiman tilalle. Siinä ei tähän kohtaan kiinnitetty huomiota.

<sup>14</sup> Painettu myös: Lehtonen 1931a s. 189. — Ruotsinkielisenä tämä kohta on liitetty Hattulan KA:n vuoden 1548 HB:iin (III d 1, käsinkirjoitettu lisäys messu- ja käsikirjojen välissä), samoin Tukholman suomalaisen srk:n vuoden 1557 HB:iin (liite alussa) ja Urjalan srk:n vuoden 1557 HB:iin (lisäys fol. A 2 ja A 3 välissä). Näistä kirjoista ks. myös Schalin I s. 31–32, 34–36, n:ot 60, 63, 67. Suomenkielisenä se on lisätty Laihian KA:n vuoden 1549 kk:aan (III d 2, Kk 1549, lisälehti fol. A 2 ja A 3 välissä). Kirjasta ks. Schalin I s. 29, n:o 55.

Johannes Matthiae ehdotti tämän tilalle useita vaihtoehtoja, joissa selvästi ilmenee hänen reformoituun vivahtava kasteteologiansa. Vuoden 1650 kirkkolakikomiteassa taas käytiin laaja keskustelu sanoista »Han är stadd under diefwulens wäld och fördömsen». Myös pappissääty keskusteli niistä v. 1689 kuninkaan toivomuksesta, mutta katsoi, ettei niitä olisi poistettava, koska ne sisältävät aidosti raamatullisen ajatuksen.<sup>15</sup> Vuosien 1693–94 käsikirjoissa alkukehotukseen tehtiin useita kielellisiä parannuksia, mutta ne eivät muuttaneet sen sisältöä. Se, että ne on pantu merkille, näkyy vanhempiin käsikirjoihin tehdyistä korjauksista.<sup>16</sup>

Käytännössä on tämä alokuutio saatettu joskus jättää lukematta, koskapa Rothovius näki aiheelliseksi konstituutioissaan erityisesti kieltää sellaisen menettelyn.<sup>17</sup>

\*

Nykyisessä kastekaavassa seuraa alkupuhetta ehtoollismessun pefaatiosta otettu »Ylentäkää sydämenne Jumalan puoleen». Tutkittavamme olevana aikana sitä ei vielä kastetoimituksessa käytetty, vaan se tuli käsikirjaan tälle kohdalle vasta v. 1859.<sup>18</sup>

### A s e t u s s a n a t

Kasteen asetussanat, jotka keskiajalla luettiin kasteveden vihkimisseremoniassa<sup>19</sup>, tulivat kastekaavaan vasta v. 1693.<sup>20</sup> Vuoden

<sup>15</sup> KOF före 1686 II:1 s. 40–46. *Präteståndets riksdagsprotokoll* 4 s. 347. *Rodhe* 1910 s. 95–96. *Kjöllerström* 1944 s. 159–160. *Göransson* 1952 s. 386–388.

<sup>16</sup> HYK Rv.kirk.käsik. 2b, Kk 1629 fol. 5 ja Kk 1669 s. 3. Jomalan KA III d 16, Kk 1669 s. 2–4 (käsiala viittaa verrattain myöhäiseen aikaan).

<sup>17</sup> *Lagus* 1836 s. 137. Ruotsista tunnetaan samankaltainen määräys, *Lundström* Synodalakter II s. 85 (Strängnäs 1620).

<sup>18</sup> *Lehtonen* 1931 a s. 191.

<sup>19</sup> *Edellä* s. 37.

<sup>20</sup> *Ullman* 1879 s. 193. — Jo vuoden 1650 kirkkolakikomitea ehdotti asetussanojen lukemista, mutta vasta eksorsismin jälkeen. Myös Emporagriuksen ja



1694 suomenkielisessä käsikirjassa tämä kohta kuuluu: »Cuulcam Pyhän Casten ja sen tarpellisuden itze Asetus-Sanoja/ jotca Pyhät Ewangelisterit Matthaeus ja Johannes kirjoittawat.» Tämän jälkeen seuraavat Matt. 28: 18–19 ja Joh. 3: 5, mutta edellistä ei ole otettu tarkoin Raamatun mukaisena:

Jesus sanoi hänen Opetuslapsillens: Minulle on annettu caicki woima Taiwaas ja Maan päällä/ mengät sijs ja opettacat caicke Cansa/ ja castacat heitä Nimeen Isän ja Pojan/ ja Pyhän Hengen/ ja opettacat heitä pitämän caicki/ cuin minä olen teille käsenyt.<sup>21</sup>

Käsikirjan sanamuodosta huolimatta asetussanat on hyvinkin voitu toisinaan lukea tarkoin Uuden testamentin mukaisina. Papit ovat näet joutuneet joskus lausumaan ne ulkomuistista, sillä moniin vanhempiin käsikirjoihin on tyydytty lisäämään vain kehoitus niiden lukemiseen sekä merkintä ao. Raamatun kohdista. Lisäksi on säilynyt sellaisia, joihin tämä kohta on liitetty tarkoin uuden käsikirjan mukaisena.<sup>22</sup>

Laureliuksen KL-ehdotuksissa ne kehoitettiin lukemaan ja sijoittamaan »sopivalle paikalle» käsikirjaan. KOF före 1686 II:1 s. 143, II:2 s. 30. *Rodhe* 1910 s. 88–89.

<sup>21</sup> Jakeeseen 20 sisältyvä lupaus liitettiin tälle kohdalle vasta vuoden 1884 käsikirjaehdotuksessa. *Lehtonen* 1931a s. 192. — Tapa, että kasteen asetussanoja muokattiin, on vanha. Niinpä Agricolan ABC-kiriassa, jossa kastesanoina ovat Mk. 16: 15–16, Mt. 28: 18–20 (myös lupaus mukana!) ja Jh. 3: 5b–6, sanontaa on lyhennetty UT:n esittämästä. MAT I s. 13–14.

<sup>22</sup> Artjärven KA III d 2, HB 1671 s. 3. Eckerön KA R I:I:1:1, HB 1637, lisäys lopussa, ja R I:I:1:2, HB 1682 s. 3. Ikaalisten KA III d 1, Kk 1614 s. 10. Jomalan KA III d 16, HB 1682 s. 3, Kk 1669 s. 4. Kuhmalahden KA III d 2, HB 1671 s. 3. Laihian KA III d 3, Kk 1669 s. 3–4 (lisälehti). Liedon KA III d 1, Kk 1669 s. 4. Rantasalmen KA, kirjasto n:o 2, HB 1614 fol. II. Tuusulan KA III d 1, HB 1637 s. 3, Kk 1629 fol. 5. Uudenkaupungin KA III d 3, Kk 1669 s. 4. Vampulan KA III C 1, HB 1614 fol. I–II (lisälehti), Kk 1614 s. 10. JKK 1 f, Kk 1629 s. 5. HYK: 795 VII 11, HB 1614 fol. II. 791 III 13, HB 1637 s. 3. Rv.kirk.käsik. 2b, Kk 1614 s. 10, Kk 1629 s. 5, Kk 1669 s. 4 ja Kk 1669 (316 VI 10, kuulunut Inkoon kirkolle) s. 4. UUB Sv. Teol. Liturg. Handb. Finska, Kk 1669 s. 4.

## Pieni eksorsismi

Alkukristillinen kaste edellytti, ettei sen jälkeen enää langeta pakanallisiin paheisiin. Kauan sallittiin törkeistä kasteen jälkeen tehdyistä rikkomuksista enintään yksi parannuksen teon mahdollisuus.<sup>1</sup> Kaste sinänsä oli eksorsismi, joka ajoi pahat henget pois ihmisestä.

Ajan mittaan liittyi kasteeseen erillinen kätenpäällepanemisin tapahtuva eksorsismiakti, jolla haluttiin estää saastaisten henkien vaikutus kastettavaan (vrt. myös Mt. 12: 43–45). Kirkon itäosissa tämä tapa lienee syntynyt viimeistään 2. vuosisadan lopulla ja lännessä 200-luvun alkupuolella. Karthagon synodi v. 256 piti sitä kirkolliseen perinteeseen kuuluvana, samoin siitä puhuu mm. kirkkoisä Cyprianus. Tavan vakiintuessa sille etsittiin myös raamatullisia perusteita (Mt. 10: 1–8, Mk. 16: 17).<sup>2</sup> Eksorsismin taustana oli käsitys, että kastamaton ihminen on eettisessä elämässään riivaajien jatkuvan vaikutuksen alainen. Jo hellenistijuutalaisuus oli selittänyt demonien hallitsevan ihmistä. Tähän liittyi käsitys synnin ja saatanan suhteesta: saatana ei pelkästään aiheuta syntiä, vaan synnin seurauksena se myös saa yhä lujemman otteen ihmisestä.<sup>3</sup>

Eksorsismeja käytettiin paitsi kastetoimituksessa jo siihen valmistauduttaessa, siis katekumenaattiaikana. Kastekaavoissa ne tavataan sekä rukouksen että suoranaisten manauksen muodossa.<sup>4</sup> Samalla kun eksorsismi ajoi paholaisen pois, se vahvisti ihmisen halua hyvään. Myös saatettiin ajatella, että eksorsismi on uhkaus saatanelle, minkä vuoksi se lausuttiin uhkaavalla äänellä, niin että kastettavakin täytyi pelotella.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> *Lempiäinen* 1963 s. 19–26, jossa on lueteltu asiaa valaisevaa kirjallisuutta. Erityisesti on huomattava *Bernhard Poschmannin* tutkimukset.

<sup>2</sup> *Dölger* 1909 s. 4–18. *Franz* 1909 s. 528–535. *Reitzenstein* 1929 s. 188–189. *Kirsten* 1960 s. 101. — Verrattain perusteellisen selonteon eksorsismin vaiheista kastekaavassa esittää jo *Hornborg* 1860 s. 18–31.

<sup>3</sup> *Dölger* mt. s. 18–38.

<sup>4</sup> *Dölger* mt. s. 44–62. *Franz* 1909 s. 574–579, 583.

<sup>5</sup> *Dölger* mt. s. 63–80.

Eksorsismi liitettiin ennen pitkää myös lapsikasteeseen. Aluksi oli kysymys aikuiskasteesta tutun seremonian siirtämisestä siihen ilman opillista perustelua, mutta myöhemmin tarjosi perisyntiopin vakiintuminen lisääaineistoa myös tavan sisällön tulkintaan.<sup>6</sup> Keski-ajan kasteakaavassa eksorsismeja oli kaksi, jotka molemmat kuuluivat kirkon eteisessä suoritettuun kasteen valmistusosaan. Ensimmäinen (ns. pieni eksorsismi) oli heti toimituksen alussa nimen kysymisen jälkeen. Manuale Aboensen mukaan pappi sitä suorittaessaan puhalsi lapsen kasvoihin (vrt. Jh. 20: 22) ja lausui:

Recede dyabole ab hac ymagine dei increpatus ab eo: et da locum spiritui sancto paraclito per virtutem eius qui venturus est iudicare viuos et mortuos: et seculum per ignem.<sup>7</sup>

Uskonpuhdistuksen jälkeen eksorsismit säilyivät kasteakaavassa, vaikka asiasta pian syntyikin erimielisyyttä. Olavus Petrillä ja Mikael Agricolalla kaava alkaa vanhan tavan mukaisesti nimen kysymisen jälkeen luettavalla eksorsismilla, mutta siihen liittynyt puhaltaminen on jätetty pois. Agricolan käyttämä sanamuoto on suora käännös ruotsalaisesta käsikirjasta, mutta vastaa ajatuksiltaan myös keskiajalla käytettyä:

MEne teste wlos/ sine sastainen Perkele/ ia anna sille pyhelle Hengelle sia/ henen Woimans cautta/ ioca on tuleua domitzeman eleuet ia coolluet/ Amen.

Merkittävin ero Manuale Aboenseen on se, ettei Agricola puhu tässä ihmisestä Jumalan kuvana, jolloin ajatus hänestä perkeleen omana vastaavasti korostuu.

Luther, joka niin ikään säilytti eksorsismin, lyhensi sitä Taufbüchleinin vuoden 1526 painoksessa pyrkien tähdentämään, että se on rukous saatanaa vastaan.<sup>8</sup> Mutta pian sen käytöstä syntyi

<sup>6</sup> Dölger mt. s. 39–43.

<sup>7</sup> Norjalaisista kaavoista maininta tulevasta tuomiosta yleensä puuttuu. Lisäksi eräässä kehoitetaan pappia puhaltaessaan lausumaan ensin »Accipe spiritum sanctum» ja vasta sen jälkeen eksorsismi. *Manuale Norvegicum* s. 148, 155, 158, 160. Skaran hiippakunnassa eksorsismeja oli tässä kohden kaksi: Exi ab eo immunde spiritus et da locum spiritui sancto paraclito. In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen. Recede dyabole ab hac imagine dei et da locum spiritui sancto paraclito. In nomine patris etc. *Freisen* 1904 s. 137. *Johansson* 1950 s. 17.

<sup>8</sup> *Rodhe* 1910 s. 35.

Saksassa monia riitoja erityisesti kalvinistien ja heitä lähentyvien luterilaisten halutessa luopua siitä. Eräs näistä kiistoista tuli hyvin tunnetuksi myös Ruotsissa.

Thüringeniläisen Gothern seurakunnan diakoni Georg Menula esitti v. 1550, että eksorsismeista olisi kokonaan luovuttava. Häntä nousi vastustamaan Thüringenin reformaattori Justus Menius julkaisten v. 1552 kirjan, jossa hän usein eri perustein osoitti tavan säilyttämisen kasteessa oikeutetuksi. Erityisesti hän tähdensi, että perisynnin tähden lapsessa asuu paha henki eikä ole oikein jättää lasta sen valtaan. Moniin Raamatun kohtiin vedoten hän puhui pahan hengen todellisuudesta ja sen pois manaamisesta sekä tuki esitystään myös kirkkoisien lausunnoilla. Raamatun vastaisena ei eksorsismia voida hänen mielestään pitää siinäkään tapauksessa, ettei sitä siinä nimenomaan käsketä.<sup>9</sup>

Reformoitujen eksorsismiin suuntaaman kritiikin vuoksi kysymys pysyi Saksassa ajankohtaisena pitkälle 1600-lukua. Yleensä tämä seremonia katsottiin luterilaisella taholla adiaforaksi, joka ei millään tavoin vaikuta kasteen olemukseen. Sen käytön takana ei ole apostolinen auktoriteetti vaan inhimillinen perinnäistapa. Mutta sillä on arvokas symbolinen merkitys. Se muistuttaa, että me olemme luonnostamme saatanan siteissä, mutta voimme niistä kasteessa vapautua. Se kuvaa myös saarnaviran tehtävää taistella perkelettä vastaan ja särkeä sen töitä, ja vihdoinkin sen käytön salliminen on myös osoitus kristillisestä vapaudesta.<sup>10</sup>

Laurentius Petri julkaisi em. Meniuksen teoksen ruotsiksi v. 1562. Valtakuntaan oli edellisen vuosikymmenen kuluessa tullut monia kalvinisteja, jotka eräiden muiden seremoniain ohella vaativat myös eksorsismin käytön hylkäämistä. Julkaisemalla Meniuk-

<sup>9</sup> Menius 1562, erit. fol. B 2—4. *Hornborg* 1860 s. 26—28. *Rodhe* 1910 s. 37—38. *Kjöllerström* 1935 s. 128—129, 130—132. *Rietschel—Graff* 1951 s. 577—583.

<sup>10</sup> *Kalb* 1959 s. 98—99. *Balduinus* 1654 s. 312—313. — Tanskassa tehtiin 1600-luvulla useita yrityksiä eksorsismin poistamiseksi. Tulokseen päästiin vuoden 1685 Kirkerituaalissa, jolloin pienempi eksorsismi korvattiin rukouksella, mutta lasten evankeliumin edellä oleva säilytettiin. *Borregaard* 1953 s. 69, 91—92, 123.

sen teoksen Laurentius sanoutui irti näistä vaatimuksista.<sup>11</sup> Samaan asiaan hän palasi v. 1566 ensi kerran julkaistussa teoksessaan »Om Kyrkiostadgar och Ceremonier», jossa hän toisaalta tähdensi seremonioiden tarpeellisuutta, toisaalta niiden vapaaehtoisuutta. Erinäiset kasteeseen liittyvät tavat — mm. eksorsismi — on säilytettävä silläkin uhalla, että vastustajat nimittävät niiden käyttäjiä paavilaisiksi. Tällaiset asiat on ratkaistava kristillisen vapauden pohjalta, koska niistä ei ole Raamatussa selvää käskyä. Eksorsismi ei sitä paitsi ole ristiriidassa Raamatun ja kristillisen uskon kanssa. Sitä on Cyprianuksen ajoista lähtien käytetty kristikunnassa, joten se ei ole myöskään mikään myöhäinen lisä kaste-toimituksessa. Samat ajatukset toistuvat Laurentiuksen kirkkojärjestyksissä.<sup>12</sup>

1560-luvun loppupuolella kalvinistien asema heikentyi olennaisesti, ja keskustelu eksorsismistakin vaimentui.<sup>13</sup> Upsalan kokouksen (1593) edellä käyty mielipiteiden vaihto kasteseremonioista teki asian uudelleen ajankohtaiseksi. Itse kokouksessa mielipiteet menivät hajalle. Kaarle-herttuan ympärille ryhmittyneet vaativat koko tavan hylkäämistä, mutta he jäivät vähemmistöön. Enemmistö tähdensi Laurentius Petrin aikaisen status quon vaikiinnuttamista: eksorsismi oli säilytettävä vapaaehtoisena. Tätä halusivat Upsalan professorit täsmentää korostamalla osittain Lutheriin palautuen tavan kuvaannollista merkitystä. Sanonta »Mene teste wlos» (Far här uth) ehdotettiin samalla muutettavaksi muotoon »Wik här ifrå». Tämä välittävä kanta muodostui lopulta siksi, jonka mukaan asia seuraavina vuosina kehittyi.<sup>14</sup>

Vuoden 1614 käsikirjaan tehtiin Upsalan kokouksen edellyttä-

<sup>11</sup> Rodhe 1910 s. 38–40. Collijn Bibliografi 2 s. 298. Kjölleström 1935 s. 121, 129–130. Färnström 1956 s. 16.

<sup>12</sup> Laurentius Petri 1587, erit. s. 54–65. Rodhe mt. s. 36–37. Kjölleström mt. s. 45–48. Färnström 1956 s. 68–69. KO 1571 s. 15–16, 54. Holmquist SKHS Toim. 28 s. 126.

<sup>13</sup> Kjölleström mt. s. 177–252 selostaa tarkoin kalvinistien aseman muutumista.

<sup>14</sup> Rodhe 1910 s. 54–67, 76. Holmquist 1933:2 s. 165, 168. Cnattingius 1943 s. 110–119. Kjölleström 1944 s. 47 ja STK 1950 s. 293. Schalin II s. 79.

mät muutokset. Eksorsismi muutettiin lievempään muotoon »Wijk här ifrå tu orene Ande», suomennoksessa »Mene tästä pois/ sine saastainen Hengi». Merkittävää on »perkeleen» muuttuminen »saastaiseksi hengeksi». Tämä muutos on tehty myös lukuisiin vanhoihin käsikirjoihin, joten uusi sanamuoto lienee nopeasti vakiintunut käytäntöön.<sup>15</sup> Petrus Keniciuksen mukaan se on samanlainen kuin »puhtaissa evankelisissa käsikirjoissa».<sup>16</sup>

Jo vuoden 1608 kirkkojärjestyshdotuksessa oli huomautettu, että eksorsismi voidaan Upsalan kokouksen päätöksen nojalla jättää kastotoimituksesta pois, mutta myös säilyttää, ellei sillä haluta muuta kuin ilmaista perisynnin voimaa ja Jumalan saarnaviralle antamaa valtuutta. Toisaalta päätettiin arkkihiippakunnan synodissa samana vuonna, että vaikka Upsalan kokous suhtautuikin eksorsismiin ehdollisesti, on sitä edelleen käytettävä, sillä »kaikki sen sanat ovat ihania ja Raamattuun perustuvia».<sup>17</sup> Kaarle IX:n ja kirkollisen esivallan pyrkimykset kulkivat siis jatkuvasti eri suuntiin. Erimielisyys eksorsismin käytöstä jatkui sitten pitkin 1600-lukua. Tilanteelle oman maamme osalta on kuvaava eräs Urjalan kirkon vanha käsikirja, jossa tämä kohta on sekä yliviivattu että korjattu vuoden 1614 käsikirjan mukaiseksi. Pöytyällä eksorsismi on ehkä jätetty lukematta, koska se on sikäläisessä käsikirjassa yliviivattu. Toisaalta on saman kirjan loppuun kopioitu vuoden 1614 ruotsalainen kastekaava, jossa molemmat eksorsismit ovat paikoillaan. Hattulassa oli 1500-luvun lopulla tai seuraavan vuosisadan alussa innokas eksorsismien kannattaja, joka on käsikirjaansa liittänyt Cyprianuksen ja Augustinuksen lausuntoja siitä. Hän on tuskin hyväksynyt edes sen symbolista tulkintaa, koskapa

<sup>15</sup> Laihian KA III d 2, HB 1548 fol. A 2, Kk 1549 fol. A 3v. Lappajärven KA III d 1 (*Schalin* I s. 34–35, n:o 64), HB 1548 fol. A 2. Kangasalan KA A VI 3 (*Schalin* I s. 28, n:o 54), Kk 1549 fol. A 3v. TaTA Kk 1549 (*Schalin* I s. 56–57, n:o 113) fol. A 3v. — Vastaavan korjauksen olen pannut merkille eräistä Ruotsissa käytetyistä käsikirjoista: UUB Westin Rar. 34, HB 1548 fol. A 2. UUB Sv. and. Teol. Liturg. 1, HB 1586 fol. A 2.

<sup>16</sup> HB 1614, esipuhe fol. 3.

<sup>17</sup> KOF 1608 s. 49–51. Samoin KOF 1619 (KOF före 1686 I) s. 394–395. *Lundström Synodalakter* I s. 18, ks. myös synodi 1614 (s. 28–29).



hän lausuu Augustinukseen viitaten: »Dieffuulens macht, warder genom Beswärielsen, som skeer widh doopet, ifrån dhe vnga barn bårtt driffuen.» Perniön vuoden 1614 käsikirjaan on isomman eksorsismin kohdalle kirjoitettu perustelu tavan säilyttämiselle (sittemmin sitomisessa osittain turmeltunut): Sen kautta paha, joka uhkaa ajaa ihmisen Jumalan tuomion ja rangaistuksen alle, joutuu väistymään, ja Pyhä Henki pääsee tekemään armotyönsä kasteen välityksellä.<sup>18</sup>

Seuraavilta vuosikymmeniltä on monia merkkejä siitä, ettei eksorsismia aina kastetoimituksessa luettu. Erityisen innokkaasti sitä nousi vastustamaan ruotsalainen piispa Johannes Matthiae, ja monet muutkin toivoivat sen poistamista. Kirkkolakikomiteassa 1650 todettiin, että Upsalan kokouksen päätöksestä, joka ei sisältänyt ehdotonta kannanottoa asiasta, voitiin saada peruste myös eksorsismin poistamiselle.<sup>19</sup> Kirkkolakiehdotukseensa Matthiae laati kastekaavan, josta tämä kohta oli jätetty pois, ja käytännössä se jätettiin suorittamatta mm. Tukholman linnan seurakunnassa, jossa kirkkollisia toimituksia varten oli omat kaavansa. Sen pappien puoleen tiedetään myös monien reformoitujen kääntyneen, elleivät muut papit suostuneet jättämään eksorsismia pois kastaessaan heidän lapsiaan.<sup>20</sup>

Kuitenkin oli myös eksorsismin puoltajia. Jo vuoden 1644 valtiopäivillä kohtasi Matthiaen asenne voimakasta vastarintaa, ja kirkkolakikomiteassa asettui varsinkin piispa Laurelius kannattamaan tavan säilyttämistä vapaaehtoisena. Samoin esitti Suomessa mm. Andreas Thretzius v. 1648 julkaistussa väitöskirjassaan: Eksorsismi on adiafora, mutta sitä ei ole kokonaan hylättävä.<sup>21</sup>

<sup>18</sup> Urjalan KA III d 2, HB 1557 fol. A 2. Eksorsismi on myös kopioitu allokuution perään saman käsikirjan liitteessä fol. A 2–3 välissä. Pöytyän KA 377, Kk 1614 s. 11 ja liite lopussa. Hattulan KA III d 1 (*Schalin* I s. 31–32, n:o 60), lisäys messu- ja käsikirjan välissä. Perniön KA III d 2 (*Schalin* I s. 78, n:o 152), HB 1614 fol. Bv.

<sup>19</sup> *Rodhe* 1910 s. 82–85.

<sup>20</sup> UUB K 71. *Jansson* 1954 s. 23. *Rodhe* mt. s. 87. Myös Laurentius Paulinus Gothuksen käyttämässä vuoden 1614 HB:ssa (SKB A 522) fol. Iiv on eksorsismi yliviivattu. — *Lindquist* 1944 s. 6–7. *Göransson* 1952 s. 86.

<sup>21</sup> *Rodhe* mt. s. 66, 86–87, 91. Laureliuksen kirkkolakiehdotus, KOF

Juhana Terserus suhtautui Matthiaen tavoin eksorsismiin kriittisesti. Hän toi tämän julki jo 1650-luvulla ja sittemmin mm. vuoden 1663 katekismusselityksessään. Tosin hän ei halunnut ehdottomasti kieltää tätä seremoniaa, vaikka totesi siitä esim. Tukholmassa ja koko Strängnäsin hiippakunnassa luovutunkin. Kenenkään ei pidä tehdä asiassa muutoksia »omasta mielihalustaan». Parempi on siellä, missä tapa ei vielä ole hävinnyt, säilyttää se vapaaehtoisena ja odottaa, mitä uusi kirkkojärjestys tulee siitä säättämään.<sup>22</sup> Katekismusselitys aiheutti kuten tunnettua syytteet synkretismistä, jotka lopulta johtivat Terseruksen erottamiseen Turun piispan virasta.<sup>23</sup> Syntyneessä kiistassa, jossa Terseruksen kasteoppia syytettiin kalvinistiseksi, kiinnitettiin huomiota myös hänen esitykseensä eksorsismista. Erityisesti häntä vastusti piispa Laurelius, joka huomautti Terseruksen antavan lukijoilleen väärän tiedon lausuessaan, että eksorsismista on Strängnäsin hiippakunnassa (jossa piispana oli Matthiae!) kokonaan luovuttu. Samoin Laurelius katsoi Terseruksen tulkitsevan väärin Upsalan kokouksen päätöstä, kun tämä katsoo siinä tähdätyn eksorsismista luopumiseen. Laurelius huomautti, että se voidaan jättää pois käytännöstä vain »authoritate publica och unamini Ecclesiae consensu». Myös eräässä Tukholmassa pidetyssä keskustelussa, jossa mm. piispat olivat läsnä, tähdennettiin, että kristilliseen vapautteen kuuluu Upsalan kokouksen päätöksen mukaisesti oikeus säilyttää eksorsismi. Virallisessa tarkastuslausunnossa Terseruksen katekismuksesta hänen lausumansa asiasta todettiin niin ikään virheelliseksi.<sup>24</sup>

före 1686 II:1 s. 148–149. Raamatullisina perusteluina Laurelius mainitsi 2. Tim. 2:26, Apt. 26:18, Ef. 2:3, Kol. 1:13, Mt. 18:18 ja Lk. 10–19 sekä viittasi lisäksi tavan vanhuuteen. Eksorsismia puollettaessa vedottiin myös saksalaisiin puhdasoppisuusteologeihin (esim. Chemnitz, Gerhard). Näin mm. eräässä 1600-luvun loppupuolelta peräisin olevassa käsikirjan kommentaarissa, UUB Palmsk. saml. 102, s. 144–145. — Petraeus–Thretzius 1648 fol. B 3.

<sup>22</sup> Terserus 1663 fol. V 7. *Lindquist* 1944 s. 22.

<sup>23</sup> Riitaa koskevista asiakirjoista ja kirjallisuudesta ks. *Lempiäinen* 1963 s. 159, nootti 9. Terseruksen katekismuksen sensurointia ja kirjasta syntyneestä kiistasta selostaa yksityiskohtaisesti *Göransson* 1952, erit. s. 109–126, 166–207, 219–233.

<sup>24</sup> SKB A 985 s. 96, 452–453, 472–473. SKB A 987a n:o 16. RA Acta eccl.

Omassa vastineessaan Terserus myönsi erehtyneensä sanoessaan eksorsismin poistetun käytännöstä Strängnäsän hiippakunnassa ja selitti sen johtuneen siitä, että hänelle oli annettu asiasta vääriä tietoja. Ilmeisesti hän tässä tarkoittaa ystävänsä Johannes Matthiaen lausumia. Syytteen Upsalan päätöksen vääristämisestä Terserus kiisti. Hän huomautti, ettei hän katekismuksessaan kehota ketään muuttamaan käytännössä olevia seremonioita oman mielihalunsa mukaan eikä tahdo kirjoittaa, puhua tai antaa työskennellä eksorsismin käyttöä vastaan.<sup>25</sup> Tapa, jolla Terserus tulkitsti Upsalan kokouksen kannanottoa kristillisestä vapaudesta, oli vähintään yhtä oikea kuin Laureliuksen ja myös samanlainen kuin monien aikalaisten. Sitä paitsi Laurelius ei nähtävästi halunnut lukea Terseruksen esityksestä sitä, mitä tämä oli siinä kirjoittanut. Kireässä kirkkopoliittisessa tilanteessa Terserukselle ei kuitenkaan löytynyt puolustajia.

Synkretismiriitojen laannuttua vaimeni myös keskustelu eksorsismista. Vuoden 1686 kirkkolaissa siitä ei puhuta mitään, eikä lain valmistuttua alkaneessa käsikirjan uudistamistyössäkään nousut sitä vastustavia ääniä.<sup>26</sup> Vuoden 1693 käsikirjassa tämä kohta pysyi entisellään. Siihen ei vielääkään tullut edes mainintaa eksorsismin vapaaehtoisuudesta, jota muissa yhteyksissä on kyllä täh-

103. *Prästeståndets riksdagsprotokoll* 2 s. 551, 600. *Rodhe* mt. s. 90–94. *Görransson* 1952 s. 190. — Svenoniuksen tekemissä huomautuksissa ei eksorsismista sen sijaan puhuttu mitään. Svenonius itse lienee ollut tavan vapaaehtoisen säilyttämisen kannalla, sillä eräässä hänen johdollaan valmistetussa väitöskirjassa todetaan, että meidän tulee hyväksyä sekä eksorsismin käyttö että sen käyttä-mättä jättäminen. Samoilla linjoilla oli Yrjö Alanus. Vuonna 1660 esittämässään synodaaliväitöksessä hän ei viitannut eksorsismin säilyttämiseen suojana kalvinismia vastaan, kuten tehtiin eräässä Strängnäsän hiippakunnassa v. 1661 julkaistussa synodaaliväitöksessä, jossa voimakkaasti vaadittiin tavan säilyttämistä. *Barckman* 1664 s. 198–199 (*Svenonus, Synopsis theologiae*). Svenoniuksen huomautukset Terseruksen katekismuksesta, kopiot useissa arkistoissa, esim. *RA Acta eccl.* 103. *Görransson* 1952 s. 96.

<sup>25</sup> SKB A 985 s. 244, 289. SKB A 987a n:o 17. SKB B.x.1. 59:14. *RA Acta eccl.* 103. — Turun synodissa 1660 lausuttiin, että eksorsismi voidaan ehdonval-lan asiana jättää poisikin, «kuitenkin huomiota herättämättä». *CEAP* s. 390. *Tengström Handlingar* III s. 54. *Leinberg Handlingar* IV s. 122.

<sup>26</sup> *Rodhe* 1910 s. 96.

dennetty. Niinpä Gezelius huomautti v. 1689 teoksessaan »Casuum Conscientiae...», että eksorsismi voidaan kristillisen vapauden perusteella sekä säilyttää että poistaa. Se ei ole kasteen osa vaan vapaa seremonia, jonka tarkoituksena on muistuttaa, että lapsi ennen kastetta on Jumalan valtakunnan ulkopuolella ja vasta kasteessa pääsee siihen sisälle (Kol. 1: 12–13). Eksorsismi kuvaa siten kasteen vaikutusta (Tiit. 3: 5), on kristillisen vapauden vahvistus (Gal. 2: 4–5) ja muistutus lunastuksesta, jonka Kristus hankki voittaessaan väkevän aseistetun vihollisen (Lk. 11: 21–22). Gezelius tulkitsi eksorsismin siis täysin vertauskuvallisesti.<sup>27</sup>

### Ristinmerkki

Manuale Aboensessa seuraa eksorsismia kahden ristinmerkin tekeminen. Ensin pappi tekee sellaisen lapsen otsaan ja lausuu: »Signum saluatoris domini nostri iesu christi in frontem tuum pono.» Sitten hän tekee sen lapsen rintaan sanoen: »Signum saluatoris domini nostri iesu christi in pectus tuum pono.»<sup>1</sup> Luther yhdisti molemmat keskiaikaiset lauseet: »Nym das zeichen des heiligen creutzs beide an der stirn und an der brust.» Samoin menettelivät Olavus Petri ja häntä seuraten Mikael Agricola: »Nin

<sup>27</sup> Gezelius 1689 s. 280–281. Sama näkyy jo Gezeliuksen Liivinmaan kirkkojärjestyksessä, Lehtonen 1931b s. 124.

<sup>1</sup> Norjalaisissa kaavoissa tämä kohta on yleensä samanlainen. Eräässä n. vuodelta 1200 olevassa se kuitenkin poikkeaa ja kuuluu suomennettuna: Merkitsen sinut jumalan isän ja pojan ja pyhän hengen merkillä. Merkitsen sinun silmäsi, että näkisit jumalan kirkkauden. Korvasi, että kuulisit hänen voimansa. Sieraimesi, että tuntisit hänen suloisuutensa tuoksun. Sydämesi, että uskoisit häneen. Sisimpäsi, että tunnustaisit hänet. Merkitsen sinut jumalan isän, pojan ja pyhän hengen merkillä, joka aina pitää ruumiisi terveenä ja antaa voimaa, ettei perkeleellä ole mitään osuutta eikä valtaa sinuun, vaan kolmiyhteinen jumaluus ja voima hallitsee sinussa iankaikkisesti. *Manuale Norvegicum* s. 155–156. Lopussa on selvästi näkyvissä ristinmerkin eksorsistinen luonne: sen tekeminen käsitettiin aseeksi demoneja vastaan. Tästä ks. Franz 1909 s. 540–541.

tehken Ristin Lapsen Otzan ia Rindahan/ ia sanokan. OTa sen Pyhen Ristin merki/ seke sinun Casuois/ ette Rindahas.»

Tästä seremoniasta syntyi jo 1500-luvulla erimielisyyttä. Reformatoituja lähestyvät halusivat sen poisjättämistä, vastapuoli säilyttämistä. Justus Menius lausui Laurentius Petrin v. 1562 ruotiksi julkaisemassa teoksessa »At thz är rett och Christelighit/bruka Exorcismum widh Döpseln», että ristinmerkkiä käytetään — vaikkei sitä olekaan Raamatussa erityisesti käsketty — muistuttamaan, että Kristus kuoli ristillä syntiemme anteeksiantamiseksi. Samalla se havainnollistaa uskoamme Jumalaan ja Herraamme Jeesukseen Kristukseen. Myös teoksessaan »Om Kyrkio Stadgar och Ceremonier» Laurentius puolsi kristilliseen vapauteen vedoten sen säilyttämistä.<sup>2</sup>

Upsalan kokouksessa v. 1593 ei ristinmerkistä sanottavasti keskusteltu. Se luettiin niihin seremonioihin, jotka piti kristillisen vapauden perusteella säilyttää. Kaarle-herttua työskenteli kuitenkin päinvastaisen kannan puolesta. Vuosien 1599 ja 1608 käsikirjaehdotuksissa ristinmerkki poistettiin vihkikaavasta ja Herran siunauksesta. Tämän vuoden 1614 käsikirja vahvisti. Kastekaavan kohdalla kävi toisin. Ristinmerkki poistettiin siitäkin aluksi, mutta käsikirjaa Kaarlen kuoltua tarkastettaessa se palautettiin. Sen säilyttäminen oli nähtävästi riippuvainen eksorsismista.<sup>3</sup> Petrus Kenicius perusteli käsikirjan esipuheessa ristinmerkin pysyttämistä sillä, ettei sitä ollut Upsalan kokouksessa hylätty. Samalla hän huomautti sen vapaaehtoisuudesta. Jos sitä käytetään, sillä ilmaistaan, että jokaista kastettua kohtaa tässä elämässä tuska ja risti, josta heidät kuitenkin armollisesti vapahdetaan, ja että me tulemme viimein autuaiksi vain ristiinnaulitun Jeesuksen Kristuksen kautta.<sup>4</sup> Sorolainen esitti asian suomalaisen käsikirjan esipuheessa miltei samoin sanoin.<sup>5</sup>

<sup>2</sup> Menius 1562 fol. Ev-E 3. *Kjöllerström* STK 1950 s. 290. Laurentius Petri 1587 fol. 54—55.

<sup>3</sup> *Kjöllerström* STK 1950 s. 292, 297—298.

<sup>4</sup> HB 1614, esipuhe fol. 3. Kk 1694, esipuhe fol. A 4. *Rodhe* 1910 s. 77. *Holmquist* 1938 s. 36.

<sup>5</sup> Kk 1614 s. 3. *Lehtonen* 1931a s. 193—194.

Keniciuksen esipuheesta ilmenee myös, että ristinmerkin tekemisestä oli monin paikoin luovuttu. Tästä hän totesi kristillisen vapauden periaatteeseen viitaten, että niissä seurakunnissa, joissa tapa on säilynyt, sitä voidaan edelleenkin noudattaa, ja niissä, joissa siitä on luovuttu, sitä ei tarvitse palauttaa.<sup>6</sup> Käytäntö muodostui näissä oloissa kirjavaksi. Västeråsin hiippakunnassa kannattivat piispat Nicolaus Stephani ja Johannes Rudbeckius ristinmerkin säilyttämistä »uniformiter in omnibus ecclesiis», Strängnäsissä taas esiintyi Johannes Matthiae sen vastustajana. Kirkkolakikomitea säilytti sen kastekaavan reformiehdotuksessaan v. 1650 »sen kauniin vertauskuvallisen merkityksen tähden», mutta ei yksimielisesti. Asiaa käsiteltäessä ilmeni myös, että Tukholmassa ja Upsalassa oli ristinmerkin käytöstä luovuttu. Tukholman kaupungin konsistori päätti kuitenkin v. 1670, ettei ristinmerkkiä pidä hylätä vaan käyttää, »koska se on ollut isillä tapana ja muistuttaa meitä Kristuksen rististä». Kaikki papit eivät kuitenkaan näytä kehotusta noudattaneen.<sup>7</sup> Laurentius Paulinus Gothuksen käyttämässä käsikirjassa tämä seremonia on yliviihattu, mutta merkintä tuskin on hänen itsensä tekemä, sillä hänet tunnetaan muuten tavan kannattajana. Teoksessaan »Ethica Christiana» hän esitti kolme perustelua ristinmerkin säilyttämisen puolesta: 1. Se muistuttaa lapsen uudestisyntymisestä ja astumisesta Jumalan liittoon. 2. Kaikki siunaus elämässämme perustuu Kristuksen ansioon. 3. Kaikki Kristukseen kastetut joutuvat Kristuksen tavoin ja tähden elämään moninaisten ristien alla, mutta saavat myös hänen kuolonsa voimasta vapahduksen niistä ja tulevat viimein iankaikisiksi autuaiksi. Toisaalta ei ristinmerkin hylkääjiäkään saanut hänen mielestään tuomita.<sup>8</sup>

<sup>6</sup> HB 1614, esipuhe fol. 3. Kk 1694, esipuhe fol. A 4. Rodhe 1910 s. 70, 76 ja 1923 s. 251–252. Kjöllersström STK 1950 s. 298.

<sup>7</sup> Rodhe 1910 s. 87–88. Lindquist 1944 s. 23–24. Kjöllersström STK 1950 s. 298–299. Matthiae'n kastekaavachdotus, UUB K 71. Hall 1915 s. 76, KÅ 1916 s. 256 ja ÅSU 21 s. 16, 18. UUB:ssa on eräs vuoden 1586 HB (sign. Sv. and. Teol. Liturg. 1), jossa tällä kohden (fol. A 2) vedotaan Gerhardiin: haec crucis signatio approbatur a Gerhardo T. 4. De bapt. p. 1263.

<sup>8</sup> SKB A 522, HB 1614 fol. Iiv. Lundström 1893 s. 265–266. — Myönte-



Suomessa oli ainakin Gezelius vanhempi ristinmerkin säilyttämisen kannalla. Hän piti sitä vanhana tapana, joka muistuttaa, ettei meillä ole muuta ansiota Jumalan edessä kuin ristiinnaulitun Kristuksen hankkima. Emme voisi pelastua, ellei häntä olisi ristiinnaulittu. Siksi meidän ei pidä tuntea muuta kuin Kristus ja hänet ristinnaulittuna (1. Kor. 2: 2).<sup>9</sup> Kokonaan yliviivattuna en ole tätä seremoniaa vanhoissa suomalaisperäisissä käsikirjoissa tavannut, mikä niin ikään viittaa siihen, että sitä on yleisesti käytetty.<sup>10</sup>

Kun kirkkokäsikirjaa vuoden 1686 kirkkolain valmistuttua uudistettiin, ristinmerkki säilytettiin »kalvinistien tähden». Kirkkopiirteisistä syistä haluttiin siis pitäytyä vanhaan.<sup>11</sup> Uutta käsikirjaa seuranneessa ohjekirjeessä kiellettiin muuttamasta sen seremonioita ja sanontoja. Mutta vaikka käsikirjan kastekaavassa ei erikseen huomautettukaan ristinmerkin vapaaehtoisuudesta, ei silti voida katsoa sen tulleen obligatoriseksi, sillä käsikirjassa oli edelleen Petrus Keniciuksen esipuhe, jossa tähdennettiin sen vapaaehtoisuutta.<sup>12</sup>

Vuoden 1614 käsikirjan suomennoksessa kehoitettiin pappia lausumaan tämän seremonian yhteydessä: »Ota sen Pyhän Hengen ristin merki...». Saman vuoden handbokissa oli vanha sanonta »thet helgha Kors teken», samoin Elimaeuksen suomalaisessa käsikirjassa v. 1629. Gezeliuksen käsikirjassa v. 1669 oli jälleen vuoden 1614 kk:n mukainen sanonta. Vuonna 1694 tämä epäyhtenäisyys vihdoinkin poistettiin. Joihinkin vanhoihin käsikirjoihin on tehty

---

nen asenne ristinmerkkiin ilmenee myös eräässä 1600-luvun loppupuolelta peräisin olevassa käsikirjan kommentaarissa, UUB Palmsk. saml. 102 s. 145.

<sup>9</sup> Gezelius 1689 s. 281. Samantapaisen mielipiteen esitti jo Petraeus-Thretzius 1648 fol. B 3v.

<sup>10</sup> Taivassalon rovasti tosin valitti Turun tuomiokapitulille v. 1658 joidenkin nuorten pappien jättävän tämän kohdan pois. Kapituli lausui, että on paras noudattaa käsikirjaa ja olla tekemättä omia muutoksia. CEAP s. 121.

<sup>11</sup> Rodhe 1910 s. 96. Tanskassa meneteltiin toisin. Siellä luovuttiin vuoden 1685 Kirkeritualissa ristinmerkistä tässä yhteydessä. *Borregaard* 1953 s. 122.

<sup>12</sup> *Kjöllerström* STK 1950 s. 299. Vrt. *Rodhe* mt. s. 252 ja *Lehtonen* 1931a s. 194.

vastaava korjaus, joten tähän kohtaan on jo tuolloin kiinnitetty huomiota.<sup>13</sup>

### Kättenpäällepaneminen

Ristinmerkkiä seuraava rukous kehoitettiin keskiajan kaavoissa lukemaan käsi lapsen pään päällä. Kättenpäällepaneminen kuvasi katolisessa kirkossa sekä siunausta että Pyhän Hengen välittämistä. Konfirmaatiossa jälkimmäinen puoli oli erityisen voimakkaasti esillä.<sup>1</sup>

Luther jätti jo vuoden 1523 Taufbüchleinissä kättenpäällepanemisen tästä kohdasta pois. Olavus Petri säilytti sen, samoin Mikael Agricola: »Sitte pangan Pappi kädhense Lapsen pämpäle...». Käsikirjoissa tähän tuli muutos vasta v. 1693, jolloin kättenpäällepaneminen tästä poistettiin. Lähimpänä syynä lienee ollut se, että uskonpuhdistuksen jälkeen se oli liitetty myös Isä meidän rukoukseen (seuraavassa s. 122), ja sen käyttö kahdesti saman toimituksen aikana alkoi tuntua tarpeettomalta. Kehotus kättenpäällepanemiseen on monista vanhemmista käsikirjoista tältä kohden yliviivattu, joten uuden käsikirjan edellyttämä tapa on huomattu.<sup>2</sup> Toisin paikoin on muutos voinut tapahtua jo varhaisemminkin 1600-luvulla. Niinpä kättenpäällepaneminen on Ruotissa yliviivattu esim. Laurentius Paulinus Gothuksen käyttämässä käsikirjassa.<sup>3</sup>

<sup>13</sup> Ikaalisten KA III d 1, Kk 1614 s. 11. Jomalan KA III d 16, Kk 1669 s. 4. Kuhmalahden KA III d 1, Kk 1614 s. 11. Laihian KA III d 3, Kk 1669 s. 4. HYK Rv.kirk.käsik. 2b, Kk 1669 s. 4 (kuulunut Inkoon kirkolle). UUB Sv. Teol. Liturg. Handb. Finska, Kk 1669 s. 4.

<sup>1</sup> Raamattuperusteena erityisesti Apt. 8: 15–17, 19: 6. *Welte* 1939 s. 13–18. *Kansanaho* 1956 s. 11–13.

<sup>2</sup> Eckerön KA R.I.I.1.1, HB 1637 s. 3. Jomalan KA III d 16, Kk 1669 s. 4. Rantasalmen KA, kirjasto n:o 2, HB 1614 fol. IIv. Vampulan KA III C 1, HB 1614 fol. IIv ja Kk 1614 s. 11. JKK 1 f, Kk 1629 s. 5. HYK Rv.kirk.käsik. 2b, Kk 1629 s. 5 ja Kk 1669 s. 4.

<sup>3</sup> SKB A 522, HB 1614 fol. IIv.

## Rukoukset ennen kastetta

Manuale Aboensessa oli kolme vaihtoehtoista kätenpäällepanemisin luettavaa rukousta.<sup>4</sup> Näistä säilyi uskonpuhdistuksen jälkeisissä käsikirjoissa vain ensimmäinen, joka on miltei samanlaisena Lutherin ja Olavus Petrin kasteaavoissa sekä myös Agri-colalla:

O Caikiualdias ijancaikinen Jumala meiden HERRan Jesusen Christusen Ise/ raskitze armolisesta catzo temen sinun Piltis (Picas)<sup>5</sup> N. päle/ iongas wskoon cutzunut olet/ poisaa heneste caicki henen sydemens sokiudet/ ia särghie caiki Perkelen siteet/ ioilla hen sidhottu on/ Auaia henen eteens sinun laupiudes oui/ sempäle ette hen merkiteisijn sinun wisaudhes merkille/ ette henelde caicki pahat himot poiscatoisit. Ja ette hen sinun Keskys tauoitais/ ia sinua iloisasta paluelis/ sinun pyhes Seuracunnasas/ lisändyis parahin päin/ ia olis madholinen sinun pyhen Castes ottaman/ ia sijne sadha sen totisen woiteluxen/ Jesusen Christusen meiden HERRan cautta/ Amen.

Vuoden 1614 käsikirjassa rukous säilyi käytännöllisesti katsoen samanlaisena. »Tauoitas» korvattiin sanalla »seuraisi», »madholinen» muuttui »soweliaaksi» ja »woitelus» »terveydeksi».<sup>6</sup>

<sup>4</sup> Omnipotens sempiterne deus pater domini nostri iesu christi respicere dignare super hunc famulum tuum. N. quem ad rudimenta fidei vocare dignatus es: omnem cecitatem cordis ab eo expelle. Disrumpe omnes laqueos Sathane quibus fuerat alligatus. Aperi ei domine. ianuam pietatis tue: vt signo sapientie tue imbutus omnium cupiditatum fetoribus careat: et ad suauem odorem preceptorum: tuorum letus tibi in ecclesia tua deseruiat: et proficiat de die in diem vt idoneus efficiatur accedere ad gratiam baptismi tui percepta medicina. Per eundem.

Oremus. Preces nostras domine clementer exaudi: et hunc electum tuum. N. crucis dominice cuius impressione eum signamus virtute custodi: vt magnitudinis glorie tue rudimenta fidei seruans per custodiam mandatorum tuorum ad noue regenerationis gloriam peruenire mereatur. Per christum dominum nostrum amen.

Oratio. oremus. Deus qui humani generis ita es conditor vt sis etiam reformator: procipiare populis adoptiuis: et nouo testamento sobolem noue prolis ascribe: vt filij promissionis quod non potuerunt assequi per naturam: gaudeant se recepisse per gratiam. Per (christum dominum nostrum).

<sup>5</sup> Lutherilla ja Olavus Petrillä on tässä keskiaikaisen sanonnan mukaisesti »diener», »tiänare» (tienarinne). — Tästä rukouksesta ks. myös *Lehtonen* 1931a s. 195—196 ja *Quensel* 1890 s. 15.

<sup>6</sup> Vastaava korjaus tehty: Kangasalan KA A VI 3, Kk 1549 fol. A 3v.

Vuonna 1694 palautettiin »piltin» tilalle jo keskiajalta ja ruotsalaisista kaavoista tuttu »palwelias» feminiinisen vaihtoehdon pyssyessä edelleen »pijcana». Lisäksi korjattiin oikeinkirjoitusta.<sup>7</sup>

Tämän kanssa vaihtoehtoisena oli Agricolalla toinen rukous:

O CAikiualdias Jumala/ ioca caikein ninen loppumatoin Turua olet/ iotca sinulda iotakin pyteuet/ caikein ninen wapactaia/ iotca sinua auxens hutauat/ ia caikein ninen Rauha/ iotca sinua rucoeluat/ sine ioca olet Wskolisten Eleme/ ia colutten Ylesnousemus/ Mine hwdhan temen sinun Piltis (Picas) N polesta/ ioca sinun Castes lahia anopi/ ia halapi sinun ijancaikista Armos sen Wdensyndymisen cautta ioca Hengese tapactu/ ota hende sinun tyges Herra/ quin sine itze sanonut olet/ Anocat ia te saatte/ Etzike/ ia te leudette/ Colcuttaca ia teille auaitan. Nin tee mös nyt quin sinua rucoellan/ Ja auai Oui henen eteens ioca colkuttapi/ ette hen sais Sen hengelisen Casten ijancaikisen hyuestisiugnauxen/ ia osalisexi tulis sijte walda-cunnasta iongas wlosluuanut olet Jesusen Christusen meiden HERRAN cautta/ AMEN.<sup>8</sup>

Agricola on kääntänyt tämän ruotsalaisesta käsikirjasta. Siinä ei kuitenkaan lasta mainittu nimeltä, kuten Luther teki, joten Agricola lienee käyttänyt hyväkseen myös Taufbüchleinia. Lapsen nimi tässä yhteydessä mainitaan myös Manuale Aboensessa, mutta siinä tämä rukous (Deus immortale presidium omnium postolantium...) kuului vasta suolan annon jälkeisiin eksorsis-meihin.<sup>9</sup> Vuoden 1614 käsikirjassa nimen mainitseminen ruotsalaisen esikuvan mukaisesti jätettiin pois, muuten muutokset rajoittuivat oikeinkirjoitukseen. Vuosien 1693–94 käsikirjoissa tämä rukous jätettiin pois lapsikastekaavasta ja siirrettiin aikuiskastekaavaan. Monissa vanhemmissa käsikirjoissa se on yliviiwattu tai viereen on tehty merkintä sen poisjättämisestä.<sup>10</sup>

<sup>7</sup> Myös Rantasalmen KA:n vuoden 1614 kk:ssa (kirjasto n:o 2, s. 11) on piltti korjattu palvelijaksi.

<sup>8</sup> Painettu myös *Lehtonen* 1931a s. 196.

<sup>9</sup> *Quensel* 1890 s. 16, nootti 1.

<sup>10</sup> Edellä s. 92, nootissa 22 mainitut lähteet Laihian ja Uudenkaupungin käsikirjoja lukuunottamatta. — Laurentius Paulinus Gothuksen käsikirjassa on yliviiwattu edellinen mutta ei jälkimmäistä rukousta. SKB A 522, HB 1614 fol. IIv–III.

## Suolan antaminen

Suolan käyttö kastetoimituksessa palautuu vanhan kirkon aikaan. Idässä tapa lienee ollut tuntematon, läntisestä kirkosta siitä on tietoja jo 300-luvulta. Kasteoppilaiden katumusharjoituksiin kuului paastoja<sup>1</sup>, ja nautittuihin paastoruokiin pantiin tavallista enemmän suolaa, koska sillä uskottiin olevan demoneja karkoittava ominaisuus. Suolan käytöllä oli siis eksorsistinen tavoite: paha oli ajettava pois ihmisestä, jotta hänessä tulisi tilaa Jumalalle. Samalla ihmisessä vahvistui halu taistella pahaa vastaan.<sup>2</sup>

Lapsikasteen tultua vallitsevaksi suolan käyttö säilyi, mutta sen muoto muuttui ajan mittaan toiseksi: suolaisen ruuan sijasta lapsen suuhun pantiin rae tai pari suolaa sellaisenaan.<sup>3</sup> Toimitus kadotti vähitellen eksorsistisen luonteensa ja tilalle tuli myönteisempi tulkinta: suola oli viisauden symboli (vrt. Mt. 5: 13, Mk. 9: 49, Kol. 4: 6).<sup>4</sup> Sitä annettaessa rukoiltiin, että kastettava saisi viisautta kilvoitellakseen ja päästäkseen perille iäiseen elämään:

<sup>1</sup> Paasto käsitettiin jo varhain eksorsistisesti (vrt. Mk. 9: 28–29), siitä ks. Franz 1909 s. 541–542 ja Dölger 1909 s. 80–86. Paastosta kasteen edellä on määräys jo Didakheessa (100-luvun alkupuolelta), *Apostolisten isien kirjat*, Didakhee VII:4.

<sup>2</sup> Dölger mt. s. 87–98. Stenzel 1958 s. 171–175.

<sup>3</sup> Kastetoimituksen edellä suoritettiin erityiset suolan eksorsismit (edellä s. 83–85). Lisäksi oli sellainen keskiajalla myös itse kasteaavassa suolan antamisen edellä. Se eroaa sanamuodoltaan ennen toimitusta suoritetuista. Eräiden Ruotsin maakuntalakien mukaan oli lasta kasteelle tuovilla oltava suola mukanaan (SLL V s. 3, 203), joten sen jokakertainen eksorsismi on ainakin siitä syystä ymmärrettävissä. Manuale Aboensessa tämä kohta kuuluu:

Exorziso te creatura salis in nomine dei patris omnipotentis: et in charitate domini nostri iesu christi: et in virtute spiritus sancti. Exorziso te per deum † viuum: per deum † verum: per deum † sanctum: per deum qui te ad tutelam humani generis procreauit: et populo venienti ad credulitatem per seruos suos consecrari precepit. Proinde rogamus te domine deus noster vt hec creatura salis in nomine sancte trinitatis efficiatur salutare sacramentum ad effugandum inimicum quam tu domine sanctificando sancti † fices benedicendo † benedicas: vt fiat omnibus accipientibus perfecta medicina permanens in visceribus eorum in nomine domini nostri iesu christi qui venturus est iudicare viuos et mortuos et seculum per ignem.

<sup>4</sup> Franz 1909 s. 221–229.

»Accipe sal sapientie vt propiciatus sit tibi deus in vitam eternam amen.»

Uskonpuhdistajat hylkäsivät suolaseremoniaa edeltävän eksorismien. Olavus Petri huomautti kastekaavassaan, ettei suola tarvitse manaamista, koska se Jumalan luomana on puhdasta. Laurentius Petri taas lausui teoksessaan »Om Kyrkio Stadgar och Ceremonier», ettei alkuaikoina — suolan käytön kasteessa hän katsoi saaneen alkunsa Karthagon synodista v. 400 — käytetty siunattua suolaa kuten paaivilaiset myöhemmin tekivät. Ihmisen lukema manaus ei tee suolaa viisauden vertauskuvaksi. Se on mitä se on sen voiman perusteella, minkä Jumala on siihen pannut. Jos suola käy mauttomaksi, ei sitä saada enää manaamallakaan suolaiseksi.<sup>5</sup>

Suolan anto sen sijaan säilyi aluksi. Lutherin siinä käyttämä sanonta on lähellä keskiaikaista: »Nym N. das saltz der weyshey, die dich foddere zum ewigen leben, Amen.» Olavus Petri muotoili sanonnan, joka erosi sekä keskiaikaisista esikuvista että Lutherista: »Gudh som tich skapat haffuer, han vplyse tich och giffwe tich wijssdomsens salt som thin leedhsaghare wara skal til ewinnerlighit lijff. Amen.»<sup>6</sup> Mikael Agricola seurasi ruotsalaista käsikirjaa: »Tesse andacan Pappi Soola Lapsen swhun/ ia sanocan. Jvmala ioca sinun lonut on/ ylesualistakon sinun/ ia andakon sinulle Wijsaudhen Soolan/ ioca sinun iohdattaia olkon ijancaikisen Elemehen Amen.»<sup>7</sup>

Suolan anto oli niitä seremonioita, joiden säilyttämisestä mielipiteet menivät pian uskonpuhdistuksen jälkeen ristiin. Jo Olavus Petri lausui käsikirjansa esipuheessa, että se samoin kuin voitelu, kynttilän anto ja valkoiseen pukuun pukeminen ovat lähinnä kastetoimituksen koristeita. Kaste on sakramentti ilman niitäkin, eikä niitä myöskään käytetty varhaisimmassa kristikunnassa.<sup>8</sup> Samoin lausui Agricola kastekaavansa alkupuheessa, että

<sup>5</sup> Laurentius Petri 1587 fol. 83v—84.

<sup>6</sup> Quensel 1890 s. 17.

<sup>7</sup> MAT III s. 7. Lehtonen 1931a s. 197.

<sup>8</sup> OPSS II s. 316. JKK HB 1537 fol. A 3 on tämä kohta erityisesti alleviivattu. Viivauksen tekijä on Andreas Jacobj Coruus, jota en paimenmuistoista ole saattanut identifioida.



nämä seremoniat ovat ihmisten lisäämiä kasteen kaunistukseksi, mutta kaste on kaste ilman niitäkin. Laurentius Petri kannatti kirkkopoliittisen linjansa mukaisesti suolan annon säilyttämistä vapaaehtoisena.<sup>9</sup> Toisin kuin eksorsismi ja ristinmerkki tapa ei kuitenkaan osoittautunut elinvoimaiseksi. Jo pitkin 1580-lukua oli seremoniakysymys päiväjärjestyksessä, mutta enimmäkseen tyydyttiin tähdentämään kiistanalaisten menojen vapaaehtoisuutta. Upsalan kokouksessa v. 1593 suolan anto todettiin suurimmassa osassa evankelista kristikuntaa hylätyksi, ja siitä päätettiin luopua myös Ruotsissa. Toisaalta tiedettiin, että vanhoihin seremonioihin kiinnytynyt kansa saattoi olla vastahakoinen luopumaan niistä. Tämän vuoksi piti seurakuntapappien ja tarkastuksia suorittavien piispojen opettaa kansaa pois jätettävien tapojen vahingollisuudesta. Ellei seremonioita voitu poistaa, piti harkita, »kuinka niistä voidaan ajan mittaan ilman pahennusta ja melua luopua».<sup>10</sup>

Tämä päätös koski luonnollisesti myös Suomea. Erityisesti siihen kiinnitti huomiota Petrus Melartopaeus paimenkirjeessään Turun hiippakunnan papistolle v. 1595. Hän perusteli siinä suolan ja muiden Upsalassa hylättyjen tapojen poisjättämistä hyvin yksityiskohtaisesti ja laajasti. Nämä seremoniat eivät perustu Jumalan käskyyn vaan ovat ihmisten käytäntöön ottamia. Jumalan sana ei niitä suoranaisesti kiellä, mutta kun niitä on monin paikoin käytetty väärin, »ne ovat siten Jumalan sanan kieltämiä». Kaikkien seremonioiden tulisi olla seurakunnalle opiksi, rakennukseksi ja parannukseksi. Suolan käytön osalta ei näin enää ole. Se on alun perin ollut viisauden symboli, mutta kansan keskuudessa monet uskovat sen avulla vapauduttavan perkeleen kavaluudesta ja käyttävät kastesuolaa lääkkeeksikin. Tällainen on Raamatun vastaista, siksi on suolan käyttö kastetoimituksessa hylättävä. Kirkkojärjestyksen esittämää vapauden periaatetta ei voida tässä noudattaa. Kansalle tulee myös opettaa, ettei suola kuulu

<sup>9</sup> MAT III s. 4. *Gummerus* 1908 s. 86. Laurentius Petri 1587 fol. 54–55.

<sup>10</sup> SRA III s. 88. *Rodhe* 1910 s. 48–51. *Holmquist* 1933:2 s. 168. *Hellström* KÄ 1942 s. 59–66. *Ohlsson* 1946 s. 239. *A. Andrén* 1950 s. 62 ja 1953 s. 105–107. Vrt. *Schalin* II s. 78.

kasteen sakramentin olemukseen. Kaste on ilman sitä täydellinen.<sup>11</sup>

Upsalan kokouksen aavistus päätöksen toteuttamisessa ilmenevistä vaikeuksista osoittautui oikeaksi. Papiston keskuudessa syntyi oppositio, ja myös kansan parissa ilmeni tyytymättömyyttä. Kastetoimitukseen tulleiden muutosten ohella sitä aiheutti erityisesti elevaation poistaminen ehtoollisliturgiasta. Upsalan synodissa 5. 2. 1595 ilmeni, että hylätyt tavat olivat vielä monin paikoin käytännössä. Papisto päätti tällöin, että niistä on luovuttava. Myöhemmin samassa kuussa pidetyssä Upsalan kirkolliskokouksessa lausuttiin, että tämän tulee tapahtua *kaikissa hiippakunnissa* viimeistään saman vuoden keskikesällä. Sitä ennen tuli papiston katekismussaarnoissaan uskollisesti ja ahkerasti opettaa kansaa asiasta.<sup>12</sup> Em. Melartopaeuksen kiertokirje Turun hiippakunnan papeille liittyy selvästi tämän kokouksen päätöksiin, samoin piispa Sorolaisen kiertokirje 10. 2. 1596, jossa kehoitetaan pappeja saarnoissaan ja ripitysmatkoillaan selostamaan kansalle poistettavien seremonioiden olevan ihmistapoja. Vaikka ne itsessään ovatkin res adiafora, on Upsalan kokous hylännyt ne niihin liittyneiden väärinkäytösten vuoksi. Samaan asiaan Sorolainen palasi toisessa kiertokirjeessään saman vuoden syksyllä sekä vielä käsikirjan esipuheessa v. 1614.<sup>13</sup>

Mutta levottomuudet kansan parissa jatkuivat. Monissa hiippakunnissa esiintyi päätöksiin kohdistuvan vastustuksen ohella kummankin osapuolen harjoittamaa agitaatiota. Tässä vaiheessa Kaarle-herttua, joka muuten oli kiivas seremonioiden vastustaja, halusi asiassa edettävän varovaisesti, mihin hänellä oli aihetta poliittisista syistä: oli kysymys hänen kannatuksestaan. Vähitellen

<sup>11</sup> Lundström KÄ 1904 s. 187–194, 202–203. Rodhe mt. s. 52–53. R. Holmström 1937 s. 58. Hellström KÄ 1942 s. 87–89. Schalin II s. 83–84. Å. Andrén 1953 s. 115.

<sup>12</sup> SRA III s. 514, 517, 519. Rodhe mt. s. 51–52. Holmquist 1933:2 s. 252–253. Hellström mt. s. 80–84. Ohlsson 1944 s. 239, 244. Å. Andrén 1950 s. 62–64 ja 1953 s. 112.

<sup>13</sup> Lagus 1836 s. 42–43, 45–47. R. Holmström 1937 s. 59–60, 121–123. Schalin II s. 85. Ks. myös Ericus Erić, Catechismus 1614 s. 407.

levottomuudet laantuivatkin, ja 1590-luvun lopulla hylätyt seremoniat alkoivat yhä yleisemmin jäädä pois käytännöstä. Lopullisesti ne poistettiin vuoden 1614 käsikirjassa.<sup>14</sup> Käsikirjan esipuheessa Petrus Kenicius arveli niiden vielä olevan toisin paikoin käytännössä ja palautti mieleen Upsalan kokouksen päätöksen. Samoin Sorolainen mainitsi asiasta suomalaisen käsikirjan esipuheessa kertomatta kuitenkaan suolan annon enää olevan missään käytännössä. Lukuisista vanhoista käsikirjoista on tämä seremonia yliviivattu, mikä kuvaa tavan muuttumista.<sup>15</sup> Tammelan kirkon toukokuussa 1626 laaditussa kalustoluettelossa mainitaan vielä pieni hopeinen suolarasia (En lithen salt kaar aff sölff), joka lienee jäännös siltä ajalta, jolloin suolaa vielä annettiin kastettaville. Myöhemmissä saman kirkon inventaarioissa sitä ei enää mainita.<sup>16</sup>

### Vuorotervehdys

Manuale Aboensen kastekaavassa ei ollut vuorotervehdystä.<sup>1</sup> Lutherilla ja Olavus Petrillä suolanantosерemonia loppui rauhan-

<sup>14</sup> Hellström mt. s. 91–123. Ohlsson mt. s. 250–251, 253–255. Rodhe mt. s. 53. Suomen osalta Schalin II s. 85–90, 96.

<sup>15</sup> Laihian KA III d 2, Kk 1549 fol. A 4. Lappajärven KA III d 1, HB 1548 fol. A 3. Taivassalon KA III d 1, HB 1548 fol. C (Schalin I s. 27, n:o 51). Ulvilan KA Ae 1, Kk 1549 fol. A 4 (Schalin I s. 31, n:o 59). Urjalan KA III d 2, HB 1557 fol. A 3v. TaTA Kk 1549 fol. A 4. HYK 795.VI.24, HB 1586 fol. A 3v. — Vastaavia merkintöjä Ruotsista: Tukholman suomalaisen arkisto, Kk 1549 fol. A 4 ja HB 1557 fol. A 3v (Schalin I s. 32–34, n:ot 62, 63). UUB: Rar. 10:79, HB 1548 fol. A 3v. Westin Rar. 34, HB 1548 fol. A 3v. Sv.and. Teol. Liturg. 1, HB 1586 fol. A 3v. LUB Palaet. Sv. SM, HB 1557, exemplar nr. 2, HB fol. A 3v. Vm. kirja lienee peräisin Västeråsin hiippakunnasta, Jacobsson 1958 s. 124, nootti 3.

<sup>16</sup> VA Ecclesiastica IV. Oja LHKM Vuosik. 16 s. 13–15. Oja arvelee rasiaa käytetyn öylättirasiana, mutta luonnollisemmalta tuntuu, että kyseessä on kastesuola-astia.

<sup>1</sup> Norjalaisesta käytännöstä ks. *Manuale Norvegicum* s. 149, 156, 160 (Dominus vobiscum ilman vastausta). *Manuale Upsalensessa* (s. 16) oli vuorotervehdys pientä eksorsismia seuraavan ristinmerkin jälkeen.

tervehdykseen (Hab fride, Haff fridh), mutta kysymyksessä oli vain edeltävän toivotuksen päätös.<sup>2</sup> Vuoden 1541 ruotsalaisessa käsikirjassa tähän sijoitettiin jumalanpalveluskaavan mukainen vuorotervehdys »Herren ware medh idher! Så och medh tinom anda». Tämän mukaisesti jatkuu Agricolan kastekaava suolaseremonian jälkeen: »HERRA olcon teiden cansan. Nin mös sinun henges cansa.» Tällaisena käytäntö jatkui 1600-luvun lopulle<sup>3</sup>, kunnes vuorotervehdyksen vastausosa vuosien 1693–94 käsikirjoissa poistettiin. Samalla alku muutettiin lasta tarkoittavaksi: »HER-ra olcon sinun cansas.» Vastaavat muutokset on tehty moniin vanhempiin käsikirjoihin, mutta eräistä on vastaus jätetty yliviiivaa-matta.<sup>4</sup>

### »Vedenpaisumusrukous»

Suolaseremoniaa seurasi Manuale Aboensessa viisi vaihtoehtoista rukousta, joista vain yksi (Deus immortale presidium omnium postolantium) säilyi uskonpuhdistuksen jälkeen ja sekin toisessa kohdassa (suolan annon edellä, ks. s. 107). Lutherilla on tässä kohden aivan uusi rukous »Almechtiger Ewiger Gott, der du hast durch die sindflutt nach deinem gestrengen gericht die ungleubige welt verdampt...», jossa kasteen merkitys ilmaistaan monin vanhatestamentillisin vertauskuvin. Sitä ei varhaisemmasta rukouskirjallisuudesta tunneta, mutta Lutherilla on saattanut olla joku meille tuntematon esikuva. Tämä rukous tuli käytäntöön myös luterilaisuuden ulkopuolella, se oli mm. Common Prayer Bookissa.<sup>5</sup>

Olavus Petri otti tämän rukouksen kastekaavaansa jonkin ver-

<sup>2</sup> Samoin jo Hemsjön manualessa ja Breviarium Scarensessa: Pax tecum. Tästä ks. *Johansson* 1950 s. 79.

<sup>3</sup> Poikkeuksena vuoden 1669 Manuale Lapponicum (s. 53), josta vuorotervehdys puuttuu.

<sup>4</sup> Edellä s. 92, nootti 22 mainitut lähteet paitsi Eckerö, Inkoo, Lieto.

<sup>5</sup> *Rietschel–Graff* 1951 s. 563–564. *Quensel* 1890 s. 18, nootti 1. *Lehtonen* 1931a s. 198.

ran lyhennettynä. Hän tähtäsi muutoksillaan lähinnä siihen, ettei ihmisten huomio kiintyisi liiaksi kasteveteen, koska taikauskon vaara tällöin kasvoi.<sup>6</sup> Ruotsalaisesta käsikirjasta rukouksen otti Mikael Agricola seuraten sanatarkasti vuoden 1548 painosta:

O Caikiualdias ijancaikinen Jumala/ ioca sinun oikian couan Domios cautta/ olet sen wskottoman Mailman wedenpaisumisen läpitze cadhottanut/ ia sen wskolisen Noen itze cahdexana/ sinun swren Laupiudes cautta pelastit/ Ja olet mös sen paadhutetun Pharaon/ ia caiken henen Sotauäense/ siihen Punaisen Mereen wpottanut/ Ja olet sinun Canssas Israelin sen lepitze/ quiuin Jalgoin wienyt/ ionga cansa sinun pyhe Castes merkiten/ Sine ioca myös teit sinun pyhen Poias meiden HERRAN Jesusen Christusen Casten cautta Jordannin ia caiki mwdh wedet teruelisexi Wirdhaxi/ ia säsit Casten iossa synnit Jesusen Nimeen poispesten/ Nin catzo nyt armolisesta Temen sinun Piltis (Picas)<sup>7</sup> N päle/ ia anna henelle oikia wsko/ ia wdhista hende hengese/ temen teruelisen Wirdhan cautta/ ette henelte poiscatoisit caiki ne synnit iotca henen pälens Adamista tulleet ouat/ ia ne quin hen mös itze technyt on/ ia ette hen erkanis sijte Jumalattomast ioukosta/ ia tulis siehen Pyheen archijn/ ioca ombi sinun Pyhe Christikundas/ sijne täuteteisijn Pyhelle Hengelle/ ia sais sen ijancaikisen Elemen/ Meidhän HERRAN Jesusen Christusen cautta. AMEN.

Rukouksessa ilmaistaan kasteen merkitsevän puhdistusta sekä perisyynnistä että ennen kastetta tehdyistä synneistä. Lapsikasteessa puhe jälkimmäisistä vaikuttaa oudolta, sillä eihän muutaman päivän tai ehkä vain tunnin ikäinen lapsi ole vielä »tehnyt» syntiä. Näin näyttää ajatelleen myös se pappi, joka on Tukholman suomalaisen seurakunnan vuoden 1557 handbokista ja vuoden 1549 käsikirjasta yliviiwannut tästä rukouksesta sanat »och then han sielff giordt haffuer», »ia ne quin hen mös itze technyt on».<sup>8</sup>

1600-luvun käsikirjoissa muutokset rajoittuivat oikeinkirjoitukseen. »Piltti» muutettiin v. 1694 ruotsalaisen esikuvan mukaisesti »palwelijaksi».<sup>9</sup>

<sup>6</sup> Rodhe 1910 s. 23.

<sup>7</sup> HB:ssa »tienare».

<sup>8</sup> Tukholman suomal. srk:n arkisto, HB 1557 fol. A 4, Kk 1549 fol. A 4.

<sup>9</sup> Vastaava korjaus tehty: HYK Rv.kirk.käsik. 2b, Kk 1614 s. 13, Kk 1669 s. 7. Myös teologisissa tutkimuksissa kastetta verrattiin arkkiin, joka pelasti Nooan. Petraeus—Thretzius 1648 fol. A.

## Suuri eksorsismi

Kastetoimituksen alussa olevan eksorsismin (edellä s. 83–85) lisäksi oli Manuale Aboensen kastekaavassa suolaseremonian jälkeisten rukousten perässä toinen laajempi:

Exorciso te immunde spiritus in nomine patris et filij et spiritus sancti vt excas et recedas ab hoc famulo dei. N. ipse enim tibi imperat maledicte: damnate atque damnande qui pedibus super mare ambulauit: et petro mergenti dextram porrexit. Ergo maledicte dyabole.

Tämän sijasta oli käytettävissä kolme sanonnoiltaan tästä jonkin verran poikkeavaa vaihtoehtoa.

Lutherin Taufbüchleinissä vuodelta 1523 tämä kohta oli sanasta sanaan keskiaikaisen kaavan mukainen, mutta vuoden 1526 painoksessa hän lyhensi sitä huomattavasti:

Ich beschwere dich, du unreyner geyst, bei dem namen des vaters † und des sons † und des heyligen geists †, das du aus farest und weichest von disem diener Jhesu Christi. N. Amen.<sup>1</sup>

Olavus Petri poikkesi tässä sekä keskiaikaisista esikuvista että Lutherista.<sup>2</sup> Manus oli näitä melkoisesti laajempi. Agricolalla, joka seurasi sanatarkasti ruotsalaista käsikirjaa, tämä kohta kuului:

MJne manan sinua/ sine Sastanen Hengi/ Jsen Jumalan † ia Poian † ia pyhen Hengen † nimen cautta/ ette sinun pite wloslectemen teste Jumalan Piltiste (picasta)<sup>3</sup> ioca sen pyhen Hengen Templi oleman pite/ ia tunne sinun Domios/ sine Sastainen Perkele/ anna sen oikean ia eleuen Jumalan cunnia sadha/ anna henen poians Jesusen Christusen/ ja sen pyhen Hengen cunnia sadha/ ia pakene teste henen piltistens (picastans) N Sille ette Jumala ia meidhen HERRa JEsus Christus ombi henen cutzunut armohinsa/ hyuesti-siugnauxcens/ ia Castehinsa. Nin pakene nyt pois sine sastainen Perkele/ ia elken olgo sinulla miteken tekemiste temen Jumalan Piltin (pican) N cansa/ ioca poiskieldepi sinun Mailmas/ ia site etzipi/ quin Jumalan oma onopi.

Edellä pienen eksorsismin yhteydessä olemme jo selvitelleet niitä kiistoja, joita 1500- ja 1600-luvuilla käytiin eksorsismien säi-

<sup>1</sup> WA 19, 540. Vuoden 1523 kaava: WA 12, 44. Lehtonen 1931a s. 200, nootti 2.

<sup>2</sup> Rodhe 1910 s. 35–36. Hornborg 1860, liite s. XI.

<sup>3</sup> HB:ssa »tiänare», sen mukaisesti Westhin ja Upsalan koodekseissa »testä hänen palueliastansa».



lyttämisestä. Tässä riittää toteamus, että suuri eksorsismi säilyi pienen tavoin kastekaavassa Upsalan kokouksen jälkeenkin, mutta vuoden 1614 käsikirjassa sitä lyhennettiin huomattavasti:

Mine manan sinua sine saastainen Hengi/ Isän Jumalan/ ia Pojan/ ia Pyhän Hengen nimen kautta/ että pakenet pois/ tämän JEsuxen Christuxen palvelian (Palveluspijcan) tykö N. Amen.

Tällaisena tämä kohta on hyvin lähellä Lutherin vuoden 1526 Taufbüchleinin sanontaa. Eräisiin vanhoihin käsikirjoihin on iso eksorsismi korjattu vuoden 1614 käsikirjan mukaiseksi.<sup>4</sup> Ajan kirkollista tilannetta kuvaa sattuvasti Lappajärven kirkonarkiston vuoden 1548 handbok, jossa tämä seremonia on viivattu yli, mutta toisaalta sen viereen on kirjoitettu »Läses» ja sanonta korjattu vuoden 1614 käsikirjan mukaiseksi.<sup>5</sup>

1600-luvun myöhemmissä käsikirjoissa ei tähän tullut olennaisia muutoksia.<sup>6</sup> Vaikka suuri eksorsismi olikin kastekaavassa, lienee se jätetty toisin paikoin lukematta. Niinpä Artjärven kirkonarkiston vuoden 1671 handbokiin on kirjoitettu: »Exorcismus blir borta.» Pöytyällä tämä kohta on yliviivattu, mutta toisaalta saman käsikirjan loppuun kopioidussa ruotsalaisessa kastekaavassa ovat eksorsismit paikoillaan. Ikaalisissa on pappi nähnyt aiheelliseksi erityisesti mainita, että suuri eksorsismi on luettava.<sup>7</sup> Vuonna 1619 painetusta lapinkielisestä käsikirjasta se oli jätetty pois, mutta vuosien 1648 ja 1669 Manuale Lapponicumissa se oli

---

<sup>4</sup> Hollolan KA HB 1557, fol. A 4v (kirjan mainitsee *Schalin* I s. 60, n:o 120). Kangasalan KA Ae 1, Kk 1549 fol. A 4v. Laihian KA III d 2, Kk 1549 fol. A 4v. Ulvilan KA Ae 1, Kk 1549 fol. A 4v. Urjalan KA III d 2, HB 1557 fol. A 4v. TaTA Kk 1549 fol. A 4v. Urjalan HB:n merkintöjen tekijä tähdentää (fol. B), että tämä manaus merkitsee perkeleen voiman poisajamista pienestä lapsesta.

<sup>5</sup> Lappajärven KA III d 1, HB 1548 fol. A 4v.

<sup>6</sup> Vuoden 1669 kk:ssa »Palveluspijcan» tilalle tuli »palca-pijcan» ja v. 1694 pelkästään »Pijcan». Tämän mukaisesti korjattu HYK Rv.kirk.käsik. 2b, Kk 1669 s. 9. — Vuoden 1650 kirkkolakikomitea ehdotti koko seremoniaa vapaehtoiseksi, ks. *Rodhe* 1910 s. 88.

<sup>7</sup> Artjärven KA III d 2 s. 8. Pöytyän KA 377 s. 14 ja käsinkirj. liite. Ikaalisten KA III d 1, Kk 1614 s. 14.

entisellä paikallaan.<sup>8</sup> Ruotsista, missä hoviseurakunta näytti tässä kohden esimerkkiä, on monia tietoja suuren eksorsismin lukematta jättämisestä.<sup>9</sup>

### »V a l o r u k o u s»

Suuren eksorsismin suoranaisena jatkona on Manuale Aboen-  
nessa seuraava rukous:

Eternam ac iustissimam pietatem tuam deprecor domine sancte pater omnipotens eterne deus actor luminis et veritatis super hunc famulum tuum. N. vt digneris eum illuminare lumine intelligentie tue: munda eum et sanctifica: et da ei scientiam veram vt dignus efficiatur accedere ad gratiam baptismi tui: teneat firmam spem: consilium rectum: doctrinam sanctam vt aptus ad percipiendam gratiam baptismi tui. Per dominum Dominus vobiscum.

Luther käänsi tämän vähäisin muutoksin Taufbüchleiniinsa ja liitti lopussa olevaan tervehdykseen »Der Herr sei mit euch» myös vastauksen: »Und mit deinem Geist». Olavus Petri käänsi sen suoraan Lutherilta, mutta jätti vuorotervehdyksen pois. Agricola puolestaan seurasi ruotsalaista käsikirjaa kuitenkin vähän muokaten sen sanontaa:

O Pyhe Ise/ Caikiualdias ijancaikinen Jumala/ iosta caiki totuden Walkius wlostulepi Me rucolema sinua sinun ijancaikisen käsitettömen Hywydhes teden/ ettes annaisit sinun Hyuestisiugnauxes tulla temen sinun Piltis (picas)<sup>1</sup> N ylitze/ ia yleswalgaisit henen/ ia annaisit henelle *oikian wskon/ ymmerdyxen/ toimen/ tiedhon ia taidon*<sup>2</sup>/ ette hen olis madholinen sinun pyheen Casteis tulemahan/ ia sinun pyhise sanoisas alati pysyis/ Meiden HERRAN Jesusen Christusen cautta/ AMEN.

1600-luvulla tähän ei tehty suuria muutoksia. Yllä kursivoituna oleva kohta lyhennettiin v. 1614 muotoon »oikean vscon ia tunnon» ja v. 1694 se muutettiin vuoden 1693 handbokin mukaisesti

<sup>8</sup> En lijten Sängebook... på Lappesko 1619 fol. G 2v. Manuale Lapponicum 1648 s. 35 ja 1669 s. 54.

<sup>9</sup> Lindquist 1944 s. 21–23.

<sup>1</sup> HB:ssa »tienare».

<sup>2</sup> Kursivoitu kohta HB:ssa: »en rett kundskap».

kuulumaan »sinun pyhän armos».<sup>3</sup> Muuten muutokset rajoittuivat oikeinkirjoitukseen.

\*

Norjalaisissa 1300- ja 1400-luvun kasterituaaleissa seurasi nyt seremonia, jota ruotsalaisissa ja suomalaisissa kaavoissa ei ole. Pappi teki ristinmerkin lapsen käsiin ja lausui: »Accipe signaculum domini nostri iesu xristi in manum tuam dexteram ut te signes et te de aduersario tuo defendas ut habeas uitam eternam et uiuas in secula seculorum. amen. Signo te signaculum domini nostri xristi ut te conserues contra aduersarios tuos ut habeas uitam eternam et uiuas in secula seculorum.»<sup>4</sup>

### L a s t e n e v a n k e l i u m i

»Valorukouksen» jälkeen Manuale Aboensen kastekaava jatkuu: »Deinde legatur euangelium secundum Ioannem», ja sitä seuraa Mk. 10: 13–16. Sanonta »secundum Ioannem» on siis virheellinen.<sup>5</sup> Skaran breviariumissa kehoitettiin lukemaan sama Raamatun kohta, Manuale Lincopensessa sen sijasta Mt. 11: 25–30 ja norjalaisissa kaavoissa joko se tai Mt. 19: 13–15. Manuale Upsalensesta, jossa teksti kehoitetaan lukemaan vasta effetan ja lapsen sisälle tuomisen välissä, tunnetaan vain otsikko »secundum matheum».

Lutherin mukaan papin piti lausua ennen evankeliumin lukua: »Ehre sey dyr herre». Raamatun kohtana oli Mk. 10: 13–16. Olavus Petrin mukaan pappi lausui: »Läter oss höra thet helga Euangelium, huilket S. Marcus beskrieffuar.» Agricola seurasi ruotsalaista esikuvaansa: »Cwllkam site Pyhe Euangelium/ quin P. Marcus kirioitta X. Lugussa.»<sup>6</sup> Luettava Raamatun kohta eroaa

<sup>4</sup> *Manuale Norvegicum* s. 151–152, 159, 161.

<sup>5</sup> *Lehtonen* 1931a s. 201. Sama virhe on eräässä HYK:n käsinkirjoitetussa manualessa. Hemsjön manualessa on sama Raamatun kohta, mutta otsikko »secundum Lucam»! *Johansson* 1950 s. 81.

<sup>6</sup> Urjalan KA III d 2, HB 1557 lisätty tälle kohdalle: »Läter oss höra merkia och minnas thet...», Hollolan KA HB 1557 fol. A 5v vielä pitemmin: »Läter oss nw höra tenckia och Minnas huru Chrs medh ord och gerningar är tilsumet (?) moott små Barn...» — Olavuksen käyttämä sanonta on Lutherin v:n 1526 Taufbüchleinin mukainen.

oikeinkirjoitukseltaan jonkin verran Agricolan UT:n käännöksestä. Ruotsalaisen käsikirjan kohdan »han kommer ther aldrigh jn» Agricola käänsi »ei hen suinga sinne siselletule», UT:n suomenoksessa vastaavasti »ei hen swingan sinne sisellemene».<sup>7</sup>

1600-luvun käsikirjoissa ei tähän kohtaan tullut sanottavia muutoksia. »X. Lugusa» puuttui vuoden 1614 kaavasta, mutta oli mukana sekä 1629:n että 1694:n käsikirjoissa.<sup>8</sup>

### Allokuutio

Vuoden 1561 käsikirjoitetussa ja 1571 painetussa kirkkojärjestyksessä annettiin papille tilaisuus lukea kansalle — mikäli aika salli — kasteen merkitystä valaiseva lyhyt kehotuspuhe.<sup>1</sup> Luetta-  
vaksi esitettiin kaksi vaihtoehtoa, joissa kummassakin lähdetään juuri luetusta »lasten evankeliumista». Ensimmäisessä todetaan, että me olemme kaikki Aadamin lankeemuksen kautta joutuneet synnin, Jumalan vihan ja ikuisen kuoleman alle. Siksi me samoin kuin kastettavat lapset tarvitsemme Jumalan armoa autuaiksi tulaksemme. Luettu evankeliumi osoittaa, että Jeesus Kristus on valmis auttamaan kaikkia, jotka tulevat hänen tykönsä. Hän närkästynee niille, jotka tahtoisivat estää lapsia pääsemästä hänen luokseen. Saman halunsa ottaa vastaan kaikki hän osoitti ottaessaan lapset syliinsä, pannessaan kätensä heidän päälleen ja siunatesaan heitä. Kaiken tämän perusteella voidaan myös nyt kastettava lapsi viedä seurakunnassaan aina läsnä olevan Jeesuksen luo ruokoillen, että hän armollisesti ottaisi hänet vastaan ja tekisi hänet taivaan valtakunnan perilliseksi.

Toisessa allokuutiossa, joka on edellistä lyhempi, tähdennetään samoin luetun evankeliumin suloisuutta sekä sitä, ettei Jeesus ylenkatso eikä aja pois niitä, jotka tuodaan kasteessa hänen luokseen. Hän päinvastoin vapahtaa siinä perkeleen vallasta ja lahjoittaa

<sup>7</sup> MAT II s. 138, III s. 9.

<sup>8</sup> Johdatuksen myöhemmästä sanamuodosta *Lehtonen* 1931a s. 201.

<sup>1</sup> *Färnström* 1956 s. 69, KO 1571 s. 55–56, *Hornborg* 1860, liite s. XV, XVII.

Pyhän Hengen, että kastetut aina taistelisivat vihollista vastaan, kasvaisivat armosta ja saisivat iankaikkisen perinnön.

Edellisen kehotuksen esikuvana on Laurentius Petrillä ollut Saksin kirkkojärjestys vuodelta 1539. Jälkimmäinen lienee hänen itsensä laatima.<sup>2</sup>

Molemmat allokuutiot tulivat käsikirjan kastekaavaan v. 1614, mutta edelleenkin vapaaehtoisina: »Jos aica myöte anda/ mahta Pappi pitä cansan tygö tämän manauxen.» »Jos jocu mös tahto pitä tälle tavalla/ nijn on se wähä lyhembi.» Kummankin suomalainen sanamuoto<sup>3</sup> on suora käännös ruotsalaisesta käsikirjasta.

Jo se, että käsikirja erityisesti huomautti tämän kohdan vapaaehtoisuudesta, antaa aiheen epäillä, ettei sitä ole läheskään aina luettu. Vielä enemmän tähän viittaa se, että monina painoksina levinneen »Wähä-Kirjan» kastekaavasta samoin kuin sen ruotsalaisista esikuvista nämä manaukset puuttuivat<sup>4</sup>, samoin myös vuosien 1619, 1648 ja 1669 lapinkielisistä käsikirjoista.

Virallisesta käsikirjasta nämä allokuutiot poistettiin v. 1693—94 ilmeisesti jo vakiintuneen käytännön mukaisesti. Poisto on merkitty myös moniin vanhempiin käsikirjoihin.<sup>5</sup>

## Kättenpäällepaneminen, polvistuminen ja Isä meidän

Lasten evankeliumia seurasi keskiajan kastekaavassa Isä meidän ja uskontunnustuksen lukeminen, jonka pappi ja kummit suorittivat yhdessä. Ripillä ja ehtoollisella käyvien seurakuntalais-

<sup>2</sup> Rodhe 1910 s. 41 ja 1923 s. 250. *Färnström* 1935 s. 54—56. Kehotus on Saksin KJ:n lisäksi mm. Mecklenburgin KJ:ssä vuodelta 1552, *Sehling* V s. 204. Rodhe pitääkin mahdollisena, että Laurentius on ottanut sen siitä.

<sup>3</sup> Julkaistu *Lehtonen* 1931a s. 202.

<sup>4</sup> *Lempiäinen* TAIK 1961 s. 36, 42, 47—49. Wähä-Kirjan esikuva »Een Lijten Kirkio-ordning» on ollut tunnettu myös Suomessa, esim. Hattulan KA:n sidoksessa III C 1 on sen painos vuodelta 1652. Saman KA:n sidoksessa III d 1 tämä allokuutio ruotsinkielisenä on käsin kirjoitettuna SM:n ja HB:n välissä.

<sup>5</sup> Edellä s. 92, nootti 22 mainitut lähteet paitsi Artjärvi, Laihia.

ten edellytettiin osaavan nämä katekismuksen kappaleet ulkoa, joten he kykenivät kummeina ollessaan osallistumaan niiden lukemiseen.<sup>1</sup>

Uskonpuhdistuksen jälkeen uskontunnustus jäi tästä pois. Sitä pidettiin ilmeisesti tarpeettomana, koska sen pääkohdat tulivat esille uskontunnustuskysymyksissä (seuraavassa s. 131). Isä meidän sen sijaan säilytti paikkansa. Luther ilmaisi myös selvästi, että kummit osallistuvat rukouksen lukemiseen. Ruotsalaisissa käsikirjoissa samoin kuin Agricolalla sanonta on tulkinnan varaisempi: »Nin Pappi pangan Kätense Lapsen pään päle/ ia langetkan poluillens Gummain cansa ia ynne rukolcan.»

Uutena tapana oli sekä Lutherin, Olavus Petrin että Agricolan kaavoissa papin ja kummien polvistuminen. Tämä tapa säilyi 1600-luvun loppupuolelle saakka. Vuoden 1614 käsikirjan mukaan piti kaikkien läsnäolevien polvistua, mutta niin tuskin yleisesti tapahtui, koskapa tämän määräyksen noudattamisesta toisinaan erityisesti huomautettiin<sup>2</sup>, ja vuosien 1693–94 käsikirjoissa tapa kokonaan poistettiin.<sup>3</sup> Upsalan synodissa v. 1695 tämän mainittiin tapahtuneen vanhusten tähden, joiden on vaikea polvistua. Samalla kehoitettiin kaikkialla luopumaan vanhasta tavasta. Antaessaan ohjeita uuden käsikirjan käytäntöön ottamisesta Juhana Gezelius nuorempi lausui, että siellä, missä kummeilla vielä on tapana polvistua Isä meidän rukousta luettaessa, se saa edelleen jatkoa, kunnes siitä voidaan ilman epäilyksiä luopua. Lohtajalla se oli käytännössä vielä v. 1700.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> *Maliniemi* SKHS Toim. 56 s. 97. *Kilström* 1958 s. 64–67. *Lempiäinen* 1963 s. 47. — Norjalaisista kaavoista puuttuu maininta, että kummit osallistuvat lukemiseen, ja *Manuale Upsalense*stä koko tämä kohta. *Hemsjön* manualessa ja *Breviarium Scarense*ssa on Isä meidän ja *Credon* välissä Ave Maria, mutta maininta kummien osallistumisesta lukemiseen puuttuu.

<sup>2</sup> *Wallquist* 8 s. 590. KOF före 1686 II:1 s. 34 (kirkkolakikomitea 1650; polvistumisen katsottiin ilmaisevan kunnioitusta).

<sup>3</sup> *Rodhe* 1910 s. 162, 180–181. — Vastaava käsikirjoitettu korjaus tehty joihinkin vanhempiin käsikirjoihin: Tuusulan KA III d 1, HB 1637 s. 11 ja Kk 1629 fol. 7v. Vampulan KA III C 1. HB 1614 fol. VIv, Kk 1614 s. 17. JKK 1 f, Kk 1629 fol. 7v. HYK Rv.kirk.käsik. 2b, Kk 1629 fol. 7v ja Kk 1669 s. 13.

<sup>4</sup> *Lundström* Synodalakter I s. 192. *Hällström* 1824 s. 13. *Luukko* 1957 s. 475.



Luterilaisissa kaavoissa edellytettiin keskiajan kaavoista poiketen, että pappi pitää rukouksen ajan kättään lapsen pään päällä. Sillä kuvattiin tämän kohdan esirukousluonnetta sekä myös lapsen vapauttamista perisynnistä, Pyhän Hengen lahjoittamista, lapsen tulemistä osalliseksi taivaallisista lahjoista ja hänen velvoittamista kuuliaisuuteen Jumalaa kohtaan. Tämä tapa säilyi kaikissa 1500- ja 1600-luvun käsikirjoissa, myös 1693–94, jolloin se ristimerkin jälkeisen rukouksen yhteydessä poistettiin (edellä s. 105).<sup>5</sup>

### Effeta (syljellä koskettaminen)

Seuraavana kohtana keskiajan kastekaavassa oli »adiuratio», jonka aikana pappi Manuale Lincopensen mukaan piti lapsen päätä kädellään. Manuale Aboensessa pään pitämisestä ei mainita. Tämä eksorsistinen manaus, johon sisältyi myös eräitä kasteen merkitystä ilmaisevia sanontoja<sup>6</sup>, oli samalla johdatus effetamenttiin, jossa pappi kosketti syljellä lapsen korvia ja sieraimia, ensin oikeanpuoleista korvaa lausuen: »Effeta quod est aperire» (Effeta, se on: aukene), sitten sieraimia, johon liittyivät sanat: »In odorem suavitatis» (suloiseksi tuoksuksi; vrt. 2. Kor. 2: 14–16

<sup>5</sup> Petraeus—Thretzius 1648 fol. B 3v. — Yleisestä tavasta poiketen on Rantasalmen KA:n vuoden 1614 sekä Tuusulan KA:n vuosien 1629 ja 1637 käsikirjoissa merkitty kätenpäällepaneminen jätettäväksi pois myös tästä kohdasta. — Strängnäsin synodissa 1669 kehoitettiin Isä meidän lukemaan erikseen jokaiselle lapselle, mikäli kastettavia oli samalla kertaa useita. *Lundström Synodalakter* II s. 228.

<sup>6</sup> Nec te lateat Sathana imminere tibi penas: imminere tibi tormenta: imminere tibi diem iudicij: diem supplicij sempiterni: diem qui venturus est velut clibanus ardens: in quo tibi atque vniuersis angelis tuis eternus superueniet interitus: et ideo pro tua nequitia damnate atque dampnande: da honorem deo viuo et vero: da honorem iesu christo filio eius: et spiritui sancto paraclito in cuius nomine atque virtute precipio tibi quicumque es spiritus immunde vt exeas et recedas ab hoc famulo dei. N. quem hodie idem deus et dominus noster iesus christus ad suam sanctam gratiam et benedictionem fontemque baptismatis dono spiritussancti vocare dignatus est: vt fiat eius templum per aquam regenerationis in remissionem omnium peccatorum in nomine domini nostri iesu christi qui venturus est iudicare viuos et mortuos.

ja Ef. 5: 2), sekä lopuksi vasenta korvaa: »Tu autem effugare dyabole: appropinquat enim iudicium dei» (mutta pakene sinä perkele, sillä Jumalan tuomio on lähellä).<sup>7</sup>

Tämä seremonia, jonka pohjana on Uuden testamentin kertomus kuuromykän parantamisesta (Mk. 7: 32–35), palautuu kauas varhaiskirkkoon. Se tavataan jo sekä Hippolytuksen että ns. Egyptiläisessä kirkkojärjestyksessä (n. v. 200), samoin mm. Ambrosiuksella ja Augustinuksella. Sen käyttö näyttää rajoittuneen pääasiassa läntiseen kristikuntaan. Toisinaan on syljen sijasta voitu käyttää öljyä. Toimitus oli luonteeltaan eksorsistinen mutta samalla myönteinen: tarkoituksena oli avata kastettavan korvat toisuuden sanalle.<sup>8</sup>

Vuoden 1523 Taufbüchlenissa Luther säilytti effetan. Pappi otti sormellaan sylkeä ja kosketti sillä lapsen oikeaa korvaa sanoen: »Ephthah, das ist, thu dich auff.» Sitten hän kosketti nenää ja vasenta korvaa lausuen: »Du teuffel aber fleuch, denn gotis gericht kompt herbey.» Vuoden 1526 painoksessa tämä kohta jäi pois, ja kun verraten harvat Saksan kirkkojärjestykset noudattivat kasteohjeissaan aikaisempaa painosta, alkoi effeta pian yleisesti hävitä käytännöstä. Sitä ei ollut myöskään Olavus Petrin kaste-kaavassa, ei liioin Mikael Agricolalla.<sup>9</sup> Siten se hävisi Suomen kirkonkin kastetoimituksista uskonpuhdistuksen vakiintuessa.

### Lapsen sisälle vieminen

Edellä (s. 34) on jo mainittu, että kastetoimituksen alkuosa suoritettiin keskiajalla kirkon ovella ja vain loppu sisällä kirkossa

<sup>7</sup> Manuale Lincopensen mukaan pappi tarttuu ennen oikean korvan koskettamista lapsen oikeaan käteen ja lausuu: »Trado tibi signaculum domini nostri ihesu cristi in manu tua dextera vt te signes et te de aduersa parte repellas et in fide catholica permanas, vt habeas vitam eternam et viuas in secula seculorum amen.» Skaran hiippakunnan käytännöstä tässä kohden ks. Freisen 1904 s. 142 ja Johansson 1950 s. 140, 169.

<sup>8</sup> Rietschel–Graff 1951 s. 530–532. Stenzel 1958 s. 165–167.

<sup>9</sup> Quensel 1890 s. 21, nootti 1. Rodhe 1910 s. 20–21. Rietschel–Graff mt. s. 560, 566.

kastemaljan luona. Tämä tapa jatkui pitkään uskonpuhdistuksen jälkeen. Keskiajalla taitekohtana oli effeta-seremonia, jonka päätyttyä lapsi tuotiin sisälle kirkkoon papin lausuesssa: »Ingrederere in templum dei vt habeas vitam eternam et: viuas in secula seculorum amen.» Toimitus symbolisoi kasteen merkitystä seurakuntaan sisälle tulemisena, minkä lisäksi saattosanoissa ilmaistiin lyhyesti kasteen lahja.<sup>1</sup>

Luther muutti saattosanoiksi toivotuksen »Der herr behüte deinen eingang und ausgang von nu an bis zu ewigen zeiten.» Effetan jäätyä pois käytännöstä sisälleviemiin tapahtui heti Isä meidän rukouksen jälkeen. Olavus Petri seurasi Lutheria. Pappi piti kirkkoon vietäessä lasta kädestä ja lausui: »Herren beware thin jngong och vthgong nw och til ewigh tijdh.» Agricola puolestaan käänsi tämän kohdan ruotsalaisesta käsikirjasta: »Sitte ruuetcan Pappi Lapsen käteen/ ia sisellewieken sen nein sanodhen. HERRA kätkekön sinun siselle keumises ia wlos kieumises nyt/ aina/ ia ijancaikisesta/ Amen.» Luterilaisessa kirkossa toimitus ei siis pelkästään symbolisoinut kasteen merkitystä, vaan siihen liittyi samalla toivotuksen muotoinen esirukous lapsen puolesta.

Kun koko kastetoimitus ruvettiin suorittamaan kastemaljan luona, sisälleviemiin jäi pois. Käsikirjaan tämä muutos tehtiin v. 1614.<sup>2</sup> Kaikkialla ei vanhasta tavasta ilmeisesti kohta luovuttu, koskapa Rothovius vielä v. 1628 kielsi konstituutioissaan lasta kasteelle tuovia pysähtymästä ovelle ja kehotti heitä tulemaan pitkin

<sup>1</sup> *Quensel* 1890 s. 21, nootti 2. Manuale Lincopensessa vastaava kohta kuuluu: »Ingrederere in templum dei vt fias habitaculum spiritussancti et viuas in secula seculorum amen.»

<sup>2</sup> *Lehtonen* 1931a s. 203 mainitsee erheellisesti sisälleviemiin säilyneen käsikirjassa vuoteen 1693. Vuoden 1619 lapinkielisessä käsikirjassa (Een lijetn Sängebook... 1619 fol. G 4) se oli vielä vastoin vuoden 1614 käsikirjaa säilytetty. — Osoituksena siitä, että papisto on vuoden 1614 kk:n muutoksen huomannut, on Lappajärven KA:n vuoden 1548 HB:iin tähän kohtaan tehty korjaus. — Erikoislaatuinen lisäys on Kosken TL KA:n vuoden 1614 HB:ssa fol. VII, johon on ruotsinkielisen toivotuksen viereen lisätty saksaksi »von nun an bis in ewighet». Saman käsikirjan avioliittoon vihkimiskaavassa on niin ikään saksankielisiä lisiä. Ehkä kirjaa on käytetty esim. jossakin aateliskartanossa kirkollisia toimituksia suorittaessa.

käytävää kastemaljan luo. Käytännön kirjavuus johtui ehkä siitäkin, ettei kastemaljan sijoittaminen kuoriin ollut vielä yleisesti vakiintunut tapa.<sup>3</sup>

Toivotus »Herra kätkekön sinun sisälle käymises ja vlgoskeymises/ nyt ia ijancaickisest» säilyi senkin jälkeen, kun sisälleviemisestä luovuttiin, mutta se menetti kokonaan symbolisen luonteensa ja muuttui pelkästään esirukoustoivotukseksi. Tällaisena se säilyi käytännössä 1800-luvun lopulle saakka. Kalannin kirkolle kuuluneeseen vuoden 1614 käsikirjaan on 1600-luvun puolivälissä lisätty kehoitus, että papin tulee tätä toivotusta lukiessaan pitää käsi lapsen pään päällä (porrige dextram), mikä sattuvasti kuvaa sen käsittämistä siunaavaksi esirukoukseksi.<sup>4</sup>

## Toinen nimen kysyminen

Olavus Petrin mukaan pappi tämän jälkeen kysyi lapsen nimen. Lasta pidettiin tällöin kastemaljan päällä. Sitä, ketkä kysymykseen vastasivat, ei erityisesti sanottu, mutta ilmeisesti se kuului kummeille. Mikael Agricolalla tästä on suoranainen ohje: »Cosca nyt Lapsi Fundin päle pidheten/ nin Pappi kysyken Lapsen Nime/ ia Gummat sanocan Lapsen Nimen.»

Lutherin kastekaavoissa tätä kohtaa ei ollut, sen sijaan siitä oli maininta sekä Turun että Linköpingin manuaaleissa: »Circa fontem interroget sacerdos nomen infantis.» Tapa oli siis kotimaista perua.<sup>5</sup>

1600-luvun käsikirjoissa tähän kohtaan ei tullut olennaisia muutoksia. Vuoden 1614 käsikirjassa todettiin vastaaminen niiden asiaksi, »jotca lapsen päälle pitävät», s.o. sylikummien. Täsmen-

<sup>3</sup> *Lagus* 1836 s. 69. Kastemaljan paikasta edellä s. 48–49.

<sup>4</sup> *Rodhe* 1910 s. 200–201. HYK Rv.kirk.käsik. 2b, Kk 1669 (ent. signum 316 VI 10b) s. 14 on »kätkekön» korjattu yleisestä sanonnasta poiketen muotoon »siunatcon». — Turun yliopiston kirjasto s. Ai. I. 4, Kk 1614 s. 18. Kirjasta ks. *Schalén* I s. 77, n:o 148.

<sup>5</sup> *Quensel* 1890 s. 21, nootti 5. *Rodhe* 1910 s. 25.

nys oli aiheellinen, koska kummeja oli toisinaan paljon. Kuitenkin v. 1694 palautettiin jälleen ruotsalaisen esikuvan mukaisesti »Cummit». Tapa pitää lasta tämän seremonian aikana kastemaljan päällä näyttää meillä myös jatkuneen, sillä sitä edellytettiin vielä vuoden 1694 käsikirjassa, vaikka edellisen vuoden Handbokissa »över funten» olikin muutettu muotoon »wid Funten».

Toinen nimen kysyminen johtunee siitä, että pappi joutui seuraavissa abrenuntiaatiokysymyksissä puhuttelevaan lasta nimestä.<sup>6</sup> Täysin välttämätön ei tapa olisi ollut, koska lapsen nimi oli kysytty jo toimituksen alussa. Tältä kannalta on myös ymmärrettävissä, että Luther jätti sen pois.

### Abrenuntiaatiokysymykset

Kastetoimitukseen sisältyi 2. vuosisadalta alkaen kastettavan lupaus luopua perkeleestä ja omakohtainen uskontunnustus. Edellinen (abrenuntiaatio) sisälsi jo varhain kolme osaa: lupaukset luopua perkeleestä, hänen teoistansa ja hänen enkeleistänsä. Tämän sekä idässä että lännessä tunnetun seremonian taustana oli käsitys, että pakanuudessa elänyt ihminen oli lujin sitein kiinni epäjumalien palvonnassa ja siten perkeleen alainen. Lupauksen kolmijako johtunee siitä, että abrenuntiaatiota pidettiin uskontunnustuksen vastakohtana. Kysymysmuoto tuli käytäntöön vasta vanhan ajan lopulla. Sitä ennen lupaus lausuttiin 1. persoonassa ilman edeltäviä kysymyksiä. Keskiajan loppupuolella vakiintui lupauksen sisällöksi luopuminen perkeleestä, hänen teoistansa ja menoistansa (diabolo, pompis et operibus eius), kun taas maininta hänen enkeleistään jäi pois. Useat keskiajan teologit koettivat esittää, mitä perkeleen »menoihin» kuuluu. Luetteloon saattoivat sisältyä mm. näytelmät, tanssi, vallattomuudet, irstaisuus jne.<sup>7</sup>

Kun lapsikaste syrjäytti aikuiskasteen, ei kastettava enää voinut

<sup>6</sup> Lehtonen 1931a s. 204.

<sup>7</sup> Rietschel-Graff 1951 s. 528, 534–537. Stenzel 1958 s. 98–102, 167. Kirsten 1960 s. 9–86, 94–97, 100–119, 124–133.

itse vastata abrenuntiaatiokysymyksiin. Tästä huolimatta ne säilytettiin. Lupauksen lausuiivat kummit lapsen nimissä. Aluksi asiassa tosin esiintyi epävarmuutta. Niinpä Augustinus ei esittänyt kysymyksiä yksikön 2. persoonassa (abrenuntias) vaan yksikön kolmannessa (abrenuntiat). Joskus voitiin käyttää myös toivotusta (abrenuntiet). Proselyyttikasteen sanonnan siirtäminen sellaiseen lapsikasteeseen vakiintui kuitenkin ennen pitkää.<sup>8</sup>

Tämän mukaisena abrenuntiaatio on myös Manuale Aboensessa:

Pappi: Luovutko saatanasta (Abrenuncias sathane)? Kummit: Luovun  
(Abrenuncio).

Ja kaikista hänen teoistaan (Et omnibus operibus eius).

Luovun (Abrenuncio).

Ja kaikista hänen menoistansa (Et omnibus pompis eius).

Luovun (Abrenuncio).

Uskonpuhdistuksen jälkeen tämä kohta säilyi samanlaisena. Lutherin ja Olavus Petrin kaavoissa oli ainoa ero entiseen se, että kummit vastasivat lyhyesti »Ja». Agricola seurasi tarkoin keskiajan kaavaa:

Pappi kysyken. N. Lowutkos pois Perkelehest?

Gummat wastauat Lapsen polesta. Mine lowun.

Ja caikista henen tegoistansa? Wastaus. Mine lowun.

Ja caikista henen menoistansa? Wastaus. Mine lowun.

1600-luvun käsikirjoissa tähän ei tullut muutoksia.<sup>9</sup> Johannes Matthiae suuntasi abrenuntiaatio- ja uskontunnustuskysymykset suoraan kummeille, ei siis lapselle. Tästä oli johdonmukaisena seurauksena myöhemmin suoritettavan konfirmaation ehdottaminen.<sup>10</sup> Hän ei kuitenkaan saanut riittävästi tukea esityksilleen.

Kummien vastaukset katsottiin lasta velvoittaviksi lupauksiksi. Tämä näkyy havainnollisesti eräässä Finnon virsikirjan virressä:

<sup>8</sup> Rietschel—Graff mt s. 537.

<sup>9</sup> Vrt. Lehtonen 1931 a s. 204. — Kaarle IX:n aikana reformoitu virtaus piti näitä kysymyksiä tarpeettomina, mutta ortodoksinen siipi oli toista mieltä. Ks. esim. Puncta aff then Heydelbergiska... fol. A 2.

<sup>10</sup> Göransson 1952 s. 388—389. Matthiaen konfirmaatiokaavasta Göransson mt. s. 390—392 ja Kansanaho 1956 s. 97.



Mitä sä sijn olet luuan  
 Pidhä se wahuan ia luian  
 Nijn Jumal mös lijtons pitä.

Hemminki Maskulainen puhui suorastaan kasteessa tehdystä valasta, Finno taas eräässä toisessa virressä kasteen liiton »potkimisesta» eli rikkomisesta. 1600-luvun lopulla neuvottiin pappia kysymään ehtoolliselle tulevalta: Mitä olet kasteessa luvannut? — Luopua perkeleestä ja uskoa Isään, Poikaan ja Pyhään Henkeen. — Oletko sen uskollisesti pitänyt?<sup>11</sup>

### Voitelu

Jo antiikin aikana oli tapana voitelu ennen kylpyä. Kristikunnassa se liittyi alun alkaen mm. sairastuoteilla toimitettuihin esirukouksiin (Jaak. 5: 14). Voitelu oli eksorsistinen toimitus: sairaan parantamisessa oli kysymys pahojen henkien poisajamisesta rukouksella, paastolla ja öljyllä voitelemisella (vrt. myös Lk. 13: 11, Mk. 9: 29). Samalla siihen sisältyi pyyntö, että Jumalan voima vaikuttaisi sairaassa.

Ajan mittaan toimituksen eksorsistinen luonne heikentyi ja voitelusta tuli lähinnä esirukous. Tämä näkyy myös Manuale Aboensen kastekaavasta, jonka mukaan pappi voiteli pyhällä öljyllä lapsen rintaa ja olkapäiden väliä, teki ristinmerkin ja lausui: »Et ego linio te oleo salutis in christo iesu domino nostro in vitam eternam amen.» Tässä voitelu kuvasi oikeastaan kasteen lahjaa, pelastuksesta ja iankaikkisesta elämästä osalliseksi tulemista.<sup>1</sup>

<sup>11</sup> Kurvinen 1929 s. 155. Mutamat Yxikertaiset Kysymyhet 1671 fol. A 6.

<sup>1</sup> Quensel 1890 s. 24, nootti 2. Ekelund 1909 s. 79 arvelee voiteluun liittyneen ristinmerkin tarkoituksena olleen muistuttaa, että kristityn tulee kantaa ristiään Kristusta seuraten. — Eräässä norjalaisessa vuoden 1300 tienoilta olevassa kastekaavassa voitelun eksorsistinen luonne näkyy vielä selvästi. Siinä pappi lausuu rintaa voidellessaan: »Exi immune spiritus et da locum spiritui sancto. Et ego te N. linio oleo salutis in xristo iesu domino nostro», sekä olkapäitä voidellessaan: »Fuge immune spiritus et da locum spiritui sancto. Et ego te N. linio oleo salutis in xristo iesu Domino Nostro.» *Manuale Norvegicum* s. 157.

Vuoden 1523 Taufbüchleinissä Luther säilytti voitelun, mutta olennaisesti lyhennettynä.<sup>2</sup> Pappi lausui toimitusta suorittaessaan vain: »Und ich salbe dich mit heylsamen ole yn Jhesu Christo unserm herrn.» Toimituksen tarkoitus ei tästä enää mitenkään ilmennyt. Vuoden 1526 painoksessa jäi koko seremonia pois.

Ruotsissa kritiko i Olavus Petri jo v. 1528 kirjassaan »Een liten boock om Sacramenten» voitelua. Kristus ei säättänyt kasteeseen muuta ainetta kuin veden. Öljyllä voitelu on ihmisten käytäntöön ottama eikä mitenkään tarpeellinen, sillä Jeesus sanoo Johanneksen evankeliumin kolmannessa luvussa, ettei sellainen, joka ei synny vedestä ja Hengestä, voi päästä sisälle Jumalan valtakuntaan. Edelleen Olavus totesi, ettei missään kerrota apostolien käytäneen kasteen yhteydessä voitelua. Myös hän valitti öljyyn liittyntä taikauskoa ja viittasi tapaan polvistua voidetta esiin kanettaessa. Sellaista ei tapahtuisi, ellei uskota voiteessa olevan pyhyttä ja voimaa, mikä taas osoittaa tosi epäjumalanpalvelusta. Mikäli kastetoimituksen aikana halutaan polvistua, mikä ei ole välttämätöntä, se olisi parempi tehdä veden kuin öljyn edessä, sillä veden asetti Kristus mutta voiteen ihmiset.<sup>3</sup>

Tästä kannanotostaan huolimatta Olavus säilytti voitelun kasteakaavassa samoin kuin viimeisen voitelun sairaskäyntikaavassa. Käsikirjan esipuheessa hän huomautti, että kaste voidaan suorittaa ilman voiteluakin, mutta kun tätä seremoniaa ei Örebron kokouksessa (1529) poistettu, hän antoi sen jäädä entiselle paikalleen. Mäinitussa kokouksessa tähdennettiin, ettei voitelulla ole erikoista voimaa, vaan se säilytetään pelkästään vertauskuvana siitä sisäisestä voitelusta, joka tapahtuu Pyhän Hengen kautta.<sup>4</sup>

Vuoden 1541 handbokissa voitelu poistettiin lähinnä Georg Normanin vaikutuksesta. Säädöksessä »Articuli ordinantiae» samana vuonna tämä vaati, että voitelusta on kokonaan luovuttava,

<sup>2</sup> Se tapahtui keskiaikaisesta tavasta poiketen vasta uskontunnustuksen jälkeen.

<sup>3</sup> OPSS I s. 377.

<sup>4</sup> OPSS II s. 316. Rodhe 1910 s. 27. SRA I:1 s. 120.

sillä se on täyttä epäjumalanpalvelusta (full medh afguder).<sup>5</sup> Laurentius Petri suhtautui vielä teoksessaan »Om kyrkiostadgar och ceremonier» voiteluun myönteisemmin, mutta ei tahtonut muutoksia käsikirjaan.<sup>6</sup> Näin voitelu jäi kastekaavasta lopullisesti pois.

Mikael Agricola seurasi ruotsalaista vuoden 1541 käsikirjaa, ja myös Westhin ja Upsalan koodekseista voitelu puuttui. Siten emme tunne yhtään suomalaista uskonpuhdistuksen jälkeistä kaste-kaavaa, jossa tämä seremonia olisi säilytetty.

### U s k o n t u n n u s t u s k y s y m y k s e t

Katekumeeniaaikana kasteoppilaat perehtyivät seurakunnan elämään ja uskoon. Tämä tapahtui siten, että heille opetettiin jumalanpalveluksen yhteydessä kristillisen uskon sisältö, ja heidän tuli painaa se tarkoin mieleensä. Kun näin oli tapahtunut, seurasi heidän lausumansa tunnustus seurakunnan edessä. Tärkeänä pidettiin uskon lausumista samassa muodossa kuin se oli opetettu. Apostolinen uskontunnustus on kuten tunnettua syntynyt juuri tämän opetustyön pohjalta.<sup>7</sup>

Seurakuntaan pyrkivän usko tuli uudelleen esille kasteen yhteydessä. Abrenuntiaatiota seurasi myönteisenä jatkona Kristukseen lupautuminen, joka varsinkin länsimailla sai uskon kysymisen muodon. Tämä tunnustus kehittyi jo varhain trinitaariseksi. Uskontunnustuskysymykset liturgisena aktina välittömästi kasteen edellä tunnetaan jo 200-luvun alusta, ja ilmeisesti tapa palautuu edelliselle vuosisadalle. Monilla varhaisilla kirkkoisilla trinitaarinen kysymys laajentui uskontunnustuksen lyhennelmäksi.<sup>8</sup>

<sup>5</sup> Ahnfelt 1895 s. 16. Rodhe mt. s. 28–30. Kjöllerstöm KÅ 1931 s. 243. Holmquist 1933:1 s. 294. Articuli ordinantiaen synnystä Kjöllerstöm mt. s. 196–197, 206–210 ja Schalin I s. 187.

<sup>6</sup> Rodhe mt. s. 30–32.

<sup>7</sup> Rietschel–Graff 1951 s. 532–533. Björkman 1957 s. 52–54. Kastetunnustuksen tuntee jo Uusi testamentti. Sitä ei pidetty kasteen edellytyksenä vaan kastetun liittymisenä seurakunnan uskoon. Nikolainen STKSJ 69 s. 119.

<sup>8</sup> Denz. 1–6, 10–72. Rietschel–Graff mt. s. 538–539. Stenzel 1958 s. 79–98, 108–111. Kraft Teol. Zeitschr. 1961 s. 411.

Lapsikasteessa oli vaikea ajatella, että kastetunnustus ilmentää lapsen omaa uskoa. Tosin jo Augustinus opetti, että kaste on uskon sakramentti siinä mielessä, että lapsi tulee sen välityksellä osalliseksi uskosta. Siten voidaan sanoa, että lapsi uskoo. Mutta toisaalta ajateltiin myös, että kysymyksessä on niiden usko, jotka tuovat lapsen kasteelle. Tämä käsitys kuvastuu siinäkin, että kysymykset suunnattiin kummeille. Ne tehtiin sitä paitsi ennen kastetta, joten lapsella ei vielä ollut kasteessa saatavaa uskoa. Tavaksi tuli kuitenkin, että kummit todistivat lapsen uskon, siis sellaista, josta ei vielä voitu olla varmoja. Jo Augustinus koetti selvittää syntyneestä tilanteesta puhumalla uskosta, joka »in spe fit». Myöhemmin keskiajalla puhuivat valdolaiset samoin lapsen tulevasta uskosta. Rooman kirkon kastekaavoihin tällaista varausta ei kuitenkaan tullut. Tuomas Akvinolainen opetti, että lapsen usko on kasteessa välttämätön. Lapset uskovat »per fidem ecclesiae».<sup>9</sup>

Edellä (s. 120) on jo todettu, että Manuale Aboensen mukaan papi luki yhdessä kummien kanssa uskontunnustuksen lasten evankeliumin jälkeen. Siinä se ilmaisi lähinnä seurakunnan uskon. Uskontunnustuskysymykset abrenuntiaation jälkeen suunnattiin lapselle (sacerdos querat eum de fide dicens):

Credis in deum patrem omnipotentem creatorem celi et terre. Credis et in iesum christum filium eius vnicum dominum nostrum natum et passum. Credis et in spiritum sanctum: sanctam ecclesiam catholicam: sanctorum communionem: remissionem peccatorum: carnis resurrectionem: et vitam eternam post mortem.

Jokaisen kysymyksen jälkeen kummit vastasivat: »Credo.» Kuten huomataan, vain 1. ja 3. uskonkappale olivat täydellisinä, toista oli runsaasti lyhennetty.<sup>10</sup>

Koska Luther ajatteli lapsen uskovan<sup>11</sup>, eivät kastekaavan uskontunnustuskysymykset muodostaneet hänelle sanottavaa ongelmaa. Hän säilyttikin tämän kohdan keskiaikaisessa muodossaan. Samoin menetteli Olavus Petri puhuen 2. uskonkappaleen koh-

<sup>9</sup> Rietschel—Graff mt. s. 588—589. Kilström 1958 s. 20—21.

<sup>10</sup> Breviarum Scarensessa se oli vieläkin lyhyempi: »Credis et in iesum cristum dominum nostrum natum et passum?»

<sup>11</sup> Edellä s. 17.

dalla kuitenkin syntyneen ja kärsineen Kristuksen sijasta syntyneestä ja kuolleesta. Vuoden 1541 handbokissa palattiin taas vanhaan sanontaan. Ruotsalaista esikuvaansa seuraten Agricola antoi tälle kohdalle seuraavan muodon:

Sitte kysyken Pappi Wskosta/ sanodhen.

Wskotco sine Jumalan päle Jsen caikiualdian/ taiuan ia maan Loian?

Wastaus. Mine wskon.

Wskoco sine Jesusen Christusen päle/ henen Ainoan Poicans meiden Herran/ syndynehen ia pinatun? Wastaus. Mine wskon.

Wskotco sine sen Pyhen Hengen päle/ ydhen Pyhen Christitun Seuracunan<sup>12</sup>/ Pyhein Osanottamisen<sup>13</sup>/ Syndein andexiandamisen. Rumijn ylesnousemisen ia ijancaikisen Elemen?<sup>14</sup>

Wastaus. Mine wskon.

Vuoden 1614 käsikirjassa otettiin 2. uskonkappale mukaan täydellisenä.<sup>15</sup> Muita sisällöllisiä muutoksia ei kastekaavan tähän kohtaan 1600-luvulla tehty.<sup>16</sup>

## K a s t e k y s y m y s

Välittömästi uskontunnustuskysymyksiin liittyi kastekysymys ilmeisenä jäännöksenä siltä ajalta, jolloin aikuiskaste oli tavallinen. Vastaus ilmaisi kastettavan omakohtaista tunnustautumista

<sup>12</sup> Lutherilla »eine heilige Christliche kirche», Olavuksella »Ena Christeligha kyrkio». *Rodhe* 1910 s. 25. *Lehtonen* 1931a s. 206.

<sup>13</sup> Lutherilla »gemeine der heiligen», Olavuksella »helga manna samfund».

<sup>14</sup> Agricola jättänyt pois sanat »kuoleman jälkeen», jotka Manuale Aboensen lisäksi ovat sekä Lutherilla että Olavuksella. Ruotsalaisesta käsikirjasta ne poistettiin v. 1614.

<sup>15</sup> *Rodhe* 1910 s. 78. *Lehtonen* 1931a s. 206. Jo Strängnäsin synodissa v. 1610 kehoitettiin kaikki kolme uskonkappaletta lukemaan kokonaan. *Lundström* Synodalakter II s. 60.

<sup>16</sup> »Pyhein Osanottamisen» kuului v:sta 1614 »Pyhein inhimisten yhteyxen». Vuoden 1629 kk:ssa oli »ruumiin ylösnousemisen» tilalla »lihan ylösnousemus» (vrt. keskiajan »carnis resurrectionem», Lutherin »Auferstehung des Fleisches», HB 1614:n »Kötzens vpståndelse»). Eräät käsikirjan käyttäjät ovat kuitenkin korjanneet siihen perinnäisen suomalaisen sanonnan, JKK 1 f, Kk 1629 s. 8.

uuteen uskoon. Manuale Aboensessa kysymys tehtiin oikeastaan kahteen kertaan:

Pappi kysyy: Mitä pyydät (Quid petis)? Kummit vastaavat: kastetta (Baptismum).

Pappi kysyy edelleen: Tahdotko tulla kastetuksi (Vis baptisari)? Kummit vastaavat: tahdon (Volo).

Manuale Lincopensessa oli vain jälkimmäinen kysymys. Eräissä norjalaisissa kaavoissa olivat molemmat, eräissä vain jälkimmäinen.<sup>17</sup> Luther säilytti jälkimmäisen kysymyksen, samoin Olavus Petri ja häntä seuraten Agricola: »Pappi kysyken. Tachtokos Castetta? Wastaus. Mine tachton.» Vuoden 1614 käsikirjassa tämä kohta oli miltei samanlainen: »Sijtte Pappi kysy. Tahdoco sinä castetta? Wastaus. Tahdon.»

Johannes Matthiae ehdotti laajempaa muotoa: »Wilt tu på thenna troonss bekennelse warda döpt»<sup>18</sup>, ja käsikirjassa tämä muutos toteutettiin v. 1693. Näin ilmaistiin entistä voimakkaammin, että lapsi kastetaan sen uskon osallisuuteen, joka on juuri edellä uskontunnustuskysymyksissä lausuttu. Suomalaisessa käsikirjassa kysymys kuului uudistetussa asussaan: »Tahdotco sinä Castetta tämän Uscon Tunnustoxen päälle? Wastaus. Tahdon.» Tämä muutos on tehty myös moniin vanhempiin käsikirjoihin.<sup>19</sup>

### Kolmas nimen kysyminen

Vaikka lapsen nimi oli kysytty jo kahdesti aikaisemmin kaste-toimituksen kuluessa, on keskiajan ruotsalaisissa ja suomalaisissa kaavoissa mainittu, että kummit sanovat sen vielä juuri kasteen edellä. Nimen lausui tavallisesti naispuolinen kummi.<sup>20</sup> Norjalaisista kaavoista tämä kohta puuttuu, samoin Lutherilta. Olavus Petri sen sijaan seurasi ruotsalaista traditiota, samoin Agricola:

<sup>17</sup> *Manuale Norvegicum* s. 157, 160, 162.

<sup>18</sup> UUB K 71.

<sup>19</sup> Edellä s. 92, nootti 22 mainitut lähteet paitsi Jomala, Kuhmalahti, Rantasalmi, HYK 791. III. 13.

<sup>20</sup> *Brilioth* 1933 s. 228.



»Nin Pappi tas kysyken Lapsen Nime.» 1600-luvun käsikirjoissa tähän ei tullut muutoksia, ja tapa säilyi aina vuoteen 1886.<sup>21</sup>

## Kastaminen

Kristikunnassa on käytetty sekä upotus- että valelukastetta. Edellinen oli alun pitäen normaali tapa. Uuden testamentin kasteesta käyttämä sana βαπτίζω (baptizō) merkitsee juuri upottamista. Tämä tapa, jolle löytyy vertauskohde mm. Johanneksen kasteesta (Mt. 3: 16), sisältää monia kasteen merkitystä valaisevia vertauskuvia. Kasteessa vanha ihminen haudataan (oik. surmataaan, hukutetaan), ja sijaan nousee uusi. Jumala herättää synteihinsä kuolleen uuteen elämään (Rm. 6: 4, Kol. 2: 12) ja pesee ihmisen puhtaaksi hänen synneistään (Apt. 22: 16). Joskus oli olosuhteiden pakosta tyydyttävä valelukasteeseen, esim. sairastuvuoteilla ja sellaisilla seuduilla, missä vettä oli vähän. Jo Didakhee (100-luvun alkupuolelta) salli tällaisen menettelyn. Yleisesti ottaen on valelukastetta alkukirkon aikana kuitenkin pidettävä poikkeuksena.<sup>1</sup>

Kristinuskon levitessä germaanien keskuuteen upotuskaste pysyi edelleen yleisesti käytännössä. Jotta se olisi voitu suorittaa, rakennettiin erityisiä kastekirkkoja.<sup>2</sup> Saksan kielen sana »taufen» johtuu sanasta »Tiefe» (syvyys) ja tarkoittaa alun perin upottamalla kastamista. Myös ruotsalainen sana »dop» merkitsee alkujaan upotuskastetta.<sup>3</sup> Tämä kastetapa säilyikin Pohjoismaissa hal-  
ki keskiajan. Sitä edellyttivät vielä 1520-luvulla painetut Turun ja Linköpingin manualet (baptiset eum trina immersione; Et mergatur in aqua). Samoin se mainitaan useissa synodaalistatuuteissa.

<sup>21</sup> Lehtonen 1931a s. 207.

<sup>1</sup> Oepke Kittel, Wörterbuch zum NT I s. 527–528, 543. Dölger 1909 s. 110–114. Reitzenstein 1929 s. 177–178. Marsh 1941 s. 169. Flemington 1948 s. 11–12. Barth 1947 s. 3–8. Schneider 1952 s. 74–75. Rietschel–Graff 1951 s. 545–547. Plöchl I s. 70, 72, 190. Apostolisten isien kirjat, Didakhee VII: 1–3.

<sup>2</sup> Näistä edellä s. 32–33.

<sup>3</sup> Barth 1947 s. 3. Thors 1957 s. 188–192.

Vain lapsen pää jäi kastettaessa näkyviin. Kastettavan nostivat vedestä kummit.<sup>4</sup>

Uskonpuhdistus ei välittömästi merkinnyt kastetavassa muutosta. Luther edellytti kastekaavassaan upotuskastetta (Da... tauche er es ynn die tauffe), ja myös hänen tunnettu lausumansa Vähässä katekismuksessa kuvaa hänen kantaansa: »Se (= vedellä kastaminen) merkitsee sitä, että vanha Aadam kaikkine synteineen ja pahoine himoineen on jokapäiväisellä katumuksella ja parannuksella meissä upotettava ja kuoletettava ja että sen sijaan on joka päivä upoksista noustava uuden ihmisen, joka elää vanhurskaudessa ja puhtaudessa iankaikkisesti Jumalan edessä.» Sanan »Tauf» hän totesi merkitsevän alun perin syvyyttä ja upottamista.<sup>5</sup>

Olavus Petri ei ilmaissut asiaa kastekaavassaan yhtä selvästi kuin Luther: »... (presten) tagher och döper thet tree resor...» Ei ole kuitenkaan aihetta epäillä, etteikö Olavus olisi edellyttänyt perinäistä tapaa.<sup>6</sup> Kirjassaan sakramenteista v. 1528 hän käytti kasteesta nimitystä »Döpselen eller nidhersenkningen», ja selitti tavan merkitsevän vanhan ihmisen upottamista Jumalan armon kautta kuolemaan ja uuden ihmisen eloon herättämistä. Siten upottaminen muistuttaa myös kasteen velvoituksesta: Koko kristityn elämän tulee olla parannusta ja hengellistä uudistamista.<sup>7</sup>

Agricola ei maininnut käsikirjassaan kastetavasta senkään vertaa kuin Olavus: »... (pappi) castakan sen colmet kerta...» Hä-

<sup>4</sup> Gummerus 1902 s. 69, 87, 88. Rinne 1948 s. 210. Täysin tuntematon ei valelukaan nähtävästi ollut. Esim. eräässä Maunu II:n ajalta olevassa Pyhän Henrikin muistoarkun kuvassa esitetään piispa valelemassa vettä kastettavan suomalaisen päähän. Ks. kuvaa *Salomies* I s. 45. *Plöchl* II s. 228 mainitsee valedun tulleen jo 12. vuosisadalta lähtien vähitellen upottamisen rinnalle, mutta se ei aluksi päässyt yleiseksi tavaksi.

<sup>5</sup> WA 12, 45; 19, 541. WA 2, 727 (saarna kasteesta 1519; siinä jo on ajatus, että upottaminen kuvaa vanhan ihmisen kuolettamista ja uuden syntymistä). — *Ljunggren* 1939 s. 221.

<sup>6</sup> Näin myös *Quensel* 1890 s. 23, nootti 3 ja *Ekelund* 1909 s. 105. Vrt. *Rodhe* 1910 s. 172–175.

<sup>7</sup> OPSS I s. 376–378. Myös Postillassaan Olavus tähdensi, että kaste on alku jatkuvaan katumukseseen ja parannukseen. *Ingebrand* 1964 s. 320–323.

nen kastekaavassaan käyttämänsä kuva, joka sittemmin oli myös vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä, tuo kyllä lähinnä mieleen upotuskasteen.<sup>8</sup>

Saksassa alkoi valelu pian syrjäyttää upottamisen. Jo Melanchthon lienee Wittenbergissä käyttänyt sitä.<sup>9</sup> Saksan puhdasoppisuusajan teologit pitivät molempia hyväksyttävänä. Valelua katsottiin käytetyn jo alkukirkossa esim. sellaisissa tapauksissa, joissa kastettavia oli paljon, vaikka tapa sanktioitiinkin vasta keskiajalla. Näiden kahden tavallisen kastetavan lisäksi voi kysymykseen tulla myös pirkottaminen, joka kuvaa Kristuksen puhdistavalla verellä vihmomista (1. Pt. 1: 2).<sup>10</sup>

Ruotsissa kehitys kulki samaan suuntaan. Vuoden 1571 kirkkojärjestys lausui, että kaste voidaan suorittaa — »kuten tapa on ollut» — siten, että vain pää ja olkapäät valellaan vedellä. Laurentius Petri tiesi monin paikoin muualla käytettävän upottamista, mutta perusteli omaa kantaansa Ruotsin kylmällä ilmastolla. Hän lienee myös tietänyt, että Tanskassa oli valelu yleinen tapa. Jo Lutherin työtoveri Bugenhagen, joka oli uskonpuhdistuksen jälkeen järjestämässä Tanskan kirkollista elämää, pani merkille, ettei siellä käytetty upottamista. Tosin vielä 1550-luvulla siitä saatettiin puhua. Meillä Suomessa kertoi piispa Sorolainen v. 1614 aikaisemmin kastetun upottamalla, mutta »nyt castetan käden cansa meiden seasan».<sup>11</sup>

1600-luvun alkupuolella luovuttiin olkapäidenkin valelusta ja tyydyttiin valelemaan pelkästään pää. Eräissä 1600-luvun kirkkolakiehdotuksissa mainittiin vielä molemmat tavat, mutta vuoden 1650 kirkkolakikomitea ehdotti, että laissa puhuttaisiin vain pään

<sup>8</sup> MAT III s. 6. KO 1571 fol. XIII (alkuperäinen). Vrt. Rodhe mt. s. 177–178.

<sup>9</sup> Rietschel–Graff 1951 s. 564–565. Lucas Cranachin maalauksessa »Melanchthon suorittaa kasteen» esitetään vielä upotuskaste, ks. kuvaa *Person Kulturen* 1958 s. 142.

<sup>10</sup> Kalb 1959 s. 78. Hafenrefferus 1622 s. 493.

<sup>11</sup> KO 1571 s. 51. Färnström 1956 s. 66. Färnström 1935 s. 46–48. Rodhe 1910 s. 172–178. Borregaard 1953 s. 124. Troels–Lund VIII s. 97–102. Ericus Erii, Catechismus 1614 s. 427. Neovius SKHS Pöytäk. 10 s. 61–62. Vielä Sorolaisen käsikirjassa 1614 (s. 22) oli kuva, jossa lapsi kastetaan upottamalla.

valelemisesta. Lopullisesti muutos toteutui vuoden 1686 kirkko-laissa ja sen mukaisesti vuoden 1693 käsikirjassa: »... (presten) begiuter barnets hufwud tre resor med watn».<sup>12</sup> Vuoden 1694 suomalaisessa käsikirjassa asia ilmaistiin vielä vuoden 1614 käsikirjan mukaisesti: »... (pappi) otta Weden ja casta sen (lapsen) Colme kerta».<sup>13</sup> Pappia varten oli kastemaljan viereen asetettava pyyheliina, mistä jo Boetius Murenius huomautti useissa seurakunnissa.<sup>14</sup>

Vaikka valelu tulikin tavaksi, ei upottamista silti pidetty vääränä. Niinpä mm. Terserus huomautti sanojen »dop, döpa» ja »baptismus» tarkoittavan alun perin juuri upottamista. Tämän tavan tarkoituksena on kuvata, miten vanha ihminen kasteessa hukutetaan kuten farao Punaiseen mereen, ja tilalle nousee uusi ihminen. Samalla hän kuitenkin totesi upotuskasteeseen liittyneen myös epäkohtia: Kastettavien riisuuntuminen voi aiheuttaa pahoja himoja ja haluja, vettä ei kaikkialla ole tarpeeksi, tapa on kylmällä ilmalla pienten lasten terveydelle vaarallinen, kuolinvuoteilla sitä ei voida koskaan käyttää jne. Myös katsottiin, että valelu on yhtä vanha tapa kuin upottaminen. Juhana Gezelius vanhempi viittasi tässä yhteydessä seuraaviin Raamatun kohtiin: Mt. 3: 6 (Johannes ei varmaankaan vienyt naisia alastomina Jordaniin), Apt. 2: 41 (tuhansien upotuskaste Jerusalemissa päivän kuluessa oli mahdotonta), Apt. 16: 14–15 (kodissa tuskin oli upottaminen mahdollista). Sekä upottamista että valelua voitiin myös verrata Mooseksen suorittamaan liiton veren vihmontaan kansan päälle (2. Ms. 24: 8).<sup>15</sup>

<sup>12</sup> KL 1686 III:4. HB 1693 s. 13.

<sup>13</sup> Lehtonen 1931a s. 207 erehtyy lausueessaan tämän osoittavan, että jo v:n 1614 kk:ssa säädettiin pelkästään pään valeleminen.

<sup>14</sup> Acta visitatoria s. 254, 256, 263, 298, 313, 316, 322.

<sup>15</sup> Terserus 1663 fol. Q 4v, Q 6v–8 ja sitä seuraten LUB Teol. Muur. B. 1663 in Majo IV:7. Nidulius 1663 s. 156 (Svenonius, Synopsis theologiae). Gezelius 1689 s. 277. Petraeus–Thretzius 1648 fol. A lausui sanan »baptismus» voivan merkitä sekä valelua että upottamista. Florinus 1634 fol. K 5v–6 piti molempia tapoja oikeina, vaikka sana βαπτίζω alun perin tarkoittaakin veteen upottamista.

Jo keskiajalla oli tapana, että pappi piti lasta kasteen aikana.<sup>16</sup> Samaa edellyttivät Luther ja Olavus Petri, Agricolan kaavasta ei asia selvästi ilmene. Vielä vuoden 1650 kirkkolakikomitea piti suotavana, että pappi kasteen tapahtuessa pitää yksin lasta. Vuosisadan loppupuolella tapa näyttää muuttuneen. Vuoden 1693 handbokissa sitä ei enää vaadittu. Ilmeisesti sallittiin esim. jonkun kummeista pitävän lasta, jota jo Johannes Matthiae oli pitänyt mahdollisena.<sup>17</sup> Suomenkieliset käsikirjat eivät koko tarkasteltavana aikana valaise asiaa selvästi. Tapa pitää lasta kastemaljan päällä abrenuntiaatiosta lähtien on sen sijaan meilläkin todettavissa.

Jo hyvin varhain tuli kaikkialla kristikunnassa tavaksi, että upottaminen tai valelu suoritettiin kolme kertaa. Taistelussa areiolaisuutta vastaan mainitaan Espanjan kirkon aluksi käyttäneen yhtä kertaa, jotta selvästi osoitettaisiin kolminaisuuden persoonien ykseys. Nimenomaisen määräyksen kolminkertaisesta upottamisesta antoi paavi Pelagius I 550-luvun lopulla perustellen sitä Jeesuksen kastekäskyn sanamuodolla.<sup>18</sup> Keskiajan kasteaavojen mukaan upottaminen tai valelu suoritettiin erikseen kolminaisuuden kutakin persoonaa mainittaessa. Samaa tapaa edellytti Ruotsissa vielä vuoden 1650 kirkkolakikomitea.<sup>19</sup> Juhana Gezelius totei, ettei kolminkertaisesta vaelusta ole Raamatun käskyä, mutta se suoritetaan Pyhän Kolminaisuuden vertauskuvana. Samalla se muistuttaa Kristuksen nousemisesta kuolleista kolmantena päivänä (viitteenä Rm. 6: 4).<sup>20</sup>

<sup>16</sup> Muuten pitivät mieskummit lasta abrenuntiaatiosta saakka kastemaljan päällä. Vielä eräissä maakuntalaeissa esitettiin, että mieskummi pitää lasta myös kasteen aikana. SLL V s. 3, 203. *Johansson* 1950 s. 86.

<sup>17</sup> Matthiaen kasteaavaehdotus, UUB K 71. HB 1693 s. 13. *Rodhe* 1910 s. 181. — Tanskassa käytäntö oli vaihteleva. Vuoden 1539 Haandbogin mukaan kummi piti lasta (ainakin Kööpenhaminassa naispuolinen), vuoden 1580 Alterbogin mukaan taas pappi. *Borregaard* 1953 s. 124.

<sup>18</sup> *Stenzel* 1957 s. 111–113. *Rietschel–Graff* 1951 s. 545. *Denz.* 445.

<sup>19</sup> *Rodhe* 1910 s. 180. Vuoden 1571 KJ:ssä (s. 52) Laurentius Petri piti ehdonvallon asiana, vaellelanko yksi vai kolme kertaa.

<sup>20</sup> *Gezelius* 1689 s. 277–278. Jo Petraeus–Thretzius 1648 fol. A 4v lausui, että vaikka valeleminen meidän seurakunnissamme suoritetaankin kolmesti,

Alkuaiikoina kastaminen suoritettiin toisinaan »Jeesuksen nimeen». Uudessa testamentissa tästä on mainintoja mm. Apostolien teoissa.<sup>21</sup> Jo 100-luvun alkupuolelta oleva Didakhee neuvoi kuitenkin käyttämään kastekäskyn mukaista trinitaarista muotoa »Isän, Pojan ja Pyhän Hengen nimeen», mikä tapa tulikin pian yleisesti vallitsevaksi. Katolisessa kirkossa sitä vaadittiin ehdottomasti, jotta kaste olisi laillinen.<sup>22</sup> Myös luterilaisessa kirkossa sitä edellytettiin, vaikka apostolien käyttämä tapa kastaa vain Jeesuksen nimeen samalla pantiinkin merkille.<sup>23</sup> Rothovius lausui, että Kolminaisuuden kaikkien persoonien mainitseminen muistuttaa Isästä auliina lahjojen antajana, Pojasta ansion hankijana ja Pyhästä Hengestä »sinetillä vahvistajana». Terserus taas perusteli asiaa Kristuksen kastekäskyn sanamuodolla sekä sillä, että siten ilmaistaan Jumalan jokaisen persoonan anti: Isä ottaa meidät kasteessa armosta lapsikseen, Poika on sen meille kärsimyksellään ja kuolemallaan ansainnut, puhdistaa meidät synneistämme sekä liittää meidät kasteen kautta hengelliseen ruumiiseensa, ja Pyhä Henki on meille perintömme vakuus, joka myös luo meihin uuden sydämen, niin että voimme pyhyudessa ja vanhurskaudessa palvella Jumalaa.<sup>24</sup>

Kastetta suorittaessaan pappi lausui lapsen nimen. Keskiäajalla

tapa on adiafora. Yhtä hyvin voitaisiin valaa vain kerran. — Tietty taikausko ilmenee lappalaisten parissa vallinneessa tavassa, että lapsi muuten pestiin syntymän jälkeen, mutta päätä ei kasteltu, ennen kuin pappi oli kastanut lapsen. Schefferus 1963 s. 397.

<sup>21</sup> Marsh 1941 s. 180–185.

<sup>22</sup> *Apostolisten isien kirjat*, Didakhee VII:1. Reitzenstein 1929 s. 177. Denz. 445, 589, 592, 646, 748, 802, 866, 903, 1314 ym. Jetter 1954 s. 33–36, 71. Kasteen trinitaarisuudesta myös Brunner 1951 s. 12–13 ja N. J. Göransson 1922 s. 124–126. — Pelkkä upottaminen ei riittänyt, oli myös sanottava »Minä kastan...» (Denz. 757). — Edellä s. 55–56 on jo mainittu, että harhaoppisten toimittamaa kastetta pidettiin pätevänä, jos se oli suoritettu trinitaarisesti.

<sup>23</sup> OPSS I s. 376, III s. 460. Ericus Eri, Catechismus 1614 s. 410–411. Hafenrefferus 1622 s. 493. Petraeus-Thretzius 1648 fol. A 4. Terserus 1663 fol. Q 8v. Nidulius 1663 s. 155–156 (Svenonius, Synopsis theologiae). Bång-Keckoni 1680 s. 13.

<sup>24</sup> Rothovius 1617 §§ 77–80. Terserus 1663 fol. Q 8v–9. LUB Teol. Muur. B, 1663 in Majo IV: 8–9.



se lausuttiin ensiksi: Johannes, ego baptizo te in nomine patris et filij et spiritus sancti, amen. Jo Agricolalla järjestys oli toinen: Ja mine Castan sinun N. Nimeen Jsen/ ia Poian/ ia pyhen Hengen/ Amen. Laurentius Petri mainitsi kirkkojärjestyksessään v. 1571 toisin paikoin olevan tapana, ettei pappi sano lapsen nimeä ollenkaan, toisin paikoin taas hän sanoo sen ensin — siis keskiaikaisen tavan mukaisesti. Laurentius katsoi, että kumpikin menettely on sallittava. Käytännössä niistä ei lopulta säilynyt kumpikaan, sillä vuoden 1614 käsikirjassa tämä kohta kuului edelleen: »Minä castan sinun N. nimeen Isän/ ja Pojan/ ja Pyhen Hengen/ Amen.» Upsalan synodissa 1703 muistutettiin erityisesti, ettei lapsen nimeä saa sanoa ennen kuin valettaessa kastevettä hänen päähänsä.<sup>25</sup>

<sup>25</sup> Gummerus 1902 s. 87. KO 1571 s. 51–52. Lundström Synodalakter I s. 228. — Lapsille annetut nimet eivät kuulu tämän tutkimuksen puitteisiin. Sorolainen totesi Postillassaan, ettei nimistä ole Jumalan käskyä, mutta lapsille on kastettaessa annettava kunnialliset nimet. Erityisen suositeltavia ovat Raamatun henkilöiden nimet. Nimi muistuttaa kasteen liitosta ja myös omista kastelupauksistamme. Se lohduttaa meitä hädässä, sillä se muistuttaa, että Jumala on omistanut meidät lapsikseen ja tahtoo huolehtia meistä, ja että meidän nimemme ovat kirjoitetut elämän kirjaan. Ericus Erics, Postilla I s. 215, II s. 758–759, 766–768. Neovius SKHS Pöytäk. 10 s. 61–62. Keskiajalla viljeltiin runsaasti pyhimysten nimiä, *Maliniemi* Suomen Kulttuurihistoria I s. 535–556, *Luukko* 1950 s. 206–210, 1954 s. 286–291. Myöhemmän ajan nimistä on runsaasti tietoja pitäjien historioissa. Mielenkiintoinen pitkittäisleikkaus nimistön muutoksista yhden paikkakunnan puitteissa on *Backman* SSV 14–15 s. 146–159. Vähemmän on tutkittu, millä perusteella nimet valittiin. Usein näyttää kastekirjojen valossa käytetyn sukulaisten, esim. vanhempien ja isovanhempien nimiä. Tämä tapa näkyy myös Turun akatemian professorin Petrus Bergiuksen omaelämäkerrassa, *Maliniemi* SKHS Vuosik. 21 s. 358–368, samoin sitä on yleisesti noudatettu Lapissa, ks. Schefferus 1963 s. 400 ja *Vilkuna* 1959 s. 57–58. Yleisesti on uskottu, että lapsi perii sen henkilön ominaisuudet, jonka nimi sille annetaan. *Vilkuna* mt. s. 41–46. Vilkunalla on tietoja myös muista nimen antoon liittyneistä uskomuksista. — Ruotsissa käytettiin vielä 1600-luvun alkupuolella vanhoja pohjoismaisia nimiä, miltä pohjalta on ymmärrettävissä Emporagriuksen ja Laureliuksen kirkkolakiehdotusten (1659) toteamus, että lapsille on annettava »kristilliset ja ajattelemisen arvoiset nimet» eikä kuten pakanat »epäjumalien ja järjettömien luontokappaleiden mukaan». *Person* Kulturen 1958 s. 134. KOF före 1686 II:1 s. 147, II:2 s. 33–34.

## Apostolinen siunaus

Nykyisen käsikirjan mukaan pappi lausuu välittömästi kasteen jälkeen: »Herran Jeesuksen Kristuksen armo ja Jumalan rakkaus ja Pyhän Hengen osallisuus olkoon sinun kanssasi nyt ja iankaikkisesti. Amen.»<sup>26</sup> Tätä lausetta ei tutkittavanamme olevana aikana ollut kastekaavassa. Se otettiin siihen ensi kerran vasta vuoden 1859 käsikirjaehdotuksessa ja tuli käytäntöön vuoden 1886 käsikirjan mukana.<sup>27</sup>

## Kiitosrukous

Keskiajan kastekaavoissa ei ollut kasteen jälkeistä kiitosrukousta, ei liioin Lutherilla, Olavus Petrillä eikä Agricolalla. Ruotsissa sen tapaamme ensi kerran vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä, jossa se kuuluu:

Alzmechtige ewige Gud käre himmelske Fader, wij tacke tigh aff alt hierta, at tu tijn helga Christeliga Kyrkio altidh widh macht håller och förökar, och nw haffuer latit thetta barnet födas på nytt til euinnerligit lijff, oc bidie tig at tu werdigas thet vthi tinne nådh bewara, och läta thet så vpfostrat warda, at thet altijd må wara tigh behageligit, Genom tin son Jesum Christum wår HERra, Amen.<sup>1</sup>

Tämä rukous, joka on mukaelma Württembergin vuoden 1553 kirkkojärjestyksestä<sup>2</sup>, otettiin sellaisenaan vuoden 1614 käsikirjaan.<sup>3</sup> Suomennettuna se kuului:

O Caickivaldias ijancaickinen Jumala racas taivalinen Isä/ me sinua kijtem caickesta sydhäimestä/ että sinun Christilisen seuracunnas/ aina woimasa pid-

<sup>26</sup> Vuoden 1963 käsikirjaehdotuksessa tämä siirrettiin kastekaavassa A lasten evankeliumin perään, mutta säilytettiin B-kaavassa entisellä paikallaan.

<sup>27</sup> Lehtonen 1931a s. 208.

<sup>1</sup> KO 1571 s. 56–57. Rukous oli jo vuoden 1561 käsikirjoitetussa kirkkojärjestyksessä, *Färnström* 1956 s. 70–71.

<sup>2</sup> *Färnström* 1935 s. 53–54. *Rodhe* 1910 s. 41–43. *Rodhe* 1923 s. 250. *Schalén* I s. 324. Vrt. *Hornborg* 1860 s. 75–76. — *Ekelund* 1909 s. 121 julkaislessaan tämän rukouksen mainitsee erheellisesti sen tulleen käsikirjaan jo v. 1548.

<sup>3</sup> Vuonna 1619 painetusta lapinkielisestä käsikirjasta (En lijten Sängebook på Lappesko) se vielä puuttui. Toisaalta jo Upsalan ja Strängnäs synodeissa v. 1607 ja 1610 huomautettiin, että sitä on »ahkerasti käytettävä». *Lundström Synodalakter* I s. 12, 18, II s. 60.

hät ja enänät/ ja olet nyt tämen lapsen andanut wastudhest syndy/ ijan-  
caickischen elämäen. Ja rucoileme sinua/ että sen armolisesta sinun laupiu-  
desas kätksit/ ja warielisit/ Ja annaisit/ niñ ylöscasvata/ että se aina olisi si-  
nulle kelvolinen. Sinun rackan pojas Jesuxen Christuxen meiden HERRAN  
cautta/ Amen.

Tästä rukouksesta on vanhemmissa käsikirjoissa runsaasti sekä  
ruotsin- että suomenkielisiä kopioita.<sup>4</sup> Ainakin eräät niistä on teh-  
ty ennen vuotta 1614, joten ilmeisesti se on toisin paikoin otettu  
käytäntöön kirkkojärjestyksen mukaisesti jo ennen uuden käsikir-  
jan valmistumista. 1600-luvun myöhemmissä käsikirjoissa tähän  
kohtaan ei tehty muutoksia.<sup>5</sup>

### Voitelu kasteen jälkeen

Hippolytuksen kirkkojärjestyksen mukaan kastetta seurasi vä-  
littömästi voitelu, jonka presbyteeri ja piispa suorittivat kätten  
päällepanemisin lukien samalla rukouksen Pyhän Hengen saami-  
sesta. Siten kaste tarkoitti sekä vedellä että Hengellä kastamista.  
Tästä kehittyi sittemmin kaksi sakramenttia, kaste ja konfirmaa-  
tio, mutta kasteeseen liittynyt voitelu jäi samalla edelleen pai-  
kalleen. Toimitus, josta monet idän ja lännen kirkkoisät mainitsi-  
vat, symbolisoi Pyhän Hengen välittämistä kastetulle.<sup>6</sup>

<sup>4</sup> Kangasalan KA A VI 3, Kk 1549, lisäys sidoksen lopussa (kaksi kopiota  
eri käsialoilla). Laihian KA III d 2, Kk 1549, lisäys fol. B:n jälkeen. Lemun  
KA A III 1, HB 1548 fol. B 3. Ulvilan KA Ae 1, Kk 1549 fol. B 2 ja HB 1548  
fol. B 4 (eri käsialoilla). Urjalan KA III d 2, HB 1557, lisäys fol. A 2–3:n vä-  
lissä sekä fol. B 3v. HYK Rar. 22, HB 1557, lisäys nimilehden kääntöpuolella  
(kirjasta mainitsee *Schalin* I s. 32, n:o 61). Tukholman suom. srk:n arkisto,  
HB 1557 fol. B 3. Hollolan KA HB 1557, lisäys fol. A 8. — Vastaavia lisäyksiä  
Ruotsista: UUB Westin rar. 33, HB 1541 fol. A 4v. UUB Rar. 10:79. HB 1548,  
erillinen lisälehti fol. B 3–4:n välissä. LUB Palaet. Sv. HB 1557, exemplar n:r  
2, fol. B 3–4.

<sup>5</sup> Joitakin tuloksettomia muutosehdotuksia tehtiin, esim. Johannes Mat-  
thiae (UUB K 71, kirkkolakiehdotuksen kasteaava).

<sup>6</sup> Yksityiskohtainen selonteko kasteen jälkeisen voitelun synnystä, kehityk-  
sestä ja symboliikasta: *Welte* 1939 erit. s. 14–42. Toimitus, jonka jo varhain  
katsottiin kuuluvan piispan tehtäviin (mt. s. 75–77), on Welten käsityksen mu-

Manuale Aboensen mukaan pappi lausui voitелua suorittaessaan:

Deus pater omnipotens domini nostri iesu christi qui te regeneravit ex aqua et spiritus sancto: quique dedit tibi remissionem omnium peccatorum tuorum ipse te liniat crismate salutis in christo iesu domino nostro in vitam eternam amen.

Luther säilytti tämän kohdan vuoden 1523 Tauffbüchleinissä. Papin piti tehdä ristinmerkki, voidella öljyllä lapsen päätä ja lausua toivotuksen muotoinen rukous, joka oli suora käännös keskiaikaisesta. Siihen oli vielä lisätty rauhan tervehdys »Frid mit dyr.» Vuoden 1526 painoksessa voitelu jäi pois, mutta sitä seurannut toivotus säilyi. Sen loppu »der salbe dich mit dem heylsamen ole zum ewigen leben» muutettiin muotoon »der stercke dich mit seiner gnade zum ewigen leben».<sup>7</sup>

Myös Olavus Petri säilytti kasteen jälkeisen voitелun. Siihen liittynyttä toivotusta hän muokkasi yhdistäen Lutherin teoksen kummankin painoksen sanontoja:

Almechtige gudh, wor herres Jesu Christi fadher, som tich haffuer genom watten och then helga anda födt vppå nytt och förlåtit tich thina synder, han styrke och stadhfeste tich i sinne nådh, och smörje tich medh then helga anda till ewinnerligit lifff, Amen.

Edellä abrenuntiaatioon liittyneen voitелun yhteydessä on jo selostettu voitелun häviämistä kastekaavasta. Se tapahtui sen molemmista kohdista samanaikaisesti v. 1541. Tämän vuoksi kasteen jälkeinen voitelu puuttui myös Agricolan kastekaavasta. Siihen liittynyttä toivotusta, että Jumala armollaan vahvistaisi kastettua ja johdattaisi hänet iankaikkiseen elämään, on paikoitellen voitu käyttää erillisenä rukouksena. Niinpä se on lisätty erääseen Hel-

kaan syntynyt Syyriassa viimeistään 2. vuosisadalla. — Ks. lisäksi *Dix* 1946 s. 10–15, *Rietschel–Graff* 1951 s. 549–550, *Brilioth* 1941 s. 720, *Kansanaho* 1956 s. 15–18. — Erillisen konfirmaatiosakrametin kehityksestä ks. em. *Welten* teoksen lisäksi *Flemington* 1948 s. 148–152, *Kansanaho* mt. s. 18–23, *C. G. André*n 1957 s. 9–30 ja *Kretschmar* 1962 s. 13–35.

<sup>7</sup> WA 19, 541. *Quensel* 1890 s. 25, nootti 1. — Paikoin voitelu säilyi 1500-luvun loppupuolelle saakka, kuten esim. Brandenburgin KJ:ssä, *Sehling* III s. 58–59, 96.

singin Yliopiston kirjastossa olevaan vuoden 1586 handbokiin<sup>8</sup> Lutherin vuoden 1526 Taufbüchleinin mukaan käännettynä:

Then alzmachtige Guden och wårs Herres Jesu Christi fader, som hafuer födt tigh på nytt, genom watnet och then heliga anda, och hafuer förlåtit tigh alla tina synder, han stärke tigh mz sinne nådh, till thett Ewigha lijffwet, Amen.

Lopullisesti tämä toivotus hävisi vuoden 1571 kirkkojärjestyksen suositteleman kiitosrukouksen päästyä käytäntöön, sillä siinä oli samantapaisia ajatuksia kuin voiteluun liittyneessä toivotuksesakin.

### Pukeminen valkeaan vaatteeseen

Edellä (s. 70) on todettu, että kasteeseen saattoi vanhana aikana liittyä vaatteiden riisuminen sen vertauskuvana, että siinä »vanha ihminen riisutaan». Vastaavasti tuli jo varhain tavaksi pukea kastettu valkeisiin vaatteisiin, koska hänet oli kasteessa puettu Kristuksen vanhurskauteen. Samalla tämä asu muistutti kristityn velvollisuudesta vaeltaa valkeuden lapsena (vrt. Rm. 13: 14, Gal. 3: 27, Ef. 4: 24, Kol. 3: 9–10, Ilm. 7: 13). Tapa säilyi lapsikasteen tultua yleiseksi. Eräässä viimeistään 600-luvulta olevassa roomalaisessa kasteliturgiassa esitettiin, että kummien tulee olla valmiina valkeat vaatteet käsissään ottamaan lapsi hänet kastaneelta papilta.<sup>1</sup>

Keskiajalla pukemisseremoniaan liittyi voimakkaana ajatus kasteen velvoituksesta: kastetun tulee kantaa pukunsa tahrattomana siihen saakka, kunnes hän joutuu Kristuksen tuomioistui-  
men eteen, jotta hän silloin perisi iankaikkisen elämän:

Accipe vestem candidam sanctam et immaculatam: quam perferas ante tribunal domini nostri iesu christi: vt habeas vitam eternam: et vivas in secula seculorum amen.

Luther otti tämän kohdan vuoden 1523 kastekaavaansa samantapaisena lisäten siihen rauhan tervehdyksen »Frid mit dyr», mutta

<sup>8</sup> Sign. 795. VI. 24. Kirjasta mainitsee *Schalin* I s. 60, n:o 121.

<sup>1</sup> *Marsh* 1941 s. 172–173. *Bailey* 1952 s. 43. — Pohjoismaissa tuli keskiajalla tavaksi, että lukkari auttoi lapsen pukemisessa. *Sandholm* 1963 s. 123.

poisti sitten koko aktin v. 1526. Olavus Petri säilytti sen, mutta lyhensi sitä ja muunsi sen toivotukseksi, jossa tosin kasteen velvoitus tuli edelleen esille:

Jesus Christus clädhe tich j thet reena clädhet som tu skalt bära obesmittat för hans domstool.

Agricola seurasi ruotsalaista käsikirjaa:

Sijtte puettacan pappi Walkian Lijnan Lapsen päle/ nein sanodhen. JEsus Christus puettakoon sinun siihen puchtaseen Waatteen/ ionga sinun pite sastatoinna/ henen DomioStolins edesse candaman.

Pukuseremonia oli niitä kastekaavan kohtia, joita 1500-luvun loppupuolella alettiin yhä yleisemmin pitää katolisina jätteinä, joista olisi luovuttava. Edellä totesimme Lutherin luopuneen siitä jo vuoden 1526 Taufbüchleinissa. Teoksessaan »Kirkolliskokouksista ja kirkosta» (1539) hän esitti sen vapaaehtoiseksi: Lapsi on tietysti johonkin puettava, kunhan sitä ei panna niin monen kastepuvun sisälle, että se tukehtuu. Useissa 1500-luvun saksalaisissa kirkkojärjestyksissä tämä seremonia säilytettiin. Ruotsissa oli vielä Laurentius Petri sitä mieltä, että se voidaan sallia. Hän viittasi mm. siihen, että sitä on kristikunnassa jo kauan käytetty, koskapa siitä on maininta jo Lactantiuksella v. 320.<sup>2</sup> Upsalan kokouksen päätöksessä (1593) ei vaateseremoniaa mainittu erikseen, mutta juuri vuosien 1593–1614 välisenä aikana se alkoi verraten yleisesti jäädä pois käytännöstä. Upsalan synodissa 1595 sen säilyttäminen tosin vielä sallittiin.<sup>3</sup> Käsikirjasta se poistettiin v. 1614. Se on yliviiivattu myös eräistä vanhemmista käsikirjois-

<sup>2</sup> WA 50, 651. Laurentius Petri 1587 s. 84.

<sup>3</sup> Rodhe 1910 s. 54. Hall ASU 35 s. 3. — Wallquist 5 s. 142 julkaisi erään Strängnäsissä Petrus Jonaen johdolla pidetyn kokouksen päätöksen, jonka mukaan ristimisvaatteen käytöstä oli luovuttava. Kokouksen vuosiluvuksi Wallquist ilmoittaa 1592. Päätös olisi siis tehty jo ennen Upsalan kokousta. Ks. myös Lundström Synodalakter II s. 55. Tähän säädökseen ovat myöhemmin monet tutkijat viittanneet, esim. Rodhe mt. s. 47 ja Cnattingius 1943 s. 60–61. A. Andrén 1953 s. 98–115 on kuitenkin vakuuttavasti osoittanut, että Wallquistin ilmoittama vuosiluku on nähtävästi väärä. Ko. Strängnäsien kokous on sijoitettavissa vuosien 1593–95 välille ja on siten suoranaan seuraus Upsalan kokouksesta, ei valmistus sille.



ta.<sup>4</sup> Paikoitellen on sitä kuitenkin käytetty vielä jonkin aikaa tämän jälkeen. Niinpä se on lisätty erääseen vuoden 1614 käsikirjaan. Jomalassa seurakunta päätti vasta v. 1640 poistaa sen. Myös pukemisseremoniaan liittynyttä toivotusta on saatettu käyttää joko sellaisenaan tai muokattuna.<sup>5</sup>

### Palavan kynttilän anto

Vanhan kirkon aikana oli tapana, että uskova seurakunta odotti pääsiäisyön vigiliassa palavat kynttilät kädessä Herran tulemista (vrt. Mt. 25: 1–10). Tässä saivat myös vastakastetut olla mukana, joten heille kynttilän saaminen oli erityisen merkityksellinen tapahtuma. Se liittyi läheisesti edeltävään kasteeseen, jossa kasteoppilaat otettiin Herransa tuloa odottavan seurakunnan yhteyteen. Ajan mittaan ruvettiin kastetuille antamaan kynttilä riippumatta kasteen ajankohdasta, ja tavasta tuli kasteliturgian kiinteä osa.<sup>6</sup>

Valvomisen ja Herran tulemisen odottamisen tarpeellisuus pysyivät kynttiläseremonian sanomana senkin jälkeen, kun lapsikaste oli syrjäyttänyt aikuiskasteen. Samalla siinä säilyi viittaus Jeesuk-

<sup>4</sup> Kangasalan KA A VI 3, Kk 1549 fol. B 2. Laihian KA III d 2, Kk 1549, lisälehdet fol. B:n jälkeen (kastekaavan loppu Kk 1614:n mukaisena). Taivassalon KA III d 1, HB 1548 fol. C 3. TaTA Kk 1549 fol. B 2. — Vastaavia merkintöjä Ruotsista: UUB Rar. 10:79, HB 1548 fol. B 3v ja Westin rar. 34, HB 1548 fol. B 3v. LUB Palaet. Sv. HB 1557, exemplar nr. 2, fol. B 3v. — Toisaalta on huomattava, että on myös sellaisia käsikirjoja, joissa tätä seremoniaa ei ole yliviiivattu, vaikka niihin on tehty muita vuoden 1614 kk:n mukaisia korjauksia.

<sup>5</sup> TaTA HB 1614 fol. VIII. *Schalin* I s. 76, n:o 145. Kirjan omistanut Matt. Sigfridi Rymättylensis ei tiettävästi ole toiminut Rymättylässä, vrt. *M. Juva* 1955 s. 56. — Murenus, *Acta visitatoria* s. 66. Lappajärven KA:n vuoden 1548 HB:ssa (III d 1) on kehoitus pukea lapsi valkoiseen vaatteeseen yliviiivattu, mutta siihen liittyvä toivotus jätetty viivaamatta. HYK:n vuoden 1586 HB:ssa (795. VI. 24) on lisätty papin lausuttavaksi kasteen jälkeen: »Gudh förläne tigh sin nãdh att bãra titt doop ostrafuelig.»

<sup>6</sup> *Rietschel*—*Graff* 1951 s. 551–552.

sen vertaukseen kymmenestä neitsyestä.<sup>7</sup> Manuale Aboensen mukaan pappi lausui kynttilää antaessaan:

Accipe lampadem ardentem et irreprehensibilem: custodi baptismum tuum vt cum venerit dominus ad nuptias possis ei occurrere vna cum sanctis eius in aula celesti: vt habeas vitam eternam: et viuas in secula seculorum amen.

Luther säilytti tämän kohdan kastekaavassaan v. 1523 samanaikaisena, mutta poisti sen 1526. Olavus Petri jätti sen paikalleen, samoin Mikael Agricola:

Sitelehin pangaan Pappi sytytetyn Kyntelin Lapsen Käteen/ nein sanodhen. OTa sinun palauainen Kynteles sinun Kätees/ ia kätke sinun Castes nuchtettomast/ Senpäle/ koska HERRA tulepi Häihin/ ette sine macdaisit/ caikein henen Pyheins cansa/ hende wastian wloskeudhe/ ia siselle kieudhe henen cansans siehen ijancaikiseen ilohon/ AMEN.

1500-luvulla oli kynttilän anto suola- ja pukuseremonioiden tavoin kastekaavan kiisteltyjä kohtia. Laurentius Petri halusi kristillisen vapauden nimessä säilyttää ne kaikki<sup>8</sup>, mutta vuosisadan loppupuolella alettiin yhä yleisemmin vaatia niiden poistamista. Upsalan kokouksessa 1593 monet vaativat kynttilän antoa poistettavaksi, mutta tämän toteuttaminen oli yhtä vaikeaa kuin suolaseremonian ja elevaationkin poistaminen. Suomessa vaati ristimiskynttilöistä luopumista erityisesti Petrus Melartopaeus paimenkirjessään Turun hiippakunnan papistolle v. 1595. Hän totesi siinä paavilaisten vihkivän kynttilöitä ja kertoi kansan uskovan, että niiden käyttö edistää autuuteen pääsyä. Tällaisen taikauskon vuoksi oli tapa kokonaan hylättävä. Kristus on ainoa tosi valkeus, joka valaisee synnin pimittämät ihmiset ja tuo valon kuoleman varjon maahan.<sup>9</sup> Käsikirjasta tämä kohta poistettiin v. 1614. Sen

<sup>7</sup> *Brilioth* 1941 s. 720. Seremonian tarkoituksena oli myös muistuttaa, että kastetun tulee vaeltaa valon lapsena (Ef. 5:8). *Eisenhofer-Lechner* 1953 s. 83.

<sup>8</sup> Laurentius Petri 1587 fol. 54–65. Ks. myös KO 1561 (*Färnström* 1956) s. 64, KO 1571 s. 48–49 sekä vielä KOF 1608 s. 42 ja KOF 1619 (KOF före 1686 I) s. 388.

<sup>9</sup> SRA III s. 88. Edellä s. 110–112 nooteissa 10–14 mainitut lähteet. *Lundström KÅ* 1904 s. 201–202.

mukaisesti se on yliviiivattu myös eräistä vanhemmista käsikirjoista.<sup>10</sup>

\*

Vanhan kirkon aikana kasteen jälkeisiin symbolisiin menoihin sisältyi vielä maidosta ja hunajasta tehdyn sekoituksen antaminen kastetun suuhun. Tämä kuvasi vastikään kasteessa uudestisyntyneelle Jumalan lapselle annettavaa sanan väärentämätöntä maitoa (1. Piet. 2: 2) sekä hänen pääsemistään hengellisessä mielessä siihen luvattuun maahan, joka vuotaa maitoa ja mettä (2. Ms. 3: 8, 13: 5, 3. Ms. 20: 24, Hes. 20: 6). Tämä seremonia jäi pian pois kasteliturgioista, sillä se liitettiin välittömästi kastetta seuranneeseen ensimmäiseen chtoolliseen. Myöhemmin se hävisi siitäkin. Nykyaikaan saakka on maidon ja hunajan antaminen säilynyt koptilaisessa ja etiopialaisessa kirkossa.<sup>11</sup>

Vaikkei tätä tapaa enää keskiajan kastekaavoissa ollutkaan, mainitsi vielä Olavus Petri siitä käsikirjansa esipuheessa kertoen, että hunajan sijasta on voitu käyttää myös viiniä. Hän piti tapaa menneisyyteen kuuluvana (Plägade man och foordom dagx bruka miölk/ hanigh eller wijn...). Laurentius Petri mainitsi niin ikään maidon ja hunajan annon kasteen yhteydessä lakanneen »jo kauan ennen meidän aikaamme».<sup>12</sup>

## Herran siunaus

Herran siunaus tuli kastekaavaan vasta v. 1614, jossa se oli välittömästi kastetta seuraavan kiitosrukouksen jälkeen. Se lausuttiin yksikön 2. persoonassa ja suunnattiin siis lapselle. Se on lisätty myös muutamiin vanhempiin käsikirjoihin.<sup>13</sup>

<sup>10</sup> Edellä s. 146 nootissa 4 mainittujen (paitsi Taivassalo) lisäksi: Lappajärven KA III d 1, HB 1548 fol. B 3v. Urjalan KA III d 2, HB 1557 fol. B 3v. Tukholman suom. srk:n arkisto, HB 1557 fol. B 3v.

<sup>11</sup> Rietschel—Graff 1951 s. 552—554. Stenzel 1957 s. 129—130.

<sup>12</sup> OPSS II s. 316. KO 1571 s. 48. Samoin jo käsikirjoitetussa KJ:ssä 1561 (Färnström 1956 s. 64) sekä vielä KOF 1608 s. 42 ja KOF 1619 s. 388.

<sup>13</sup> Rodhe 1910 s. 78. Lehtonen 1931a s. 210. — Hollolan KA HB 1557, lisäys fol. A 8. Kangasalan KA A VI 3, lisäys sidoksen lopussa. Ulvilan KA Ae 1, Kk 1549 fol. B 2. HYK 795. VI. 24, HB 1586 fol. A 8. — HYK Rv.kirk. käsik. 2b, Kk 1669 (vanha sign. 316 VI 10b) s. 17 »hyvästisiunaton» korjattu tavallisesta poikkeavaan muotoon »siunaton». Kosken TL KA:n vuoden 1614 HB:ssa, jossa on joitakin saksankielisiä merkintöjä (edellä s. 124, nootti 2), on lisätty myös Herran siunauksen alkusanat saksaksi (fol. VIIIv).

## Kehotus kummeille

Lapsikaste edellyttää kastetun opettamista. Tämä on lähinnä lapsen vanhempien ja kummien tehtävä. Jo Manuale Aboensen kastekaavan lopussa kehoitettiin pappia sanomaan kummeille, että näiden tuli opettaa lapselle Isä meidän ja uskontunnustus. Lapsen vanhempia taas neuvottiin varjelemaan tätä tulen, veden ja muilta vaaroilta, kunnes lapsi on täyttänyt seitsemän vuotta.<sup>1</sup> Ruotsalaisista kaavoista Manuale Upsalensea lukuunottamatta tämä kohta puuttui, mutta muuten on vanhempien opetusvelvollisuutta Ruotsissakin tähdennetty. Eräässä 1300-luvulta olevassa strängnäsiläisessä statuutissa samoin kuin Upsalan hiippakuntasäännössä n. 1440 säädettiin, että vanhempien ja kummien on opetettava lapselle Isä meidän, uskontunnustus ja Ave Maria.<sup>2</sup>

Lutherin kastekaavoista tämä kohta puuttui, samoin Olavus Petriltä. Ruotsalaiseen käsikirjaan se lisättiin v. 1541, ja v. 1548 sitä vielä vähän laajennettiin. Jälkimmäisestä painoksesta Agricola käänsi sen käsikirjaansa<sup>3</sup>:

Nin manatcan pappi Gummia/ ette he opettauat Lapselle Ise meidhen/ Wskon cappaleet/ ia Käskysanat. Ja mös ette Ise ja Eiti opetaisit ia warielist Lasta/ ninquin Christittuin Inhimisten tule techdä.

Laurentius Petrin kirkkojärjestyksissä sanottiin, että vanhempia ja kummeja tulee lisäksi varoittaa monenlaisesta taikauksesta ja elkeistä, joita ihmisten kerrotaan tekevän vastasyntyneille sekä ennen kastetta että sen jälkeen. Sellaisilla teoilla vihoitetaan Jumala ja turmellaan niiden sielut, jotka on kasteessa puhdistettu ja tehty pyhäksi temppeliksi Herralle.<sup>4</sup>

Sanamuoto tällaista kehotusta varten tuli käsikirjaan v. 1614.<sup>5</sup> Suomalaisessa asussaan se kuului:

<sup>1</sup> Maliniemi SKHS Toim. 56 s. 97. Kilström 1957 s. 69.

<sup>2</sup> Reuterdahl 1841 s. 145. Gummerus 1902 s. 88. Lindholm 1949 s. 50, nootti 82. Maliniemi mt. s. 97, nootti 45. Kilström mt. s. 75.

<sup>3</sup> Rodhe 1910 s. 160–161. Lindholm mt. s. 50, nootti 81. Kansanaho 1956 s. 85. Pirinen 1962 s. 104. Nordberg SKHS Vuosik. 48–51 s. 21.

<sup>4</sup> Färnström 1956 s. 71. KO 1571 s. 57.

<sup>5</sup> Lisätty käsin kirjoitettuna: Kangasalan KA A VI 3, liite sidoksen lopussa.

Wimein manacan Pappi nijtä iotca lapsen pääle pidhit tällä tavalla. RAcket ystävet Christuxes/ että tämä lapsi vdhen syndymen peson cautta/ joca on tapactunut wedhen ia pyhen hengen cautta/ on tullut Jumalan lapsexi/ ja Jesuxen Christuxen kanssa perilisexi. Nijn minä manan teitä/ iotca siihen to-dhistajat olette/ että te ensist sanotte lapsen wanhemille/ että hö ylöscasvattavat lapsen Jumalan pelgos/ ia caickisa Christilisis menoisa/ ja että hö opettavat lapsen lukeman/ Ise meiden/ Vscon tunnustoxen/ Jumalan käskysanat/ etc. Sijtte jos Jumala cudzu lapsen wanhemat hänen lapsudesans/ että te otatte täste lapsesta waarin/ cuinga se ylöscasva rangaistoxes ia HErran manauxes. Ja että hän sen vscolisesta pidhäisi mitä nyt castes on vlgosluvattu/ Jos sen tah-dotte tähdä njin sanoctat caicki. Jaa Wastaus Jaa.<sup>6</sup>

Kehotus jakaantuu kolmeen osaan. Ensin selvitetään kasteen merkitystä ja tähdennetään siinä tapahtuvaa uudestisyntymistä. Sen sanominen oli erityisen aiheellista Kaarle IX:n aikana kan-natusta saaneen reformoitua käsitystä lähestyvän symbolisen sak-ramenttitulkinnan vastapainoksi. Toisesta osasta ilmenee, ettei lapsen vanhempien ajateltu olevan kastetilaisuudessa läsnä. Kun kaste suoritettiin useimmiten kirkossa kohta lapsen syntymän jäl-keen, olisikin ainakin äidin läsnäolo ollut mahdotonta. Kummien tuli vanhemmille muistuttaa näiden opetusvelvollisuudesta. Keho-tuksen lopussa tähdennetään kummien velvollisuuksia, jos lapsen vanhemmat kuolevat. Lopuksi oli velvoittava kysymys kummeille.

Ruotsissa ehdotti vuosisadan puolivälissä Johannes Matthiae tähän kohtaan eräitä lähinnä Common Prayer Bookista otettuja lisäyksiä, joista näkyy, että hän suhtautui reformoitujen tavoin vieroksuen ajatukseen kasteessa tapahtuvasta uudestisyntymisestä. Ehdotus ei kuitenkaan vaikuttanut käytäntöön. Jo sen tarkastanut Upsalan tuomiokapituli muutti sitä niin, että uudestisyntyminen tuli selvästi ilmaistuksi. Vuoden 1650 kirkkolakikomitea halusi poistaa koko kehotuksen, koska ihmiset pakotettiin siinä tekemään lupaus, jota he eivät aina voineet täyttää. Samankaltaisen ehdo-

---

— Vuoden 1619 lapinkielisestä käsikirjasta (En lijten Sängebook...) tämä ke-hotus vielä puuttui, mutta vuosien 1648 ja 1669 Manuale Lapponicumeissa se oli.

<sup>6</sup> Painettu myös: *Lehtonen* 1931a s. 210. Kehotuksen esikuvana on Lyype-kissä v. 1585 painettu alasaksalainen kirkkojärjestys, mutta ruotsalaista kaavaa on siitä vähän pidennetty. *Rodhe* 1910 s. 161 ja 1923 s. 270–271.

tuksen oli jo v. 1628 tehnyt Johannes Baazius, joka huomautti, ettei kummeja voida velvoittaa siihen, mikä on vanhempien tehtävä, ja ettei enää myöhemmin koskaan oteta selville, ovatko kummit täyttäneet lupauksensa. Muissa evankelisissa käsikirjoissa ja kirkkojärjestyksissä ei tällaista lupausta vaaditakaan. Käytännössä kummikehotus lieneekin joskus jätetty lukematta, koskapa Rothovius konstituutioissaan erityisesti huomautti sellaisen menettelyn virheellisyydestä.<sup>7</sup> Vuosisadan lopun käsikirjauudistuksessa kummikehotus jäi paikalleen, mutta sen loppukysymystä lievennettiin. Kummeilta tiedusteltiin, tahtovatko he täyttää opetusvelvollisuutensa »nijn palio cuin Jumala armons laina/ ja mahdollinen on». Samalla vastaus tuli kielellisesti parempaan muotoon »me tahdom». Nämä korjaukset on tehty myös moniin vanhempiin käsikirjoihin.<sup>8</sup>

### R a u h a n t o i v o t u s

Keskiajan kastekaava päättyi joko kynttiläseremoniaan tai kummikehotukseen.<sup>9</sup> Luther menetteli vuoden 1523 Taufbüchleinissä edellisellä tavalla, mutta lisäsi v. 1526 kaavan loppuun tervehdyksen »Frid mit dir», joka jo ennestään oli lausuttu pukuseremonian päätteeksi. Läsnaolevien edellytettiin vastaavan aame-nella.

Olavus Petri jätti kastekaavan loppuosasta kaikki tervehdykset

<sup>7</sup> KOF före 1686 II:1 s. 22. UUB K 71, Matthiaen ehdotus. *Rodhe* 1910 s. 162. *Lundin* 1944 s. 142–143. *Göransson* 1952 s. 389–390. *Lagus* 1836 s. 137. Ks. myös reunahuomautus Gezelius vanhemmalle kuuluneessa vuoden 1571 KJ:ssä, HYK C<sup>v</sup> V 25 fol. XXIIv.

<sup>8</sup> Artjärven KA III d 2, HB 1671 s. 16. Ikaalisten KA III d 1, Kk 1614 s. 21. Laihian KA III d 3, Kk 1669 s. 18. Liedon KA III d 1, Kk 1669 s. 18. Vampulan KA III C 1, HB 1614 fol. IX, Kk 1614 s. 21. HYK 795.VII.11, HB 1614 fol. IX. HYK Rv.kirk.käsi. 2b, Kk 1614 s. 21, Kk 1629 s. 9 ja Kk 1669 s. 18. JKK 1 f, Kk 1629 s. 9. UUB Sv. Teol. Liturg. Handb. Finska, Kk 1669 s. 18.

<sup>9</sup> Breviarium Scarensessa kuitenkin toivotus: Et benedictio dei patris omnipotentis † et filij † et spiritus sancti † descendat super te et maneat semper tecum. Amen.



pois seuraten siten Ruotsin keskiaikaista traditiota. Vuoden 1541 handbokiin lisättiin kummikehotuksen edelle Lutherin vaikutuksesta »Fridh ware med tig», joka kuitenkin jo 1548 muutettiin kaikkiin mukana olijoihin kohdistuvaksi: »Fridh ware medh ider.» Kansan vastauksena lausumaa aamenta ei ruotsalaisissa käsikirjoissa ollut.

Suomessa noudatti Westhin kastekaava vuoden 1541 handbokin sanontaa: »Jumalan Rauha olkon Sinun cansas.» Agricola taas seurasi vuoden 1548 painosta: »Rauha olkohon teidhen cansan.» Helsingin Yliopiston kirjaston vuoden 1586 handbokiin tehdyssä lisäyksessä tämä tervehdys on sijoitettu Herran siunauksen edelle.<sup>10</sup> Kuten edellä on ilmennyt, ei painetussa kastekaavassa vielä tähän aikaan ollut Herran siunausta ollenkaan. Se tuli siihen v. 1614, jolloin rauhan tervehdystä ei kuitenkaan pantu sen edelle, vaan se päin vastoin siirrettiin aivan toimituksen loppuun vasta kummikehotuksen jälkeen luettavaksi. Samalla sen sanamuoto muutettiin: »Menget HErran rauhan.»<sup>11</sup>

*Kastetoimituksen eri osien esiintyminen kastekaavassa*

|                                | Manuale<br>Aboense | Luther<br>1523 | Luther<br>1526 | Olavus<br>Petri 1529 | HB 1541 | Agricola | KJ 1571 | HB, Kk<br>1614 | HB 1693<br>Kk 1694 |
|--------------------------------|--------------------|----------------|----------------|----------------------|---------|----------|---------|----------------|--------------------|
| Alkukehotus (ennen toimitusta) |                    |                |                |                      |         | x        |         |                |                    |
| 1. nimen kysyminen             | x                  |                |                | x                    | x       | x        |         | x              | x                  |
| Trinitaarinen tervehdys        |                    |                |                |                      |         |          |         |                | x                  |
| Allokuutio                     |                    |                |                |                      |         |          | x       | x              | x                  |
| Ylentäkää sydämenne 1859       |                    |                |                |                      |         |          |         |                |                    |
| Asetussanat                    |                    |                |                |                      |         |          |         |                | x                  |
| Pieni eksorsismi               | x                  | x              | x              | x                    | x       | x        |         | x              | x                  |
| Ristinmerkki                   | x                  | x              | x              | x                    | x       | x        |         | x              | x                  |
| Kättenpäällepaneminen          | x                  |                |                | x                    | x       | x        |         | x              |                    |
| Rukoukset ennen kastetta       | x                  | x              | x              | x                    | x       | x        |         | x              | x                  |
| Suolan eksorsismi              | x                  |                |                |                      |         |          |         |                |                    |

<sup>10</sup> Setälä—Wiklund 1893 s. 21. HYK 795. VI. 24, HB 1586 fol. A 8.

<sup>11</sup> Vastaava korjaus tehty: Urjalan KA III d 2, HB 1557 fol. A 2—3 (lisäys).



### 3. TAVALLISESTA POIKKEAVAT KASTE- TAPAUKSET

#### *a. Hätäkaste*

Jo varhain tuli tavaksi kastaa kuolemanvaarassa olevia katekumeeneja muulloinkin kuin tavallisina kasteaikoina. Tällainen »hätkaste» voitiin suorittaa myös lapsille. Kirkkoisä Tertullianuskin, joka muuten oli lapsikasteen vastustaja, hyväksyi kuolemanvaarassa olevien lasten kastamisen. 3. vuosisadalta peräisin olevista hautakirjoituksista tunnetaan useita vähän ennen kuolemaansa kastettuja eri-ikäisiä lapsia, joiden molemmat vanhemmat tai ainakin isä ovat olleet pakanoita. 300-luvulla tuli verraten yleiseksi tavaksi lykätä sekä aikuisten että myös kristityistä vanhemmista syntyneiden lasten kaste mahdollisimman lähelle kuolemaa. Tähän vaikutti toisaalta halu eritä tästä elämästä synneistä puhtaana, toisaalta myös se, ettei kirkko sallinut raskaammista synneistä kuin korkeintaan yhden anteeksiantamuksen kasteen jälkeen. Kasteen lykkääminen ei kuitenkaan jäänyt pysyväksi tavaksi. Hätäkastetta sen sijaan käytettiin jatkuvasti kuolemanvaarassa. Sitä vaati mm. Augustinus, koska kaste oli hänen mielestään pelastukseen välttämätön.<sup>1</sup>

Lapsikasteen tultua yleisesti vallitsevaksi hätäkaste tapahtui yleensä heti syntymän jälkeen, tavallisimmin jo lapsen ensimmäisen elinvuorokauden tai jopa ensimmäisten tuntien kuluessa. 1600-luvun loppupuolelta voidaan omankin maamme kastettu-

<sup>1</sup> Jeremias 1958 s. 50, 92–94, 98, 102–107. Lempiäinen 1963 s. 22, 25. Jetter 1954 s. 29–31.

jen luetteloista tehdä tästä monia havaintoja. Toisinaan mainitaan kaste suoritettuna samalla tunnilla kuin lapsi syntyi<sup>2</sup>, mutta joskus on hätäkastettu lapsi ollut jo muutaman vuorokaudenkin ikäinen.<sup>3</sup> Usein on merkitty lapsen kuolleen pian kasteen jälkeen.<sup>4</sup> Helpoimmin jouduttiin hätäkasteeseen turvautumaan suu- rissa pitäjissä. Niinpä esim. Iin kastekirjaan tällaisia tapauksia on merkitty huomattavan runsaasti, ja monissa niistä on paikaksi ilmoitettu joku kymmeniä kilometrejä kirkolta sijainnut kylä.

Koska hätäkasteella oli tavallisesti kiire, ei sitä voitu siirtää siihen asti, kunnes pappi ehtisi paikalle. Jo vanhalla ajalla sen toimittivat yleensä maallikot. Aluksi oli erimielisyyttä siitä, onko naisen suorittama hätäkaste pätevä. Ajan mittaan tähän ruvettiin vastaamaan yksimielisen myöntävästi. Keskiajalla tämä kannanotto tuli esille monessa yhteydessä. Niinpä eräässä paavin bullassa vuodelta 1439 todettiin, että hätätilassa voi kasteen toimittaa paitsi pappi myös diakoni, maallikko tai nainen, jopa kerettiläinen ja pakana, sillä kasteessa ei ole ratkaisevaa sen suorittaja vaan sen muoto.<sup>5</sup>

Myös Ruotsin keskiaikaisissa laeissa ja statuuteissa on samantapaisia säädöksiä. Kasteen suorittajaksi kelpasi sekä mies että nainen. Mieluimmin sen tuli olla perheen ulkopuolinen, esim. naapuri tai kummi. Maakuntalakien mukaan naapurien piti sakon uhalla pyydettyäessä hätäkastaa toistensa lapset. Ellei muita ollut saatavilla, voi myös jompikumpi vanhemmista toimittaa kastamisen. Mahdollisista hengellisistä sukulaisuuksistaakaan ei tällaisissa

<sup>2</sup> Huittisten KA C I 2, 14.5.1694, 27.1.1695, 13.4.1699. Iin KA (OMA) I C 1 s. 110: »straxt döpt medh nöddoop». Samoin Ikaalisten KA S 1 s. 149 (20.4.1692).

<sup>3</sup> Esim. Lappajärven KA I C 1, 1696 n:o 61, 1697 n:o 13, 1698 n:o 25, 33, 1699 n:o 51. 1698 n:o 41 mainitsee hätäkasteen yli kuukauden vanhalle lapselle, mikä on harvinainen poikkeus.

<sup>4</sup> Huittisten KA C I 2, 13.4.1699. Iin KA (OMA) I C 1 s. 190 (4.5.1699). Lappajärven KA I C 1, 1699 n:o 54. Perniön KA I C 9, 10.9.1693. Raahen KA I C 1, 1697 n:o 11.

<sup>5</sup> Denz. 1315, ks. myös 1349. Rietschel—Graff 1951 s. 540—541. Plöchl II s. 226—227.

tapauksissa pitänyt välittää. Samat periaatteet toi Suomessa julki piispa Maunu III Särkilahti synodaalistasuuteissaan v. 1492.<sup>6</sup>

Uskonpuhdistus ei tuonut asiaan olennaisia muutoksia. Luther puhui eri yhteyksissä siitä, että hätätilassa on lupa poiketa tavanomaisesta menettelystä esim. siten, että nainen suorittaa kasteen. Samalla kannalla olivat puhdasoppisuusajan teologit. Raamatullisena esimerkkinä mainittiin mm. Sippora, joka ympärileikkasi poikansa (2. Ms. 4: 25).<sup>7</sup> Vuoden 1571 kirkkojärjestyksen mukaan tuli sen toimittaa hätäkaste, »joka siihen kykeni», joko miehen tai ellei sellaista ollut paikalla, naisen.<sup>8</sup> 1600-luvun kirkkolakiehdotuksissa asia ilmaistiin samalla tavalla, samoin monissa hiippakuntasäännöissä ja ajan kirjallisuudessa, jossa siihen kiinnittivät huomiota mm. Sorolainen, Rothovius ja Terserus. Vuoden 1686 kirkkolaissa periaate oli edelleen sama: hätäkasteen suorittaa mies, mutta sellaisen puuttuessa sen saa tehdä nainenkin.<sup>9</sup> Kastekirjoista voidaan todeta, että näin on myös menetelty. Naisten suorittamia hätäkasteita oli huomattavasti vähemmän kuin miesten, mutta mitenkään tuntemattomia ne eivät olleet.<sup>10</sup> Useimmiten on kastajista merkitty muistiin pelkkä nimi, mutta joskus saamme heistä muitakin tietoja. Niinpä Sulkavalla toimitti 17. 1. 1697 erään hätäkasteen pitäjän koulumestari (Sochne Scholemestare).

<sup>6</sup> SLL I: 2 s. 21, II: 1 s. 6, II: 2 s. 10, III s. 18, 267, V s. 3, 203, 427. *Gummerus* 1902 s. 87. *Quensel* 1890 s. 132, nootti 3. *Rodhe* 1910 s. 208. *Brilioth* 1933 s. 228. FMU 4415

<sup>7</sup> *Hafenrefferus* 1622 s. 492. *Kalb* 1959 s. 79. *Brunotte* 1959 s. 84, 167–168.

<sup>8</sup> *Färnström* 1956 s. 71–73. KO 1571 s. 58–59. *Rodhe* 1910 s. 210. *Rosenquist* 1935 s. 226.

<sup>9</sup> *O. Holmström* 1901 s. 225. KOF 1608 s. 52–53. KOF före 1686 II: 1 s. 34. SKB A 448 XIX: 2. KL 1686 IV: 2. *Rodhe* mt. s. 210. *Askmark* 1949, erit. s. 124–143, 181–185. *Ericus Eri,* Catechismus 1614 s. 410. *R. Holmström* 1937 s. 321. *Rothovius* 1617 § 63–64. *Sauvon* KA, tilikirja 1631–90, *Rothoviuksen* konstituutiot vuodelta 1637. *Florinus* 1634 fol. K 6. *Terserus* 1663 fol. S 5v–8. *Nidulius* 1663 s. 154 (*Svenonius, Synopsis theologiae*). *Gezelius* 1689 s. 271.

<sup>10</sup> Hätäkasteen suorittajana nainen: *Huittisten* KA C I 2, 14. 5. 1694. *Kokolan* KA, kastekirja 1657–1749, 6. 5. 1678 ja 19. 1. 1696. *Lappajärven* KA I C 1, 1698 n:o 41. *Maskun* KA (TMA) I C 1, 16. 8. 1691. *Paimion* KA II a 1, 25. 10. 1690. *Punkalaitumen* KA I C 1, 2. 11. 1694. *Sahalahden* KA G II 1, 7. 2. 1694. *Tenholan* KA I C 1 (VA), 30. 9. 1688.

Hätäkastetta piti käyttää vain lapsen ollessa niin heikko, ettei ollut ollenkaan tai oli vain vähän toiveita sen henkiin jäämisestä.<sup>11</sup> Sen suorituspaikka oli useimmiten koti, mutta joskus voi tulla kysymykseen pappilakin, mikäli lapsi tuotiin sinne, ja pappi sattui olemaan poissa. Niinpä v. 1708 »kunnioitettava ja hyveellinen rouva Anna Tocklenia» kastoi Vanajan pappilassa »in casu necessitatis» erään puusepän pojan.<sup>12</sup>

Käsitkirjoissa ei yleensä ollut hätäkasteen kaavaa. Poikkeuksen tekee Manuale Lincopense, jossa oli lyhennetty kasterituaali sairaita lapsia varten (Ordo ad baptizandum infirmum infantem, qui non potest expectare totum baptisterium).<sup>13</sup> Kaava alkaa rukouksella ja veden eksorsismilla, jota seuraavat kastaminen ja öljyllä voitelu. Tavallisesti hätäkastetta ei kuitenkaan suoritettu näin. Eihän maallikoilla ollut käytettävissään siunattua öljyä. Kansalle annetut ohjeet poikkesivatkin tästä kaavasta. Papiston piti opettaa sille sen omalla kielellä kasteen muoto ja sanat (formam et uerba baptismi), jotta ihmiset osaisivat tarpeen vaatiessa hätäkasteen suorittaa. Useissa maakuntalaeissa ja statuuteissa lausuttiin, että riittää, kun kaste suoritetaan vedellä, ja sen toimittaja lausuu: Minä kastan sinut Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen.<sup>14</sup>

Myös uskonpuhdistuksen jälkeen tähdennettiin usein, että papiston oli opetettava kansalle — erityisesti niille, jotka olivat usein apuna synnytyksissä — miten hätäkaste suoritetaan. Tarkastuksissa

<sup>11</sup> Esim. Terserus 1663 fol. S 5v. Kirjallisuudessa ja kirkollisissa säännöissä huomautettiin hyvin usein, että hätäkastetta oli käytettävä vain äärimmäisessä hätäessä. Toisinaan on siihen turvauduttu myös pitkän matkan ja ankarien luonnon olosuhteiden vuoksi. Ks. edellä s. 25 sekä lisäksi Lappajärven KA I C 1, 13. 12. 1695. *Lampola* 1937 s. 174.

<sup>12</sup> Vanajan KA (HMA) I C 1, 13. 8. 1708. — Olavus Laureliuksen konstitutioissa 1648 todettiin: »Nödedop hafuer ingen lag med sielfwa rummet eller och tijden.» *Lundström* 1898 s. 108. *Hall ASU* 35 s. 38—39.

<sup>13</sup> *Freisen* 1904 s. 27—30. Freisen mainitsee myös kaavan ulkomaisia esikuvia.

<sup>14</sup> SLL I: 2 s. 21, II: 2 s. 10, III s. 18, V s. 3, 203, 427. *Reuterdaahl* 1841 s. 61—62, 74—75. *Gummerus* 1902 s. 87. FMU 4415. *Rodhe* 1910 s. 208. *Malinieni SKHS Toim.* 56 s. 92.



toisinaan tiedusteltiin, olivatko papit täyttäneet tämän velvollisuutensa.<sup>15</sup>

Vuoden 1571 kirkkojärjestyksen mukaan piti kasteen edellä lukea Isä meidän, jonka ajaksi läsnäolijat polvistuivat. Sitten kasteen suorittaja kysyi lapsen nimen, otti vettä ja valeli sitä kolmesti lapsen päähän lausuen: Minä kastan sinut jne. Samoin neuvoivat vuosien 1608 ja 1619 kirkkolakiehdotukset. Petrus Jonaen Växjön hiippakuntasäännön (1619) mukaan piti ennen kastetta lukea Isä meidän lisäksi myös muita »kristillisiä rukouksia», sen jälkeen taas kiitosrukous »med sådan ordasätt, som de närvarandes förstånd kan bäst tillsäga».<sup>16</sup> Johannes Matthiae tyytyi kirkkolakiehdotuksessaan KJ:n säätämään muotoon, samoin Linköpingin synodi v. 1672. Emporagrius ja Laurelius ehdottivat kasteen asetusanojen lukemista, mutta tapa ei tullut pysyväksi. Vuoden 1686 kirkkolaissa ei puhuttu polvistumisesta Isä meidän rukouksen aikana, joka kehoitettiin lukemaan vasta kasteen jälkeen. Lisäksi piti lain mukaan lukea Herran siunaus ja siten uskoa lapsi Jumalan huomaan.<sup>17</sup> Maskun kastekirjassa mainitaan v. 1691 eräs hätäkaste päätetyn lukemalla »käsikirjan mukaiset rukoukset».<sup>18</sup>

\*

Jo 300-luvun alussa säädettiin Espanjassa Elviran synodissa, että jos hätäkasteen saanut jää eloon, hänen on mentävä piispan luo, joka kättenpällepanemisin suorittaa toimituksen loppuun.<sup>1</sup>

<sup>15</sup> *Kjöllerström* 1940 s. 42. KOF före 1686 II: 2 s. 35. KL 1686 IV: 1, 4. *Lundström Synodalakter* I s. 12, 18. *Wallquist* 8 s. 591. *O. Holmström* 1901 s. 225. *Hällström* 1824 s. 13, 710. TaTA Cf 1, Kuopion rtpk 1670. Kiskon KA (TMA) II Cf 1, Kiskon ja Suomusjärven ptpkt 28–29. 2. 1704.

<sup>16</sup> *Färnström* 1956 s. 73. KO 1571 s. 59. KOF 1608 s. 53–54. KOF före 1686 I s. 397–398. *Wallquist* 8 s. 592. *Rodhe* 1910 s. 210–211. *Rosenquist* 1935 s. 226.

<sup>17</sup> UUB K 71, Mattiahen ehdotus Cap. III: 3: 2. *O. Holmström* mt. s. 225. KOF före 1686 II: 1 s. 152, II: 2 s. 37. KL 1686 IV: 2. *Rodhe* mt. s. 211. *Rosenquist* mt s. 226–227. — Papiston KL-ehdotuksessa 1682 polvistuminen esitettiin vapaaehtoiseksi tavaksi. Herran siunauksen lukeminen mainitaan ensi kerran tässä ehdotuksessa. KOF före 1686 III s. 25.

<sup>18</sup> Maskun KA I C 1, 16. 8. 1691. Kastaja oli kalastajan vaimo Kerttu.

<sup>1</sup> *Denz.* 120, 121.

Hätäkasteen vahvistaminen tuli kaikkialla yleiseksi tavaksi. Piispan sijasta sen voivat suorittaa muutkin papit. Myös Ruotsin keskiajan lähteissä asia tulee esille. Ennen kasteen vahvistamista papin tuli ottaa selvää, oliko kastaminen suoritettu oikein. Jos näin ei ollut tapahtunut tai asiaa oli ainakin aihetta epäillä, papin piti kastaa lapsi ehdollisesti: »N. Si tu es baptizatus, non te rebaptizo, sed si non es baptizatus, ego te baptizo in nomine p. et f. et s.s. Amen.»<sup>2</sup> Uskonpuhdistuksen jälkeen tällainen ehdollinen kastaminen kiellettiin. Niinpä Agricola sanoi siitä: »Ja ei henen (= papin) pidhe Sencaltaisen epeleueisten Sanain cansa Castaman/ Jos sine olet castettu/ nin em mine sinua Casta etc. quin mwtomat tyhmesti tekeuet.» Kaste tuli tällaisessa tapauksessa suorittaa hätäkasteen vahvistamiskaavan mukaisesti, mihin luonnollisesti oli lisättävä itse kasteakti.<sup>3</sup>

Vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä todettiin hätäkasteen vahvistamisen päätarkoituksiksi sen toteaminen, miten lapsi oli kastettu. Erityisesti korostettiin, ettei toimitus merkitse uudestaan kastamista.<sup>4</sup> Tämä akti suoritettiin yleensä aina kirkossa. Turun tuomiokapitulin kiertokirjeessä v. 1694 muunlainen menettely nimienomaan kiellettiin. Joskus on hätäkasteen vahvistaminen kuitenkin suoritettu kotonakin. Tällainen tapaus mainitaan esim. Mynämäeltä vuodelta 1677.<sup>5</sup>

Koska ensin oli odotettava lapsen vahvistumista, saattoi joskus kestää kuukausia, ennen kuin sitä lähdettiin kuljettamaan kirkolle. Toisaalta voi hätäkasteen vahvistaminen tapahtua jo seuraavanakin päivänä.<sup>6</sup>

<sup>2</sup> SLL I: 2 s. 21, II: 2 s. 10, III s. 18, V s. 203, 427. *Reuterdaahl* 1841 s. 144, 168. *Gummerus* 1902 s. 87. — Varhaisimmat tiedot ehdollisesta kasteesta ovat 8. vuosisadalta, sen muoto vakiintui 12. vuosisadalla. *Plöchl* I s. 351, II s. 227.

<sup>3</sup> MAT III s. 12.

<sup>4</sup> *Färnström* 1956 s. 73. KO 1571 s. 59–60.

<sup>5</sup> *Hällström* 1824 s. 13. Ks. myös KL 1686 IV: 3. Mynämäen KA III a fol. 117. Samanlaisen menettelyyn viittaa merkintä Mouhijärven kastekirjassa 14. 12. 1687 eräistä kaksostytöistä: »blef hemma döpt och straxt confirmerades». Ehkä pappi oli saapunut lasten kotiin kohta kasteen tapahduttua.

<sup>6</sup> Vampulan KA C 1, 7. 11. 1696. Lapsi kuoli 6 päivän ikäisenä. Tenholan

Uudestaan ei hätäkastettua luonnollisestikaan saanut enää kastaa, ellei toimituksesta ollut unohtunut joku kasteen olemukseen ehdottomasti kuuluva asia. Jos jostakin syystä pääsi uudestikastaminen tapahtumaan — esim. vanhempien salattua hätäkasteen — syyllisiä uhkasivat erilaiset kirkkorangaistukset. Uudestikastamisen estämiseksi kastetta ei ollut lupa toimittaa ilman todistajia.<sup>7</sup>

Keskiajan käsikirjoissa ei ollut kaavaa hätäkasteen vahvistusta varten. Strängnäsin synodaalistatuuteissa 1300-luvun puolivälistä pappia neuvottiin tekemään lapselle se, mikä on tapana upottamisen jälkeen.<sup>8</sup> Tämän mukaisesti toimitukseen olisivat kuuluneet voitelu, pukeminen valkeaan vaatteeseen, palavan kynttilän anto ja mahdollisesti kehoitus kummeille.

Lutherin ja Olavus Petrin käsikirjoissa ei myöskään ollut hätäkasteen vahvistuskaavaa. Saksassa sellaisen sisälsi ensi kerran Saksin kirkkojärjestys v. 1539, Ruotsissa taas vuoden 1548 handbok.<sup>9</sup> Suomessa se puuttui sekä Westhiltä että Upsalan koodeksista. Agricola käänsi sen vuoden 1549 käsikirjaansa seuraten sanatarkasti edellisenä vuonna julkaistua ruotsalaista kaavaa.<sup>10</sup> Otsikkona oli »Telle taualla ne Kotona Castetudh Lapset Christittemen pite». Aluksi siinä annettiin papille yleisiä toimitusta koskevia ohjeita. Hänen tuli kysyä, miten lapsi oli kastettu, ja jos hän ymmärsi sen

KA (VA) I C 1, 29. 9. 1699, 19. 4. 1695 tapaus, jossa hätäkasteesta oli kulunut 3 päivää. Raision KA I C 1 (TMA), 28. 1. 1699. Lappajärven KA I C 1, vuosilta 1697–99 useita hätäkasteiden vahvistuksia, aikaa kasteesta kulunut 14–35 pv. Iin KA (OMA) I C 1 s. 107 (hätäkasteesta mennyt melkein 3 kuukautta), 190 (23 päivää). Ikaalisten KA S 1 s. 149 (18 päivää, kirkolle matkaa yli 50 km).

<sup>7</sup> Kjöllersström 1940 s. 41–42. Lundström Synodalakter I s. 94. Wallquist 6–7 s. 366–367. Lehtonen 1931b s. 125. — Hätäkasteen todistajat ja lapsen lopulliset kummit voivat olla eri henkilöitä, esim. Lappajärven KA I C 1, 1699 n:o 51. Sulkavan KA C 1, 17. 1. 1697. Viipurin msk:n KA I C 1, 28. 11. 1691. Rodhe 1910 s. 210–211.

<sup>8</sup> Gummerus 1902 s. 87.

<sup>9</sup> Quensel 1890 s. 132–134. Rodhe mt. s. 208–209, 212–214. Ekelund 1909 s. 121–124.

<sup>10</sup> Rosenquist 1935 s. 225–227. Pirinen 1962 s. 183. Nordberg SKHS Vuosik. 48–51 s. 20. Agricolan kaava julkaistu: MAT III s. 12–14, Setälä–Wiklund 1893 s. 22–24, Lehtonen 1931a s. 214–215.

tapahtuneen oikein Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen, ei kastetta saanut uusia. Sitten kysyttiin lapsen nimi ja tehtiin ristimerkki (Ota se Pyhen Ristin merki/ sinun Caswois ia rindahas). Tätä seurasivat jompikumpi kastekaavan valorukouksista, suolan anto lapsen suuhun<sup>11</sup> ja vedenpaisumusrukous. Eksorsismit oli jätetty pois, mikä olikin luonnollista, koska lapsi jo oli kasteessa siirtynyt perkeleen vallasta Jumalan lapseksi. Isompaan eksorsismiin liittyvä rukous »O Pyhe Ise caikiualdias ijancaikinen Jumala» kuitenkin luettiin. Sitten tulivat lasten evankeliumi, Isä meidän ja toivotus »HERRA kätkekön sinun sisellekieumises etc.». Viimeksimainittu vaikuttaa tässä hieman yllättävältä, sillä sehän liittyi alun perin kastamattoman lapsen kirkkoon tuomiseen. Lasta pidettiin tämän jälkeen kastemaljan päällä kuten kastettaessakin, pappi kysyi sen nimen, ja sitten seurasivat abrenuntiaatio- ja uskontunnustuskysymykset kastekaavan mukaisina. Toimitus päättyi valkeaan vaatteeseen pukemiseen ja palavan kynttilän antoon sekä kehotukseen kummeille, jotka kaikki tapahtuivat kastekaavassa säädetyllä tavalla.

Vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä tähän tehtiin huomattavia muutoksia. Ne perustuvat useilta kohdiltaan Württembergin vuoden 1553 kirkkojärjestykseen, eräiltä osin ne taas lienevät Laurentius Petrin itsenäistä työtä. Erityisesti pyrittiin selvemmin kuin ennen korostamaan aktin seurakunnallista luonnetta.<sup>12</sup> Toimituksen alkuun tuli kehotuspuhe, jossa mainittiin, että lapsi on oikein kastettu sekä ettei Jumala ole sitonut kastetta tiettyyn aikaan, paikkaan tai henkilöön. Tämän jälkeen pappi sai jatkaa joko käsi- kirjan tai kirkkojärjestyksen esittämällä tavalla. Jälkimmäisessä seurasi nyt lasten evankeliumi ja siihen liittyvä lyhyt kehoitus, jossa lapsi annettiin vanhempien ja kummien kasvatettavaksi. Kun se oli luettu, olivat vuorossa Isä meidän, rukous, jossa pyydettiin lapselle Jumalan siunausta, sekä päätteeksi Herran siunaus. Abrenuntiaatio- ja uskontunnustuskysymykset jäivät pois, mikä oli ymmärrettävää, koska niiden tekeminen edellytti, ettei lasta ollut vielä

<sup>11</sup> Tukholman suom srk:n vuoden 1557 HB:iin fol. C on lisätty myös toivotus, joka kastekaavassa liittyi suolan antoon.

<sup>12</sup> Rodhe 1910 s. 214–216. Färnström 1935 s. 59–67.

kastettu. Myöskään puku- ja kynttiläseremonioista ei mainittu mitään. Edellä on todettu, että ne poistettiin v. 1614 myös varsinaisesta kastekaavasta. Vielä oli kirkkojärjestyksen hätäkasteen vahvistuskaavasta jätetty pois toivotus »Herra kätkeköön sinun sisälle ja uloskäymisesi». Samoin oli menetelty jo eräässä v. 1551 papeille annetussa säännössä, jossa myös oli muistutettu, ettei kotikasteita vahvistettaessa saa käyttää eksorsismia. Ehkä sellaistaikin oli jossain tapahtunut.<sup>13</sup>

Vuoden 1608 kirkkojärjestysehdotuksessa ei enää mainittu, että pappi saa käyttää joko käsikirjan tai kirkkojärjestyksen kaavaa. Sen sijaan edellytettiin, että käsikirjaa uudistettaessa vanha kaava korvataan uudella, joka sisällöltään vastaa vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä ollutta. Vuoden 1614 käsikirjassa entinen kaava jäikin pois ja tilalle tuli kirkkojärjestyksen kaava jonkin verran korjailtuna.<sup>14</sup> Sen alkuun lisättiin kysymykset kastetilaisuudessa mukana olleille:

- I. Ongo lapsi castettu? Wastaus. On.
- II. Mingä cansa hän on castettu? Wastaus. Wedhen cansa.<sup>15</sup>
- III. Mille sanoilla hän castettu on? Wastaus. Nijlle sanoilla joilla Christus käski casta/ nimittäin Isän/ Pojan/ ja Pyhen Hengen nimen.
- IV. Cuca lapsen casti? Wastaus. N. N.
- V. Oletteko signä pitänet Christilisiä rucouxia? Wastaus. Me oleme lukenet Isä meiden rucouxen.
- VI. Cutca signä mwita olit? Wastaus. Minä/ hän/ se taica se.
- VII. Mikä lapsen nimi on? Wastaus. N. Mutta jos se vnhotettu on/ nijn annetan lapsella nimi.
- VIII. Tiedhättökö wahvast että nijn on tehty/ cuin nyt sanotan. Wastaus. Tiedhåme.

<sup>13</sup> *Färnström* 1956 s. 73–75. KO 1571 s. 60–62. *Kjöllerström* 1940 s. 42. *Holmquist* 1933: 1 s. 342.

<sup>14</sup> KOF 1608 s. 54–56. *Rodhe* 1910 s. 216. *Lehtonen* 1931a s. 215–216. Kaava: HB 1614 fol. IXv–XIIv. Kk 1614 s. 22–27. Suomalainen kaava on suora käännös ruotsalaisesta. — Vuoden 1614 kaava on käsinkirjoitettuna lisätty eräisiin vanhempiin käsikirjoihin: Laihian KA III d 2, HB 1548, lisälehdet C 3–4:n välissä, Kk 1549, lisälehdet fol. B:n jälkeen. Urjalan KA III d 2, HB 1557, liite lopussa (suomenkielinen kaava).

<sup>15</sup> JKK:n vuoden 1629 Kk:ssa (sign. 1 f) s. 9 on vastausta laajennettu: »yhteisen ja secoittamattoman weden cansa». Esikuvana on nähtävästi ollut HB 1614, jossa vastaus kuului: »medh gemeent watn».

Varmistuttuaan näin, että lapsi oli oikein kastettu, pappi lausui:

Rackat ystävet/ että te Jumalan ia hänen seuracunnans edesä tunnustatte/ että lapsi Christuxen käskyn ielken wedhelle Castettu on/ Isän/ ia Pojan/ ia Pyhän Hengen nimeen. Nijn minä todhistan/ teiden oikein tehnen täsä asias/ ia mös lapsen olevan oikein castetun/ Ja nyt eij enä castetta tarvidze.

Tämän jälkeen kaava jatkui vuoden 1571 kirkkojärjestyksen mukaisella kehotuspuheella:

Rackat Christuxen ystävet/ että minä nyt olen tutkistellut ia todhexi löytänyt/ että tämä lapsi/ Jumalan sen pyhän colminaisuden nimeen/ oikein castettu on. Wahvistan minä sen saman pyhen colminaisuden nimen sencaltai-sen casten. Sillä että lapset tosin tarvidzevat Jumalan armo/ jonga meiden racas HERRAN ja lunastajan Jesus Christus/ eij coscan heildä kiellä/ cussa eli cosca se häneldä hänen sanans jelken/ heiden puolestans anotan. Sillä eij hän sitä ole sitonut/ wissin aicaan sian eli personaan/ erinomaisesta/ cosca tusca ia hätä pääle on. Mutta cussa ikänens paicas/ Christityt inhimiset yhten tulevat/ hänen nimeens/ sijnä hän on käskelle/ ia osotta woimalisesta hänen Jumalisen armons/ sanan/ Sacramentin ja Rucouxen cautta ninquin hän luvanut on.

Ja että me sitä wissimet olisime/ että meiden racas HERRan Jesus Christus tämän lapsen/ sen sama casten cautta on hänen tygöns ottanut/ nijn cuulcam sijtä/ hänen pyhet ja lohdulliset sanansa Evangeliumista/ jonga P. Marcus Kirioita näin sanoden.

Luettuaan kastekaavasta tutun lasten evankeliumin Mk. 10: 13—16 pappi jatkoi edelleen kirkkojärjestyksen mukaisesti:

Näistä Christuxen sanoista me kyllä tiedeme/ ja wissit oleme/ että tämä lapsi ynnä caickein muidhen inhimisten canssa/ iotca Isän Jumalan/ Pojan ia Pyhen Hengen nimeen castetan/ on Jesuxen Christuxen waldacunnan ja seuracunnan oma. Sentähden minä mös/ sen saman meidhen Herran Jesuxen Christuxen puolest/ annan hänen/ Isän ja Eiten huoman/ ja nijnen jotca hänen castes ovat pitänet/ nijn että se Christilisestä pitä ylöscasvatettaman ja opetettaman/ ninquin Jumalan lasten ja perilisten tule.

Nyt seuranneen Isä meidän rukouksen aikana pappi piti kät-tään lapsen pään päällä. Samalla hän ja kaikki paikalla olleet olivat polvistuneina. Kaikki tämä oli edelleen kirkkojärjestyksen mukaista, samoin välittömästi tätä seurannut rukous:

O Sinä wigatoin caridza JESu Christe/ joca racastat ne wigattomat/ ja sen-tähden käskit anda lasten tulla sinun tygös. Sinä joca panit mös kätes heiden päälens/ hyvästisiugnaisit heitä ia sanoit/ että ninen on Jumalan waldacunda.



Me rucolem sinua nöyrestä/ että armolisesta cadzoisit tämän lapsen päälle/  
joca mös aina sinun pyhe hyvestisiugnaustas pytä/ että ninquin se sinun pyhe  
nimees on castettu/ ia wedhen ia pyhen Hengen cautta wastudhest syndynyt  
on/ mahdaisi mös saman Hengen wäes casvata ja enändy/ siihen sisellisen  
inhimisen. Ja sinun armosas/ ia caickisa hyvise lahioisa teytetyxi tulla. Sinä  
ioca Isän Jumalan/ ia Pyhen Hengen cansa/ elät ia hallidzet ijancaickiseen/  
Amen.

Kaavassa oli peräkkäin kolme rukousta, sillä edellistä seurasi vielä välittömästi Herran siunaus, jota Agricolalla sen enempää kuin 1500-luvun ruotsalaisissakaan käsikirjoissa ei tällä kohtaa ollut. Toisin kuin kastekaavassa se luettiin kirkkojärjestyksen suosituksen mukaisesti *monikon* 2. persoonassa »lapsen ja nijnen ylidze iotca signä ovat läsnä».<sup>16</sup> Käsikirjan kaavan loppu sen sijaan poikkesi kirkkojärjestyksestä ja palautui varhaisempiin kaavoihin. Niissä oli kehoitettu päättämään toimitus kummeille luettavaan »manaukseen». Tämän mukaisesti sijoitettiin hätäkasteen vahvistamisen päätökseksi kastekaavan kehoitus kummeille ja niille, »iotca lapsen castes pitävät»<sup>17</sup>, sekä siihen liittyvä »Menget HErran rauhan». Menettely oli oikeastaan kummallinen. Opetusvelvollisuus tuli nyt esille kahdesti, sillä siitä oli puhuttu jo lasten evankeliumin jälkeen. Petrus Kenicius enempää kuin Sorolainenaan eivät käsikirjojen esipuheissa, joissa he selostivat eri kaavoihin tehtyjä muutoksia, kiinnittäneet tähän kohtaan huomiota. Ypäjän kappelille kuuluneeseen vuoden 1549 käsikirjaan kopioidussa vuoden 1614 hätäkasteen vahvistuskaavassa on kummikehoitus jätetty pois. Kopion tekijä on ehkä pitänyt sitä tarpeettomana juuri edellä esittämästämme syystä.<sup>18</sup>

Vuosien 1629 ja 1669 käsikirjoissa sekä monina painoksina levinneessä »Wähä-Kirjassa» kaava säilyi otsikointeja lukuunottamatta ennallaan.<sup>19</sup> Vuosien 1693–94 käsikirjoissa lisättiin Isä mei-

<sup>16</sup> Vesilahden kirkon vanhassa käsikirjassa on Herran siunaus lisätty hätäkasteekaavan loppuun yksikön 2. persoonassa. HYK C<sup>5</sup> V 9, HB 1548 fol. C 3. Kirjan mainitsee *Schalin* I s. 27–28, n:o 52.

<sup>17</sup> Vuoden 1614 HB:ssa pelkästään »Gudhfadher och gudmodher».

<sup>18</sup> TaTA Kk 1549. Kirjasta lähemmin *Schalin* I s. 56–57, n:o 113.

<sup>19</sup> Kk 1629 fol. 9–11. Otsikko: »Hätäcastesta». Kk 1669 s. 18–22. Wähä-

dän jälkeen uskontunnustus, »jonga päälle tämä Lapsi kastettu on». Herran siunaus muutettiin kastekaavan muotoiseksi, ts. yksikön 2. persoonaan. Kummikehotuksen loppuun tehtiin samat korjaukset kuin kastekaavan vastaavaan kohtaan (edellä s. 151), ja polvistuminen Isä meidän rukouksen aikana jätettiin pois.<sup>20</sup> Uusi kaava oli vähän entistä pitempi. Vuoden 1650 kirkkolakikomitea oli ehdottanut sen huomattavaa lyhentämistä. Siitä piti jättää pois kaksi alokuutiota ja kummikehotus. Lisättäväksi ehdotettiin kasteen asetussanat. Uudistus oli siis tälle ehdotukselle miltei päinvastainen.<sup>21</sup>

Käsikirjan kaavasta on luonnollisesti toisinaan poikettu. Niinpä siihen on saatettu lisätä kastekaavan kiitosrukous kasteen jälkeen. Joskus on kuitenkin kastekirjaan erityisesti merkitty, että hätäkastetta vahvistettaessa seurattiin käsikirjan kaavaa.<sup>22</sup>

### *b. Löytölasten kaste*

Löytölapsista oli tavallisesti vaikea tietää, oliko ne kastettu vai ei. Keskiajalla — kuten Rooman kirkossa vieläkin — oli tällaisessa tapauksessa toimitettava ehdollinen kaste: »Si tu es baptizatus, non te baptiso, sed si non es baptisatus. Et ego te baptiso. In nomine

---

Kirja, otsikko: »Hättä Castetta» (sisällysluettelossa »Hätä-Castesta»). Tekstiä on lyhennetty viittaamalla lasten evankeliumin, Herran siunauksen ja loppukehotuksen osalta kastekaavaan. Eroavuuksia Herran siunauksen sanamuodossa kirjan toimittaja ei näytä panneen merkille. Eräistä ruotsalaisista vastaavan teoksen painoksista hätäkasteen vahvistuskaava puuttuu. *Lempiäinen* TAik 1961 s. 35, 37, 41, 47–49.

<sup>20</sup> HB 1693 s. 16–25 (otsikko: Om Nöddop). Kk 1694 s. 13–22 (»Hätä-Casteest»). — Uskontunnustus lisätty hätäkasteen vahvistuskaavaan: Eckerön KA R.I.I.1.1, HB 1637, lisäys kirjan lopussa. HYK 795.VII.11, HB 1614 fol. XIV. Polvistuminen poistettu, kehoitus uskontunnustukseen lisätty: JKK 1f, Kk 1629 s. 10.

<sup>21</sup> Rodhe 1910 s. 217.

<sup>22</sup> Laihian KA III d 2, HB 1548 fol. C 3v. Urjalan KA III d 2, HB 1557 fol. C 3. Vanajan KA (HMA) I C 1, 13. 8. 1708.

patris et filij et spiritus sancti. Amen.»<sup>1</sup> Edellä on ilmennyt, ettei Agricola hyväksynyt epäselvissä hätäkastetapauksissa ehdollista kastamista. Varmaan hän ajatteli samoin löytölapsista ja edellytti nämä kastettaviksi kuten muutkin.

Upsalan pappeinkokouksessa v. 1566 Laurentius Petri mainitsi kirkon kannan olleen vanhastaan, että ellei lapsen kasteesta ole varmuutta, se on ehdottomasti suoritettava. Vuoden 1571 kirkkojärjestys ei tästä asiasta maininnut, mutta vuoden 1608 kirkkolakiehdotukseen lisättiin lyhyt luku »Om hittebarn». Siinä todettiin, ettei pappi saa evätä löytölapselta kastetta. Kysymyksessä ei ole uudestikastaminen, koska kukaan ei tiedä, onko lapsi aikaisemmin kastettu. Näin katsottiin kristikunnassa menetellyn vanhalta ajalta saakka.<sup>2</sup> Toimituksessa noudatettavasta kaavasta ei annettu ohjeita. Nähtävästi edellytettiin seurattavaksi tavallista kasterituaalia. Johannes Matthiaen kirkkolakiehdotuksessa tästä on suoranainen maininta. Hän tähdensi myös — kuten sittemmin esim. Emporagrius, Laurelius ja Gezelius — ettei löytölapsen kastetta ole lupa evätä, vaan se on suoritettava mahdollisimman pian. Samoin lausui Terserus, että papin tulee »ilman pelkoa avata lapselle autuuden ovi», ellei tiedetä, onko se aikaisemmin kastettu. Kaste piti suorittaa sen papin, joka ensiksi sai tällaisesta lapsesta tiedon. Samalla kannalla oli vuoden 1686 kirkkolaki.<sup>3</sup> Joskus on kastetta kuitenkin saatettu jonkin aikaa viivyttaa sen selvittämiseksi, oliko lapsi aikaisemmin kastettu.<sup>4</sup>

Vuosien 1693–94 käsikirjoissa annettiin löytölasten kastamistavasta selvä ohje.<sup>5</sup> Toimitus piti suorittaa samoin kuin tavallinen

<sup>1</sup> Denz. 758. Plöchl II s. 227. *Manuale Upsalense* s. 23. Reuterdaahl 1841 s. 144. Rietschel–Graff 1951 s. 610, nootti 15.

<sup>2</sup> *Orationer och kyrkostadgar* s. 56. KOF 1608 s. 59, samoin KOF 1619 (KOF före 1686 I) s. 403–404.

<sup>3</sup> UUB K 71, Matthiaen ehdotus Cap. II: 6, III: 5–6. KOF före 1686 II: 1 s. 18, 155–156; II: 2 s. 40–41. Lehtonen 1931b s. 129. Terserus 1663 fol. V 2. LUB Teol. Muur. B, 1663 in Majo IV: 40. KL 1686 III: 7. Schauman 1853 s. 272.

<sup>4</sup> Lundström Synodalakter II s. 219.

<sup>5</sup> HB 1693 s. 25–26 (Om Hittebarn). Kk 1694 s. 22 (Löytyistä Lapsista). Rosenquist 1935 s. 234.

kaste. Erona oli vain sen edellä pidetty »wisu Tutkisteleminen» ja sitä seurannut lyhyt puhe:

Rackat ystäwät/ että Christus itze on sanonut/ ellei jocu synny Wedest ja Hengest/ eij hän taida Jumalan Waldacundaan sisälle tulla. Ja en me ole nijn wahwat sijtä/ että tämä Lapsi/ pyhän Casten cautta on wastudest syndynyt/ nijn waati Christillinen rackaus meildä/ että me saatam sen pyhään Casteseen/ senpäälle että tämä köyhä Lapsi Uden syndymän Peson cautta mahdais tulla ylösetetuxi armon Lijttohon Jumalan cansa Christuxes JEsuxes/ ia yhdexi Jäsenexi Jumalan Seuracunnas/ johonga Jumala hänen Armons ja Siunauxens Christuxen tähden lainatcon!

### *c. Aikuisten kaste*

Lähetyskaudella aikuiskaste oli luonnollisesti Ruotsi-Suomessa-kin tavallisin kasteen muoto. Siinä käytetty kaava tuskin erosi paljonkaan lapsikasteessa noudatetusta.<sup>1</sup> Kun kristinuskon asema vaikiintui, kävi aikuiskaste hyvin harvinaiseksi. Saksasta tunnetaan uskonpuhdistuksen ajalta joitakin juutalaisten kääntymisiä. Varhaisin tunnettu evankelinen kaava heidän kastettaan varten on Erfurtista vuodelta 1539. Myös Luther antoi eräissä yhteyksissä asiasta ohjeita. Proselyytille piti ensin tehdä hänen uskoaan koskevia kysymyksiä. Kasteessa voitiin käyttää vanhoja symbolisia menoja, joista lapsikasteessa jo oli luovuttu. Vastauksessaan Justus Meniukselle v. 1541 Luther esitti toimituksen tapahtuvan niin, että kastettava riisuu vanhan pukunsa ja puetaan valkoiseen asuun, minkä jälkeen hän astuu veteen kastettavaksi.<sup>2</sup>

Ruotsissa asia tuli esille vasta 1600-luvulla. Maahan oli tavalla tai toisella — esim. kauppapuuhiissa tai sotaretkien välityksellä — muuttanut joitakin ei-kristittyjä. Jos nämä jäivät valtakuntaan pysyvästi, heissä saattoi herätä halu kääntyä täällä vallitsevaan uskontoon. Kun uskonnonvapaus sitä paitsi käsitettiin luterilaisten

<sup>1</sup> Ullman 1879 s. 169.

<sup>2</sup> Sehling I: 2 s. 365. WA, Tischreden 1 s. 124, 5 s. 378—379. — Kehotus opettaa ja kuulustella aikuista ennen hänen kastettaan tavataan myös eräissä säädöksessä Kuurinmaalta vuodelta 1560. Sehling V s. 115.

vapaudeksi elää omassa maassaan omassa uskossaan toisuskoisten häiritsemättä, ei maahan tulleita pakanoina mielellään jätettykään kristillisestä uskosta osattomiksi. Vuoden 1650 kirkkolakikomitea kehotti ahkerasti opettamaan kastetta pyytäviä pakanoina, juutalaisia, turkkilaisia ym. Näitä opetettavia onkin ollut. Niinpä papissäädyssä keskusteltiin v. 1680 eräästä Gustaf Hornin mukana valtakuntaan tulleesta turkkilaisnaisesta, joka oli kasvatettu »Ruotsin kielessä ja uskonnossa» ja jota nyt muuan turkkilaissyntyinen renki, joka ei tiennyt olevansa sen enempää kastettu kuin ympärileikattukaan, pyysi aviopuolisokseen. Vuonna 1686 taas mainittiin eräästä kastetta haluavasta juutalaisesta.<sup>3</sup>

Tämänkaltaisten tapausten varalta oli proselyyttikasteen kaava tarpeellinen. Asia tuli ensi kerran esille v. 1641 piispojen yhteisessä neuvonpidossa, samoin siitä puhutaan vuosisadan puolivälin kirkkolakiehdotuksissa. Vuoden 1686 kirkkolaki teki maahan tulleiden juutalaisten, turkkilaisten, murjaanien ja muiden pakanoiden opettamisen ja kasteelle saattamisen pappien nimenomaiseksi velvollisuudeksi. Tätä ajatellen laadittiin v. 1688 alkaneen käsikirjan uusimistyön yhteydessä tällaisia kastetapauksia varten kaava, jonka valmisti professori Henrik Schütz. Suomalaisessa käsikirjassa sen otsikkona oli »Judalaisten/ Turckein/ Murjanein ja Pacanoitten Casteest».<sup>4</sup>

Kaavan alussa toistettiin pappien velvollisuus »caikella ahkerudella wisust ja hywällä perustuxella» neuvoa kastetta pyytäneitä kristillisessä opissa ja antaa heidän osoittaa vilpittömyytensä sen vastaanottamisessa.<sup>5</sup> Ennen kastetta oli siitä saarnatuolista ilmoitettava seurakunnalle ja kehotettava sitä yksimielisesti rukoilemaan Jumalan armoa ja siunausta »hänen Christilliseen edesottamiseens». Itse toimitus alkoi puheella, jossa erityisesti tähdennettiin kastettavan halua päästä Jumalan seurakunnan yhteyteen:

<sup>3</sup> KOF före 1686 II: 1 s. 18. *Pråsteståndets riksdagsprotokoll* 4 s. 45, 232.

<sup>4</sup> *Rodhe* 1910 s. 221–226. KL 1686 III: 10. Kaava: HB 1693 s. 26–44. Kk 1694 s. 23–36. Sen sisällöstä ks. em. Rodhen teoksen lisäksi *Lehtonen* 1931a s. 218–221 ja *Rosenquist* 1935 s. 236–237.

<sup>5</sup> Eri yhteyksissä oli jo aikaisemminkin tähdennetty, että aikuiskasteessa tulee opetuksen aina edeltää kastetta. Ks. esim. Terserus 1663 fol. T 2 ja Nidulius 1663 s. 158 (*Svenonius, Synopsis theologiae*).

Rackat ystävät/ teille caikille pitä täsä tiettäwä oleman/ että tämä eteen asetettu persona on Jumalan Armon cautta hänen pyhän Sanans woimalla ylöswalaistu ja käättö sijtä Turckein/ Pacanain/ Judalaisten pimeydestä ja erhetystestä (josa eij hän ainoastans syndynyt/ mutta myös ennen tätä waeldanut on) sen ainoan totisen Jumalan/ Isän Jumalan/ Pojan ja Pyhän Hengen tygö/ oppenut tundeman hänen/ nijn cuin hän pyhässä Sanasans ilmoittanut on/ hänen olemisens/ tahtons/ työnsä ja hywäin tecoinsa puolesta/ erittäin coco Ihmisen Sucucunda wastan/ ja yhdellä oikiällä Uscolla pitä itzens hänen ja coco mailman Lunastajan JEsuxen Christuxen tygö/ ja Hänen ansionsa ja maxonsa cansa käsittä ja itzellens omista; josta muitten cansa hän/ nijncuin tulekin/ on opetettu ja cuulusteldu: että sijtä (nijn paljon cuin mahdollinen) ymmärretty on/ hänen tulleen totuden tundohon/ ja nyt todella ilman ulcucullaisutta uloslupa/ Jumalan awun cautta signä wahwana pysyä. Sentähden että hän ikäwöitze Casten Peson jälken/ sillä enätäxens ja wahwistaxens Uscons/ ja Jumalan Seuracunnasa/ caiken sen wapauden ja oikeuden täydelliseen harjoitukseen ja nautitzemiseen julkisest sisälle otetuxi tulla. On sijs Christillinen/ etten me sencaldaista Jumalista aicoimista ja edesottamista estä/ mutta paljo enemmän caikella wireydellä autam ja holhomme: kijttäin sitä caickein corkeinda Jumalata/ joca armons Owen hänen eteens awannut on/ rucoillen myös/ että hän edespäin tahdois lainata hänelle pyhän armonsä ja siunauxensa/ jocapäiwä/ nijncuin yxi oikia Jumalan Seuracunnan Jäsen/ Christillisydesänsä/ ja signä puhtaas opisa lisändymän ja caswaman/ signä loppuun asti wahwana pysymän/ ja caickein Christinuscowaiusten cansa saaman Vscon lopun/ Sieluen ijancaickisen Onnellisuden ja Autuden.

Puhetta seuraava rukous »O Caickiwaldias Jumala/ joca nijden caickein cuolematoin turwa olet/ jotca sinulda jotakin pyytävät...» oli alun perin ollut lapsikastekaavassa vaihtoehtoisena rukouksena pienemmän eksorsismin jälkeen, mutta siirrettiin nyt tähän (ks. edellä s. 107). Tervehdyksen »Herra olcon sinun cansas» jälkeen tuli lapsikasteesta tuttu »valorukous» (edellä s. 117).

Aikuiskaste edellytti kastettavan omakohtaista päätöstä. Toimitus merkitsi paitsi Jumalan armosta osalliseksi tulemista myös kastettavan tekemää liittoa Jumalan kanssa.<sup>6</sup> Tämän vuoksi siihen liittyvät kysymykset suunnattiin hänelle henkilökohtaisesti:

Pidätkös sen opin/ josa sinä ennen yloscaswatettu olet/ wäärän/ erhettywäisen ja cadotettawan edestä/ cauhistutcos sitä sama/ ja tahdotcos Jumalan Armon cautta/ sen nyt ja edespäin poiskieldä ja unhotta? Wastaus/ Tahdon.

<sup>6</sup> Ks. myös kummikiehotusta toimituksen lopussa (s. 172). KOF före 1686 II: 1 s. 19.



Pidätkös Evangeliumin Opin/ josa sinä nyt neuwottu olet/ sen puhtan ja autuaxtekewäisen edestä/ jonga Jumala armostans pyhästä Sanasans meille ilmoittanut ja julistanut on. Wastaus. Pidän.

Tahdotcos Jumalan armon cautta/ uscollisesta ja wilpittömästä Sydäimestä/ siinä käsitety Opin ja neuwos caiken sinun elinaicas wahwana pysyä/ siinä päiwä päiwäldä lisändy/ ia Jumalan puhtasa Sanas idzes ahkerast harjoitella? Wastaus. Tahdon.

Tämän kohdan tarkoitus oli nähtävästi osoittaa seurakunnalle, että edellytykset kasteen suorittamiseen olivat olemassa. Nyt voitiin siirtyä lukemaan kasteen asetussanoja, joina olivat lapsikaste-kaavan tavoin Mt. 28: 18–20a ja Jh. 3: 5. Niitä seurasivat käten päällepanemisin luettu Isä meidän sekä katekismuskuulustelu, jolla voitiin osoittaa, että kastettava oli oikein ymmärtänyt kristillisen kasteen tarkoituksen. Kuulustelu tapahtui katekismusten kysymyksiä ja vastauksia seuraten:

Mikä on Casten Sacramenti? Wastaus. Caste ei ole ainoastans paljas Wesi/ mutta on Wesi suljettu Jumalan Käskyyn/ ja hänen sanans cansa yhdistetty. Cutcasta ne Jumalan sanat owat? Wastaus. Meidän HERRA JESUS CHRISTUS sano: P. Matth. 18: 29.<sup>7</sup> Mengät ja opettacat caickia cansoja/ ja castacat heitä Nimeen Isän/ ja Pojan/ ja Pyhän Hengen.

Mitä hyödytystä castesta on? Wastaus. Caste saatta syndein andexi saamisen/ wapahta cuolemasta ja Perkelestä/ ja anda ijancaickisen Elämän caikille niille jotca Jumalan Sanan ja Lupauxet uscowat.

Cucasta se Jumalan Sana ja Lupaus on? Wastaus. Meidän HERRA JESUS CHRISTUS sano Marc. 16: 16. Joca usko ja castetan/ se tule autuaxi; mutta joca ei usco/ se cadotetan.

Cuinga Wesi taita niijn corkiat Asiat matkaan saatta? Wastaus. Ei tosin Wesi sitä itzestäns tee/ mutta Jumalan sana/ joca Weden cansa ja tykönä on/ ja usco/ joca sencaldaisia Jumalan Sanoja Wedesä usco: ja sen päälle itzens luotta. Sillä ilman Jumalan Sanata ei Wesi ole muu cuin Wesi/ ja ei Caste. Mutta sana Weden cansa yhdistetty/ on Caste/ se on/ armon ja elämän Wesi/ ja uuden syndymisen peso Pyhästä Hengesä/ nijcuin P. Pawali sano Tituxen tygö/ 3. luges v. 5.6. Hänen laupiudens cautta hän meidän autuaxi teki/ uuden syndymisen peson ja Pyhän Hengen udistoxen cautta: Jonga hän meidän päällem meidän wapahtajan JESUXEN CHRISTUXEN cautta runsast wuodattanut on: että me hänen armonsa cautta wanhursxaxi tulisim/ ja ijancaickisen Elämän perillisexi toiwon jälkeen. Tämä on totinen Sana.

Mitä Caste merkitze? Wastaus. Että se wanha Adam/ joca meisä wielä on/ jocapäiwäisen catumuxen ja parannuxen cautta/ caickein syndein ja pahain

<sup>7</sup> Kk:ssa on tässä painovirhe. HB:ssa (s. 36) oikein Matth. 28: 19.

himoin cansa/ pitä upotettaman ja cuoletettaman. Ja jällens jocupäiwä ylösnouseman usi Ihminen/ joca pyhydesä/ wanhurscaudesa ja puhtaudes ijancaickisest Jumalan edes Elämän pitä.

Cusa se on Kirjoitettu? Wastaus. P. Pawali sano Romarein tygö/ 6. lugus: v. 4. Me olem Christuxen cansa haudatut Casten cautta cuolemaan/ että/ nijncuin Christus on cuolluista Isän cunnian cautta ylösherätetty/ nijn pitä myös meidän uudes Elämäsä waeldaman.

Kastettava oli nyt osoittanut oikein ymmärtävänsä edessä olevan pyhän toimituksen tarkoituksen. Mutta kasteen armon omistaminen edellyttää omakohtaista uskoa. Siksi toimitus jatkui:

Uscocos Isän Jumalan/ Pojan ja Pyhän Hengen päälle? Wastaus. Minä Uscon. Tees nyt Jumalan ja hänen Seuracundans edes Uscos Tunnustos.

Vastauksena tähän kastettava luki apostolisen uskontunnustuksen.

Tahdotcos tämän Uscon tunnustoxen päälle castetta? Wastaus. Tahdon. Silloin kysy Pappi/ Mingä nimen sinä tahdot? Wastaus. N.

Pakanan edellytettiin siis kristityksi tullessaan ottavan uuden nimen. Tämän kai uskottiin muistuttavan häntä läpi elämän hänen osakseen tulleesta Jumalan armosta. Samalla se korosti eroa pakanuudesta, jossa hän oli ennen elänyt. Hänestä oli kasteessa tullut uusi ihminen. Tapa antaa kastetulle uusi nimi on myöhemmiltä ajoilta tuttu mm. suomalaisilta lähetyksentiltä.

Kastetta suoritettaessa proselyytti kallisti päänsä kastemaljan päälle, pappi valoi kolmesti hänen päätään vedellä ja lausui: »Minä castan sinun N. Nimeen Isän/ ja Pojan/ ja Pyhän Hengen/ Amen». Tätä seurasi lapsikasteesta tuttu kiitosrukous (edellä s. 141), jota kuitenkin oli muokattu tilanteeseen sopivaksi: »tämän Lapsen» oli muutettu muotoon »tämän Personan N.» ja »annaisit nijn ylöscaswaa» kuului nyt »ja sijnä (= sinun Laupiudesas) ylöspidäisit». Pappi lausui vielä kastetulle kehotuksen kilvoitukseen<sup>8</sup> ja Herran siunauksen.

<sup>8</sup> RAKAS Weljen/ (Sisaren) että sinä Jumalan Kirckoon ja Seuracundaan/ nijncuin sen oikia jäsen julkisest nyt sisäl otettu olet/ ja olet Jumalan ja meidän läsnä olewaisten edes/ tehnyt sinun Vscos tunnustoxen; Nijn neuwon minä sinua Jumalan puolest/ että sinä wahwana pysyt sijnä cuins luwannut olet; ja kijtät Jumalata/ joca sulasta armosta on tehnyt sinun Lapsexens/ pesnyt sinun synneistä/ sytyttännyt ja enändännyt sinus eläwän ja ainoastans autuaxi tekewäisen Vskon: rucoillen nyt ia aina/ että hän sinun sijnä tahdois

Toimitus päättyi kummeille pidettyyn kehotuspuheeseen. Kummin asema oli aikuiskasteessa toinen kuin lapsia kastettaessa. Itse toimituksessa he olivat sivustakatsojia, koska kastettava vastasi henkilökohtaisesti papin kysymyksiin. Kehotuspuheessa heitä sanotaankin toimituksen todistajiksi. Lasten kasvatus- ja opetusvelvollisuuden sijasta heitä pyydetään neuvoillaan opastamaan vastakastettua jatkuvaan kilvoitukseen ja hengellisen elämän vahvistamiseen:

Manaus Cummain tygö.

Rackat Ystävät/ että te oletta teidän päällenne ottanet/ todistaxenne tämän meidän Risti Weljem (Sisarem) käändymisestä/ tehdystä Uscon tunnustoxesta/ luwatusta wahwudesta/ ja watan otetusta Castesta. Sentähden manan minä teitä/ että te wielä edespäin teette hänelle uscollisen awun/ neuwolla/ opetuxella ja tarpellisilla muistutuxilla/ että hän alati pysyis siinä lijtos jonga hän Jumalan Pyhän Colminaisuden canssa tehnyt on. Cartais caickia erhetyxiä/ cuulis/ lukis ja tutkistelis Jumalan Sanaa/ ja usiast wahwistais uscons HErran JEsuxen Christuxen Ehtolisen mahdollisella nautitzemisella/ palwellen Jumalata Pyhydes ja Wanhurscaudes caickena elinaicanans/ jos te sen tahdotte tehdä/ niijn paljon cuin Jumala armaa laina ja teille mahdollinen on/ niijn sanocat caicki/ me tahdom? Wastaus. me tahdom. Mengät HErran Rauhan.

On katsottu, että proselyyttikasteen julkisuus, joka kyllä oli omiaan estämään pintapuolisista vaikuttimista pyydetyt kasteet, helposti teki toimituksesta merkillisen nähtävyyden, joka herätti uteliaitten huomiota, mutta oli esteenä hartaan ja vakavan mielialan syntymiselle.<sup>9</sup> Toisaalta on huomattava, ettei puhdasoppisuuden aikana paljontaan ollut kirkossa käymättömiä, jotka olisivat tulleet sinne vain uteliaisuudesta jonkin tavallisesta poikkeavan tilanteen houkuttelemina. Ajan kollektiivinen katsomustapa myös vaati tämäntapaisissa asioissa julkisuutta. Julkisiin tunnustuksiin oli totuttu, olihan esim. julkisyntisten suoritettava sellainen, koska heidän rikkomuksensa oli rikos koko seurakuntaa vastaan.<sup>10</sup> Proselyyttikasteeseen liitetty laaja katekismuskuulustelu on ymmär-

wahwista ja warjella/ ja anda sinun wijmein periä ijancaickisen ilon ja autuden.

<sup>9</sup> Lehtonen 1931a s. 220–221.

<sup>10</sup> Lempiäinen 1963 s. 348, 350.

rettävä samalta kannalta: seurakunnalla oli oikeus saada itse va-  
kuuttua siitä, että pakanuudesta sen jäsenyyteen siirtyvällä oli oi-  
kea usko. Edelleen kasteen julkisuus palveli seurakunnan opetta-  
mista. Papilla oli — kuten Emporagrius totesi kirkkolakiehdotuk-  
sessaan — siinä tilaisuus puhua kansalle »Jumalan armosta ja ih-  
meellisestä kaitsemuksesta ihmisen kääntymisessä». <sup>11</sup>

<sup>11</sup> KOF före 1686 II: 2 s. 42–43.

#### 4. KUMMIT

Kummijärjestelmän syntyä ei ole voitu täysin tarkoin ajoittaa, mutta jo Justinus Marttyyrillä († 165) on lausumia, jotka viittaa-  
vat hänen tunteneen tavan. Hän puhuu henkilöstä, jonka tulee sel-  
vittää kasteen suorittajalle, mitä hän kastettavasta tietää. Toisen  
vuosisadan loppupuolella tapa lieenee yleistynyt. Nimitykset »spon-  
sor», »susceptor» siihen liittyvinä tavataan ensi kerran Tertullia-  
nuksella († 220). Hippolytuksen kirkkojärjestyksessä (n. 220) on  
kummeista monia määräyksiä.

Kummien tehtävät eivät alun perin liittyneet itse kastetoimi-  
tukseen vaan katekumenaattiaikaan. Jokainen kasteelle pyrkivä  
haluttiin henkilökohtaisesti johdattaa sisälle seurakuntaan ja sen  
uskoon. Kummin tehtäväksi tuli ensin selvittää, minkä vuoksi  
asianomainen pyysi kastetta, ja oliko hän kykenevä ottamaan sa-  
nan vastaan. Tämän »tutkinnon» tuloksen hän ilmoitti piispalle,  
minkä jälkeen seurakunnan jäsenyyteen pyrkivä pääsi kasteoppi-  
laaksi. Katekumenaattiaikana kummin piti johdattaa hänet sisälle  
seurakuntaelämään ja todistaa hänen edistymisestään uskossa.  
Yleensä pyrittiin kummeiksi löytämään sellaisia, jotka tunsivat  
kastetta haluavan. Ellei tällaisia ollut, oli tehtävään etsittävä mui-  
ta. Kysymykseen tuli miehen ohella nainenkin. Kummien lisäksi  
oli myös diakoneilla tehtäviä sekä kasteopetuksessa että -toimituk-  
sessa, mutta on helposti havaittavissa, ettei heitä voida samastaa  
kummeihin.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Kearney 1925 s. 10—32. Dick ZkTh 63 s. 1—42. Bailey 1952 s. 1—14, 75.

Myöhemmin vanhalla ajalla kummien tehtävät säilyivät suurin piirtein samoina. Nimitysten sponsor, susceptor rinnalle tulivat viimeistään 5. vuosisadalla »testis» (todistaja) ja »adducens» (johdattaja).<sup>2</sup>

Aikuiskasteessa kummien tehtävät päättyivät, kun katekumeeni kastettiin. Toiseksi asia muuttui lapsikasteessa. Jo Hippolytus mainitsee, että ellei lapsi osaa puhua, kummin tulee vastata lapsen puolesta. Samalla häntä velvoitettiin huolehtimaan tämän johdattamisesta kristilliseen elämään. Siten hänen velvollisuutensa ulottuivat pitkälle ohi kastetoimituksen.<sup>3</sup> Kasterituaalissa kummeilla tuli ajan mittaan olemaan muitakin tehtäviä. Niinpä eräissä 600-luvulta peräisin olevissa kasteliturgioissa heitä neuvottiin pitämään lasta papin kysyessä sen nimeä ja ottamaan se vastaan papilta tai diakonilta kasteen jälkeen. Heillä piti myös olla valkeat vaatteet valmiina, jotta lapsi voitiin pukea niihin.<sup>4</sup>

Koska lapsi syntyy kasteessa uudesti, ruvettiin kummeja pitämään hänen hengellisinä sukulaisinaan. Tätä kuvastavat heistä käyteyt nimitykset pater, mater (spiritualis, divinus), compater, commater, patrinus sekä germaanisissa kielissä Gudfather, Godmother ja vastaavat. Hengellisestä sukulaisuudesta tuli avioeste. Varhaisin määräys tästä on 500-luvulta. Uskonpuhdistajat — esim. Ruotsissa Olavus Petri — hylkäsivät käsityksen kummiudesta hengellisenä sukulaisuutena ja avioesteenä Raamattuun perustumatomana.<sup>5</sup>

Edellä selostaessamme kastekaavan sisältöä on ilmennyt, että lasten kummien tehtävät säilyivät halki keskiajan sekä 1500- ja 1600-luvun samoina. He tavallisesti toivat lapsen kasteelle — ainakin Tanskassa tämä tapahtui usein juhlallisena kulkueena<sup>6</sup> — ja vastasivat lapselle kastetoimituksen aikana tehtyihin kysymyksiin, rukoilivat lapsen puolesta sekä olivat osaltaan vastuussa hä-

<sup>2</sup> *Dick* mt. s. 10—12.

<sup>3</sup> *Bailey* 1952 s. 14—19. *Dick* mt. s. 46—48.

<sup>4</sup> *Bailey* mt. s. 41—43.

<sup>5</sup> *Bailey* mt. s. 79—94, nimityksistä lisäksi s. 139—145. *Dick* mt. s. 17, 44—45. *Kearney* 1925 s. 35—37, 61—75, 104—109. OPSS I s. 401, 557.

<sup>6</sup> *Troels—Lund* VIII s. 88—93, 116.



nen kristillisestä kasvatuksesta. Vaikka kummien läsnäolo oli lain ja käsikirjan mukaan pakollinen, myönnettiin toisaalta, että toimitus voitaisiin suorittaa ilmankin heitä, sillä Raamatussa ei ole kummeista käskyä. Järjestelmän katsottiin saaneen alkunsa vuoden 140 tienoilla.<sup>7</sup> 1600-luvulla kummien tehtäviin luettiin kuuluviksi: 1. olla kastettavan uskon todistajina, 2. todistaa, että kaste on oikein suoritettu, 3. kasvattaa lasta vanhempien apuna tai sijasta (*compadres, propadres*) sekä huolehtia siitä, että lapsi varttuessaan oppii ymmärtämään kristilliset velvollisuutensa ja täyttää kasteessa annetut lupaukset ja 4. rukoilla hänen puolestaan.<sup>8</sup>

Kummeista käytettiin jatkuvasti vaihtelevia nimityksiä. Kustavin kastekirjasta tapaa vuosilta 1699–1702 seuraavat: *testes, compadres et commadres, faddrar och fadderskor, wittnen*. Vanajassa käytettiin samoja sanaa »wittnen» lukuunottamatta. Loimaalla esiintyvät vuodesta 1679, jolloin kastekirja alkaa, 1690-luvun loppupuolelle *compater* ja *commater*, sen jälkeen *testes*, Merimaskussa taas *susceptores* sekä Jääskessä *faddrar* tai *sponsores*. Yleensä ovat »faddrar» ja »testes» kastekirjoissa tavallisimmat, runsaasti käytettiin myös sanaa »wittnen».

\*

Kummien luvusta ei vanhimmissa lähteissä ole selviä määräyksiä. Aikuiskasteessa heitä oli tavallisesti vain yksi. Lapsikasteessa kummeina toimivat aluksi lapsen vanhemmat. Tämä tapa oli yleinen ainakin 4. vuosisadan lopulle saakka. Mutta kun lapsen ja vanhempien luonnollinen suhde ei riittävästi ilmaissut, että seurakunta Jumalan perheenä ottaa kasteessa lapset yhteyteensä, tuli tavaksi nimetä vanhempien lisäksi joku muukin, jonka piti opettaa lasta uskon asioissa. Vuonna 813 pidetyssä Mainzin

<sup>7</sup> Laurentius Petri 1587 fol. 64v. Ericus Eri, *Catechismus* 1614 s. 407. Balduinus 1654 s. 305. Gezelius Liivinmaan KJ:ssä, *Lehtonen* 1931b s. 130.

<sup>8</sup> Ericus Eri, *Catechismus* 1614 s. 407. Hafenrefferus 1622 s. 494. Petraeus–Thretzius 1648 fol. B 3v. Balduinus 1654 s. 305–306. Terserus 1663 fol. V 5. Gezelius 1689 s. 282. *Lehtonen* 1931b s. 130. *Rodhe* 1910 s. 161 arkkipiispa Olaus Martiniin viitaten. Kirkkolakikomitea 1650, KOF före 1686 II: 1 s. 23.

kokouksessa lopullisesti kiellettiin vanhempia olemasta oman lapsessa kummeina. Aluksi lapsen kummeja oli vain yksi. Tämän kannan ilmaisi vielä Metzin synodi v. 888, mutta jo sitä ennen oli yleistynyt tapa, että jokaisella lapsella oli sekä mies- että naispuolinen kummi. Syynä tähän kehitykseen oli ilmeisesti luonnollisten ja hengellisten vanhempien välinen analogia. Myöhemmin keskiajalla saattoi kummien luku olla vielä tätä suurempi. Länsi-Euroopasta tunnetaan 13.–14. vuosisadalta useita synodeja, joissa siksi mainittiin 3–4 (esim. tytölle 2 naista ja 1 mies, pojalle 2 miestä ja yksi nainen). Tridentin kokouksessa 1500-luvun puolivälissä määrättiin, että kummeja saa olla yksi tai korkeintaan kaksi. Näin Rooman kirkossa onkin sittemmin yleisesti ollut. Syynä rajoitukseen olivat lähinnä hengellisten sukulaisten suuresta määrästä johtuneet käytännölliset hankaluudet.<sup>9</sup>

Maakuntalait ja hiippakuntastatuutit osoittavat, että Ruotsissa valittiin keskiajalla lapsille kummeja kaksi tai kolme, pojalle 2 miestä ja 1 nainen, tytölle 2 naista ja 1 mies tai 1 kumpiakin lapsen sukupuolesta riippumatta.<sup>10</sup> Vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä ei kummien lukua määrätty tarkasti. Heitä piti olla muutamia», samantekevää, useampiako vai harvempia.<sup>11</sup>

Kirjelmässään papistolle v. 1643 holhoojahallitus valitti monien omaksuneen »aivan mielettömän» tavan kutsua lapsilleen monia kummeja. Sopivaa lukumäärää ei tarkoin ilmaistu, ja siitä esitettiin eri yhteyksissä vaihtelevia käsityksiä. Saksalainen *Fredericus Balduinus* tähdensi Suomeenkin levinneessä »*Tractatus . . .*» teoksessaan, että tässä asiassa on sallittava vapaus. Sopivin luku

<sup>9</sup> *Kearney* mt. s. 38–46. *Dick* mt. s. 14–15, 47–48. *Bailey* mt. s. 7, 9, 76–80, 83, 91–92, 102–104. *Plöchl* II s. 228. *Jungmann* 1953 s. 11. *Kilström* 1957 s. 20–21.

<sup>10</sup> SLL II:1 s. 5–6. *Reuterdaahl* 1841 s. 145. *Gummerus* 1902 s. 88. *Brilioth* 1933 s. 228. *Rinne* 1948 s. 209. *Johansson* 1950 s. 77–78. — Tanskassa kummeja oli aluksi vähän, ja niiksi valittiin tavallisesti lähellä asuvia. 1500-luvun loppupuolella alettiin pyytää useampia ja myös kauempana asuvia, joille lähetettiin useinkin asiasta kirjeellinen pyyntö. Mielellään koetettiin kummeiksi saada joitakin ylhäisiä henkilöitä. *Troels-Lund* VIII s. 73, 76–79, 88, 121–124.

<sup>11</sup> *Färnström* 1956 s. 65. KO 1571 s. 49. Samoin KOF 1608 s. 43 ja KOF 1619 (KOF före 1686 I) s. 389.

oli hänen mielestään 2–3, koska jo Vanhassa testamentissa puhutaan 2–3 todistajasta.<sup>12</sup> Ruotsissa piti Johannes Matthiae kirkkolakiehdotuksessaan enimmäismääränä kuutta (3 miestä ja 3 naista). Saman kannan esittivät vuoden 1650 kirkkolakikomitea sekä Emporagriuksen ja Laureliuksen kirkkolakiehdotukset, samoin Linköpingin tuomiokapituli v. 1672 viitaten kahdeksan vuotta aikaisemmin annettuun asetukseen. Turun piispantarkastuksessa v. 1659 arveltiin 5–6 kummiä riittäväksi. Useissa asetuksissa 1660-luvulla säädettiin, että aatelislapsilla saa olla korkeintaan 9 sekä pappien ja porvarien lapsilla 6 kummiä. Yhdenmukaisuutta ei kuitenkaan saavutettu. Petrus Gyllenius kertoo Karlstadissa annetun v. 1666 ohjeen, että kummeja saa olla korkeintaan 6, mutta huomauttaa samalla, että asia on adiafora. Meillä suositteli piispa Bång vielä tarkastuksissaan 1680-luvulla, että kummeja tulisi olla vain 2–3. Vuoden 1686 kirkkolaki ilmaisi asian vanhan kirkkojärjestyksen tavoin ylimalkaisesti: muutamia.<sup>13</sup>

On selvää, että tällaisten määräysten vallitessa käytäntö muodostui kirjavaksi. Esitettyjä suosituksiakaan ei läheskään aina noudatettu. Ylärajalle kummien luvussa kivunnevat Porvoon kirkkoherran Ericus Simoniksen († 1637) lapset. Hänen kummallakin vanhimmalla tyttärellään oli 15 kummiä (7 miestä ja 8 naista) ja vanhimmalla pojalla, joka oli perheen lapsista ikäjärjestyksessä kolmas, niitä oli kokonaista 25 (14 miestä ja 11 naista). Ericuksen vanhin tytär oli isäänsä verrattuna kovin vaatimaton, sillä hän nimisi esikoispojalleen vain 4 kummiä.<sup>14</sup> Petrus Gyllenius († 1675), joka opiskeli Turussa ja toimi jonkin aikaa täällä, mutta palasi v. 1657 koulupapiksi Ruotsiin, mainitsee päiväkirjassaan omalla

<sup>12</sup> *Stiernman* II s. 1050. *Balduinus* 1654 s. 306.

<sup>13</sup> UUB K 71, Matthiaen ehdotus II: 2. KOF före 1686 II: 1 s. 16–17, 23, 144, II: 2 s. 31. KL 1686 III: 5. *O. Holmström* 1901 s. 226. *Schmedeman* 1706 s. 406, 419, 515, 554–555. *Diarium Gyllenianum* s. 352. *Orationer och kyrkostadgar* s. 147. CEAP s. 340. *Auvinen* Vartija 1902 s. 279. *Baelter* 1762 s. 568. *Lehtonen* 1931a s. 139. Kangasniemen ptpk 4.2. 1683, Leppävirran ptpk 24.2. 1683 ja Orimattilan ptpk 14.2. 1684 (TaTa Cf 1; Kangasniemen KA II Cfg 1, SKMA; Orimattilan KA P 1, HMA).

<sup>14</sup> *Jörgensen* 1934 s. 37, 42, 45–46, 49.

v. 1663 syntyneellä tyttärellään olleen 10 kummiä (6 miestä ja 4 naista) ja eräällä myöhemmällä 6 (2+4). Vuosilta 1663–64 hän mainitsee 8 lasta, joiden kummi hän itse oli. Kaikilla näillä oli 4 naiskummiä, miesten luku vaihteli 2–6 ja yhteismäärä siten 6–10. Vielä hän mainitsee nimiltä myöhemmin Eckerön kappalaisena toimineen Petrus Areniuksen Turussa v. 1656 kastetun tyttären 5 mieskummiä. Ilmeisesti tämänkin lapsen kummien koko luku on siten ollut 9–10. Myös Turun akatemian professori ja Taivasalon kirkkoherra Petrus Bergius († 1691) luettelee omaelämäkerrassaan lastensa kummit. Hänellä oli 5 poikaa ja 5 tytärtä, ensimmäinen lapsi syntyi 1652 ja viimeinen 1677. Viidellä ensimmäisellä oli kullakin 8–9 kummiä (4+4 tai 5+4), kolmella seuraavalla 6 (3+3) ja kahdella viimeisellä, jotka kumpikin olivat tyttöjä, 5 (2+3).<sup>15</sup>

Vuosisadan lopulla ruvettiin kummit merkitsemään kastettujen luetteloihin.<sup>16</sup> Niiden avulla voimme tarkastella käytännössä ilmenneitä eroavuuksia sekä eri seurakuntien kesken että seurakuntien sisällä. Yhtenäisin kuva saadaan Viipurin hiippakunnasta, jossa tavallisin kummien luku miltei kaikissa seurakunnissa on 2–4. Selvästi muista poikkeavat Viipurin maaseurakunta ja Helsinki, joissa 4 kummiä tai vähemmän on harvinaisuus ja tavallisin luku 6–8. Turun hiippakunnassa antaa Pohjanmaa suhteellisen yhtenäisen kuvan. Kummeja on miltei kaikkialla merkitty tavallisimmin 4–6. Maakunnan pohjoisosissa kuusi on normaali tapa (Raahe, Haukipudas, Ii, Pudasjärvi, Kemijärvi), Kokkolassa ja Kälviällä taas 6–8. Ahvenanmaalla 5–6 kummiä on yleinen merkintä (Kumlingessa 6–8, Sundissa 4). Lounais-Suomessa tapa näyttää olleen vaihtelevin. Eräissä seurakunnissa kummeja on aina merkitty vain 2 (Loimaa, Punkalaidun), useimmissa kuitenkin 2–4. Joissakin niitä on tavallisimmin 6 (esim. Merimasku), joissakin 3–5 jne. Turussa on lapsille merkitty kummeja jopa 8–10 ja ylikin. Kaksosten kohdalla on kummeja monissa pitäjissä mainittu

<sup>15</sup> *Diarium Gyllenianum* s. 233, 263, 273, 275–277, 294, 302, 303, 352, 368. Maliniemi SKHS Vuosik. 21 s. 358, 360–368.

<sup>16</sup> Tästä tarkemmat tiedot kastekirjoja koskevassa luvussa.

kaksinkertainen määrä muihin verrattuna, mutta joskus on myös tavallisesta poiketen toiselle kaksosista nimetty useampia kummeja kuin toiselle. Täysin poikkeuksellisenä on pidettävä erästä tapausta Mynämäeltä vuodelta 1677, josta kastekirjassa mainitaan, ettei lapsella ollut yhtään miespuolista kummiä.<sup>17</sup>

Tässä esitettyjä lukumääriä ajateltaessa on huomattava, että myös saman seurakunnan puitteissa käytäntö saattoi vaihdella paljonkin. Toisinaan hajonta on erityisen selvä (ks. taulukko 1), mutta eräissä muissa pitäjissä se taas on hyvinkin vähäinen (taulukko 2). Ajan mittaan saattoi käytäntö samankin seurakunnan puitteissa muuttua, joskus hyvinkin nopeasti. Kun esim. Salossa kummeja oli v. 1691 lasta kohden keskimäärin 2,3, ei vuosilta 1696–1700 löydy enää kuin yksi tapaus, jossa heitä oli 2.

Vielä selvemmin näkyy äkillinen muutos Karjalohjalla, mistä vuosilta 1689–1700 saadaan taulukossa 3 esitetty tilasto. Sammatissa, joka oli Karjalohjan kappeli, tapahtui samanlainen muutos nelisen vuotta emäseurakuntaa myöhemmin. Tavan vaihtelee

*Taulukko 1.*

| Kummien<br>luku | Akaa<br>1689–91<br>% |       | Korppoo<br>1693–97<br>% |       | Rusko<br>1693–1700<br>% |       | Uusikaupunki<br>1690–97<br>% |       |
|-----------------|----------------------|-------|-------------------------|-------|-------------------------|-------|------------------------------|-------|
| 2               | —                    | —     | —                       | —     | —                       | —     | 6                            | 2,9   |
| 3               | 6                    | 3,6   | 11                      | 6,7   | 4                       | 5,9   | 60                           | 28,6  |
| 4               | 42                   | 25,3  | 39                      | 23,8  | 9                       | 13,3  | 41                           | 19,5  |
| 5               | 69                   | 41,6  | 36                      | 21,9  | 10                      | 14,8  | 66                           | 31,4  |
| 6               | 22                   | 13,3  | 42                      | 25,0  | 16                      | 23,3  | 15                           | 7,1   |
| 7               | 16                   | 9,6   | 18                      | 10,9  | 11                      | 16,2  | 14                           | 6,7   |
| 8               | 8                    | 4,8   | 10                      | 5,9   | 8                       | 11,8  | 3                            | 1,4   |
| 9               | 2                    | 1,2   | 5                       | 3,0   | 5                       | 7,35  | 4                            | 1,9   |
| 10 ja yli       | 1                    | 0,6   | 3                       | 1,8   | 5                       | 7,35  | 1                            | 0,5   |
| Yht.            | 166                  | 100,0 | 164                     | 100,0 | 68                      | 100,0 | 210                          | 100,0 |

<sup>17</sup> Pielisjärven KA I C 1, 24. 6. 1692, 27. 5. 1694. Mynämäen KA III a fol. 117.

Taulukko 2.

| Kummien<br>luku | Huittinen<br>1688—1700<br>% | Pielisjärvi<br>1691—94<br>% | Salo<br>1689—1700<br>% | Sund<br>1695—99<br>% |
|-----------------|-----------------------------|-----------------------------|------------------------|----------------------|
| 2               | 449 47,1                    | 36 9,0                      | 59 17,1                | — —                  |
| 3               | 346 36,2                    | 181 45,25                   | 173 50,3               | 31 22,6              |
| 4               | 60 6,3                      | 172 43,0                    | 90 26,2                | 94 68,2              |
| 5               | 67 7,0                      | 6 1,5                       | 15 4,4                 | 11 8,4               |
| 6               | 17 1,8                      | 2 0,5                       | 2 0,6                  | 1 0,8                |
| 7               | 6 0,6                       | — —                         | — —                    | — —                  |
| 8               | 1 0,1                       | — —                         | — —                    | — —                  |
| 9               | 1 0,1                       | — —                         | — —                    | — —                  |
| 10              | — —                         | — —                         | — —                    | — —                  |
| 11              | — —                         | — —                         | 1 0,2                  | — —                  |
| ei main.        | 8 0,8                       | 3 0,75                      | 4 1,2                  | — —                  |
| Yht.            | 955 100,0                   | 400 100,0                   | 344 100,0              | 137 100,0            |

Taulukko 3. Kummien lukumäärät Karjalohjan seurakunnassa.

| Kummeja | 1689 | 1690 | 1691 | 1692 | 1693 | 1694 | 1695 | 1696 | 1697 | 1698 | 1699 | 1700 |
|---------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| 3       |      |      |      |      |      |      |      | 2    | 2    |      |      |      |
| 4       | 23   | 32   | 15   | 26   | 29   | 14   | 25   | 12   | 7    | 2    | 3    | 7    |
| 5       |      |      |      |      |      |      |      | 7    | 1    | 4    | 4    | 1    |
| 6       |      |      |      |      |      |      | 1    | 5    | 4    | 7    | 6    | 1    |
| 7       |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      | 2    | 5    |
| 8       |      |      |      |      |      |      |      | 1    |      | 1    | 1    | 3    |
| 9       |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |
| 10      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      | 1    |

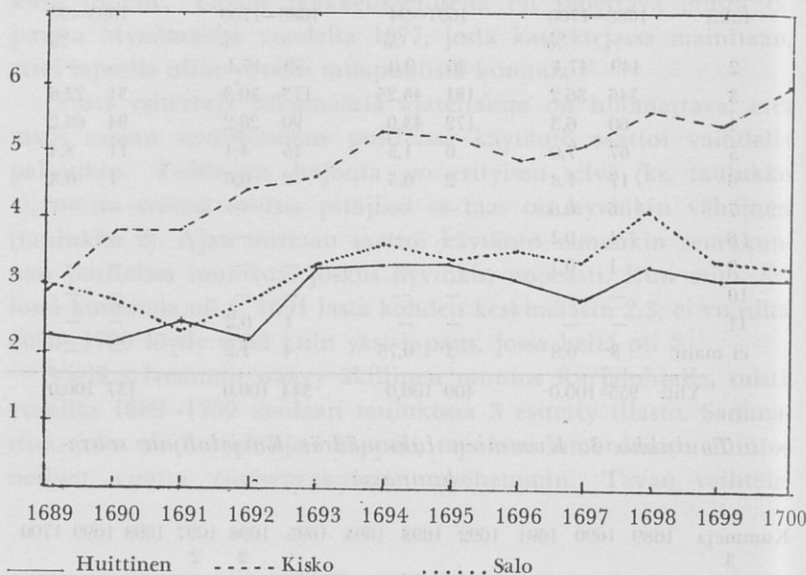
vuotta kuvaavat myös taulukossa 4 esitetyt tiedot kummien lukumäärien muutoksista Huittisten, Kiskon ja Salon seurakunnissa vuosina 1689—1700. Näistä Huittinen ja Kisko olivat emäseurakuntia, Salo oli Uskelan kappeli.

Yleensä ajateltaneen erityisesti aatelisten »ylvästelleen» monilla kummeilla. Kastekirjoista voidaankin löytää tapauksia, joissa jonkun aatelislapsen kummien luku on selvästi suurempi kuin seurakunnassa tavallisesti.<sup>1</sup> Kuitenkaan ei voida sanoa aatelisten

<sup>1</sup> Esim. Kalanti 2.1.1698 (11 kummiä, seurakunnassa yleensä 2—4). Salo 19. 10. 1698 (11, yleensä 3—4). Hauho 12.8.1694 (10, yleensä 3). Orimattila



Taulukko 4. Kummien keskimääräinen luku Huittisissa, Kiskossa ja Salossa.



yleisesti menetelleen niin. Lisäksi voidaan todeta, että mm. alempi-arvoisilla sotilailla oli joskus kummeja saman verran kuin upseereilla<sup>2</sup>, ja myös muut alempisäätyiset pyysivät toisinaan lapsilleen kummeja huomattavasti tavanomaista enemmän.<sup>3</sup>

31.5.1697 (11, yleensä 3–5). Tottijärvi 14.2.1699 (15, yleensä 4–6). Vampula 3.7.1696 (11, yleensä 3–4). Merimasku 17.8.1693 (10, yleensä 6). Uusikaupunki 6.7.1690 (9, yleensä 3–5, samoin pormestarin lapsilla vuosina 1696 ja 1697 9 ja 10 kummiä). Kemiö 25.9.1689 (13, yleensä 3–4). Huomattavan paljon tällaisia tapauksia on Käkisalmissa, ks. Käkisalmen KA I C 1, erit. s. 20, 22, 23, 28, 34, 39.

<sup>2</sup> Esim. eräällä Tyrväässä 26.1.1691 kastetulla vääpelin tyttärellä oli kummeja pitkälti toistakymmentä.

<sup>3</sup> Esim. Rymättylän KA 3, 1.1.1695 (kummeja 11), Vöyrin KA C 1, 23.11.1690 (10 kummiä). Vielä suurempia lukuja esiintyy Naantalissa 1700-luvun alussa, jossa v. 1704 erään raatimiehen tyttärellä oli 18, erään porvarin pojalla 14 ja v. 1722 erään toisen porvarin pojalla peräti 24 kummiä. *Matinoli* 1959 s. 471.

Sääty, joka 1600-luvulla muita selvemmin valitsi lapsilleen paljon kummeja, oli vuosisadan lopun kastekirjojen valossa pappisto. Tosin senkin keskuudessa oli poikkeuksia. Niinpä Vehmaan rovastin 20. 11. 1699 kastetulla tyttärellä oli vain 2 kummiä, samoin Loimaan kirkkoherran perillisellä 23. 1. 1687. Sulkavan kirkkoherran 1693 ja 1695 syntyneillä tyttärillä oli 4 ja 1699 syntyneellä pojalla 5 kummiä, mikä tosin on paljonpuoleisesti, sillä yleensä tässä pitäjässä tyydyttiin 2–3. Pappilan kirjanpitäjän 30.3.1699 kastetulla pojalla niitä kuitenkin oli 8. Sundin kirkkoherran 12. 2. 1696 kastetulla tyttärellä oli 3 ja syyskuussa 1699 syntyneellä pojalla 4 kummiä. Neljään tyytyivät tytärtensä osalta myös Sauvon kirkkoherra ja rykmentin pastori, maisteri Gabriel Stenbergius<sup>4</sup> sekä Perttelin kappelin pappi Paulus Salovius (25. 1. 1699). Sahalahden kirkkoherran 2. 5. 1696 kastetulla tyttärellä kummeja oli 5.

Huittisten kirkkoherra Johannes Keckoniuksen lasten kummien luku vaihteli 5–9, kun se pitäjässä muuten oli yleensä 2–3.<sup>5</sup> Tätä selvemmin erosi yleisestä tavasta Kalannin kirkkoherra Gustavus Fontelius, jonka pojalla oli 10 kummiä, piispa Gezelius ensimmäisenä (3. 3. 1693, seurakunnassa yleensä 2–4, mutta aatelisilla jopa 11). Sääksmäen kirkkoherran 13. 8. 1693 kastetulla pojalla niitä oli 12 (pitäjässä yleensä 3–5). Nauvossa, jossa kummien luku vaihteli 3–8, kirkkoherra Gustaf Salenius näytti esimerkkiä valitsemalla 1698 ja 1699 syntyneille pojilleen niitä 9 ja 8. Juhana Gezelius nuoremman v. 1690 syntyneellä tyttärellä oli 10 kummiä, mutta hänen anneksiseurakuntansa Sauvon apulainen Hemming Ollonius voitti piispallisen esimiehensä nimeämällä v. 1694 pojalleen niitä täyden tusinan.<sup>6</sup> Samaan määrään ylti v. 1691 Inkoon kirkkoherra Matthias Krook, jonka pojan kummiluettelon kärkipään muodosti nelihenkinen aatelisperhe. Pitäjän pappien lapsilla oli yleensäkin paljon kummeja, ja seurakuntalaiset näyttävät uskollisesti seuranneen esimerkkiä.

<sup>4</sup> Salo-Uskelan KA I C 1 (TMA), 2. 4. 1692.

<sup>5</sup> Tytär 20. 7. 1690: 7, poika 29. 5. 1691: 9, tytär 16. 5. 1694: 6, poika 18. 7. 1695: 5, tytär 29. 7. 1697: 5.

<sup>6</sup> Sauvon KA, kastek. 25. 3. 1690, 13. 6. 1694.

Edellä oli puhetta käytännön äkillisestä muuttumisesta Karjalohjalla 1690-luvun lopulla. Papisto kulki täälläkin edellä. Vuoteen 1694 saakka kummeja oli aina 4, näin myös kirkkoherra Jonas Thauvoniuksen 26. 1. 1694 kastetulla tyttärellä. Seuraavana vuonna vallinneesta tavasta oli yksi poikkeus pitäjän paimenen nimettyä seuraavalle tyttarelleen kummeja 6. Vuosina 1698, 1699 ja 1700 syntyneille lapsilleen — kaksi tytärtä ja yksi poika — uusi kirkkoherra Jeremias Wallenius nimesi niitä jo 8.

Alemmalla papistolla kummeja saattoi olla vähemmän. Niinpä Kesälahdella, jossa kummeja tavallisesti pyydettiin 2—4, kirkkoherran 14. 7. 1691 kastetulla pojalla niitä oli 10, mutta kappalaisen pojilla 1692 ja 1693 vain 5 ja 6. Ikaalisten kappalaiselle Johan Favorinukselle syntyi poikia v. 1694, 1696 ja 1697 sekä tytär 1698. Kummeja näillä oli vastaavasti 8, 6, 6 ja tyttärellä vain 4. Mutta usein voi havaita toisenlaisiakin tapauksia. Kumlingen kirkkoherra Carolus Törn antoi 11. 1. 1700 kastelulle pojalleen 10 kummiä, seuraavan vuoden helmikuussa syntyneelle tyttarelleen 9 ja samoin seuraaville lapsilleen 1704, 1707 ja 1708. Hänen apulaisensa Salinius ei jäänyt esimiehestään jälkeen, vaan nimesi 15. 1. 1709 kastetulle pojalleen niitä 10. Pyhäjoen kappalaisen Josephus Carlanderin tyttärellä oli 12 kummiä (7. 4. 1699, seurakunnassa yleisenä tapana 4—6) ja Föglössä isänsä apulaisena toimineen Paulus Mansneruksen tyttärellä peräti 15 (7. 9. 1700, seurakunnassa tavallisesti 5—6). Samaan nousi myös Turun suomalaisen seurakunnan kappalaisen Caspar Sareniuksen 18. 9. 1691 kastetun pojan kummien luku. Ensimmäisenä heistä oli Turun akatemian rehtori. Pusulan kappalaisen 3. 1. 1688 kastetulle tyttarelle kummeja nimettiin 10, kun muut seurakuntalaiset tyytyivät yleensä puoleen siittä.

Lukkaritkin seurasivat toisinaan pappien esimerkkiä. Näin oli esim. Lapinjärvellä 21. 8. 1691, missä lukkarin pojalle merkittiin 9 kummiä yleisimmän tavan pitäjässä ollessa 4. Rymättylässä taas lukkari kutsui 1. 12. 1696 pojalleen 13 kummiä kirkkoherran ja kappalaisen tyytyessä samoihin aikoihin 7—8. Tästä ei paljon jäänyt jälkeen Korppoon urkuri Daniel Lithon, jonka lapsilla oli 10—12 kummiä kullakin.<sup>7</sup>

<sup>7</sup> Korppoon KA I Ca 1 s. 91, 96, 103.

Lapsen avioton syntyperä ei yleensä vaikuttanut kummien määrään. Kastettiinpa Turussa 2. 12. 1691 muuan avioton pienokainen, jolla niitä oli kokonaista 9.

\*

Kummien piti opettaa lapsille kristinopin perusasiat ja neuvoa heitä kristillisessä elämässä. Jotta he pystyisivät tämän tekemään, heille ruvettiin jo varhain asettamaan tiettyjä pätevyysvaatimuksia. Tämä tuli erityisen tarpeelliseksi valtakunnankirkon aikana suurten joukkojen alkaessa pyrkiä kirkon jäsenyyteen. Ennen kaikkea kummus velvoitti kristilliseen elämään, koska kerran pakanat ja lapsetkin piti siihen johdattaa. Ainakin Augustinuksesta lähtien on todettavissa, ettei katekumeeneja, kerettiläisiä eikä julkisyntisiä hyväksytty kummeiksi.<sup>1</sup> Keskiajalla kanoniseen lakiin tuli vähitellen runsas luettelo kummien pätevyysvaatimuksista. Niinpä he eivät saaneet olla vähämielisiä, kastamattomia, julkiin synteihin tai rikoksiin langenneita, seurakunnan yhteydestä erotettuja eivätkä sellaisia, jotka eivät kyenneet tekemään selkoa kristillisen opin alkeista.<sup>2</sup> Näihin alkeisiin katsottiin viimeistään 600—700-luvulla kuuluviksi uskontunnustus ja Isä meidän, myöhemmin lisäksi mm. Ave Maria.<sup>3</sup>

Ruotsi-Suomessa vaatimukset olivat pääpiirteissään samat kuin muuallakin Rooman kirkossa. Keskiajan lopulla piti kummien kastetoimituksessa lukea yhdessä papin kanssa uskontunnustus ja Isä meidän. Lisäksi heitä kehoitettiin opettamaan ne ja Ave Maria lapselle. Tietysti heidän tällöin edellytettiin myös osaavan ne.<sup>4</sup>

Uskonpuhdistuksen jälkeen vaatimukset pysyivät samankaltaisina. Kirkkojärjestyksissä, pappeinkokouksissa, tarkastuksissa ja

<sup>1</sup> *Dick* ZkTh 63 s. 16—17, 47. *Kearney* 1925 s. 48—51.

<sup>2</sup> *Kearney* mt. s. 76—103 selostaa yksityiskohtaisesti kanonisen lain kummeille asettamia pätevyysvaatimuksia. — *Gabriel Biel*, jonka vaikutus Lutherin käsityksiin on selvästi todettavissa, piti kummien päätehtävänä Raamatun opin pääkohtien opettamista lapselle. *Jetter* 1954 s. 107—108.

<sup>3</sup> *Bailey* 1952 s. 37, 97—98. *Kilström* 1958 s. 25—32.

<sup>4</sup> Edellä s. 120, 149 ja niissä olevat viitteet. *SLL* II: 1 s. 5—6. *Kilström* mt. s. 64—69.

kirjallisuudessa huomautettiin toistuvasti, että kummien tuli olla hurskaita ja jumalisia. Heiksi ei sakon uhalla saanut hyväksyä rikollisia tai julkisyntisiä, jotka eivät olleet tehneet parannusta. Ei pidetty sopivana, että sellaiset lupasivat opettaa toisille autuuden tien, jotka eivät huolehtineet omasta autuudestaan, tai että ihminen, joka ei kelvannut todistajaksi maallisessa oikeudessa, oli todistajana kasteen kaltaisessa pyhässä ja korkeassa toimituksessa.<sup>5</sup> Kummien tuli myös olla uskoltaan luterilaisia ja »iältään laillisia».<sup>6</sup> Edelleen heillä tuli olla riittävä katekismuksen taito (vuoden 1686 kirkkolaki: i Catechismi lära wäl kunnige). Tähän kuului 1600-luvun alkupuolella kuuden pääkappaleen osaaaminen ilman selityksiä — eräät säännöt vaativat selityksetkin. Vuosisadan loppupuolella puhuttiin koko Vähän katekismuksen osaaamisesta ja ymmärtämisestä.<sup>7</sup> Oikeastaan jo Mikael Agricola ilmaisi käsikirjassaan kummeille asetettavat vaatimukset sattuvasti sanoessaan, ettei kummeiksi pidä kutsua »irtaita» ihmisiä eikä lapsia, vaan hurskaita, toimellisia, vakaita ja jumalisia, »iotca todhen ia ei wilpin cansa Tehen taiualisen Asiaan rupeisit», jottei sakramentti kääntyisi »Perkeleen nauroxi, ia itze Iumalan pilcaxi». Vuoden 1650 kirkkolakikomitea kokosi vaatimukset neljään koh-

<sup>5</sup> Laurentius Petri arkkihiippakunnan synodissa v. 1566, *Orationer och kyrkostadgar* s. 56. KO 1571 s. 49. KL 1686 III: 5. KOF före 1686 II: 1 s. 143–144, II: 2 s. 31. *Lundström* 1900 s. 9. *Lundström* Synodalakter I s. 12–13. *O. Holmström* 1901 s. 151, 210. *Wallquist* 6–7 s. 365, 8 s. 592–593. *Hall* 1932 s. 18, 55. *Haller* KA 1915 s. 283, 286, 288, 290, 296, 299, 301, 307. *Linderholm* KA 1911 s. 27, Meddel. och aktst. s. 11. *Präteståndets riksdagsprotokoll* 4 s. 397. *Balduinus* 1654 fol. 307–309. *Silén* SKHS Pöytäk. 7 s. 182, 186.

<sup>6</sup> KL 1686 III: 5. UUB, Matthiaen ehdotus II: 2. KOF före 1686 III s. 19–20. UUB N 1911, n:r 87. *Präteståndets riksdagsprotokoll* 4 s. 403. *Lundström* Synodalakter I s. 143, II s. 85. *Lehtonen* 1931b s. 130. *Lagus* 1836 s. 75, 233. *Balduinus* 1654 fol. 309. *Terserus* 1663 fol. V 6. LUB Teol.Muur.B, 1663 in Majo IV: 43.

<sup>7</sup> *Lagus* 1836 s. 65, 75, 135–136. *Parvio* 1959 s. 331. Huittisten KA P:XL, ptpk 15. 3. 1670. Isonkyrön KA II Cfg, ptpk 16. 2. 1673. vrt. myös 4. 1. 1680 ja 14. 4. 1686. Sahalahden KA G XV 1, ptpk 7. 2. 1697. Tammelan KA B IV a 16, ptpk 2. 2. 1704. Kuopion rtpk 1673 ja Savitaipaleen rtpk 23. 1. 1687 (TaTA Cf 1, VA Albin Simolins saml. Ia). *Råbergh* SKHS Pöytäk. 2 s. 39. *Blomstedt* 1960 s. 422. *Lehtinen* 1961 s. 187.

taan. Kummien tuli olla: 1. täysi-ikäisiä (til sin mogenhet komne), 2. viisaita ja mieleltään hurskaita, 3. »meidän uskontoamme» ja 4. kunniallisia, ei julkisesti huonossa maineessa olevia.<sup>8</sup>

Jotta pappi voisi tarkistaa, että kummit täyttivät säädetyt vaatimukset, piti heidät etukäteen ilmoittaa papille. Piispa Petrus Jonae sääsi hiippakuntasäännössään v. 1619, että ilmoittaminen suoritetaan ainakin päivää ennen kastetta lukkarille, joka huolehtii siitä, että pappi saa asiasta ajoissa tiedon. Meillä puolestaan sääsi Eskil Petraeus: »Joka eij anna klockarin tietä, ennen quin lapsi Ristin tuodhan, sakoitean ½ Rijkz d:r.» Ennakolta ilmoittamisella haluttiin myös välttää kiusallisia välikohtauksia, joita olisi voinut syntyä, jos joku nimetyistä olisi vasta kastetta suoritettaessa todettu tehtävänsä kelpaamattomaksi.<sup>9</sup> Toisaalta kun kaste tapahtui yleensä kohta syntymän jälkeen, kummien ennakolta ilmoittaminen saattoi toisinaan olla mahdotonta.

Julkisyntisten, alaikäisten ja vierasta uskontoa tunnustavien kummeiksi pääsyn estäminen oli verraten helppoa. Katekismuksen taitoa koskevista vaatimuksista kiinni pitäminen oli jo vaikeampaa. 1600-luvun loppuun saakka jouduttiin maassamme tinkimään ehtoollisvieraille asetettujen tiedollisten vaatimusten noudattamisesta.<sup>10</sup> Näin on luonnollisesti ollut meneteltävä myös kummien kohdalla. Kuvaava onkin eräissä vuosisadan lopun tarkastuksissa esitetty vaatimus, että vihille tai kummeiksi aikovien nuorten on osattava koko katekismus. Vanhempien osalta tiedon puutetta ei kai enää uskottu voitavan korjata.<sup>11</sup> Myös kummien

<sup>8</sup> MAT III s. 5. KOF före 1686 II: 1 s. 17.

<sup>9</sup> Wallquist 6–7 s. 365, 8 s. 592. Hall 1932 s. 55–56. Lundström 1900 s. 9. UUB N 1909, n:o 41. KOF före 1686 II: 2 s. 31. Grotenfelt 1912 s. 126. *Orationer och kyrkostadgar* s. 192. — Jo keskiajalta on tuttu vaatimus kastettavien ilmoittamisesta ennakolta lukkarille, jonka sitten piti ilmoittaa ne kirkkoheralle. SLL I: 2 s. 17. Reuterdaahl 1841 s. 209. FMU 3632. Sandholm 1963 s. 120, 206.

<sup>10</sup> Lempiäinen 1963 s. 235–237.

<sup>11</sup> Hämeenlinnan KA P 1, ptpkt 13. 2. 1697 ja 17. 2. 1704. Hattulan KA (HMA) P 1, ptpk 12. 2. 1697. — Narvassa v. 1685 päivätyssä ohjeessaan »Directiones iteratae» Gezelius nuorempi esitti, että kastetilaisuudessa — varsinkin, jos läsnä on paljon ihmisiä — kummeilta kuulusteltaisiin erityisesti kasteeseen liittyviä asioita. TuTA I IV 5.



oman uskon vilpittömyyden tutkiminen oli hankalaa. Sen selvittämiseksi voitiin kuten ehtoollisvieraidenkin kohdalla kiinnittää huomiota mm. ulkonaiseen esiintymiseen. Niinpä Gezelius nuorempi kielsi päästämästä kummeiksi miehiä, jotka vastoin Paa-valin käskyä pitävät pitkää tukkaa, ja piikoja, jotka eivät kulje paljain päin.<sup>12</sup>

Käytännössä kummien valinnan määräisivät täysin muut seikat kuin kirkollisissa säännöissä lausutut kelpoisuusehdot. 1600-luvun lopun kastettujen luetteloista voidaan tästä tehdä monia havaintoja. Sangen usein kummeiksi valittiin lähisukulaisia. Nimien perusteella voidaan todeta heidän monesti olleen esim. isän tai äidin veljiä tai sisaria. Toisinaan on sukulaisuus erityisesti sanottu: isoisä, isoäiti, äidin tai isän veli tai sisar, isän tai äidin lan-ko, isoisän sisar jne. Kangasniemellä oli isovanhempien pyytämisen kummeiksi erityisen tavallista, samoin Yläneellä.<sup>13</sup> Monissa seurakunnissa kummit olivat usein aviopuolisoita (N. medh sin hustru).<sup>14</sup> Tällaisia olivat mm. Huittinen, Ilmajoki, Kaarina, Karkku, Kiikala, Kisko, Kokkola, Korppoo, Kurikka, Laihia, Naantali, Pertteli, Salo, Sund, Taivasasalo, Tyrvää ja Ylivieska. Läheskään kaikista seurakunnista tätä havaintoa ei kuitenkaan voi tehdä.

Huomattavasti vaikutti kummien valintaan myös vanhempien ammatti. Niinpä sotilaiden lapsilla on aivan yleisesti merkitty kummeiksi sotilaita, sekä samanarvoisia että esimiehiä. 1600-luvun kastekirjoissa on tästä satoja esimerkkejä. Jonkun lapsen kaikkikin miespuoliset kummit saattoivat olla upseereja.<sup>15</sup> Ta-

<sup>12</sup> *Lagus* 1836 s. 395. *Lempiäinen* 1963 s. 240.

<sup>13</sup> Kangasniemen KA B II a 1. Yläneen KA C 1.

<sup>14</sup> Tästä huomauttaa myös *A. R. Cederberg* 1936 s. 40. — Joskus aviopuoliso ilmaistaan erikoisella tavalla, esim. »medh sin kiäre hustro», Laitila 12.12.1698.

<sup>15</sup> Esim Nastolan KA I C 1, 15.10.1693: kapteenin tytär, kummeina eversti ja kaksi luutnanttia. Naiskummeina mm. everstin rouva ja ruustinna. Salo-Uskelan KA (TMA) I C 1, 19.10.1698: kapteenin tyttären mieskummeina eversti, majuri, ratsumestari, luutnantti ja kornetti.

vallista oli myös, että palvelusväki pyysi lastensa kummeiksi isäntä-väkensä, mutta onpa esimerkkejä päinvastaisistakin tapauksista.<sup>16</sup>

Kaikkein selvimmin ammatin huomioon ottaminen näkyy papien piirissä. Aniharvoin tapahtui, ettei papin lapsen kummeina olisi ollut ainakin 1–2 pappia. Kysymykseen voi tulla lähin esimies, s.o. kappalaisen tai apulaisen lapsilla kirkkoherra, kirkkoherran perillisillä taas rovasti, mutta usein kyllä päinvastoin: kirkkoherran lapsilla kappalainen. Monesti on kummiksi merkitty myös joku lapsen isälle muusta syystä tuttu pappismies, esim. naapuriseurakunnan kirkkoherra. Niinpä Vehmaan rovastin 20. 11. 1699 kastetun tyttären ainoa kummi oli Mynämäen rovasti puolisoineen, Ikaalisten kappalaisen 19. 10. 1698 syntyneen tyttären ainoa mieskummi oli saman seurakunnan kirkkoherra, Oriveden kirkkoherra pyysi seuraavana vuonna tyttärensä kummeiksi Sääksmäen rovastin sekä Turun ja Hauhon kappalaiset ja Kumlingen kirkkoherra taas lääninrovastin lisäksi Hammarlandin ja Saltvikin kirkkoherrat.<sup>17</sup> Turun professorien lapsilla oli usein kummeina isiensä kollegoja tai näiden perheiden jäseniä.<sup>18</sup> Ovatpa piispatkin puolisoineen saaneet toisinaan kummilapsia hiippakuntansa pappiloista.<sup>19</sup> Mutta ei sääntöä ilman poikkeusta. Oli myös sellaisia tapauksia — tosin harvoin — etteivät papit pyytäneet virkaveljiään lapsensa kummeiksi. Niinpä Perttelin kappalaisen Paulus Saloviuksen tyttärellä oli v. 1699 miespuolisina kummeina vain kaksi upseeria, samoin rykmentin pastori Gabriel Stenbergiuksen

<sup>16</sup> Esim Vetelin kappalaisen tyttärellä oli v. 1691 eräänä kummeista kappalaispappilan piika. Vetelin KA I Eb 1, 30. 8. 1691.

<sup>17</sup> Vehmaan KA I C 1 a. Ikaalisten KA S 1. Oriveden KA II 1, 3. 7. 1700. Kumlingen KA II 1, 11. 1. 1700.

<sup>18</sup> *Maliniemi* SKHS Vuosik. 21 s. 358, 360, 363, 365, 366. Erityisen komea oli prof. Petrus Bergiuksen vanhimman tyttären kummien joukko. Siihen kuului kaksi professoria, akatemian kvestori, piispa Rothoviuksen puoliso ja poika, kaksi professorin rouvaa ja tullimiehen puoliso (mt. s. 358).

<sup>19</sup> *Maliniemi* mt. s. 358, 365. Inkoon KA N:o 1, 21. 2. 1688. Kalannin KA I C 1, 3. 3. 1693. Nauvon KA II 2, kastek. 7. 8. 1698. Sauvon KA, kastek. 1689–1735, 14. ja 15. 11. 1689, 13. 6. 1694, 29. 9. 1694 (Sauvo oli piispan anneksi).

tyttärellä v. 1692 eräs majuri rouvineen, muuan everstinna ja eräs aatelisneiti.<sup>20</sup>

Myös lukkarit pyysivät lastensa kummeiksi yleisesti papin, jopa useitakin. Niinpä Laihian lukkarin pienokaisen kummeina v. 1698 olivat seurakunnan kirkkoherran ja kappalaisen lisäksi mm. Vöyrin kappalainen vaimoineen sekä Vaasan pormestarin puoliso.<sup>21</sup>

Kun kummeja oli runsaasti, voitiin heiksi valita myös erisäätiisiä henkilöitä. Ylempien säätyjen keskuudessa valittiin ainakin osa kummeista omasta säädystä. Erään Orimattilassa v. 1697 syntyneen aatelisen upseerin pojan 11 kummista 10 on merkitty »jalosyntyisiksi».<sup>22</sup> Talonpojat ja porvarit koettivat useinkin saada lapsilleen »hienompia» kummeja kuin omat säätyläisensä, sillä näin heidän oma asemansa vertaistensa parissa kohosi. Lisäksi saattoi arvokkailta kummeilta odottaa hyviä lahjoja.<sup>23</sup> Erityisen yleistä oli pappien ja heidän rouviensa pyytäminen. Tällaisesta on esimerkkejä käytännöllisesti katsoen kaikissa vanhoissa kastekirjoissa. Saman lapsen kummeina saattoi olla moniakin pappeja.<sup>24</sup> Oman seurakunnan pappien lisäksi tapaa kummeina aika usein naapuripitäjien sielunpaimenia, kappeliseurakunnissa taas emäseurakunnan kirkkoherran. Usein kasteen suorittanut pappi oli myös lapsen

<sup>20</sup> Perttelin KA B II a 1, 25. 1. 1699. Salo-Uskelan KA (TMA) I C 1, 2. 4. 1692. Sundin kirkkoherran tyttarelle on v. 1696 ainoaksi mieskummiksi merkitty nimismies (toinen naiskummeista oli Saltvikin kirkkoherran puoliso), pojalla kolme vuotta myöhemmin sen sijaan molemmat mieskummit olivat pappeja. Sundin KA C 1, 12. 2. 1696, 9. 9. 1699. Mäntsälän kirkkoherran piika sai v. 1675 aviottoman lapsen, jonka isäksi ilmeni kirkkoherran poika. Pappeja ei kummeiksi nimetty, mutta lukkari kylläkin. Mäntsälän KA (VA) I C 1, 1. 1. 1675.

<sup>21</sup> Laihian KA C 1, 25. 12. 1698.

<sup>22</sup> Orimattilan KA (HMA) C 1, 31. 5. 1697.

<sup>23</sup> Tästä mainitsee myös Rodhe 1910 s. 162.

<sup>24</sup> Esim. Perttelin KA B II a 1, 7. 6. 1698. Ikaalisten KA S 1, 2. 9. 1691 (3 mieskummi, kaikki pappeja). — Pappien puolisoista käytetään usein omalaatuista nimityksiä. Aika tavallinen oli »kyrkoherde medh sin käresta», harvinainen sen sijaan Korppoon kastekirjan maininta vuodelta 1699, joka kertoo, että rovestin tyttären 8 kummin joukossa oli mm. Nauvon kirkkoherra »medh dess k: husähra». Vastaavanlainen sanonta myös Viipurin msk:n KA I C 1, 21. 3. 1689 ja Maskun KA (TMA) I C 1, 16. 8. 1687.

kummi. Pappien ohella tulivat kysymykseen muutkin seurakunnan luottamushenkilöt, erityisesti lukkari. Runsaasti on sellaisia tapauksia, että pappi tai lukkari oli lapsen ainoa miespuolinen kummi. Lukkarin kummiksi kutsumiselle ei aina sekään ollut esteenä, ettei hänen arkinen vaelluksensa ollut nuhteeton. Niinpä Tammelan lukkari Pentti oli syytettynä juoppoudesta piispantarkastuksissa v. 1691 ja 1704 — jopa harkittiin uuden ottamista hänen tilalleen — mutta tästä huolimatta hänelle vuosien mittaan kertyi paljon kummilapsia.<sup>25</sup> Kaupungeissa on kummeiksi aika usein merkitty myös pormestari tai raatimiehiä.

Tällaisille »viran vuoksi» kummeiksi pyydetuille karttui tietysti ajan mittaan kummilapsia paljon, jopa useita kymmeniä. Näin oli asia esim. Sulvan kappalaisella Gustavus Gabrielis Gronoviuksella, joka eräinä vuosina sai kummilapsikseen lähes puolet seurakuntansa kastetuista. Yläneen kappalainen Henricus Krabbe mainitaan pelkästään vuosina 1692—94 kummina parikymmentä kertaa. Ennen kuolemaansa 1723 hän pääsi tällä vauhdilla sangen kunnioitettavaan lukuun. Suunnilleen saman verran kuin Krabbe keräsi itselleen kummilapsia Ylivieskan kappalainen Johan Salingius (v. 1695 8, 1696 7 jne.). Pyhämaan kirkkoherra Gregorius Gottleben sai jo ensimmäisenä viisivuotiskautenaan 1698—1702 itselleen 23 kummilasta.<sup>26</sup> Sellaisia pappeja, jotka kymmenen vuoden sisällä olivat kummeina 20—40 kertaa, on eri seurakuntien kastekirjoissa sangen paljon. Pappien vaimot eivät yleensä jääneet miehistään jälkeen. Esim. Kiskon kirkkoherran puoliso, joka vuosina 1691—1701 on merkitty 34 kastetun pienokaisen kummiksi, ei ollut mitenkään epätavallinen ilmiö papinemäntien joukossa. Myös lukkarit kilpailivat menestyksellisesti pappien kanssa. Niinpä Haapaveden lukkari Simon oli vaimonsa kera kummina suunnilleen yhtä usein kuin edellä mainitut pappismiehet.<sup>27</sup> Eräät

<sup>25</sup> Tammelan KA B IV a 16, ptpk 30.12.1691, 2.2.1704. Kummimerkinnot seurakunnan kastekirjassa B II 1.

<sup>26</sup> Sulvan KA 25:1. Yläneen KA C 1. Ylivieskan KA C 1. Pyhärannan KA C 1.

<sup>27</sup> Haapaveden KA C 1 (esim. 1695 7, 1696 samoin; pappi oli täällä kummina harvemmin).

maallikotkin ehtivät vuosien mittaan saamaan muutamia kymmeniä kummilapsia. Esim. Salossa oli 1690-luvulla sangen usein kummina luutnantti Christoffer Hartman puolisoineen. Pienessä yhdyskunnassa oli miltei pakko nimetä samoja henkilöitä usein kummeiksi, jopa samankin perheen useammalle lapselle. Tästä tarjoaa runsaasti esimerkkejä Käkisalmen vanhin kastekirja.

On selvää, että kummius tällaisissa tapauksissa latteutui pelkäsi muodollisuudeksi. Samoin saattoi käydä muistakin syistä. Kun kummin piti olla vastuussa lapsen kristillisestä kasvatuksesta, tämä edellytti jatkuvaa yhteydenpitoa häneen. Tämä oli helppoa, jos kummit — kuten oli hyvin tavallista — olivat samasta tai vaikkapa naapuripitäjästä. Turun tuomiokapituli olikin v. 1656 kehottanut kutsumaan kummeiksi samalla paikkakunnalla asuvia.<sup>28</sup> Mutta paljon oli kummeja kauempaakin. Erään huittislaisen talon pojan kummien joukossa esim. oli Halikon kirkkoherra, erään toisen taas Pohjanmaan maaherra Gustaf Bergh. Punkalaitumelta olen pannut merkille pari tapausta, joissa kummasakin ainoana miespuolisena kummina oli turkulainen porvari. Huittisten kirkkoherra Johannes Keckoniuksen lasten kummeina mainitaan mm. Narvan superintendentti Jacob Langh, eräs Tukholman linnan kirjanpitäjä, lukuisia turkulaisia jne. Oriveden kirkkoherra Johannes Utterin v. 1700 syntyneen tyttären kaikki mieskummit olivat vieraiden seurakuntien pappeja (Sääksmäeltä, Hauholta ja Turusta) ja lisäksi yksi naiskummeista oli Uudenkaupungin pormestarin puoliso.<sup>29</sup> Vöyrin kirkkoherra Laurentius Gezeliuksen 5. 1. 1698 syntyneen pojan kummeista useimmat olivat muualla asuvia sukulaisia, joukossa mm. piispa Gezeliuksen tytär. Pyhämaan kirkkoherra Jacobus Leiteniuksen 17. 7. 1688 kastetun tyttären 6 kummista 4 oli vieraspaikkakuntalaisia (etäisin Lohjalta), mutta hänen myöhempien lastensa kummit olivat yleensä lähempää. Turussa koulumiehenä toimineen Gustaf

<sup>28</sup> CEAP s. 18.

<sup>29</sup> Huittisten KA C I 1—2, 20. 7. 1690, 29. 5. 1691, 25. 10. 1691, 16. 5. 1694, 18. 7. 1695, 29. 7. 1697, 19. 7. 1698. Punkalaitumen KA I C 1, 5. 12. 1694, 24. 6. 1700. Naispuoliset kummit olivat lasten kotikylistä. Oriveden KA (HMA) II 1, 3. 7. 1700.

Säkylensiksen (myöh. Marttilan kirkkoherra) 20. 12. 1691 kastetun pojan 1. mieskummi oli Viipurin pormestari. Huipputapaus lajissaan oli Nauvon kirkkoherra Saloniuksen 24. 8. 1699 kastettu poika, jonka 8 kummista kukaan ei ollut nauvolainen. Kalanista, Korppoosta ja Laitilasta oli kaksi kustakin, yksi oli Pernajasta ja yksi Tukholmasta. Jo näistä esimerkeistä, joita voisi jatkaa pitkälti, havaitaan, että juuri papisto oli useinkin seurakuntalaisilleen esimerkkinä tuomiokapitulin aikanaan antaman ohjeen rikkomisessa.

Kummiuden muodollisuutta vieraspaikkakuntalaisten osalta oli omiaan lisäämään se, etteivät he läheskään aina voineet olla kastetoimituksessa mukana. Kuitenkin heidän piti vastata lapsen puolesta papin tekemiin kysymyksiin ja mm. luvata, että lapsi luopuu perkeleestä. Pulmasta selvittiin siten, että nämä lupaukset teki heidän sijastaan joku muu. Jo vuodelta 1614 tunnetaan tapaus, jossa muuan nainen oli kummina erään poissa olleen sijasta, samoin vuodelta 1617. Tosin näissä oli paikalla myös useita kummeja henkilökohtaisesti.<sup>30</sup> Vuosisadan lopun kastekirjoista »sijaiskummeja» voi poimia runsaasti.<sup>31</sup> Ylivieskan kappalaisen Johan Salinguksen tytärtä 27. 12. 1697 kastettaessa 5 kummista oli vain 2 itse läsnä. Seuraavana syksynä toisen tyttären ristiäisissä oli jälleen 3 sijaiskummeja, mutta läsnäolevia sillä kertaa 5. Kummallakin kerralla yksi sijaisista oli Kalajoen kirkkoherra Petrus Calamnius.<sup>32</sup> Kaiken huippuna on eräs tapaus Sahalahdella vuodelta

<sup>30</sup> Jörgensen SSV 16 s. 42, 45—46.

<sup>31</sup> Esim. Lapinjärven KA C 1, 5. 12. 1691 (kirkkoherra rouvineen erään everstin ja hänen puolisonsa sijaisina), 20. 6. 1692, 16. 12. 1694 (sijaista tarvitsi tällä kertaa Hollolan rovasti). Mouhijärven KA I C 1, 6. 8. 1687, 2. 11. 1688. Raahen KA I C 1, 1695 n:o 24, 1696 n:o 11, lisäksi usein merkitty kummeista: »närwarande witnen». Ruoveden KA C I 1, 23. 5. 1695 (kappalainen erään maisterin sijaisena). Sauvon KA, kastekirja 1689—1735, 25. 3. 1690 (Juhana Gezelius nuoremman tyttären kaste, 3 kummeja 10:stä sijaisia). Taivassalon KA I C 1, 26. 3. 1681, 16. 1. 1684. — Viipurissa 27. 5. 1690 kastetun everstin tyttären kummina oli mm. »Hänen kreivillisen Korkeutensa Herra Kenraalikuvernöörin ja Kuninkaallisen neuvosmiehen Herra paroni Jöran Sperlingin poissaollessa ja hänen sijallaan» maaherra.

<sup>32</sup> Ylivieskan KA C 1, 27. 12. 1697, 16. 10. 1698. Ylivieska oli Kalajoen kappeli.



1697: kukaan kummeista ei ollut kastetoimituksessa itse läsnä, vaan jokaisen sijasta oli joku toinen.<sup>33</sup> Yleensä sijaiskummeja ei näytäkäytetyn muuta kuin aateliston ja papiston keskuudessa.

Ilmeisesti vanhemmat olivat hyvissä ajoin ennen lapsen syntymää hankkineet kauempana asuvien suostumuksen heidän kummeiksi ryhtymiseensä. Sen sijaan tuntuu epätodennäköiseltä, että papisto olisi mitenkään varmistautunut tällaisten henkilöiden elämän nuhteettomuudesta enempää kuin heidän kristinopin taidostaankaan.

<sup>33</sup> Sahalahden KA G II 1, 3.8.1697.

## 5. KASTEKIRJAT

Tapa merkitä kastettujen nimet muistiin erityiseen kirjaan sai alkunsa keskiajan lopulla. Vanhin säilyneistä kastekirjoista on Gemonassa Pohjois-Italiassa ja peräisin 1300-luvun lopulta. 1400-luvulta ja 1500-luvun alusta niitä on jo siellä täällä. Määräys kummien muistiin merkitsemisestä tunnetaan ensi kerran Espanjasta vuodelta 1512. Koko katolista kirkkoa koskevan säädöksen siitä antoi Tridentin kokous v. 1563. Saksan 1500-luvun protestanttisissa kirkkojärjestyksissä on lukuisia määräyksiä syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden rekisterin pitämisestä.<sup>1</sup>

Ruotsissa vanhimmat tunnetut säädökset tästä asiasta ovat vuodelta 1608, jolloin arkkipiispa Olaus Martini kehotti Upsalan hiippakunnan synodissa papistoaan pitämään kirjaa kaikista kastetuista, vihityistä ja kihlautuneista. Tämän tärkeyttä hän kuvasi kertomuksella saksalaisesta naisesta, joka ei ollut tietoinen sen enempää iästään kuin siitäkään, oliko hän kastettu. Nainen oli ruvennut epäilemään asiaa, mutta superintendentin pitämä rekisteri osoitti epäilyn aiheettomaksi.<sup>2</sup> Vuosien 1608 ja 1619 kirkkolakiehdotuksissa kehoitettiin pappeja säilyttämään kirkossa kirjaa,

---

<sup>1</sup> Sandberg 1948 s. 91. Bailey 1952 s. 91. Plöchl II s. 229. Brilioth 1933 s. 293.

<sup>2</sup> Lundström Synodalakter I s. 16–17. Sandberg mt. s. 92. Brilioth mt. s. 293. Ks. myös UUB N 1909 n:o 41 (Acta synodalia 1609, paikka ei ilmene).

johon merkitään lapsen nimi, kasteen ajankohta ja kummit.<sup>3</sup> Västeråsin hiippakunnan vanhin säilynyt kastekirja on Skultunan seurakunnasta ja alkaa vuodesta 1622. Sitä mainitaan pidetyn piispa Rudbeckiuksen käskystä. Kirja katkeaa kuitenkin joulukuussa 1640, jolloin sitä pitänyt kirkkoherra Iohannes Ionaë kuoli, ja jatkuu vasta 1660-luvulla.<sup>4</sup> Myös muualta on esimerkkejä siitä, että kirjan pito useinkin riippui papin harrastuksesta. Niinpä Upsalan hiippakuntaan kuulunen Alsiken seurakunnan vanhin historiakirja sisältää tiedot kastetuista ja vihityistä vuosilta 1635–42. Seuraavat merkinnät ovat vasta vuodelta 1681. Kastetuista on mainittu kastepäivä, lapsen ja isän nimet sekä kotikylä.<sup>5</sup>

Parhaiten historiakirjojen pito vakiintui Linköpingin hiippakunnassa. Virkaohjeessaan piispa Johannes Bothvidille 21. 1. 1631 Kustaa II Aadolf kehotti tätä tarkastusmatkoillaan huolehtimaan siitä, että kaikkiin kirkkoihin hankitaan rekisteri, johon merkitään inventaariot sekä kastettujen ja haudattujen nimet. Bothvidi antoi asiasta määräyksen hiippakunnalleen v. 1633. Kirkonkirjoihin tuli merkitä syntyneet ja kastetut, vihityt ja kihlatut, haudatut, kirkon, pappilan ja lukkarin talon inventaariot sekä seurakunnassa sattuneet erityiset tapahtumat. Tarkastusmatkallaan v. 1634 Bothvidi esitti ohjeensa vielä yksityiskohtaisemmin. Kastettavien kohdalle oli merkittävä myös vanhempien ja kummien nimet. Tämä vuoden 1634 ohje julkaistiin myös painettuna. Sen vaikutus on selvästi todettavissa, vaikkei sitä kaikkialla aivan tarkasti noudatettukaan. Linköpingin hiippakunnasta on säilynyt nykyaikaan saakka kymmeniä syntyneiden luetteloita 1630-luvulta. Vanhimmat niistä ovat peräisin jo Bothvidia edeltävältä ajalta, varhaisin Skedevin seurakunnasta vuodelta 1616.<sup>6</sup>

<sup>3</sup> KOF 1608 s. 44. KOF före 1686 I s. 390. Sandberg mt. s. 92. Simolin 1909 s. 233. Kjellerström 1944 s. 87.

<sup>4</sup> Hult KÅ 1901 s. 222–224.

<sup>5</sup> Alsike KA L I 1, Uppsala landsarkiv. Samassa siteessä olevia tilejä on pidetty yhtäjaksoisesti v. 1632–73. Kastemerkintöjen edelle on myöhemmin lisätty: »uti Past. Petri Magni Agr. tid».

<sup>6</sup> Thyselius 1848 s. 162. Lehtinen 1961 s. 183. Sandberg 1948 s. 92–103 ja Speciell del, jossa tarkat luettelot Linköpingin hiippakunnan seurakuntien vanhoista asiakirjoista.

Kirkonkirjojen pitämiseen kiinnitettiin vähitellen yleisemmin huomiota, sillä valtiolliset viranomaiset kaipasivat tarkkoja tietoja syntyneistä ja kuolleista. Skaran hiippakuntasäännössä on asiasta määräys vuodelta 1647, samoin se oli esillä Matthiaen, Lau-reliuksen ja Emporagriuksen kirkkolakiehdotuksissa. Emporagrius ehdotti uuteen lakiin määräystä, että kirkonkirjoihin on merkittävä aviolliset ja aviottomat lapset, vanhemmat ja kummit, kas-teen aika ja paikka sekä avioliittoon vihityt ja kuolleet, jotta tarvittaessa voidaan saada tietoja näistä asioista. Kaikkialla kir-joja ei kuitenkaan pidetty. Niinpä Upsalan hiippakuntasäännössä v. 1678 lausuttiin, että olisi noudatettava joissakin hiippakunnissa (!) käytännössä olevaa hyvää tapaa merkitä kaikki syntyneet, vi-hityt ja haudatut tiettyyn kirjaan. Ohjeita historiakirjoista annet-tiin myös Växjön ja Västeråsin hiippakuntasäännöissä v. 1679. Kastettavista piti niiden mukaan merkitä muistiin mm. syntymä-päivä.<sup>7</sup>

Ensimmäinen koko valtakuntaa koskeva määräys asiasta oli vasta vuoden 1686 kirkkolaissa. Pappien tuli kirkonkirjoihin mer-kitä lapsen syntymä- ja kastepäivä, syntymäpaikka sekä lapsen, vanhempien ja kummien nimet. Piispojen tuli tarkastusmatkoil-laan valvoa, että niin myös tehtiin. Ainakin Skaran piispa Haqvin Spegel kiirehti jo v. 1687 täyttämään tältä osin velvollisuutensa. Tarkastuskierroksellaan hän joutui monessa seurakunnassa totea-maan historiakirjojen puuttumisen ja määräsi ne hankittaviksi.<sup>8</sup>

Kastekirjojen pitoon ryhdyttiin lähinnä käytännön tarpeesta, mutta sillä katsottiin olevan myös uskonnollista merkitystä. Syn-tymäpäivän muistiin merkitsemistä esim. perusteltiin Skultunan seurakunnan v. 1622 alkavassa kastekirjassa seuraavilla syillä: 1. Syntymäpäivää kysytään usein. 2. Syntymäpäivä ei ole ihmisen it-sensä valittavissa. Sen määrää Jumala. 3. Raamatussa on tarkoin talletettu monien pyhien syntymäajat. 4. Syntymäpäivän muista-

<sup>7</sup> KOF före 1686 II: 1 s. 354. II: 2 s. 32, 251. UUB K 71, Matthiaen eh-dotus II: 14. *Simolin* 1909 s. 223. *Wallquist* 6–7 s. 352–353. *Hall* ASU 21 s. 38 ja ASU 35 s. 7, 23.

<sup>8</sup> KL 1686 III: 12, XXIV: 8. *Brilioth* 1933 s. 293–294. *Haller* KA 1915 s. 283, 285, 287, 291, 293, 295, 297, 299, 300, 302, 303, 305, 306.

minen herättää kiitosta, muistuttaa kuolemasta ja johdattaa parannukseen sekä auttaa säilyttämään hyvän nimen. Se on tärkeä myös perinnön jaoissa yms. Kastepäivä taas muistuttaa kasteen suuresta lahjasta ja auttaa kummeja paremmin muistamaan velvollisuutensa.<sup>9</sup>



Suomessa vanhimmat historiakirjat ovat peräisin 1600-luvun puolivälistä, Teiskossa vuodelta 1648 ja Hammarlandissa 1650, Viipurin hiippakunnasta Virolahdella vuodelta 1656. Kummastakaan hiippakunnasta ei tunneta näin varhaisia piispojen antamia määräyksiä asiasta. Rothovius puhuu kyllä sekä konstituutioissaan että kiertokirjeissään kirkonkirjoista, mutta tarkoittaa niillä aina tili- ja inventaariokirjoja. Niiden pitämisestä on annettu ohjeita myös tarkastusmatkoilla.<sup>1</sup> Samassa merkityksessä puhuu kirkonkirjoista Boetius Murenius tarkastuspöytäkirjoissaan.<sup>2</sup>

*August Hjeltin* v. 1900 julkaisemasta Ruotsin väkilukutilastojen historiaa koskevasta tutkimuksesta alkaen on yleisesti esitetty Rothoviuksen antaneen konstituutioissaan v. 1628 määräyksen historiakirjojen pitämisestä.<sup>3</sup> *Arnold Sandberg* toteaa kuitenkin, että se on voitu antaa aikaisintaan vuoden 1644 jälkeen, ja huomauttaa, ettei kyseessä ole Rothoviuksen oma ohje, vaan kopio Johan-

<sup>9</sup> *Hult* KA 1901 s. 224–229.

<sup>1</sup> *Lagus* 1836 s. 111. *Parvio* 1959 s. 333. Teiskon KA C 1, merkintä 1644 pidetystä tarkastuksesta. — *Neovius* 1893 s. XXVI arvelee Viipurin kaupungin kirkon vanhan tilikirjan perusteella, jossa vuosien 1599 ja 1600 tileissä on merkitty maksetuksi 6 äyriä paperin hankkimiseksi »till kyrkiones register», että Viipurissa ehkä jo tällöin olisi pidetty luetteloa syntyneistä, vihityistä ja kuolleista. Arvelu tuntuu epätodennäköiseltä. Luultavampaa on, että »kirkon rekisteri» on ollut esim. tilikirja.

<sup>2</sup> Murenius, *Acta visitatoria* s. 6, 8, 10, 12 passim (48 kohtaa). *Sandberg* 1948 s. 105. — Mureniuksen omassa seurakunnassa Saltvikissa alkaa tili- ja inventaariokirja vuodesta 1636 (*Saltvikin* KA X: 53), mutta syntyneiden luettelo vasta 1655.

<sup>3</sup> Tästä ks. *Sandberg* mt. s. 103–104. Uudemmissa tutkijoista ovat vuosiluvun 1628 esittäneet mm. *A. R. Cederberg* 1936 s. 37 sekä *Salomies* II s. 301 ja liitteenä oleva yhdenaikaistuustaulukko.

nes Bothvidin vuoden 1634 kirkonkirjasäännöstä. Alun perin se ei mitenkään liity niihin konstituutioihin, joiden liitteenä se on säilynyt.<sup>4</sup> Bothvidin säännöstä on Suomessa tallella ainakin neljä kopiota. Kaksi niistä on säilynyt liitteenä Rothoviuksen hiippakuntasääntö C<sub>3</sub>:ssa, yksi täysin erillisenä Jonas Raumannuksen kopiokirjassa ja yksi Taivassalon kirkon vanhassa tilikirjassa.<sup>5</sup> Tämän kirjoittaja on jo toisessa yhteydessä lausunut käsityksensä, ettei Rothovius ole antanut Bothvidin sääntöä Turun hiippakunnalle tai ainakaan vaatinut sen noudattamista. Muuten on mahdollon ymmärtää, että meillä on historiakirjoja tallella hänen ajaltaan vain kaksi — niitäkään ei ole pidetty Bothvidin säännön mukaisesti — vaikka tilikirjoja on säilynyt puolisen sataa. Sitä paitsi on sellaisiakin kirkonkirjoja, joissa tilit alkavat 1640-luvun alkupuolella, mutta samassa sidoksessa olevat kastemerkinnät vasta 1670-luvulta (Karkku, Merikarvia).<sup>6</sup>

Bothvidin säännön ohella tunnetaan Suomesta myös kopio Emporagriuksen kirkkolakiehdotuksen historiakirjojen pitämistä koskevasta kohdasta. Se lienee peräisin Viipurin hiippakunnan alueelta.<sup>7</sup> Mahdollisesti juuri Ruotsista tänne kulkeutuneet ohjeet ovat antaneet virikkeen vanhimpien kastekirjojen alkuun paniolle.

Varhaisimmat nykyisin tuntemamme kotoista perua olevat määräykset historiakirjoista ovat 1660-luvulta. Boetius Murenius mainitsee rovastintarkastusohjeissaan, että niihin (kyrkians KLAD) merkitään kastettavien ja heidän vanhempiansa nimet. Gezeliuksen piispantarkastusohjeessa vuodelta 1665 mainitaan tarkastuk-

<sup>4</sup> Sandberg mt. s. 104–105.

<sup>5</sup> Lagus 1836 s. 146. Lapuan KA (VMA) III Gd 4: 1. UUB T 70 s. 307. Taivassalon KA II Bc 1. Viimeksimainitussa on myös tähän asti tuntematon kopio Rothoviuksen säännöstä »Kyrckiones Sexmän och föreståndare».

<sup>6</sup> Lempiäinen TAik 1964 s. 100–102. Vrt. Parvio 1959 s. 137, 142, 168 ja Lehtinen 1961 s. 183.

<sup>7</sup> VA Acta eccl. I. Kopio painettu: Leinberg Handlingar VII s. 72. Hall ASU 27 s. 44. Kumpikaan ei ole huomannut säännön palautumista Emporagriukseen. Leinberg katsoo sen olevan annettu Viipurin hiippakunnalle 1650-luvun puolivälissä. Hall ilmoittaa sen tekijäksi Pietari Bjuggin, samoin Parvio SKHS Vuosik. 48–51 s. 87. Ks. Lempiäinen mt. s. 102, nootti 13.



sisä katsottavan »Protocollum» I. luettelo vihityistä, kastetuista ja kuolleista. Jokioisten ja Ypäjän rovastintarkastuksissa seuraavana vuonna annettiin niin ikään määräys tällaisen luettelon pitämisestä, samoin Iin piispantarkastuksessa.<sup>8</sup>

Gezeliuksen kirkkojärjestyksessä »Perbreves Commonitiones» (1673) ohjeet olivat tarkemmat. Kastetuista kehoitettiin merkitsemään lasten ja vanhempien nimet, syntymä- ja kastepäivät sekä kummit. Tiedot aviottomista lapsista piti merkitä erikseen. Kaikkialla tätä ohjetta ei kuitenkaan noudatettu, ja tarkastuksissa jouduttiin antamaan määräyksiä historiakirjojen hankkimisesta.<sup>9</sup> Rovastien piti huolehtia siitä, että niitä pidettiin oikein. Toisinaan voitiinkin antaa tunnustus niiden hyvästä hoidosta, mutta moitteiden aiheitakaan ei puuttunut.<sup>10</sup>

Vuoden 1686 kirkkolain säännökset (edellä s. 197) koskivat myös Suomea. Selvimmin lain vaikutus näkyy siinä, että merkinnät historiakirjoissa tulivat entistä monipuolisemmiksi. Alkujaan kastetuista pantiin yleensä muistiin vain kastepäivä, lapsen sekä mahdollisesti isän ja kotikylän nimet. Ajan katsomuksille on kuvaavaa, että useimmissa seurakunnissa merkittiin muistiin vain kastepäivä. Uudestisyntyminen oli pääasia, luonnollisen syntymän ajankohta sai jäädä unohduksiinkin. Kummien nimet puuttuvat useimmista

<sup>8</sup> Perälä SKHS Vuosik. 11–14 s. 44. *Lagus* 1836 s. 184. VA Acta eccl. IV, Jokioisten rtpk 1.4.1666. Pain. suomennoksena *Oja* LHKMY Vuosik. 19 s. 36. Ypäjän rtpk 11.3.1666, Tammelan KA B VI 6. Iin ptpk 20.2.1666, Pudasjärven KA (OMA) II Cf 1.

<sup>9</sup> *Lagus* mt. s. 218. *Neovius* 1893 s. XXXI–XXXII. — Tuomas Rajalenius rovastintarkastuksissaan Ikaalisissa 4.2.1680, Hämeenkyrössä 6.2.1680, Pirkkalla 8.2.1680 (kirja oli, mutta sitä pidettävä paremmin) ja Karkussa 10.2.1680, pöytäkirjat VA Acta eccl. I. *Jokipii* SKHS Vuosik. 41–42 s. 28. Karkussa kastetut oli merkitty tilikirjan loppuun, joten määräys tarkoittanee, että oli hankittava erillinen historiakirja, johon merkittäisiin myös vihityt ja kuolleet. — Tähän aikaan Ruotsiin kuuluneessa Torniossa määrättiin historiakirja ostettavaksi v. 1683. Tornion rtpk 26.8.1683. *Airas* SKHS Vuosik. 6 s. 384.

<sup>10</sup> Gezeliuksen kiertokirje 20.12.1683, VA Acta eccl. I. *Lagus* 1836 s. 317. *Durchman* Genos 1934 s. 112. Mouhijärven rtpk 2.2.1680 ja Pirkkalan rtpk 8.2.1680, VA Acta eccl. I. Iin KA (OMA) II Cf 1, 13.2.1683.

seurakunnista vielä 1680-luvun alusta, vaikka mm. Gezeliuksen *Perbreves Commonitiones* oli määrännyt ne merkittäviksi muistiin ja piispa oli tarkastuksissa ja kirjeissä tähdentänyt kirkkojärjestyksensä sitovuutta.<sup>11</sup> 1680-luvun lopusta alkaen kummien mainitseminen tuli yleiseksi tavaksi. Samoin ruvettiin ilmoittamaan molempien vanhempien nimet sekä syntymä- ja kastepäivät erikseen. Syntymäaika merkittiin toisinaan jopa tunnin tarkkuudella. Useissa seurakunnissa voitiinkin vuosisadan vaihteessa tarkastuksissa todeta, että kastekirjoja on pidetty uuden kirkkolain mukaisesti.<sup>12</sup> Kuitenkin oli siellä täällä edelleen huomauttamisen aihetta. Niinpä piispa Lund tähdensi Mäntsälässä v. 1708 ja Savitaipaleella v. 1710, että muiden tietojen lisäksi on aina muistettava mainita erikseen syntymä- ja kastepäivät (*dies nativitatis och regenerationis*). Gezelius nuorempi taas mainitsi kiertokirjeessään 24.10.1700 maaherran valittaneen kirkonkirjojen olevan eräissä seurakunnissa huonosti pidettyjä. Niistä esim. puuttuu maakirjoissa tarvittavia tietoja ristimisistä, vihkimisistä ja hautaamisista. Piispa viittasi aikaisempiin ohjeisiin ja vaati kirjat pantaviksi kuntoon.<sup>13</sup>

<sup>11</sup> Iin KA (OMA) II Cf 1, ptpk 13.2.1683. *Leinberg* VII s. 241. *Lagus* mt. s. 317. — Eräissä pitäjissä on aviottomien lasten kummit merkitty paljon varhaisemmin kuin aviollisten (esim. Mouhijärvi, Mäntsälä).

<sup>12</sup> Halikon KA II Cf 1, ptpkt 13.9.1699 ja 24.2.1705. VA Albin Simolins saml. Ia, Kiteen rtpk. 2.3.1702. Helsingin vanhin kastekirja s. 94, 96, ptpkt 15.2.1691 ja 13.2.1702. Pudasjärven KA (OMA) II Cf 1, ptpkt 27.1.1691 ja 16.1.1695. Orimattilan KA (HMA) P 1, ptpk 19.2.1705. TaTA Cf 1, Kuopion ptpkt 18.2.1700, 21.2.1707, 27.2.1710. Kangasniemen KA (SKMA) II Cfg 1, ptpk 24.2.1695. — Toisinaan tämä tunnustus lausuttiin joistakin puutteista huolimatta. Varsinkaan piispa Petrus Laurbecchius ei näytä olleen turhantarkka. Ks. esim. Hauhon KA (HMA) T I 1, ptpkt 5.3.1701 ja 24.2.1705: piispa hyväksyi kastekirjan, vaikka siitä puuttuvat äitien nimet ja isätkin ilmenevät vain lasten nimistä (Brita *Henriksdotter*), ks. Hauhon KA (HMA) C 1. Myös Mikkelissä ja Asikkalassa Laurbecchius hyväksyi kastekirjat huomauttamatta äitien nimien puuttumisesta. Mikkelin msk:n KA (SKMA) II v 32, ptpkt 13.3.1700 ja 13.3.1704, samoin piispa Lund 17.3.1707, Asikkalan KA P 1, ptpkt 16.3.1701 ja 7.3.1705.

<sup>13</sup> Mäntsälän KA II Cfg, ptpk 24.2.1708. Savitaipaleen ptpk 20.1.1710, TaTA Cf 1. Muita huomautuksia: Kuopion ptpk 19.2.1693, TaTA Cf 1. Mynämäen KA XXXVII, ptpk 11.9.1692. — *Lagus* 1836 s. 430–431. *Durchman*

Eräissä seurakunnissa kastettujen luvun tavaton vaihtelu panee epäilemään, ettei läheskään kaikkia lapsia ole kirjaan merkitty. Ainakin Laitilassa lieene tähän ollut syynä vuoden 1691 piispan-tarkastuksessa mainittu tapa, että kullakin papilla oli omia luet-teloitaan. Näistä ei tietoja aina muistettu kerätä yhteen. Myös Loimaalla jäi joitakin muiden pappien kastamia lapsia merkitse-mättä kastettujen luetteloon, koska kirkkoherra ei tietänyt niiden nimiä ja kastepäiviä.<sup>14</sup> Normaalisti tuli kappalaisten ilmoittaa kirkkoherroille suorittamansa kasteet kastekirjaan merkitsemistä varten.<sup>15</sup> Näin tuskin on kaikkialla tapahtunut. Niinpä Raumalla on historiakirjaan piirretty erikseen sarakkeet kirkkoherran ja kappalaisen suorittamien kasteiden ilmoittamiseksi. Vuosilta 1683–95 on jälkimmäisiä vain 3 mutta edellisiä 180. Ilmeistä on, että kappalaisen toimittamat kasteet ovat jääneet kokonaan kirjasta pois. Joissakin seurakunnissa on kirjaan merkitty eri pappien suo-rittamat kasteet erikseen, toisinaan taas huomautetaan, että mu-kana ovat vain esim. kappalaisen tai kirkkoherran kastamat lapset. Vuosisadan lopulla käytäntö tässäkin kohden yhtenäistyi, ja sa-malla kastettujen lukumäärät vakiintuivat.

Seuraava luettelo sisältää yksityiskohtaiset tiedot kaikista säily-neistä kastekirjoista, jotka on otettu käytäntöön 1600-luvun puo-lella. Aluksi luetellaan nämä kirjat hiippakunnittain aikajärjes-tyksessä, sen jälkeen seurakunnittain aakkosjärjestyksessä.<sup>16</sup>

Genos 1934 s. 112. — Ahvenanmaan pappeinkokouksessa 25. 6. 1697 kehoitettiin lasten ja kylien nimet kirjoittamaan isoilla kirjaimilla, jotta ne kirjaa luet-taessa helpommin löytyisivät. Auran KA K II 1. *Hällströmin* painattamassa ko-kouksen pöytäkirjassa (1824 s. 711–713) ei tätä kohtaa ole — Vuoden 1697 tammikuussa Turussa pidetyssä synodissa oli uudistettu rovasteille annettu sää-dös katsoa tarkastuksissa historiakirjat ja kehottaa laiminlyöneitä noudatta-maan kirkkolain säädöksiä *Hällström* mt. s. 710.

<sup>14</sup> Laitilan ptpk 27. 9. 1691 (Loimaan KA II Eb 1: 1<sup>a</sup> s. 518). Loimaan KA I C 1, huomautukset vuosien 1681 ja 1693 kasteluetteloiden perässä.

<sup>15</sup> Tenholan KA (VA) II Cfg 1, ptpk 21. 2. 1675. *Neovius* 1890–91 s. 488, Viipurin synodi 1702. — Maskussa näyttää kirkonkirjojen pitäminen olleen kappalaisen huolena, joka sai siitä erillisen korvauksen. Maskun KA (TMA) III Gm 1: 1, tilit 1686.

<sup>16</sup> Aikaisemmista luetteloista on huomattava vuoden 1900 arkistodelegaa-

*Turun hiippakunta*

- 1648 Teisko
- 1653 Hammarland (kuolleet ja vihityt 1650)
- 1655 Nauvo, Saltvik
- 1657 Kokkola
- 1660 Huittinen
- 1662 Yläne
- 1663 Lappajärvi
- 1665 Mouhijärvi, Mynämäki, Tyrvää
- 1666 Kökar, Pori, Taivassalo
- 1669 Eckerö (kuolleet 1668)
- 1670 Laitila, Merikarvia, Pöytyä (yksi merkintä jo 1661)
- 1671 Mustasaari
- 1672 Karkku
- 1673 Mustio, Naantali, Veteli
- 1674 Hämeenkyrö
- 1675 Ilmajoki
- 1676 Aura, Eurajoki
- 1677 Lohja, Nummi, Pusula
- 1678 Parainen
- 1679 Ii, Inkoo, Kemiö, Loimaa
- 1680 Haukipudas, Ikaalinen, Säkylä, Vanaja
- 1681 Luvia, Ruovesi, Tammela
- 1682 Lokalahti
- 1683 Rauma, Sahalahti, Tenhola, Ylivieska
- 1684 Eura, Kaarina (vihityt ja kuolleet 1682), Lapua, Lumparland(?)

---

tion mietintöön sisältyvä, jossa kuitenkin on runsaasti virheellisyyksiä. Tarkimman tähänastisen luettelon esittää *Durchman* Genos 1939 s. 77–81, mutta siinäkin on joitakin puutteellisuuksia ja virheitä. Myös tutkimuksessaan kirkonarkistojen tuhoutumisista (Genos 1932 s. 1–27, 121–130, 1933 s. 26–29, 84–92, 1934 s. 111–114, 168–173, 1936 s. 1–33 ja 1944 s. 56–84) *Durchman* luettelee monien seurakuntien kirkonkirjojen alkamisvuosia, mutta niissäkin on virheellisiä. Vrt. myös *A. R. Cederberg* 1936 s. 38–39 sekä *Neovius* 1893 s. XXXIV, XLV ja seurakuntien arkistojen luettelot.

- 1685 Kurikka, Pyhämaa (Pyhäranta), Salo-Uskela, Sääksmäki, Vampula, Vehmaa  
 1686 Pudasjärvi, Vihti  
 1687 Masku, Perniö  
 1688 Akaa, Karjalohja + Sammatti, Kumlinge, Kälviä, Uusi-  
 kaupunki, Vöyri  
 1689 Kisko, Sauvo, Turku  
 1690 Kalanti, Laihia, Paimio, Punkalaidun, Raahe  
 1691 Haapavesi, Kauhajoki, Teerijärvi  
 1692 Halikko, Kiikala (vihityt jo 1679), Pyhäjoki, Raisio, Totti-  
 järvi  
 1693 Föglö, Korppoo, Merimasku, Rusko, Rymättylä  
 1694 Pietarsaari, Sulva  
 1695 Dragsfjärd, Orivesi, Somerniemi, Sund  
 1696 Jokioinen, Koski Tl., Kuusisto (kuolleet jo 1683), Lieto,  
 Marttila  
 1697 Somero (vihityt 1695), Suomensjärvi  
 1698 Hiittinen, Hämeenlinna, Kannus, Kemi msk., Kemijärvi,  
 Kiikka, Kuhmalahti, Kustavi

1700-luvun alusta ennen Uudenkaupungin rauhaa ovat lisäksi säilyneet seuraavat: 1700 Tervola (OMA, vihityt ja kuolleet 1698). 1701 Houtskari, Alahärmä (kuolleet 1696), Kuorevesi, Nousiainen (TMA), Oravainen. 1702 Paattinen (vihityt 1694), Pirkkala (Nokian KA, kuolleet jo 1680!). 1704 Karuna. 1706 Loppi. 1707 Alatornio (kuului Ruotsiin). 1710 Toholampi, Vårdö. 1711 Pälkäne. 1712 Rovaniemi, 1713 Lempäälä (HMA). 1714 Maaria (TMA, 1714—15, 1720—). 1718 Isokyrö, Lohtaja, Längelmäki, Tornio (kuului Ruotsiin), Urjala, Ylistaro. 1719 Oulainen, Renko (kuolleet 1704, vihityt 1708), Ypäjä. 1720 Enontekiö, Vahto. 1721 Hailuoto, Kaarlela, Kangasala, Maalahti, Pyhäjärvi Ol. (kuolleet 1719), Siuntio. Janakkalassa (HMA) alkaa vihittyjen luettelo jo 1687, mutta syntyneiden vasta 1723, ja Pulkkilassa kuolleiden luettelo 1698, mutta kastekirja vasta 1724.

### *Viiipurin hiippakunta*

- 1656 Virolahti  
 1667 Helsinki

- 1669 Kuopio msk.  
 1671 Mäntsälä  
 1674 Pieksämäki  
 1682 Jääski (vihityt 1681)  
 1684 Kangasniemi  
 1686 Viipuri msk.  
 1688 Asikkala, Mikkeli msk., Mäntyharju (vihityt ja kuolleet 1681)  
 1689 Hiitola, Nastola, Pielisjärvi  
 1690 Käkisalmi  
 1691 Kuhmoinen, Lapinjärvi, Uukuniemi  
 1692 Hauho, Sulkava (vihityt 1667, kuolleet 1688)  
 1695 Artjärvi, Kymi, Rautalampi  
 1697 Orimattila  
 1699 Kirvu, Kitee, Nurmijärvi (vihityt ja kuolleet 1696), Pukkila

1700-luvun alusta ennen Uudenkaupungin rauhaa ovat lisäksi säilyneet seuraavat: 1700 Rantasalmi (SKMA). 1703 Pyhtää (kuolleet 1695, vihityt 1702). 1706 Valkeala (SKMA). 1707 Jämsä, Kerimäki (SKMA), Ristiina. 1708 Joroinen (kuolleet ja vihityt 1695), Puumala, Sääminki. 1711 Liperi, Viipurin ruots. srk. (LSKA, kuolleet ja vihityt 1709), Viitasaari. 1716 Askola. 1718 Juva (SKMA), Myrskylä (vihityt 1714). 1719 Jaakkima. 1720 Kaavi. 1721 Iitti, Pyhäjärvi VI.

Koko maasta saadaan taulukossa 5 esitetty yhteenvedo.

*Taulukko 5. Säilyneet historiakirjat ennen ison vihan loppua*

|                            | Turun<br>hiippakunta |               |      | Viipurin<br>hiippakunta |               |      | Koko maa         |               |      |
|----------------------------|----------------------|---------------|------|-------------------------|---------------|------|------------------|---------------|------|
|                            | 1600-<br>luvulta     | 1700-<br>1721 | Yht. | 1600-<br>luvulta        | 1700-<br>1721 | Yht. | 1600-<br>luvulta | 1700-<br>1721 | Yht. |
| Kastettujen<br>luetteloita | 110                  | 34            | 144  | 28                      | 19            | 47   | 138              | 53            | 191  |
| Historia-<br>kirjoja       | 116                  | 30            | 146  | 30                      | 17            | 47   | 146              | 47            | 193  |

Monista seurakunnista, joihin historiakirjoja hankittiin jo 1600-luvun puolella, ne ovat hävinneet. Niinpä Ouluun on kaste-



kirja ostettu jo tammikuussa 1668, mutta vanhin säilynyt on vasta vuodelta 1722. Vihantiin vastaava hankinta tehtiin 1690-luvun lopulla. Vanhin tallella oleva kastettujen luettelo alkaa kuitenkin vasta 1738.<sup>1</sup> Savitaipaleen piispantarkastuksessa v. 1690 mainittiin seurakunnan ensimmäisen historiakirjan, johon oli merkitty kastetut ja haudatut, käsittäneen vuodet 1661–1686. Piispantarkastuksessa v. 1710 David Lund mainitsi saman pitäjän uudesta historiakirjasta.<sup>2</sup> Leppävirralla tarkastettiin v:n 1700 piispantarkastuksessa »hiljattain aloitettu uusi kirkonkirja, johon on merkitty kastettujen, vihittyjen ja kuolleiden nimet». Tätä sitomaton tonta kirjaa piti piispa Lund v. 1707 epätyytyttävänä ja määräsi kolme vuotta myöhemmin hankittavaksi uuden.<sup>3</sup> Luopioisissa oli vielä 1700-luvun lopulla tallella v. 1692 aloitettu historiakirja, mutta se on sen jälkeen kadonnut.<sup>4</sup> Edelleen tiedetään myöhemmin hävinneitä historiakirjoja olleen Lammilla ja Tuuloksessa vuodesta 1667, Padasjoella vuodesta 1692 sekä Kalvolassa ja Tohmajärvellä vuodesta 1697.<sup>5</sup>

Toisinaan esiintyy historiakirjoissa maininta, että kirjan on aloittanut pappi virkaan astuessaan tai hyvin pian sen jälkeen.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> Oulun KA (OMA) T I 2, credit 1668. Vihannin KA (OMA) T II a 1 s. 12 ja P II 1, ptpk 29.11.1696. Vihannin kappeli rakennettiin 1690-luvun alussa.

<sup>2</sup> Savitaipaleen ptpkt 2.3.1690 ja 20.1.1710, TaTA Cf 1 ja VA Albin Simolins saml. Ia. Savitaipaleen vanha arkisto on tuhoutunut tulipalossa.

<sup>3</sup> Leppävirran ptpkt 15.2.1700, 16.2.1704, 19.2.1707 ja 2.3.1710, TaTA Cf 1. Vanhin säilynyt historiakirja alkaa 1743.

<sup>4</sup> *Neovius* 1893 s. 74. *Durchman* Genos 1939 s. 76. Vanhin säilynyt on vuodelta 1733.

<sup>5</sup> *Durchman* Genos 1932 s. 13 ja Genos 1939 s. 76. Tohmajärven KA III Gl 1, tilit 1697. Epäilemättä joidenkin muidenkin seurakuntien tileistä voisi löytää merkintöjä kastekirjojen hankkimisesta.

<sup>6</sup> Euran KA II 1, kastettujen luettelon alku. Haukiputaan KA I C 1 s. 6. Ilmajoen KA I C 1, nimilehti. Kuopion msk:n KA A I 1, kastettujen luettelon alku. Kälviän KA C 1, kastettujen luettelon alku. Lappajärven KA I C 1, nimilehti. Merikarvian KA C 1, merkintä kirjan alussa. Pudasjärven KA (OMA) I C 1, nimilehti. Sääksmäen KA I C 1, kastettujen luettelon alku. Teiskon KA C 1 s. 1. Vanajan KA (HMA) I C 1. Vetelin KA I C 1, nimilehti. — Mynämäen KA III a fol. 112: kirjan on 1665 alkanut pitäjään täl-

Niiden pitäminen on siten Suomessakin usein riippunut pappien harrastuksesta asiaan.

\*

*1600-luvulta säilyneet kastekirjat seurakunnittain.<sup>1</sup>*

*Akaa* C 1, kastetut 1688—1709.<sup>2</sup> Alusta vajaa, alkaa 5. 12. 1688 järjestysnumerolla 56. Kylät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kaste- ja syntymäpäivät. Eräinä vuosina 1690-luvulla ilmoitettu myös kastepaikka ja toimituksen suorittaja. Kummit merkitty, mutta vuoden 1695 jälkeen ajoittain epäsäännöllisesti.

Sisältää myös vihityt 1688—1710 ja haudatut 1688—1709.

*Artjärvi* C 1, »Historiebok 1695—1746». Alusta osa hävinnyt, alkaa 26. 3. 1695. Syntymä- ja kastepäivät, lapsen, molempien vanhempien ja kummien nimet, kylät.

Sisältää myös haudattuja 1700-luvulta.

*Asikkala* C 1, kastetut 1688—1749. Kastepäivät, lasten nimet, kylät, isien nimet (puuttuvat aluksi), kummit. Syntymäpäivät v:sta 1690 (puuttuvat senkin jälkeen ajoittain), äitien nimet v:sta 1709 (ei aivan kaikista).<sup>3</sup>

lön kappalaiseksi tullut Daniel Juslenius. — Someron ja Somerniemen historia-kirjat alkavat 1695. Tämä selittynee siitä, että tällöin tuli Somerolle uusi kirkkoherra Abraham Juslenius, ja samana vuonna Somerniemi sai ensi kerran oman papin. Ks. *Oja* LHKM Vuosik. 24 s. 22—24.

<sup>1</sup> Kastekirjat on tutkittu alkuperäisinä tai eräissä tapauksissa mikrofilmeinä. Valtionarkistossa olevassa Suomen Sukututkimuseuran kokoelmassa on kopiot käytännöllisesti katsoen kaikkien seurakuntien historiakirjoista, mutta niihin ei ole jäljennetty näitä sellaisinaan. Niinpä kastetuista puuttuvat kokonaan kummit ja kaikki sellaiset lisätiedot, joilla ei ole suku- ja henkilöhistoriallista arvoa. Kuitenkin juuri nämä lisätiedot ovat kastekäytännön valaisemiseksi useinkin merkittävimpiä. — Joissakin seurakunnissa on historia-kirjoissa ison vihan ajalta katkoja. Näistä ei seuraavassa ole erikseen huomautettu. Sama koskee satunnaisia lisätietoja, joita varsinkin aviottomista ja muistakin lapsista saattaa olla hyvinkin runsaasti. — Kooltaan kirjat vaihtelevat suuresti. Tähänkään ei seuraavassa luettelossa yleensä lähemmin puututa. — On myös syytä muistaa, että monista seurakunnista voidaan kuolleiden luetteloja laatia tilimerkintöjen perusteella jo aikaisemmilta vuosilta kuin historia-kirjoista. Tämä on otettu huomioon Sukututkimuseuran suorittamassa kopiointityössä.

<sup>2</sup> Kastekirjojen signumit viittaavat asianomaisen seurakunnan arkistoon, ellei ole toisin ilmoitettu.

<sup>3</sup> Piispantarkastuksessa v. 1708 määrättiin, että äitien nimet on historia-kirjaan merkittävä. *Asikkalan* KA P 1.

Lisäksi vihityt 1693–1750 (kirjan alussa, alkaa kesken vuotta) ja kuolleet 1688–1749.

*Aura* T II 1, »Brunckala Capells Kyrckio Book». Kastetut 1676–1751, kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet. Kummit v:sta 1694.

Kirja sisältää lisäksi: 1) Kirjeitä 1630-luvulta alkaen (mm. kapelin perustamiskirja 1636), 2) penkkijärjestys 1690, 3) haudatut 1676–1738, 4) vihityt 1695–1752, 5) kirkon tilit 1659–1740, 6) kirjeitä 1700-luvulta. Kirja hankittu alun perin tilikirjaksi.

*Bromarv* Ks. Tenhola.

*Dragsfjärd* Ks. Kemiö.

*Eckerö* C 1. Kastetut 1669–1671 ja 1684–1779. Kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät. Kummit v:sta 1691.

Sisältää lisäksi: 1) Pappien luettelo 1593–1850, 2) kuolleet 1668–1779, 3) vihityt 1684–1779, 4) synodaalisopimuksia 1690–1707, 5) inventaareja 1724–1750, 6) Hammarlandin ptpk 1692.

Kirjan lopussa irrallinen lehti: »Eckerö Församling till tienst är denne book förährat af Erico Hammarl. Comm. in Hammarl. et Eckerö.»<sup>4</sup>

*Eura* II 1. Kastetut 1684–1748, kastepäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kylät. Kasteen suorittaja mainittu toisinaan. Kummit mainittu v:sta 1688, aluksi epäsäännöllisesti.

Sisältää myös vihityt 1684–1748.

*Eurajoki* C 1, »Protocollum ecclesiae Eufraamine(nsis) in inferiori Satacundia Finlandorum». Kastetut 1679–1702, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät. Kummit v:sta 1690.

Sisältää lisäksi: 1) Vihityt 1676–92, 2) kuolleet 1676–86, 3) kirkon tilejä 1679–1719, 4) kolehtiluetteloja 1676–91, 5) rippikirjan lisäys 1696–, 6) otteita Johannes Gerhardin kirjoista, 7) kirjekopioita.

C 2. Kastettu 1676–1704, merkinnät kuten C 1:ssä. 1690-luvulle asti samat lapset kuin edellisessä (!). Sisältää myös vihittyjä 1676–1704.

C 3. Kastetut, vihityt, kuolleet 1705–72.

*Föglö* II 1 a. Kirja on huonokuntoinen. Kastetut 1693–1729, isien ja lasten nimet, syntymä- ja kastepäivät, kummit. Merkinnät tehty kukin kylä erikseen.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1693–1729.

<sup>4</sup> Ericus Hammar, Eckerön kappalainen vuoteen 1687.

*Haapavesi* C 1. Kastetut 1691–1757, syntymä- ja kastepäivät (nati-renati), lasten nimet (esim. Simon Johansson, isä ei merkitty tätä selvemmin), kylät, kummit.

Sisältää lisäksi vihityt ja kuolleet 1691–1757.

*Halikko* I C 1.<sup>5</sup> Kastetut 1692–1734: »Hallicko Sochns Christningz Längd Begynnandes 1692», kastepäivät, kylät, molempien vanhempien ja lapsen nimet, kummit. Syntymäpäivät kesästä 1694.

Sisältää myös vihityt 1692–1733.

*Hammarland* E IIb 1. Ensimmäinen lehti rikki. Kastetut 1653–1714, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät. Kummit vuodesta 1689, syntymäpäivät toukokuusta 1697 (uusi käsiala).

Sisältää lisäksi vihityt 1650–1709 ja kuolleet 1650–1714.

*Hauho* C 1 (HMA), »Hauho Moodher Kyrckit Historiae Booock(!) oprättat An<sup>o</sup> 1692». Paikoitellen turmeltunut ja vaikeasti luettava. Kastetut 1692–1713, kylät, kaste- ja syntymäpäivät, lasten nimet, kummit.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1692–1713.

*Haukipudas* I C 1. Kastetut 1680–92, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät. Toukokuussa 1688 (uusi käsiala) syntymäpäivät ja kummit.

Sisältää lisäksi vihityt ja kuolleet 1680–92.

I C 2 alkaa vuodesta 1715.

*Heinola msk.* Vanhin kastekirja on vuodelta 1727. Aikaisemmin täällä säilytetystä, vuodesta 1681 alkavasta historiakirjasta<sup>6</sup> ks. Mäntyharju.

*Helsinki* Helsingin seurakuntien keskusrekisterin arkisto, ilman sign., »Kyrkobok 1667–1726». Kastettujen luettelo 1667–1726 alkaa s. 123. Isien ja lasten nimet, syntymä- ja kastepäivät, v:sta 1688 kummit.

Sisältää lisäksi: 1) Inventaariot 1639–1712, 2) kirkon tilit 1639–44, kirkolle tehtyjä lahjoituksia 1680–1707 ja kolehtimuistiinpanoja 1670- ja 1680-luvulta, 3) kuninkaan kirje 23. 11. 1686, 4) piispantarkastuksen pöytäkirjoja 1676–1724, 5) vihityt ja kuolleet 1667–1726, 6) Petrus Brommiuksen »Ordnings medh kläckå Ringningh och Begravingh», 7) kirkkoneuvoston pöytäkirjoja 1668–86, 8) kirkkorangaistuksen kärsineet 1689–1702.<sup>7</sup>

<sup>5</sup> Mikrof. JK 307, TMA.

<sup>6</sup> *Neovius* 1893 s. XXXIV, 26. *Durchman* Genos 1944 s. 72.

<sup>7</sup> Kirjasta puuttuvat sivut 4–6, jotka on repäisty pois. Olisiko niissä ollut

*Hiitola I C 1* (LSKA). Erittäin huonokuntoinen, ilman kansia. Kastettujen luettelo alusta selvästi vajaa, alkaa 1690 (1. sivun kummit ilm. jo vuodelta 1689), jatkuu vuoteen 1721. Kylät, syntymä- ja kastepäivät, lasten ja vanhempien nimet, kasteiden suorittajat, kummit.

Sisältää lisäksi: 1) Kirkotetut vaimot 1689–1711, 2) vihityt 1698–1721, 3) penkkijärjestys (1689?), 4) tietoja erikoisista tapah- tumista 1691–97, 5) kuolleet 1689–1721 (lopusta pahoin rikki), 6) kirjan lopussa ollut kirkon tilit, miltei täysin rikki ja lukukelvo- ton.

*Hiittinen III Gm 4:1* (TMA). Kastettujen luettelo 1698–1787 kirjan lopussa, kastepäivät, lasten, isien ja toisinaan äitien nimet, kummit vuodesta 1706.

Sisältää lisäksi: 1) Tilit 1697–1757, 2) vihityt 1707–1784, 3) inventaarioita 1697–1736.

*Huittinen C I 1*, alussa yhdellä sivulla kirkkoherra Andreas Keckoniuksen kastamat lapset vuosilta 1660–63. Toiselta leh- deltä alkaa »Hvitis församblingz Book...», joka käsittää vuodet 1663–90. Kastetuista kylä ja usein talo, lapsen ja vanhempien ni- met, kastepäivä ja heinäkuusta 1688 alkaen kummit. Sisältää myös vihityt ja kuolleet samalta ajalta.

*C I 2*, »*Protocollum ecclesiae Hvittensis Pastore Johanne Keckonio. Anno Christi M.DC.XCI.*» Kastetut, vihityt ja kuolleet 1691–1722. Tiedot kastetuista samat kuin edellisessä, lisäksi syntymäpäivät vuodesta 1693.

*Hämeenkyrö* Historiakirja 1674–91. Kastetut 1674–92, kastepäi- vät, kylät, isien ja lasten nimet. Syntymäpäivät, äitien nimet ja kummit kesäkuusta 1688.

Sisältää lisäksi: 1) Vihityt 1674–88, 2) kuolleet 1674–87, 3) rip- pikirjan katkelma, hankittu ennen vuotta 1674, sidottu tähän myö- hemmin<sup>8</sup>, 4) lopussa irrallisia lehtiä, joihin on merkitty kinke- rien pitopaikkoja 1700-luvulta.

Seuraava historiakirja alkaa 1716.

*Neoviituksen* mainitsema Rudbeckiuksen kirkkojärjestyksen kopio, joka vielä tämän vuosisadan alussa on ollut täällä tallella, mutta myöhemmin kadonnut (ks. *Schalin* II s. 111 ja *Lempiäinen* 1963 s. 149, nootti 22)? — Piispantarkastuk- sessa 15.2.1691 (*Leinberg Handlingar* VII s. 363) annettua määräystä erityisten tapausten muistiin merkitsemisestä tähän historiakirjaan ei näytä noudatetun.

<sup>8</sup> Ajoitettu vuosilukumerkintöjen perusteella. Seurakunnan vanhin erilli- nen rippikirja on vuosilta 1703–10, mutta siihen on merkitty myös monia syn- tymävuosia 1600-luvun lopulta.

*Hämeenlinna* C I 1, »Tavastborgs kyrckiones Protocoll». Kastetut 1698–1740, kaste- ja syntymäpäivät, kasteiden suorittajat, isien ja lasten nimet, kummit.

Sisältää myös: 1) Kuolleet 1698–1740, 2) vihityt 1698–1739, 3) yhden kuninkaan ja yhden tuomiokapitulिन kirjeen v:lta 1736.

Kirja on hankittu lokakuussa 1697. Sitä ennen on ollut käytössä toinen foliokokoinen, mutta se ei ole säilynyt.<sup>9</sup>

*Ii I C 1* (OMA). Kastettujen luettelo 1679–1701, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät. Kummit ja syntymäpäivät v:sta 1688.

Sisältää lisäksi vihityt 1680–1701, 1721 ja kuolleet 1679–1701.

I C 2 alkaa vuodesta 1717, joten tiedot vuosilta 1702–16 puuttuvat.

*Ikaalinen* S 1, »Protocollum ecclesiae Ikalensis». Kastettujen luettelo 1680–1730<sup>10</sup>, siihen merkitty nykyisen Ikaalisten lisäksi mm. Jämijärven, Kankaanpään ja Parkanon lapset. Kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet, v:sta 1690 kummit ja 1691 syntymäpäivät.

Sisältää myös vihityt 1688–1735 ja kuolleet 1689–97, 1730–37. Kirjan loppu, jossa nähtävästi on ollut ainakin kuolleiden luettelo 1697–1730, on hävinnyt.

*Ilmajoki* I C 1, »Protocollum ecclesiae Ilmoilensis in usum eiusdem destinatum à Gabriele I. Peldano past. loci Anno 1675 die 1. Maij». Kastettujen luettelo 1675–1725, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät. Kummit vuodesta 1688, syntymäpäivät 1699. Äitien nimet merkitty syksystä 1699 samana vuonna pidetyn rovastintarkastuksen määräyksen mukaisesti.<sup>1</sup>

Vuosilta 1675–82 Kauhajoen ja Kurikan kastetuista erilliset vuosittain otsikoidut luettelot.

Sisältää myös vihityt 1676–1724 ja kuolleet 1675–1724.

*Inkoo* Nr 1, »Gudz H. Nampn till ähra, och Församblingen J Jngå een skyligh ihogkommelse och tiänst; har underteknadh denne Book till Protocollum Ecclesiae wälmahnt förähra welat d. 20. Aprilis A° 1681. Gabriel Hagert.» Kastetut 1679–94, kastepäivät, isien ja lasten nimet. Kummit v:sta 1688, äitien nimet useimmista vuodesta 1691.

<sup>9</sup> Hämeenlinnan KA T I 1 s. 107 (tilit 20. 10. 1697), 194, 212 (inventariot 1706, 1709).

<sup>10</sup> *Durchman* Genos 1939 s. 77 on jo oikaissut *A. R. Cederbergin* (1936 s. 38) arkistodelegaation mietintöön perustuvan virheellisen tiedon Ikaalisten historiakirjojen alkamisesta 1630.

<sup>1</sup> Ilmajoen KA II Cf 1, rtpk 1. 3. 1699.



Sisältää lisäksi: 1) Kirjekopioita 1733–39, 2) muuttaneet 1736–66, 3) vihityt 1682–1713, 1721–63.

N:r 2, »Protocollum Ecclesiae Ingoensis Anno 1694». Kastetut 1694–1735.<sup>2</sup> Samat merkinnät kuin edellisen kirjan loppupuolella, lisäksi kasteen suorittajien nimikirjaimet.

*Jokioinen* I C 1 (HMA). Kastetut 1696–1744, syntymä- ja kastepäivät, kylät, kasteiden suorittajat ja niiden paikat, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit.

*Joroinen* Piispantarkastuksessa v. 1693 mainittiin historiikirjan olevan täynnä merkintöjä ja määrättiin ostettavaksi uusi.<sup>3</sup> Em. vanhin kirja ei ole säilynyt. Sen tilalle hankittu uusi kirja lienee vanhin seurakunnan arkistossa nykyisin oleva. Kastettujen luettelo alkaa siinä 1708, mutta vihityt ja kuolleet jo 1695.<sup>4</sup>

*Jääski* I C 1 (LSKA), »Matricula Ecclesiae Jaeskensis... MDCLXXXIV». Kastetut 1682–1707, kylät, kastepäivät, isien ja lasten nimet. Kummit, kastepaikat ja syntymäpäivät vuodesta 1688.

Sisältää lisäksi: 1) Muistiinpanoja erityisistä tapahtumista (Gestorum memorabilium Annotatio) 1687–1704, 2) vihityt 1681–1708, 3) haudatut 1688–1707, 4) seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneet 1691–1705.

*Kaarina* I C 1, »St. Carins Församblings Historie Bok... ifrån år 1684 till 1714» (nimi kirjaa nuorempi). Alusta vajaa. Kastetut 1684–1704, 1711. Kastepäivät, isien ja lasten nimet, v:sta 1693 kummit.

Sisältää myös vihityt 1682–1711 ja haudatut 1682–1711, 1714. I C 2 alkaa vuodesta 1717.

*Kalanti* I C 1, »In nomine Jesu! Nykyrckio Församblingz kyrckio Book... Författad aff Gustavo Fontelio Pastore Loci». Kastetut 1690–1741, syntymä- ja kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät, kummit.

Sisältää myös vihityt 1690–1741 ja kuolleet 1698, 1704–41.

*Kangasniemi* B II A 1<sup>5</sup>. Kastetut 1684–1736, kastepäivät, isien ja lasten nimet, v:sta 1688 kummit ja syntymäpäivät.

<sup>2</sup> Rovastintarkastuksessa v. 1689 (Inkoon KA, Synodal- och visit. akter n:r 35) määrättiin historiikirjaan merkittäviksi myös kuolleet, mutta tätä ei nähtävästi noudatettu. Vanhin säilynyt kuolleiden luettelo alkaa vasta 1736.

<sup>3</sup> *Neovius* 1890–91 s. 451.

<sup>4</sup> Mikrof. TK 1677, VA. Seurakunnan vanhasta inventaariokirjasta tehdyissä muistiinpanoissa on lisäksi tiedot syntyneiden lukumääristä v. 1695, 1702–09. Ks. *Neovius* mt. s. 448–449.

<sup>5</sup> Mikrof. TK 1054, VA.

Sisältää lisäksi vihityt 1684—1736 ja kuolleet 1684—1737. Merkinnot hajallaan.

*Kannus* IV B II 1<sup>6</sup>, »Ylikannus kyrkio-Book ifrån åhr 1698». Kastetut 1698—1752, syntymä- ja kastepäivät (nati & renati), lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet samalta ajalta.

*Karjaa* Ks. Mustio

*Karjalohja* C I 1, »Caris loijo församblingz Protocollum». Kastetut 1688—1743, lapsen ja molempien vanhempien nimet, syntymä- ja kastepäivät, kummit. Sivussa kasteiden suorittajien nimikirjaimet.

Erikseen luettelo Sammatin kappelin kastetuista 1688—1727, merkinnät samat kuin emäkirkolla.

Sisältää lisäksi: 1) Kannen sisäpuolella 1800-luvulla laadittu pastorin luettelo 1690—, 2) kaksi kuninkaan kirjettä v:lta 1736, 3) vihityt 1688—1745 (pääkirkko ja kappeli), 4) emäkirkon kuolleet 1688—1743, 5) Sammatin kuolleet 1688—1705 (loppu kadonnut?).

*Karkku* I C 1. Kastetut 1672—97, 1702—12 (alkaa s. 148), kastepäivät, kylät, lasten ja isien nimet. Kummit vuodesta 1689, äidit 1702.

Sisältää lisäksi: 1) Inventaariot 1641—1732, 2) kirkon tilit 1642—1737, 3) penkkijärjestys 1650, 1703, 4) viinikassan tilit 1691—1734. Kirja hankittu alunperin tilikirjaksi.

I C 2. Kastetut, vihityt ja kuolleet v:sta 1712.

*Karuna* Ks. Sauvo.

*Kauhajoki* Vuosista 1675—82 ks. Ilmajoki.

E II a l a<sup>7</sup>, »Kyrkiones Boock I Cauhajokj», reunat rikkinäiset. Kastetut 1691—1736 (kirjan lopussa), kastepäivät, lasten ja vanhempien nimet, kummit. Syntymäpäivät v:sta 1700.

Sisältää lisäksi: 1) Kertomus Kauhajoen kappelin vaiheista, alkaa v:sta 1584, 2) inventaarioita 1699(?)—1784, 3) kirkon tilit 1690—1724, 4) synodaalisopimuksia 1694—96, 5) vihityt 1700—48, 6) kuolleet 1691—1748.

<sup>6</sup> Mikrof. UK 535, VA.

<sup>7</sup> Mikrof. UK 72, VA. *Durchmanin* tieto Genos 1933 s. 86, että tämä kirja on vuoden 1912 jälkeen hävinnyt, on virheellinen.

*Kemi msk.* C 1 (OMA), »Christnings Book Kyrckian och Församblingen i Kiemi tillhörig». Kastetut 1698–1715, syntymä- ja kastepäivät (nati-renati), lasten ja isien nimet, kylät, kummit.

Sisältää myös vihityt 1698–1716 ja kuolleet 1698–1715.

C 2 alkaa v:sta 1718.

*Kemijärvi* I Aa 1 (OMA). Kastettujen luettelo (Catalogus Natorum et Renatorum) 1698–1710 alkaa s. 158. Syntymä- ja kastepäivät, lasten nimet (isät mainitaan vain lasten nimissä: Anna Johansdotter), kummit.

Sisältää lisäksi: 1) Rippikirja ehtoollisellakäynti- ja kinkerilukumerkintöineen 1698–1710, 2) vihityt 1698–1708, 3) tilit 1698–1709, 4) kuolleet 1698–1709, 5) kirkkoherran kinkerikyttimaksut 1761–65, 6) lappalaisten syntyneet ja kuolleet 1701–1710.

I Aa 2, vastaavat tiedot 1710–46.

*Kemiö* A 32. Kastetut 1679–90, kylät, kastepäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet. Kummit v:sta 1688.

Sisältää lisäksi: 1) Vihityt 1679–90, 2) kuolleet 1680–1701, 3) kolehdit 1679–1701, 4) sakkotulot 1679–1700, 5) lahjoitukset 1691–1701, 6) kirkon tilit 1699–1701.

A 33. Dragsfjärdin kastetut 1695–1753 sekä Kemiön ja Västanfjärdin kastetut 1699–1700, 1705–16, 1719–47. Dragsfjärdissä merkitty kastepäivät sekä lapsen ja molempien vanhempien nimet, v:sta 1730 myös syntymäpäivät, mutta kummeja ei koko aikana. Kemiössä merkinnät v:sta 1705 kuten edellisessä kirjassa.

Sisältää lisäksi: 1) Dragsfjärdin vihityt 1695–1753, 2) Kemiön ja Västanfjärdin vihityt 1705–14, 1719–47, 3) Kemiön ja Västanfjärdin kuolleet 1719–47 sekä Dragsfjärdin kuolleet 1730–53.

*Kiikala* C 1, »Kijkala församlingz Kyrkio Book öfwer döpte, Wijgde och Begräfne...». Kastetut 1692–1764, kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet, kummit. Useimmista syntymäpäivä v:sta 1693. 1690-luvun lopulla merkinnöissä vajavuuksia.

Sisältää myös: 1) Joitakin kirjekopioita 1730- ja 1740-luvulta, 2) vihityt 1679–1764, 3) kuolleet 1692–1764, 4) inventaariot ja lahjoitukset 1671–1734, 5) muuttaneet 1741–56.

*Kiikka* Vuoden 1691 kastetut: Tyrvää G 1.

II Ba 1. Kastetut 1698–1787, kaste- ja syntymäpäivät, lapsen ja vanhempien nimet, kummit, joistakin myös kasteen suorittaja ja paikka. Sisältää myös vihityt ja kuolleet.

*Kirvu I C 1* (LSKA). Kastetut 1699–1710, 1724–54. Syntymä- ja kastepäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit, kastepaikat (isoon vihaan saakka).

Sisältää lisäksi: 1) Tilejä 1708–10, 2) kopioita kuninkaan ja tuomiokapitulin kirjeistä 1725–26, 3) kertomus Kirvun kappalaisen Henricus Maranderin (\* 1675, † 1738) elämästä, 4) vihityt 1703–11, 1725–54, 5) kuolleet 1705–10, 1724–54.

*Kisko I C 1* (TMA), »Protocollum ecclesiae in Kisko Vprättat anno 1689». Kastetut 1689–1795, kylät, syntymä- ja kastepäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit.

*Kitee* »Kides Kyrckio Book hwar utj införes the föddas, döptas, wigdes och dödas namn. Anno 1699.» Kastetut 1699–1759, kylät, lasten ja isien nimet, syntymä- ja kastepäivät, kummit.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet.

*Kokkola suom. srk.* Ilman sign. Kastetut 1657–1749, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kasteiden suorittajat. Kummit vuodesta 1688, kastepaikat 1695.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet.

*Korppoo I Ca 1*, »Protocollum Ecclesiae Korpoensis...» (nimi-lehti 1750-luvun lopulta). Kastetut 1693–1758, alkaa s. 81. Kaste-päivät, isien ja lasten nimet, kylät, kummit. Syntymäpäivät v:sta 1707.

Sisältää lisäksi vihityt ja kuolleet 1693–1789. Kirja lienee hankittu jo v. 1687.<sup>8</sup>

*Koski Tl. C 1*, »Protocollum Ecclesiae Kåskensis». Kastetut 1696–1746, kylät, syntymä- ja kastepäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit.

Sisältää myös vihityt 1696–1769 ja kuolleet 1696–1768.

*Kuhmalahti C 1*, »Protocollum Ecclesiae Cuhmalaxensis A°. 1698 in Januario 6 marcis aeneis Aboae emptum et aeqvitum». Kaste-tut 1698–1726, syntymä- ja kastepäivät (nata-renata), lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit. Syntymäpäivät vain vuoteen 1699.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1698–1767 sekä tilejä 1748–66.

*Kuhmoinen C 1* (HMA), erittäin huonokuntoinen. Kastetut 1691–99, kastepäivät, lasten ja isien nimet, kylät, kummit.

<sup>8</sup> Korppoon KA III Ga 2, tilit 1687.

Sisältää myös vihityt 1691–98 ja kuolleet 1691–99. Kirja ollut alkuaan laajempi.

C 2 alkaa vuodesta 1730.

*Kumlinge* II 1, »Kumlinge Församblingz Kyrckie Book, Uthi hwilken Ifrå d. 1. Martij Anno 1688 Tå Nya Kyrckieordningen först hijt kom. Tecknade äro: (seuraa sisällysluettelo)». <sup>9</sup> Kastetut 1688–1739, isien ja lasten nimet, syntymä- ja kastepäivät, kummit.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1688–1739 sekä rippilapset (skriffte barn) 1778–94.

*Kuopio msk.* A I 1, »Cuopio församblingz Kyrckobook köpt j Lapwestrandh wthaff Bokbindaren Greels Matzon medh Kyrckio-nes medell nembl. för fämb dalr Kopr mt. dh 4 Octobr.A°. 1669». Kastetut 1669–88, kastepäivät, isien ja lasten nimet. Vaihtelua merkinnöissä eri vuosina, esim. 1671–84 vain lasten nimet (Hindrich Hindrichsson Mietinen). 1688 syntymäpäivät ja kasteiden suorittajat.

Sisältää lisäksi: 1) Inventaario 1669, täydennetty myöhemmin useaan otteeseen, 2) kirkon tilejä 1677–85, 3) vihityt 1669–89, 4) kuolleet 1670–88.

II B 1, kastetut 1690–93, 1722–1751. Syntymä- ja kastepäivät, kylät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, myöh. myös kummit. Vihityt ja kuolleet 1722–51.

*Kurikka* Vuodet 1675–92, ks. Ilmajoki.

C 1, »Catalogus natorum 1685–1707, 1723–24». Kastepäivät, isien ja lasten nimet, v:sta 1688 kummit, 1693 syntymäpäivät ja useimmista kylät, 1699 äitien nimet.

Sisältää lisäksi: 1) Vihityt 1693–1707, 1724, 2) kuolleet 1690–1708, 1723–24, 3) tilit kirkotetuista vaimoista 1686–99 (ei nimiä), 4) kolehtitilit 1686–1705, 5) inventaario 1700. Kirjan välissä irrallisella paperilla tietoja kirkon kassan varoista vuosilta 1685–86 ja 1695–96, tieto Kurikan kappelin perustamisesta 1672 sekä luettelo kellotapulien rakentamista edistäneistä talonpojista v:lta 1695.

C 2 alkaa v:sta 1726.

*Kuru* Historiakirja alkaa 1722. Ks. lisäksi Ruovesi.

*Kustavi* B III 6 <sup>10</sup>, »Waressalo Capells-book hwar uthj Bruudwijnngingar och Barn-Christningar finnes opskrefna...» Kastetut

<sup>9</sup> Mikrof. JK 716, VA.

<sup>10</sup> Mikrof. JK 566, VA.

1698–1764, kylät, isien ja lasten nimet, kasteiden paikat ja suorittajat, kummit. Syntymäpäivät v:sta 1703.

Sisältää myös vihityt 1698–1782.

*Kuusisto* B IV 1<sup>1</sup>, »Custöö Capells Protocoll Anno MDCCVV». Kastetut 1696, 1709–12, 1722–23. Kastepäivät, lasten ja isien nimet, kylät, kummit. 1700-luvun puolella myös syntymäpäivät.

Sisältää lisäksi: 1) Eskil Petraeuksen kirje 19. 6. 1653, 2) pappien luettelo 1652–1925, 3) inventaariot 1684–1758, 4) tilit 1705–13, 1716–18, 5) kuolleet 1683–1723, 6) vihityt 1704, 1706–11, 1723.

*Kymi* II a 1<sup>2</sup>. Kastettujen luettelo 1695–1736, osittain turmeltu. Kastepäivät, isien ja lasten nimet, kummit.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1695–1736 sekä sekalaisia asiakirjoja 1700-luvulta.

*Käkisalmi* I C 1 (LSKA), »Historiae Bok börjad anno Christi 1690». Kastetut 1690–1710, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kummit.

Sisältää lisäksi: 1) Inventaario 1690, täydennetty myöhemmin, 2) luettelo kirkkorangaistuksen kärsineistä 1691–1703, 3) vihityt 1690–1710, 4) ehtoollisella käyneet 1691–1710, 1734–35, 5) kuolleet 1691–1710, 6) kolehtitilit 1734–36, 1747–57, 1762–63, 7) tietoja papeista 1690–1710. Tiedot osittain hajallaan pitkin kirjaa.

*Kälviä* C 1. Kastetut 1688–1714, lasten nimet, kasteiden ajat ja paikat, syntymäpäivät, kummit. Sisältää myös vihityt ja kuolleet samalta ajalta.

C 2 alkaa 1722.

*Kökar* 2:1, »Föglö Cappels (Kökar) Kyrckio-Book/ uthwijsande dhe i dess tillhörige Församlingh — föddas Christningz — wijgdas Copulations — och dödas Begravnins-dagh/ ifrån Åhr 1697: Förfärdigad/ Efter Höghwyrldige Herr Biskopens Hög-gunstige befallningh/ aff Erico H. Lindqwist Sacell. loc.»<sup>3</sup> Kastetut 1697–1785, emäseurakunta Föglön tavoin merkinnät tehty kustakin kylästä

<sup>1</sup> Mikrof. JK 1306, TMA.

<sup>2</sup> Mikrof. TK 835, VA.

<sup>3</sup> Useiden seurakuntien tilikirjoista ilmenee, että piispa Gezelius suoritti kesällä 1697 tarkastuskierroksen Ahvenanmaalla. Otsikko viittaa siihen, että Kökarissa on tällöin määrätty hankittavaksi uusi historiakirja. Tätä kehotusta on sitten pikaisesti noudatettu.



erikseen (näin vuoteen 1795). Syntymä- ja kastepäivät, isien ja lasten nimet, kummit.

Sisältää myös vihityt ja haudatut 1697–1785.

Tähän v. 1697 hankittuun kirjaan on tehty lisäys kastetuista 1666–96: »Ad Supplendum librum opföres dhe, ante Annum 1697/ då denne kyrkboken först ankom/ här i Cappel-Församblingen födde och Christnade Persohner...» Merkinnät kylittäin, kastepäivät sekä isien ja lasten nimet. Ilmeisesti kopioitu vastaavasta aikaisemmasta luettelosta, ainakaan vuosien 1693–97 perusteella sitä ei ole tehty Föglön kastekirjasta.

*Laihia* C 1, »Diarium ecclesiae Laihelensis fördelt i tree delar uti huilcka... (seuraa sisällysluettelo)». Kastetut 1690–1720, kastepäivät, isien ja lasten nimet, toisinaan myös kasteiden suorittajat ja paikat. Kummit kesästä 1690, syntymäpäivät saman vuoden syksystä (muut merkinnät vuoden alusta).

Sisältää myös vihityt ja haudatut 1690–1720 sekä kaksi kirjekopiota 1700-luvulta.

*Laitila* A 1, »Lethala Församblingz Kyrckio Boock Uthi huilken under wissa Bladh och titlar finnes införde Brudéfålck Christnade Barn, the afledne och begrafne». Kastetut (ächta Barn) 1670–1739, alkaa s. 77. 1670-luvulla merkintöjen määrä vaihtelee tavattomasti vuosittain, esim. 1673 50 mutta 1676 vain 3 kastettua. Kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet. Kummeista joku hajanainen merkintä jo 1670-luvulla, yleistyvät pitkin 1680-lukua. Syntymäpäivät v:sta 1691 (ei kaikista).

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1685–1739.

*Lapinjärvi* C 1. Kastetut 1691–1737, syntymä- ja kastepäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kylät, kummit.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet samalta ajalta.<sup>4</sup>

*Lappajärvi* I C 1, »Lapierfwi Capellz kirkiobook uprättat Anno 1663 af Laurentio Preutz Pastore Loci...».<sup>5</sup> Kastetut 1663–1729,

<sup>4</sup> Rovastintarkastuksessa v. 1703 kehoitettiin historiikirjaan merkitsemään myös seurakunnassa sattuvat huomattavat tapahtumat (*Neovius* 1890–91 s. 491), mutta tätä ei ole noudatettu. — Lapinjärvellä on ensimmäistä historiikirjaa pidetty jo vuosina 1659–75, mutta se on myöhemmin hävinnyt. *Simolin* 1909 s. 224. *Neoviuksen* tieto (1893 s. XXXIV) v. 1663 alkavasta kirjasta on erheellinen.

<sup>5</sup> Preutz tuli v. 1662 Pietarsaaren kirkkoherraksi, Lappajärvi oli tämän seurakunnan kappeli.

kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät. Kummit ja syntymäpäivät joistakin jo 1688, kaikista vasta 1694.

Sisältää lisäksi vihityt ja kuolleet 1663–1729.

*Lapua* I Ca 1 (VMA), »Lappå Moderkyrckians Protocolle». Kastetut 1684–1712, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät. Kummit vuodesta 1696, syntymäpäivät 1709. Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1684–1712.

I Ca 2 alkaa vuoden 1721 alusta.

*Lieto* C 1. Kastetut 1696–1711, alkuosa pahasti rikki, alkaa selvästi kesken. Kastepäivät, kasteiden suorittajat ja paikat, lasten ja isien nimet, kylät, kummit.

Sisältää myös vihityt 1695–1719 ja kuolleet 1695–1712.

C 2 jatkuu välittömästi edellisestä.

*Lohja* I C 1 (VA). Sivujen yläosat turmeltuneet osittain lukukelvottomiksi. Kastetut 1677–1727, kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet. Kummit ja syntymäpäivät v:sta 1688. Vuosina 1694–96 on kunkin papin kastamista lapsista tehty erilliset luettelot.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1677–1727.

*Loimaa* Seurakunnan vanhimmassa tilikirjassa III Gl 1:1 on v:n 1642 tileissä muutama kastemerkintä, samoin yksi vuodelta 1646 (fol. 18–19).

Vanhin varsinainen kastekirja I C 1 käsittää vuodet 1679–1703, kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet, kummit. Syntymäpäivät vuodesta 1698. Sisältää myös vihityt ja kuolleet samalta ajalta.

I C 2: samat tiedot vuosilta 1704–35.

*Lokalahti* I C 1, »Protocollum ecclesiae Localaxensis». Kastetut 1682–1730, kastepäivät, syntymäpäivät joistakin, kylät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1691–1730.

*Lumparland* Suomen Sukututkimusseuran kokoelmassa (VA) syntyneet 1684–96, 1703–14, 1722–, vihityt 1683–95, 1723– ja kuolleet 1684–97, 1722–. Alkuperäistä en ole tavoittanut. Vanhin Lumparlandin KA:ssa oleva historiakirja alkaa v:sta 1722. Myöskään emäseurakunta Lemlannin KA:ssa ei ole historiakirjaa 1600-luvulta.<sup>6</sup>

<sup>6</sup> Mainittakoon myös, että Sukututkimusseuran kokoelmassa tilit haudatuista alkavat 1695, mutta Lumparlandin KA:n vanhin tilikirja alkaa jo v:sta 1665. *Arkistodelegatio* 1900 mainitsee vuosiluvut oikein (historiakirjat 1723,

*Luvia* C 1. »Denna Bok är köpt til Luvis-Capelletz behof A° 1691 d. 23 Januarij med Tre Daler kopps mt...» Joko tässä kirjan alkuun tehdyssä merkinnässä vuosiluku on väärä tai sitten kirjaan on kopioitu tietoja vanhemmasta, sillä siihen on merkitty kastetut ja vihityt vuosilta 1681—1752 sekä kuolleet 1682—1752. Kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät, kummit. Useiden lasten perään on myöhemmin merkitty heidän kuolinaikansa (1680- ja 1690-luvuilta, eräistä jopa 1700-luvultakin).

*Längelmäki* I Aa 1 (Pääkirja 1694—99). Väestöluettelo, johon on taloittain merkitty seurakunnan jäsenet, laadittu 1700-luvulla. Jokaisesta nimi ja syntymäaika, varhaisin syntymävuosi 1675, myöhäisin 1778, suurin osa 1700-luvulta. Vanhin kastekirja I C 1 alkaa 1718.

*Marttila* C I 1<sup>7</sup>, »Protocol(lum) ecclesiae Marthens(is)». Kastetut 1691—1761, kylät, kaste- ja syntymäpäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit, kasteiden suorittajien nimikirjaimet.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1696—1761 sekä kuninkaan ym. kirjeitä 1700-luvulta.

*Masku* I C 1 (TMA). Kastetut 1687—1707, kaste- ja syntymäpäivät, isien ja lasten nimet, kylät, kummit. Äitien nimet useimmista v:sta 1693 alkaen. Kirja on sekä alusta että lopusta vajaa.

I C 2 alkaa 1708.

*Merikarvia* C 1, »Sastmola församblingz Kyrckio-Book». Kirjan on aloittanut Merikarvialle v. 1670 kirkkoherraksi saapunut Bergerus Olai. Kastetut 1670—1708, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät, v:sta 1696 kummit.

Muu sisältö: 1) Kirjan alkuun liimattu vanhoja tilejä, alkavat 1640-luvulta, 2) tilit 1670—1708, 3) vihityt 1670—1706.

*Merimasku* Vanhin historiakirja ilman signumia<sup>8</sup>, kastettujen luettelo 1693—1724 alkaa s. 37. Kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet, kummit. Vuodesta 1694 syntymäpäivät ja joistakin kaste-paikka.

Sisältää myös vihityt 1693—1725 ja kuolleet 1693—1724.

*Mikkeli msk.* II E 1 (SKMA), huonokuntoinen, välistä ilmeisesti

tilit 1665), samoin *Durchman* Genos 1932 s. 17, joka kuitenkin korjasi myöhemmin (Genos 1944 s. 59, 71) edellisen Sukututkimusseuran jäljennöksen mukaiseksi.

<sup>7</sup> Mikrof. JK 195—196, TMA.

<sup>8</sup> Mikrof. JK 750, TMA.

puuttuu sivuja. Kastetut 1688–99, 1725–32. Kastepäivät, isien ja lasten nimet, kummit.

Sisältää myös vihityt 1690–1710, 1723–32, kuolleet 1695–1707, 1723–32 ja 11 kirkkokurin alaista vuodelta 1723.

Piispantarkastuksessa v. 1710 huomautettiin historiakirjan olevan niin täynnä, ettei siihen enää voi tehdä paljonkaan merkin­töjä, ja kehoitettiin hankkimaan uusi.<sup>9</sup> Siten on mahdollista, että II E 1:een on myöhemmin sidottu yhteen kaksi eri kirjaa. Tätä tukee sekin, että 1700-luvulla kastetut ovat erikseen kirjan lopussa.

Piispantarkastuksessa v. 1695 määrättiin Hirvensalmen kappel­in asukkaista pidettäväksi erilliset kirjat, mutta näitä ei ole säily­nyt.<sup>10</sup> Hirvensalmen historiakirjat alkavat v:sta 1822, jolloin pap­pilan tulipalossa seurakunnan vanhempi arkisto tuhoutui.

*Mouhijärvi I C 1*, »Protocollum ecclesiae Mouhijervensis». Kaste­ tut 1665–1723, kastepäivät, lasten nimet, kylät. Kummit merkitty aviottomilla lapsilla v:sta 1679, muilla toisinaan v:sta 1687 ja kai­ killa 1690. Kasteiden suorittajat v:sta 1679, puuttuvat taas 1690-luvulla. Syntymäpäivät v:sta 1685 useimmilla, puuttuvat taas seu­ raavalla vuosikymmenellä.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet samalta ajalta.

*Mustasaari 36:1*. Paikoin vaikeasti luettavissa, eräät sivut reu­ noista rikki, alusta luultavasti vajaa. Kastetut 1671–90, kastepäi­ vät, isien ja lasten nimet, kylät.

Sisältää lisäksi: 1) Vihityt 1672–90, 2) kirkotetut (kyrckioğangh hustru) 1671–73, 3) seurakuntaan muuttaneet 1671–86, 4) kuol­ leet 1671–87. Kirja lienee myös lopusta vajaa.

36:2. Alusta vajaa. Kastetut 1697–1700, samat merkinnät kuin edellisessä, lisäksi kasteiden suorittajat, äitien nimet ja kummit sekä v:sta 1698 syntymäpäivät.

Sisältää myös vihityt 1694–1700, kuolleet 1694–99 ja varkau­ den tai huoruuden tähden kirkkorangaistuksen kärsineet 1698–1700.

36:3, joka vaikuttaa sekä alusta että lopusta vajavaiselta, sisäl­ tää kastetut ja vihityt 1701–1710 sekä kuolleet 1701–08.

36:4. Samat tiedot vuosilta 1719–22, lisäksi samalta ajalta kirkkorangaistuksen kärsineet.

*Mustio* Kastetut, vihityt, kuolleet 1673–1798, säilytetään Karjaan

<sup>9</sup> Mikkelin msk:n KA (SKMA) II v 32, ptpk 30.1.1710.

<sup>10</sup> Mikkelin ptpk:ssa 13.3.1700 (Mikkelin msk:n KA II v 32, SKMA. Albin Simolins saml. Ia, VA) viittaus ko. tarkastukseen.

KA:ssa.<sup>1</sup> Huonokuntainen. Kastepäivät, isien ja lasten nimet. Kummit ja syntymäpäivät v:sta 1688, äidit 1690.

*Mynämäki* III a. Kastetut 1665–1731. Aluksi merkitty vain kappelalainen Daniel Jusleniuksen kastamat lapset, hänen tultuaan kirkkoherraksi v. 1680 kaikki. Kastepäivät, kasteiden suorittajat ja paikat, isien ja lasten nimet, kylät. Kummit v:sta 1687.

Sisältää lisäksi vihityt 1691–1750, inventaariot 1692, 1712 ja tietoja erikoisista tapahtumista 1689–1742.

*Mäntsälä* I C 1 (VA). Kastetut 1671–1752, merkinnät tehty kasteiden suorittajien mukaan. Kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet. Kummit aviottomilla v:sta 1675, osalla muista 1688 ja kaikilla 1690.

Vihityt ja kuolleet, joiden luettelot myös ulottuvat 1600-luvulle, ovat eri volyymeissa.

*Mäntyharju* I 1 a. Säilytetty aikaisemmin Heinolan msk:n KA:ssa. Huonokuntainen, ilmeisesti alusta vajaa. Kastetut 1688–98, kastepäivät ja joistakin kasteen suorittajat, isien ja lasten nimet, kummit.

Sisältää lisäksi: 1) Vihityt 1681–98, 2) kuolleet 1681–97, 3) kirkon tilit 1679–93, 4) julkiripin tehneiden luettelo 1680-luvun alkupuolelta, sivu repäisty rikki, 5) kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1681, 6) ripillä ja ehtoollisella käyneiden luettelo 1600-luvun lopulta tai 1700-luvun alusta. Sisällysluettelosta ilmenee, että alussa on aikaisemmin ollut myös inventaario.

*Naantali* I C 1 (TMA). Kastetut 1673–1728, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät. Kummit alusta lähtien, syntymäajat ja kaste-paikat v:sta 1696.

Sisältää myös vihityt 1673–1728 ja kuolleet 1696–1728.

Joulukuussa 1709 ostettiin 3 kirjaa paperia »till kyrckians Book som deras nampn, som Chritnas, Begrafwas och Wijas, inskrifwas».<sup>2</sup> Tämä lienee sidottu yhteen aikaisemman historiakirjan kanssa, ja näin on syntynyt nykyinen I C 1.

*Nastola* I C 1. Kastetut 1689–1726, kylät, syntymä- ja kastepäivät, isien ja lasten nimet, kummit.

Sisältää myös vihityt 1689–1724 ja kuolleet 1689–1725.

<sup>1</sup> Mikrof. KK 109, VA.

<sup>2</sup> Naantalın KA (TMA) II E a 1 s. 405.

*Nauvo* II 1<sup>3</sup>. Kastetut 1655–68, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät.

Sisältää lisäksi: 1) Tieto rovastintarkastuksesta 26. 1. 1679, 2) inventaariot 1658, 1664, 3) rtpk 8. 3. 1658, ptpk 22. 9. 1659, 4) hallitsijan ja tuomiokapitulin kirjeiden kopioita sekä synodaalisopimuksia 1690- ja 1700-luvulta, 5) vihityt 1655–68, 6) kuolleet 1655–68, 7) penkkijärjestys 1693, 8) tietoja pappilassa 1690–1750 suoritetuista rakennus- ja korjaustöistä, 9) kirkon tilit 1655–68.

II 2<sup>4</sup>. Kastetut 1680–99, merkinnät kuten edellisessä, lisäksi kummit v:sta 1688 toisinaan ja 1690-luvulla säännöllisesti.

Sisältää myös: 1) Inventaariot 1680, 1692, 2) penkkijärjestys, 3) tilit 1680–1709, 4) vihityt 1680–99, 5) kuolleet 1680–1709.

II 3<sup>5</sup> sisältää syntyneet 1700–1800 ja vihityt 1764–1800.

*Nummi* T I 1. Kastetut 1677–1712, kastepäivät, isien ja lasten nimet. Kummit ja molempien vanhempien nimet v:sta 1689, syntymäpäivät 1690.

Sisältää myös: 1) Penkkijako 1668, 2) tilit 1677–1718, 3) vihityt 1677–1710, 4) kuolleet 1677–1706.

Seuraava historiikirja alkaa 1723.

*Nurmijärvi* Historiikirja 1. Alusta vajaa. Kastetut 1699–1781, kylät, lasten ja molempien vanhempien nimet, syntymä- ja kastepäivät, kummit.

Sisältää myös vihityt 1696–1787 ja kuolleet 1696–1768.

*Orimattila* C 1 (HMA), »In Nomine Iesu! Protocollum ecclesiae Orimattilensis. Ifrå Anno 1697 och alt sedhermehra, så länge Gudh Allmechtig behagar sin Christenheet nådigast uppehålla . . . Uprättadt med Kyrckiones medhell aff Andrea A: Orraeo Pastore in Orimattila». Kastetut 1697–1709, syntymä- ja kastepäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kylät, kummit.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1697–1710 sekä kolehdit 1708–1710.<sup>6</sup>

*Orivesi* II 1 (HMA). Kastetut 1695–1763, syntymä- ja kastepäivät, kylät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit.

<sup>3</sup> Mikrof. JK 528, TMA.

<sup>4</sup> Mikrof. JK 528–529, TMA.

<sup>5</sup> Mikrof. JK 529, TMA.

<sup>6</sup> Piispantarkastuksessa v. 1690 Bång moitti papistoa historiikirjojen pitämättä jättämisestä ja määräsi ne hankittaviksi. Vuonna 1695 hän totesi, että kirjaa oli nyt oikein pidetty. Tämä varhaisempi kirja ei ole tallella. Orimattilan KA P 1, ptpkt 30. 1. 1690, 8. 2. 1695 (HMA, kop. myös TaTA Cf 1).



*Paimio* II a 1<sup>7</sup>, »Kyrckiones book i Pemar, i hwilcken först up-tecknas alla Barn som genom den heliga Döpelses Sacrament äro komna i Gudz församlingz gemenskap och Jesu Christi nåderijke...» Kastetut 1690—1704, kaste- ja joistakin syntymäpäivät, kylät, isien ja lasten nimet, useimmista kasteen paikka ja suorittaja.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1690—1704.

II a 2 alkaa vuodesta 1728.

*Parainen* C 1. Kastetut 1678—1701, kastepäivät, isien ja lasten nimet sekä useimmista kylä. Kummit v:sta 1688, syntymäpäivät v:sta 1693 (aluksi ei kaikista), samoin äitien nimet (ei kaikista).

Sisältää myös vihityt 1678—1714 ja kuolleet 1678—1703.

C 2. Kastetut 1701—35 sekä luettelo ehtoolliselle oikeutetuista v:lta 1693.

*Perniö* I C 9, »Album Biernoensis Ecclesiae... De Anno 1687 et 1<sup>o</sup> Januarij die». Kastetut 1687—1708, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät. Molemmat vanhemmat sekä kummit vuodesta 1688, samoin eräistä syntymäpäivät (1690-luvun alusta miltei kaikista).

Sisältää myös vihityt 1688—1710, 1728—48 ja kuolleet 1731—48.

I C 10 sisältää kastetut 1709—48.

*Pertteli* B II a 1<sup>8</sup>, »Sanct Bärtils och Moderkyrckio Lähnetz Kyrckio-Book...» Kastetut 1685—1733, kastepäivät, isien, lasten ja toisinaan äitien nimet. Kummit v:sta 1688, syntymäpäivät 1707.

Sisältää lisäksi papiston luettelon 1685—1816, vihityt 1685—1739 ja kuolleet 1685—1742.

*Pieksämäki* A III 1, »Kyrckiones Boock i Piexämä Sochn vprättat af Claudio Collano Sacell(a)no ibm A<sup>o</sup> 1673». Sivulle 119 tehdyn merkinnän mukaan kirja on hankittu elokuussa 1673. Kastetut 1674—94, kastepäivät, lasten nimet (Margareta Grelsdotter), kylät. Kummit v:sta 1688, syntymäpäivät 1694.

Sisältää lisäksi: 1) Pappien luettelo 1576—1800, 2) inventaario 1673, 3) kirkon maalausta koskevia tilejä 1673—75, 4) tuomio-kirjaote 4. 5. 1664, 5) Viipurissa 1662 pidetyn synodin päätös kirkollisista rangaistuksista, täydennys siihen v:lta 1684, luetteloja sarakotetuista, 6) kirkon tilejä 1673—89, 7) tietoja viinirahojen keruusta 1674—80 ja siihen liittyvä ote tarkastuspöytäkirjasta 1668 (s. 130), 8) Viipurin hiippakunnan synodin pöytäk. 4.—6.2. 1662,

<sup>7</sup> Mikrof. JK 257, TMA.

<sup>8</sup> Mikrof. JK 1061—62, TMA.

9) otteita piispojen päätöksistä 1629, 1631, 1635, 1675; otteita kuninkaan päätöksistä, 10) tilejä hospitaalimaksuista. Sivut 135–188 puuttuvat.

Seuraava historiakirja alkaa 1721. Ks. myös Rautalampi.

*Pielisjärvi* I C 1. Huonokuntoinen. Kirjan kanteen ovat seurakunnan papit ruotsiksi kirjoittaneet raamatunlauseen: Petrus L. Herkepaus 2. 5. 1689 Ps. 122: 6–9 ja Salomon Senberg Ps. 128: 5–6. Kastetut 1689–96 (1695–96 vajavaiset), osa vuotta 1718, aviottomat 1689–96, 1703. Kastepäivät, isien ja lasten nimet, kylät. Kummit vuodesta 1691.

Sisältää myös: 1) Alussa irrallisena sekalaisia asiakirjoja 1700-luvulta, 2) vihityt 1689–94 (1690–91 puuttuu), 3) kuolleet 1689–96.

Seuraava historiakirja alkaa 1723.

*Pietarsaari* L I 1<sup>9</sup>. Alussa elämäkerrallisia tietoja kuudesta 1676–83 syntyneestä henkilöstä.

Kastetut 1694–1749, kastepäivät, lasten ja isien nimet, kummit. Syntymäpäivät v:sta 1698.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1694–1749.

*Pori* II B a 1<sup>10</sup>, »In Nomine Jesu. Diarium Ecclesiae Biörneburgensis Ab Anno M.DC.LX.VI. Biörneborgz Stadz Kyrckio-Register innehållandes... (selostus sisällöstä)». Nimilehdellä myös maininnat kirjat tekijöistä (kirkkoherra Gabriel Gregorius Arctopolitanus ja kappalainen Georgius Nicolaus Prytz 23. 4. 1672 asti, sen jälkeen Henricus Nicolaus Biörneburgensis) sekä ruotsiksi Saarn. 3: 1–2. Kastetut 1666–90, kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet. Kummit v:sta 1689, samoin joiltakin syntymäpäivä.

Sisältää lisäksi vihityt ja kuolleet sekä hajanaisia tietoja kirkkorangaistuksista ja ripityksistä.

II B a 2. Kastetut 1691–1731 (utj Biörneborgz Stadzkyrkia), merkinnät kuten edellisessä. Sisältää myös vihityt ja kuolleet sekä sekalaisia asiakirjoja 1700-luvulta (mm. penkkijärjestys 1729).

*Pudasjärvi* I C 1 (OMA), »Hielp Jesus på thenna thenna öö/ Christeligen Lefwa/ och Saligen döö. Optecknadhe alle the barn... (selostus sisällöstä)». Kirjan hankinnasta on merkintä srk:n vuoden 1687 tileissä.<sup>1</sup> Kastetut 1686–1709, kastepäivät, isien ja lasten

<sup>9</sup> Mikrof. UK 470, VA.

<sup>10</sup> Molemmat Porin kirjat mikrof. JK 379, TMA.

<sup>1</sup> Pudasjärven KA III G1 1: 1, tilit 1687, OMA.

nimet, kylät. Kummit v:sta 1688, samoin useimmista syntymäpäivä (1691—1700 taas vain kastepäivät).

Sisältää myös vihityt 1686—1707 ja kuolleet 1686—1709.

I C 2 alkaa v:sta 1708.

*Pukkila* I C 1<sup>2</sup>. Kastetut 1699—1713, 1716—20. Kastepäivät, kylät ja talot, isien ja lasten nimet, kummit. 1700-luvun alusta myös syntymäpäivät.

Sisältää lisäksi vihityt ja haudatut 1699—1720 sekä lukuluettelon 1702—03.

*Punkalaidun* I C 1, »Protocollum Ecclesiae 1. Döpelse Book pro A° 1690». Kastetut 1690—1758, syntymä- ja kastepäivät, isien ja lasten nimet, kummit.

Sisältää myös muuttaneiden luettelon 1722—91. Vihityt ja kuolleet 1690—1776 erillisessä siteessä I F 1.

*Pusula* I C 1, »Pusula Församblingz Book begynt A° 1677». Kastetut 1677—1749, kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet. Kummit, äitien nimet ja lasten syntymäpäivät v:sta 1689.

Sisältää lisäksi: 1) Luettelo papeista 1593—1762 sekä s. 276—278 Lohjan papeista keskialjalta alkaen. Tietoja kirkkoneuvoston jäsenistä 1677—1729. 2) Inventaario 1677, lisäyksiä myöhemmin, toinen v:lta 1727, 3) penkkijärjestys 1690, 4) kopio Rothoviuksen kapelin perustamista koskevasta kirjeestä 25. 5. 1637, 5) pappissäädyn kirje 1741, 6) kuninkaan ja tuomiokapitulin kirjeitä v:lta 1736, 7) kirkon tilit 1677—1742 ja viinikassan tilit 1731—46, 8) vihityt 1677—1749, 9) kuolleet 1681—1705, 1717—39, 1748—49 (välivuosia voi täydentää tileistä).

Asiat ovat kirjassa hyvin hajallaan, sillä sitä uudelleen sidottaessa papereita ei ole pantu tarkoin asia- ja aikajärjestykseen.

*Pyhäjoki* 8<sup>3</sup>. Alusta luultavasti vajaa. Kastetut 1692—1733, syntymä- ja kastepäivät, lasten nimet, kylät, kummit.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1691—1733.

*Pyhämaa* Pyhärannan KA C 1, »A° 1688 In Februario Ecclesiae Pyhämaensis Protocollum Aboae tribus thaleris aeneis comparatum». Kastetut 1685—1711, kastepäivät, isien, lasten ja kylien nimet. Kummit v:sta 1688. Syntymäpäivät ja äitien nimet puuttuvat koko ajalta.

<sup>2</sup> Mikrof. TK 621, VA.

<sup>3</sup> Mikrof. IK 81, VA.

Sisältää myös kuolleet 1697–1754 ja vihityt 1685–1760. Käsittää myös Pyhärannan kappelin.

C 2, alusta vajaa, syntyneet 1713–73 ja kuolleet 1754–60.

*Pöytyä* I C 1, »Födda i Pöytis församling. Dessa äro extraherade utur en gammal Sal. Pastoris Hr Sigfr. Bergii Memorial Book». Kirja ei siis ole alkuperäinen. Merkintöjä kastetuista: yksi v:lta 1661, seuraava 1.5.1670. 1670-luvulta ei kaikkia kastettuja ole merkitty, esim. v:lta 1674 on vain yksi. Kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet. 23.12.1687–9.4.1689 alkuperäinen, siinä myös kummit. Huhtikuusta 1689 taas kopio, kummit puuttuvat. 1691–99 sekaisin alkuperäisiä ja kopioituja lehtiä, jälkimmäisistä jätetty kummit pois. V:sta 1713 loppuun (1735) aito, kummit mukana.

Sisältää lisäksi haudatut 1688–90, 1696 ja vihittyjä 1700-luvun alkuvuosilta.

*Raahe* I C 1, »I.N.I. Protocollum Ecclesiae Brahestadensis...» Kastetut 1690–1734, kaste- ja useimmilta syntymäpäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1690–1734.

*Raisio* I C 1 (TMA). Kastetut 1692–1711, isien ja lasten nimet, kastepäivät, kasteiden suorittajat, kummit. Syntymäpäivät v:sta 1695.

Sisältää myös vihityt 1689–1709.

*Rauma* C 1, »Designation oppå de Barn, som äre Christnade uthi Raumo församlingh». Kastetut 1683–1759, kastepäivät, lasten nimet. Kasteiden suorittajat v:een 1695 sekä 1731–59, kummit v:sta 1692 (muutama jo 1688–91), syntymäpäivät vasta v:sta 1737.

*Rautalampi* B I 1<sup>4</sup>. Kastetut 1695–1712, kastepäivät, lasten, isien ja toisinaan myös äitien nimet, kummit (ei aivan kaikista). Syntymäpäivät vuosisadan vaihteesta. Eräinä vuosina kappelissa ja pääkirkolla kastetut lapset erikseen.

Sisältää lisäksi: 1) Kuolleet 1695–1712, 1722–31, 2) tilit 1680–1706, 3) vihityt 1695–1712, 1722–26, 4) kirkkokurin alaiset 1695–1713, 1722–30, 5) Pieksämäen ja vieraiden seurakuntien haudatut 1695–97, 1722–52.

*Ruovesi* C I 1. Catalogus Baptisatorum 1681–1732, lisäksi erillinen luettelo Kurun kappelin kastetuista 1718–20. Kastepäivät, isien ja lasten nimet. Kylät v:sta 1686 ja kummit 1689. Syntymäpäivät ja äitien nimet puuttuvat koko ajalta.

<sup>4</sup> Mikrof. TK 1101, VA.

Sisältää lisäksi: 1) Vihityt 1681–1732, 2) kuolleet 1681–1733, 3) penkkijärjestykset 1696–97, 4) Ruoveden kirkon inventaariot 1646 (kopio), 1696–1702, pappilan inventaariot 1689, 1695 ja Kurun kappelin inventaario 1697, 5) tietoja pappilassa suoritetuista töistä 1696–1703.

*Rusko I C 1* (TMA), »Rusko kyrckiones Barna Christendooms och wijgningz Book . . . S. Waccenius P(astor) M(aschoensis)». Kastetut 1693–1763, kylät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kaste- ja syntymäpäivät, kasteiden suorittajat, kummit.

Sisältää lisäksi vihityt 1700–01, 1714–63 ja kuninkaan kirjeen tuomiokapitulille 29. 1. 1736.

*Rymättylä 35*. Nimilehti: »Denne Book är köpt effter högwärdigaste Hr Biskopens befallning såsom är utset af actis Visitationis Episcop. d. 24. Julii 1692 till Rimito kyrkians och församblingz behof för fyra D 24/: kopp:r Mt.» Kastetut 1693–1722, kastepäivät, kylät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit. Syntymäpäivät vasta seuraavassa kastekirjassa (v:sta 1724).

Sisältää myös vihityt 1693–1722 ja kuolleet 1716–22.

*Sahalahti G II 1*, »Liber ecclesiae Sahalaxensis, Continens Cathalogum in Huius Parochiae gremio Baptizatorum, contumulatorum nec non contrahentium Neonymphorum. Ab Anno Partus virginei nimitum 1683 et sequentibus. Comparatus notisque superinductus ab Emmanuele Reuter Pro tempore Pastore». Kastetut 1683–1730, kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet. Kummit v:sta 1692.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1684–1729.

*Salo-Uskela I C 1* (TMA). Kastetut 1685–1740, kastepäivät, isien ja lasten nimet. Kummit v:sta 1689 ja syntymäpäivät 1696.

Sisältää lisäksi luettelon seurakunnan papeista, vihityt 1689–1740 ja kuolleet 1685–1740.

*Saltvik II:20*, »Salt-Wijkz Kyrckjas Christningz- Wigzelz- och Begrafningz Protocoll». Tekstin alussa: »Anteckning på dem som i denna Christel: försambling ifrån åhr 1655 födde döpte wigde och döde åhro uthi en wiss Ordning författad uthaf de gamla här wijd kyrkian befindtl: Protocoller.» Merkinnot eivät siis ole alkuperäisiä, kastettujen luettelo alkaa 1655, katkeaa 1686, sen jälkeen tyhjiä sivuja. Jatkuu 1699 (sama käsiala, eri järjestelmä), alku ehkä kopioitu tällöin, jolloin 1699–1730 olisi alkuperäistä. Ehkä oli tar-

<sup>5</sup> Mikrof. JK 934–935, TMA.

koituksena kopioida vuodet 1686—98 myöhemmin, mutta se jäi jostain syystä tekemättä. Kastetuista kylät, isien ja lasten nimet, kastepäivät, vuoden 1699 jälkeen kummit ja useista syntymäpäivät.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet. Niiden kohdalla vuosilta 1686—98 samanlainen aukko kuin kastettujenkin.

*Sammatti* Ks. Karjalohja.

*Sauvo* Kastettujen kirja 1689—1735. Sisältää myös erilliset vuosittaiset luettelot Karunan kappelissa kastetuista 1691—1704. Kaste-  
päivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kylät, kummit. Sisältää vain kastetut. Eri kirjoissa kuolleet v:sta 1698 ja vihityt v:sta 1735.

*Somerniemi* Someron KA C 1 (HMA). Kastetut 1695, 1706—1734. Lasten ja isien nimet, kylät, syntymä- ja kastepäivät, kummit, kasteiden suorittajat. Välistä puuttuu sivuja.

Sisältää myös vihityt 1695—1734 sekä kuolleet ja tilit 1690—1734.

*Somero* C 2 (HMA). Samalla käsialalla aloitettu ja pidetty kuin em. Somerniemen kirja.<sup>6</sup> Alusta vajaa, alkaa kesken merkinnän 7. 4. 1697. Merkinnät samanlaiset kuin C 1:ssä.

Sisältää myös vihityt 1695—1740 ja tilit kuolleista 1695—1725.

*Sulkava* C 1. Kastetut 1692—1731, alusta vajaa (aloitettu jo 1667?), kaste- ja syntymäpäivät, isien ja lasten nimet, kylät, kummit, kasteiden suorittajat.

Sisältää lisäksi vihityt 1667—1731 ja kuolleet 1688—95, 1719—26.

*Sulva* 25:17. Kastetut 1694—1751, kastepäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit.

Sisältää myös kuolleet 1699—1751 ja erilaisia tilejä 1750—1800.

*Sund* C 1, »Sundz församlingz kyrckioprotocoll Book hwar utinnan... (selostus sisällöstä)». Kastetut 1695—1739, lapsen ja molempien vanhempien nimet, syntymä- ja kastepäivät (född-christnat), kummit.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet samalta ajalta.

*Suomusjärvi* C 1<sup>8</sup>, »I.N.I. Laidike Församblingz Protocoll upprättadt A°. 1697». Kastetut 1697—1753, kylät, kaste- ja syntymäpäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit.

<sup>6</sup> Somerniemi oli Someron kappeli.

<sup>7</sup> Mikrof. UK 269, VA.

<sup>8</sup> Mikrof. JK 1027, VA.



Sisältää lisäksi vihityt 1697–1729, 1733–53 ja kuolleet 1697–1753.

*Säkylä* C 1, »Protocollum Ecclesiae Saekylensis ab Anno 1680». Huonokuntoinen, sivuja irti. Kastepäivät, lasten ja isien nimet. Kummit ja syntymäpäivät v:sta 1699.

Sisältää myös hajanaisia tietoja muuttaneista, vihityistä ja kuolleista.

*Sääksmäki* I C 1, »Säxmäkie Församblings Kyrckio Book». Kastettujen luettelon alussa: »I.N.I.N. Cor, Calamum, linqvam, cerebrum, Mentemque gubernes, O Pater et Fili et Spiritus Alme, meam! Joh. 3. v. 5. (lause ruotsiksi). Mar. 10. v. 14. 15. (lause ruotsiksi). Catalogus Baptizatorum Pro Anno 1685 då Mag: Haqvinus Pijlmann tillträdde Pastoratet j Sexmäki.» Kastetut 1685–1707, kastepäivät, isien ja lasten nimet. Kummit ja syntymäpäivät v:sta 1688, kasteiden suorittajat 1693.

Sisältää lisäksi vihityt 1685–1709, kuolleet 1685–1707 ja inventaariot 1692, 1732.

I C 2 alkaa 1708.

*Taivassalo* I C 1. Kastetut 1666–88, kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet. Kummit alusta lähtien.

Sisältää lisäksi: 1) Vihityt 1667–88 (kirjan alussa, ensimmäiset lehdet rikki), 2) kuolleet 1666–89, 3) kihlaukset 1679–88.

I C 2. Kastetut 1689–1764, merkinnät kuten edellisessä. Syntymäpäivät v:sta 1691, kasteiden suorittajat 1697 ja äitien nimet 1731. Sisältää lisäksi keskellä kastettujen luetteloa katkelmia hautaustulojen tileistä 1645–63.

*Tammela* B II 1, »Kyrckiones Book uthi Tammela Sochn». Kastetut 1681–1704, kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet. Kummit v:sta 1691.

Sisältää myös: 1) Inventaario 1737, 2) kirkon tilit 1663–1729, 3) vihityt ja kuolleet 1681–1704.

B II 2 alkaa 1705.

*Teerijärvi* 73:1<sup>9</sup>, »Protocollum Ecclesiae in Annexa Tervajervien-sis ingro ad mandatum H.K. Maj: in Ordinantia Eccles:a Cap: 24 § 8 p. 172... (sisältö). Luc: 10: w. 20. Fröijder ider, att ider nampn ähro skrifwin j himmelen». Kastetut 1691–1731, syntymä- ja kastepäivät, lasten ja isien nimet, kummit.

Sisältää myös vihityt, kuolleet ja kirkotetut samalta ajalta.

<sup>9</sup> Mikrof. UK 495, VA.

*Teisko* C 1<sup>10</sup>. Ensimmäiselle sivulle tehdyn merkinnän mukaan kirjan on aloittanut 1648 tänne silloin papiksi tullut Magnus Wal-laeus.<sup>11</sup> Kastetut 1648–1700, kastepäivät, isien ja lasten nimet, ky-lät. Kummit v:sta 1689.

Sisältää lisäksi: 1) Inventaarioita 1621–91, 2) tilit 1648–1700, 3) penkkijako 1655, 1684, 4) kuolleet 1648–90, 5) vihityt 1648–66.

C 2 alkaa v:sta 1708 (vihityt 1701).

*Tenhola* I C 1 (VA). Kannen sisäpuolella merkintä: »Kiöpt i Åbo för 5 Dr. koppr. mynt d. 1. febr. 1683.» »Tenala Sochns Protocoll som förmähler... (sisällysluettelo).» Emä- ja kappeliseurakunnas-sa (Bromarv) suoritettut toimitukset erillisinä luetteloina. Kastetut 1683–1725, kastepäivät, isien ja lasten nimet. Kummit v:sta 1688 (kappelissa 1689) syntymäpäivät 1690, kasteiden suorittajat 1690, 1692–95.

Sisältää myös: 1) Pitäjänkokousten pöytäkirjoja 1682–89, 2) vihityt ja kuolleet 1683–1721.

*Tohmajärvi* Vanhin säilynyt historiakirja alkaa v:sta 1726. Vanhimmassa rip-pikirjassa v:lta 1733 (sign. I Aa 1) on henkilönimien eteen merkitty syntymä-vuosia, joista varhaisin on 1640.

*Tottijärvi* I C 1 (HMA), »I.N.I. Tottijerfwi Capell Kyrckio Book Hwaruthinnan... (selostus sisällöstä)». Kastetut 1692–1761, eril-lisinä luetteloina aviolliset, ennenaikaisen yhdynnän seurauksena syntyneet (1696–1767) ja salavuoteuden vuoksi syntyneet (1692–1766). Syntymä- ja kastepäivät, lapsen ja molempien vanhempien nimet, kummit. Ennen vihkimistä siitettyjen kohdalla myös van-hemmille määrätty sakot.

Sisältää lisäksi: 1) Pappien luettelo 1702–98, 2) asiakirja-kopioita 1696–1719, mm. Terseruksen suomenkelinen kirje 17. 2. 1662 ja penkkijärjestys 1704, 3) inventaario 1696, 4) vihityt 1702–68, 5) kuolleet 1696–1768, 6) sapatinrikkoajat 1732–65, 7) kirkolle tehtyt lahjoitukset 1692–1768, 8) kirkon tilit 1697–1768.

*Tukholman suom. srk.* Luettelot syntyneistä, vihityistä ja kuolleista alkavat v:sta 1664, niissä on myös Suomessa syntyneitä. Kopiot Suomen Sukututkimus-seuran kokoelmassa VA:ssa, alkuperäiset Stockholms Finska församlings arkiv C 1–3, Stockholms stadsarkiv. Ks. myös *Aejmelaus* SSV 16 (1932).

*Turku* Turun tuomiokirkkosrk:n arkisto I C 1. Kastetut (Vthi Finska Församblingen Christnade) 1689–93. Kastepäivät, isien ni-met ja asuinpaikat (katu tms.). Aluksi ei mainita edes lasten nimiä,

<sup>10</sup> Mikrof. TK 192, VA.

<sup>11</sup> Ks. myös *Lempiäinen* TAIK 1964 s. 102, nootti 13.

mutta jo v:n 1689 loppupuolelta alkaen asia korjautuu. Kummit heinäkuusta 1691. Aviottomista äidit ym. lisätietoja.

Sisältää myös suomalaisen seurakunnan vihityt ja kuolleet 1689—93.

I C 2 alkaa joulukuusta 1721.

*Tyrväå* G 1, »*Protocollum Ecclesiae Tyrwensis innehållandes dhe ährender som fordras in Commonitione* 1. § V att skohla vptechnas, kiöpt in visitatione Episcopali d. 28 Februarij 1674 för 5 Dr Kpr Mt.» Kastetut 1665—97 (vuodet 1665—74 siis ilmeisesti kopioitu jostakin vanhemmasta luettelosta), kastepäivät, lasten ja poikkeus-tapauksissa isien nimet, kylät. Kasteiden suorittajat 1665—88. Kummit v:sta 1689, syntymäpäivät 1691. Irrallisena erillinen luettelo Kiikan kappelissa v. 1691 kastetuista. Tiedot samanlaiset kuin pääkirkolla.

Sisältää myös vihityt ja haudatut 1665—97.

G 2, »*Tyrwes församblingz Moderkyrckio Protocoll der uti . . . (selostus sisällöstä) Begynnandes ifrån Anno 1697 d. 1 Maji då Dn. Johannes Wegelius tillträdde Pastoratet i Tyrwes*». Kastetut 1697—1757, tiedot samat kuin edellisessä kirjassa, lisäksi kasteiden suorittajat ja paikat.

*Uukuniemi* B Ia 1<sup>1</sup>, »*Favore Jesu Nazareni. Kyrkiå Boken Oprätat effter Kong. Mayt. högh berömbda Kyrkiålag . . .*» Kastetut 1691—1706, 1749—67, kylät, kastepäivät, isien ja lasten nimet, kummit. Kastepäivät v:sta 1693.

Sisältää lisäksi: 1) Inventaariot 1691, 1701, 2) tilit 1691—1710<sup>2</sup>, 3) pitäjänkokousten päätöksiä 1691—1710, 4) tietoja erityisistä tapahtumista 1693—, 5) tarkastuspöytäkirjoja 1691—1702, 6) vihityt 1691—1718, 1756—68, 7) kuolleet 1691—1702, 1749—64.

*Uusikaupunki* I Ca 1. Kastetut 1688—1727 alkaa fol. 130 (Förteckningh öfwer dhe Barn, som äro födde och Christnadhe her i Nystadh), kastepäivät, isien ja lasten nimet, useimmista kylät. Kummit v:sta 1690.

Sisältää myös vihityt 1699—1726 ja kuolleet 1688—1706, 1723—26.

<sup>1</sup> Mikrof. TK 2134, VA.

<sup>2</sup> Piispantarkastuksessa v. 1699 annettua määräystä erillisen tilikirjan hankkimisesta ei siten kovinkaan kiireesti noudatettu. Uukuniemen ptpk 10. 2.1699, vrt. myös rtpkt 26.2.1697 ja 24.2.1700. Näistä kopiot myös TaTA Cf 1.

*Vampula* C 1, »In Nomine Iesu! Christnadhe af A° 1685». Kastetut 1685–1723, kastepäivät, lasten nimet, kylät. Kummit v:sta 1693, syntymäpäivät 1694.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet samalta ajalta.

*Vanaja* I C 1 (HMA). »Kyrckiones I Wåno Supplications Book, Stelt i all ödmuik och vnderdånigheet till alle Gudfruchtiga och Christrogha Hiertan, som Gud och hans Ha. Ord elska, och thet rum, ther hans ähra boor, thär hålla... (siteerattu ruotsiksi 1. Sam. 2:30, Ps. 26:9 ja Siir. 35: 12, 13) Een innerligh Lyckönskning öffuer allom them som thenne Booken Praesenteras, och aff hwilckom hon medh itt gudelighit betenckiande och Christeligit medhlijdhande accepteras... (sit. ruotsiksi Ps. 121: 5–8). Kastetut 1680–1712, kastepäivät, lasten nimet (Agnes Bertilsdotter), kylät. Kummit v:sta 1688, molempien vanhempien nimet 1693.

Sisältää lisäksi: 1) Tietoja Vanajan kirkolle tehdyistä lahjoituksista 1663, 1706, 1708, 2) vihityt 1693–1713 (lisäksi kastettujen luettelon alkupuolella hajanaisia merkintöjä vihkimisistä).

Seuraava kastekirja (I C 1a) alkaa v:sta 1727.

*Vehmaa* I C 1a, »Wehmo Församblingz Book». Kastetut 1685–1722, kylät, kastepäivät, isien ja lasten nimet. Kummit alusta alkaen, mutta alkuvuosina epäsäännöllisesti.

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1685–1722 sekä inventaarion 1696.

*Veteli* I E b 1, »Wätill Capels Kyrckie Book, Uthi hwilken... (selostus sisällöstä)». Kastetut 1673–1753, kastepäivät, lasten ja isien nimet, kylät. Kastepaikat v:sta 1687 (ei kaikista), kummit 1687, syntymäpäivät 1688, 1690–.

Sisältää lisäksi vihityt 1673–1771, kuolleet 1673–1753 ja seurakuntaan muuttaneet 1738–73.

*Vihti* I C 1 (VA). Kastetut 1686–1704, kastepäivät, kylät, isien ja lasten nimet. Kummit ja kasteiden suorittajat v:sta 1688, syntymäpäivät kaikista 1690-luvulta (eräistä jo aikaisemmin).

Sisältää myös vihityt 1686–1705 ja kuolleet 1698–1704, 1746–72.

I C 2 alkaa 1722.

*Viipurin msk.* I C 1 (LSKA). Alusta ehkä vajaa.<sup>3</sup> Kastetut 1686–

<sup>3</sup> Viipurin varhaisempi v. 1661 aloitettu historiakirja ei ole säilynyt. *Simolin* 1909 s. 224.

97, kastepäivät, lasten ja isien nimet. Kummit v:sta 1688, syntymäpäivät ajoittain 1690—.

Sisältää lisäksi: 1) Vihityt ja kuolleet 1686—97, 2) hajallaan muiden tietojen joukossa mainintoja kirkkorangaistuksen kärsineistä sekä erityisistä tapahtumista, 3) ehtoollisella käyneiden luettelo 1689—97.

I C 2 alkaa v:sta 1717.

*Virolahti* 50:1, »Manuale Ecclesiae Wederlaxensis studio Marthini Heinrici Fatebur, Pastoris ibidem, VI Thaleris Cupreis comparatum, ubi annotati inveniuntur Nati, Conjugati, Denati, Caeteraque Gesta Ecclesiastica ab Anno Incarnationis Christi MDCLVI. tempore Philippi Iacobi, benevolus Lector reperiet.» Tiedot kirjassa hajanaisia ja katkelmallisia. Fol. 1: Index natorum vel Baptizatorum, tietoja vuosilta 1656—69, 1676. Kastepäivät, isien nimet, kylät. Lasten nimet puuttuvat. Joidenkin kohdalla merkintä äidin kirkotuksesta. Kastettujen luettelo vuosilta 1661—65 puuttuu, tältä ajalta sen sijaan sekalaisia henkilöhistoriallisia tietoja (mm. kirkkoherra Henricus Hoppiuksen luettelo lapsistaan). Fol. 20 erillinen luettelo »Index Parvulorum à Sacellano Baptizatorum» vuosilta 1665—80, siinä myös lasten nimet. Fol. 90: Index Baptizatorum ab Anno 1688, jatkuu vuoteen 1700, siinä myös kummit ja lasten syntymäpäivät. Takakannessa 4 kastemerkintää (vuosilta 1682, 1685, 1690).

Kirja sisältää lisäksi: 1) Kirkotetut vaimot 1666—71, 2) kuolleet 1656, 1666—71, 1696—1709, 1716—26, 3) vihityt 1656—61, 1666—94, 1699—1709, 1717—25, 4) inventaario 1681 (fol. 120), 5) kirkon tilit 1676—77, 1679, 1685—86, 1697—1708.

Seuraava kastekirja alkaa 1726.

*Västanfjärd*, ks. Kemiö.

*Vöyri* C 1. Ensimmäisellä sivulla merkintä: »I denne andra deelen ähre Barnen upptecknade som födde och Christnade ähre Ifrån den 1. Maj Anno 1688.» Kirja siis ilmeisesti alusta vajaa tai seurakunnassa on jo aikaisemmin ollut toinen historiakirja, joka ei ole säilynyt. Kastetut 1688—1751, syntymä- ja osalta kastepäivät, lasten nimet, kylät, kummit. 1705—22 puuttuu, 1723 alkava osa erikokoinen, 1739 alkavassa uusi nimilehti. Kyseeessä siis useamman kirjan yhteissidos.

Vihityt v:sta 1723 ja kuolleet 1689 eri kirjoina.

*Ylivieska* C 1. Ensimmäisellä sivulla: »Anteckning wppå dem som ähre födde, döpte och christnade». Kastetut 1683—1729, syntymä- ja kastepäivät (nati-renati), lasten ja isien nimet, kylät. Kummit v:sta 1684 (1686—88 vain osalla).

Sisältää myös vihityt ja kuolleet 1683—1729.

*Yläne* C 1. Huonokuntoinen, osa sivuista irti ja reunoista rikki. Kastetut 1662—1750, kastepäivät, isien ja lasten nimet. 1660-luvulla lapsia vähän, tuskin kaikkia kastettuja merkitty muistiin. Kummeja mainittu v:sta 1674 alkaen, kaikista kuitenkin vasta 1680-luvulla.

Alkupuolella hajanaisia tietoja myös vihityistä ja haudatuista.



## LYHENTEET

|              |                                                                  |
|--------------|------------------------------------------------------------------|
| CEAP         | — Consistorii Ecclesiastici Aboensis Protokoller, SKHS Toim. 2—3 |
| FMU          | — Finlands medeltidsurkunder                                     |
| HB           | — Handbok                                                        |
| HMA          | — Hämeenlinnan Maakunta-arkisto                                  |
| HYK          | — Helsingin Yliopiston kirjasto                                  |
| JKK          | — Jyväskylän Korkeakoulun kirjasto                               |
| KA           | — Kirkonarkisto                                                  |
| KJ           | — Kirkkojärjestys                                                |
| Kk           | — (Kirkko)käsikirja                                              |
| KL           | — Kirkkolaki, kyrkolag                                           |
| KO           | — Kyrkoordning                                                   |
| KOF          | — Kyrkoordningsförslag                                           |
| KÅ           | — Kyrkohistorisk Årskrift                                        |
| LHKM Vuosik. | — Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja museoyhdistyksen vuosikirja       |
| LSKA         | — Lakkautettujen seurakuntien keskusarkisto                      |
| LUB          | — Lunds universitetsbibliotek                                    |
| LUA          | — Lunds universitets årskrift                                    |
| MAT          | — Mikael Agricolan teokset (jäljennöspainos)                     |
| OMA          | — Oulun Maakunta-arkisto                                         |
| OPSS         | — Samlade skrifter af Olavus Petri                               |
| ptpk         | — piispantarkastuspöytäkirja                                     |
| RA           | — Riksarkivet, Stockholm                                         |
| Reistr.      | — Valtakunnan reistratuuran otejäljennös, VA                     |
| rtpk         | — rovastintarkastuspöytäkirja                                    |
| SKB          | — Kungliga biblioteket, Stockholm                                |

|         |                                                              |
|---------|--------------------------------------------------------------|
| SKHS    | — Suomen Kirkkohistoriallinen Seura                          |
| Pöytäk. | — Pöytäkirjat liitteineen                                    |
| Toim.   | — Toimituksia                                                |
| Vuosik. | — Vuosikirja                                                 |
| SKMA    | — Savo-Karjalan Maakunta-arkisto                             |
| SLL     | — Svenska landskapslagar                                     |
| SRA     | — Svenska riksdagsakter                                      |
| SSLF    | — Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland |
| SSSKH   | — Samlingar och studier till svenska kyrkans historia        |
| SSV     | — Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja                       |
| STK     | — Svensk teologisk kvartalskrift                             |
| STKSJ   | — Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran Julkaisuja       |
| TAik    | — Teologinen Aikakauskirja                                   |
| TaTA    | — Tampereen tuomiokapitulin arkisto                          |
| TMA     | — Turun Maakunta-arkisto                                     |
| TuTA    | — Turun tuomiokapitulin arkisto                              |
| UUB     | — Uppsala universitetsbibliotek                              |
| VA      | — Valtionarkisto, Helsinki                                   |
| WA      | — Luthers Werke, Weimarausgabe                               |
| VMA     | — Vaasan Maakunta-arkisto                                    |
| ZkTh    | — Zeitschrift für katholische Theologie                      |
| ZNW     | — Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft             |
| ASU     | — Årsböcker i svensk undervisningshistoria                   |

## LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO

Lähdeluettelossa ei mainita edellä s. 207—235 selostettuja kastettujen luetteiloita.

### 1. Painamattomat lähteet

Riksarkivet, Stockholm

*Acta ecclesiastica*: Åbo stift 77—80, 83, 84, 86.

Borgå stift 87.

103: Religionsmål Sved — Ö. Acta angående Terseri Cateches.

*Kommissioner ang. prästerskapets aflöning* 1687—1692. Finland.

*Wiborgs konsistorii und. skrivelser till KM:t.*

Kungliga biblioteket, Stockholm

A 448 Ett kort Extract på någhra then Christelighe Läros Huffwudh Puncter effter Catechismi ordningh Aff en fwrstligh Person sammandraget. Förswenskat aff Nicolao Olaj Pastore Sparsätrensi Anno Chri 1623.

A 516 Joh. Elai Terseri försvar för sin Catechismus.

A 522 HB 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.

A 985—986 Om Biskop Terseri Catechismo.

A 987a Diverse uthi Manuscript & Tryck från 1600-talet.

*Engeströmska samlingen* B. x. 1.59: Terseri förklaring och och deprecation.

B. x. 1.60: Acta et observationes ad Catechesin 1686 editam.

Lunds universitetsbibliotek

Teol. Muur. B. Een Kort Spörmåhls och Repetitions Book... vthi Saltwijks Kyrckia Åhlands Barnaschola och Visitationer... Sammandragen aff BOËTIO MUUR WESMANNO...

Palact. Sv. SM, HB 1557, exemplar nr. 2, käsinkirjoitetut lisäykset.

## Uppsala universitetsbibliotek

- B 28 (Käsinkirjoitettu suomenkielinen käsikirja).  
 K 71 Handlingar om Kyrkolags-Kommittén 1650.  
 N 40 Ecclesiastica Svecana 13.  
 N 1909 Ecclesiastica handlingar 1593—1623.  
 N 1911 Ecclesiastica handlingar 1648—.  
 N 1921 (Synodaalisopimuksia Turun hiippakunnasta).  
 T 70 Collectanea Raumanni.  
*Palmskiöldska samlingen* 102, 103 Acta ecclesiastica.  
*Westin rar.* 33—34 SM, HB 1541. HB 1548. Käsinkirjoitetut lisäykset.  
*Rar.* 10:97 HB, SM 1548. Käsinkirjoitetut lisäykset.  
*Sv. and. Teol. Liturg.* 1 HB 1586, käsinkirjoitetut lisäykset.  
*Teol. Liturg. Handb. Finska Kk* 1669, käsinkirjoitetut lisäykset.

## Uppsala landsarkiv

- Alsike KA L I 1* Dobbok 1635—42 mm.  
*Boglösa KA L I 1* Sockenstämmaprotokoll 1615—70 mm.

## Tukholman suomalaisen srk:n arkisto

- SM, HB 1557, Kk, Messu 1549. Käsinkirjoitetut lisäykset.  
 SM, HB 1557, käsinkirjoitetut lisäykset.

## Helsingin Yliopiston kirjasto

- C III 19 Westhin koodeksi.  
 C<sup>o</sup> V 9 HB, SM 1548 (från Vesilax), käsinkirjoitetut lisäykset.  
 C<sup>o</sup> V 14 Collectanea-kokoelma.  
 C<sup>o</sup> V 25 KO 1571, Juhana Gezelius vanhemman reunamerkinnyt.  
*Rar.* 22 SM, HB 1557, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 791. III. 13 HB 1637, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 795. VI. 24 HB 1586, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 795. VIII. 11 HB 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.  
*Rv. kirk. käsik.* 2b: Kk 1614, Kk 1629, Kk 1669 (ent. sign. 316. VI. 10),  
 Kk 1669 (316. VI. 10b). Käsinkirjoitetut lisäykset.

## Jyväskylän Korkeakoulun kirjasto

- HB 1537, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 1 f Kk 1629, käsinkirjoitetut lisäykset.

## Turun Yliopiston kirjasto

- s. Ai. I. 4 HB, Kk 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.

## Valtionarkisto, Helsinki

- 74 Hämeenlinnan, Porvoon ja Viipurin läänien kuninkaantilojen vero-  
 luettelo 1559.

*Valtakunnan reistratuuran otejäljennös.*

*Acta ecclesiastica* I, IV.

*Albin Simolins samling* I a.

*Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto* A 116, n:o 3 Käsinkirjoitettu  
 kastekaava.

*Suomen Sukututkimusseuran kokoelma* Kopiot seurakuntien historiakirjoista.

*Tenholan* KA II Cfg 1 Visitationsprotokoll 1670—1825.

III Gl 1:1 Kyrkoräkenskaper 1644—1732.

**Hämeenlinnan Maakunta-arkisto**

*Hattulan* KA P 1 Biskops Visitations Akter.

*Hauhon* KA T I 1 Kirkolliset tilit 1690—1766, tarkastuspöytäkirjoja.

*Lempäälän* KA II Ca 1 Piispantarkastuspöytäkirjat 1682—1750.

III Gl 1 Kirkon tilit 1661—1773.

*Orimattilan* KA P 1 Piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjat 1653—1852.

*Tyrvännön* KA T I 1 Tilit 1692—1778.

**Oulun Maakunta-arkisto**

*Iin* KA II Cf 1 Piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjoja 1649—1760.

*Oulun* KA T I 2 Kirkon tilit 1655—73.

*Pudasjärven* KA II Cf 1 Piispantarkastuspöytäkirjoja 1666—1837.

III Gl 1:1 Tilit 1679—1737.

*Vihannin* KA P II 1 Rovastintarkastuspöytäkirjat.

T II a 1 Tilit 1691—1746.

V I 1—4 Inventaarioita 1675—.

**Savo-Karjalan Maakunta-arkisto, Mikkeli**

*Kangasniemen* KA II Cfg 1 Piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjat 1659—1840.

*Mikkelin msk:n* KA II v 32 Acta visitationis.

**Turun Maakunta-arkisto**

*Turun tuomiokapitulin arkisto* E VI 1 Tarkastuspöytäkirjoja.

F IV 4 Synodalföreningar.

I IV 1 Äldre ecclesiastica handlingar 1.

I IV 5 Diverse ecclesiastica.

*Kiskon* KA II Cf 1 Acta Visitationum 1689—1836.

*Maskun* KA III Gm 1:1 Kyrko Räenskaps Bok 1653—86.

*Naantalin* KA II Ea 1 Diverse handlingar Ären 1451—1830.

III Bb 1 Tilit, inventaariot 1628—41 ym.

III Bb 2 Inventario 1729.

*Salö-Uskelan* KA III Gm 1:1 Sahlå Cappels kyrkoräkningar 1626—1740.

*Turun tuomiokirkon arkisto* HB 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.

**Vaasan Maakunta-arkisto**

*Lapuan* KA III Gd 4:1 Tilit 1644—1713, inventaariot 1637—97 ym.

**Tampereen tuomiokapitulin arkisto**

Cf 1 Tarkastuspöytäkirjoja.

Alopaeusten kokoelma He 4.

Kk 1549, käsinkirjoitetut lisäykset.

HB, Kk 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.

Kirkonarkistot, joita ei ole siirretty keskusarkistoihin.

Artjärvi III d 2 HB 1671, käsinkirjoitetut lisäykset.

Asikkala P 1 Acta visitatoria.

Aura K II 1 Sekalaisia asiakirjoja.

Eckerö R.I.I.1.1 HB 1637, käsinkirjoitetut lisäykset.

R.I.I.1.2 HB 1682, käsinkirjoitetut lisäykset.

Eura XVII 1 Kirkonkassan tilit 1647—1723, inventaariot 1639—88 ym.

Eurajoki J I 2 Sekalaisia asiakirjoja.

Halikko II Cf 1 Haliko församlings Protocollum 1681—1741.

Hattula III d 1 SM, HB 1548, käsinkirjoitetut lisäykset.

Hollola HB 1557, KO 1571, käsinkirjoitetut lisäykset.

Huittinen P:XL Tarkastuspöytäkirjoja 1651—.

Hämeenlinna P 1 Episcopal och Prostevisations Acter ifrån 1666.

T I 1 Kyrckiones Book och Rächningar 1663—1728.

Ikaalinen III d 1 Kk, HB 1614 ym. Käsinkirjoitetut lisäykset.

Ilmajoki II Cf 1 Piispan ja rovastintarkastuspöytäkirjoja 1690—1836.

Inkoo Räkenskapsbok 1637—1706.

Synodal- och visitationsakter.

Isokyrö II Cfg Visitationsakter 1673—1843.

A II 1 Kk, HB 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.

Jomala III d 16 Kk 1669, HB 1682, käsinkirjoitetut lisäykset.

Kaarlela A 38 Biskops- och prostevisationer 1694—1739.

Kangasala A VI 3 Kk, Messu 1549, käsinkirjoitetut lisäykset.

Kemiö B 28 Inventaario- ja tilikirja 1623—90.

Keuruu II Cfg 1 Piispan- ja rovastinkäräjän pöytäkirjat 1695—1850.

Korppoo III Ga 2 Tilit 1687—1730.

Koski TL III d 1 HB 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.

Kuhmalahti III d 1 Kk 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.

III d 2 Kk 1669, HB 1671, käsinkirjoitetut lisäykset.

Kälviä Cf 1 Visitations Acter Ifrån Åhr 1694.

Laihia T IV 1 Veronkantokirja 1694—1720, tilejä.

III d 2 HB, SM 1548, Kk 1549. Käsinkirjoitetut lisäykset.

III d 3 Kk 1669, käsinkirjoitetut lisäykset.

Lappajärvi III d 1 HB 1548, käsinkirjoitetut lisäykset.

Lemu A III 1 HB 1548, käsinkirjoitetut lisäykset.

Lieto III d 1 Kk 1669, käsinkirjoitetut lisäykset.

Loimaa II Eb 1:1<sup>1</sup> Sekalaisia asiakirjoja.

III Gl 1:1 Kyrckionnes Book i Loimajoki 1640—.

Längelmäki III Gl 1 Liber Ecclesiae Dei Längelmä och Cuorevesi

Anno 1645. Tilit 1645—1750 ym.

Mynämäki XXXVII Piispanarkastuspöytäkirjat.



- Mäntsälä<sup>1</sup> II Cfg Piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjat.  
 Nauvo XII 1 Protocoller hållne vid Biskops Visitationer (mikrof. JK 533, TMA).  
 Parainen R.b.I.1 Kyrkomedel 1648—1701.  
 Perniö II Eb 1:1 Bjärnö kyrkas Recess-Bok 1661—1726.  
 III G1 1:2 Kirkonkassan tilikirja 1644—1700.  
 III d 2 Kk, HB 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 Pertteli Kirkon tilit 1640—1740 (mikrof. JK 1066, TMA).  
 Piikkiö 30. Tarkastuspöytäkirjat, tilit 1652—1700 ym. (mikrof. JK 327, TMA).  
 Pöytyä 377. Kk 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 Rantasalmi Kirjasto n:o 2 HB, Kk 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 Sahalahti G XV 1 Sahalax församblingz visitationsacter.  
 Saltvik X:53 Räkenskapsbok från 1636.  
 Sauvo Tilikirja 1631—90.  
 Inventario 1676.  
 Taivassalo II Bc 1 Kalustokirja 1623—1809.  
 III d 1 HB, SM 1548, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 Tammela B IV a 16 Tarkastuspöytäkirjoja.  
 B VI 13 Sekalaisia asiakirjoja.  
 Tohmajärvi III G1 1 Kirkon tilit ja inventaariot 1686— ym.  
 Tuusula III d 1 HB 1637, Kk 1629. Käsinkirjoitetut lisäykset.  
 Ulvila Ae 1 Kk 1549, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 Urjala III d 2 SM, HB 1557, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 Uusikaupunki III d 1 HB 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 III d 3 Kk 1669, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 Vampula III C 1 HB, Kk 1614, käsinkirjoitetut lisäykset.  
 Vähäkyrö K III a 1 Samling af Cirkulaire Bref jämte Biskops Visitationers Protocoller 1694—1725.  
 Helsingin Yliopiston teologinen seminaarikirjasto  
*Yrjölä, Paula* Maallisen ja hengellisen esivallan suhtautuminen kreikan-uskoisiin alamaisiin Ruotsi-Suomen suurvalta-aikana. *Laudaturtyö* 1963.

## 2. Painetut lähteet

### a. Ennen vuotta 1700 painetut teokset

*Balduinus, Fridericus* Tractatus... de Materia... casibus nimirum Conscientiae. Fancofurti 1654.

<sup>1</sup> Mäntsälän KA:n vanha aineisto on VA:ssa, mutta tämä sidos on jostakin syystä jäänyt siirtämättä.

- Barckman, Johannes Matthiae* De Libertate Christiana et Ritibus ecclesiasticis seu adiaphoris. Aboae 1664. Ks. Svenonius, Synopsis theologiae.
- Bång, Petrus—Keckonius, Johannes* De Sacramentis in genere, 1677. Petrus Bång, De Sacramentis, Aboae 1680.
- Een lijten Kyrkie Ordning*, Huru Gudztiensten hoos osz medh Christelighe Ceremonier blifwer hållen/ korteligen affsatt. Stockholm 1627, 1652.
- En lijten Sångebook/* huruledes Messan skal hållas... på Lappesko. Stockholm 1619.
- Ericus Erici* Catechismus eli Christilisen opin pääcappalet. Stockholm 1614.  
— Postilla I—II. Stockholm 1621—25.
- Florinus, Thomas* Explicatio Catecheseos minoris D. Lutheri. Holmiae 1634.
- Gezelius, Johannes* Casuum Conscientiae et Praecipuarum Quaestionum practicarum decisiones. Aboae 1689. (sit. 1689)  
— Perbreves Commonitiones. Aboae 1673, 1689.
- Hasenrefferus, Matthias* Loci theologici. Wittenberg 1622.
- Handbook* ... Vpsala 1541, Stockholm 1548, 1557, 1586, Vpsala 1614, Stockholm 1637, 1671, 1682, 1693.
- Keckonius, Johannes* Ks. Bång—Keckonius.
- Kirko-Laki ja Ordningi*. Turku 1688.
- Kyrkio-lag och Ordning* ... 1686. Stockholm 1687.
- Käsikiria* ... Stockholm 1614, 1629, Turku 1669, 1694.
- Laurentius Petri (Nericus)* Om Kyrkio Stadgar och Ceremonier/ Hurudana och huilka man vthi een Christeligh församling bruka må eller ey... på prent guiffin af A(brahamus) A(ndrae) A(ngermannus). Wittenberg 1587.
- Manuale Lapponicum*. Stockholm 1648, 1669.
- Menius, Justus* At thz är rett och Christelighit/ bruka Exorcismum widh Döpelsen. Förswenskat aff Lau(rentius) Vp(salensis). Stockholm 1562.
- Muutamatt Yxikertaiset Kysymyset/* Uloswedetyt endisistä/ ja pidemmistä Kysymyistä... Turku 1671.
- Nidulius, Ambrosius* De Sacro Baptismo. Aboae 1663. Ks. Svenonius, Synopsis theologiae.
- Petraeus, Aeschillus—Thretzius, Andreas* Disputatio de Baptismo. Aboae 1648.
- Puncta aff then Heydelbergiska Pfaltziska Caluiniska Kyrkeordning/* som är nu nyliga vpretat... Petro Iohannis Gotho. (Rostock 1602).
- Rothovius, Isaacus* Disputatio de Novi T. Sacramento Initiationis, Baptismo... In Anniversaria synodo Stregnensi... 1617. (Stockholm) 1617.  
— Een Christeligh Predikan/ Hållen vthi Åbo/ på then stora almenneliga Bönedagen/ 20. Maji Åhr XXXIII. Stockholm (s.a.).
- Svenonius, Enevaldus* Synopsis theologiae. Aboae 1664.
- Terseus, Johannes* Förklaring öfwer Catechismum. Åbo 1663.
- Thretzius, Andreas* Ks. Petraeus—Thretzius.

*Wähä Kirja/* Cuinga Jumalan palwelus Christillisen tawan jälkeen meidän Seoracunnisam pidetän ja muut tarpelliset cappalet siihen lisätyt. Turku 1647.

b. Lähdejulkaisut

(*Agricola, Mikael*) Mikael Agricolan teokset I—III, jäljennöspainos. Porvoo 1931.

*Ahnfelt, Otto* Bidrag till svenska kyrkans historia i sextonde århundradet. Ny följd. LUA 31:1. Lund 1895.

*Airas, Kaarlo* Rovastintarkastus Torniossa v. 1683. SKHS Vuosik. 6. Jyväskylä 1917.

*Apostolisten isien kirjat.* Suomentanut Osvald Stenroth. STKSJ 17. Jyväskylä 1928.

*v. Bonsdorff, Carl* Utdrag ur Åbo stads dombok 1626—1632. Bidrag till Åbo stads historia IV. Helsingfors 1887.

— Kyrkorådets i Åbo protokoll 1675—1689. Bidrag till Åbo stads historia V. Helsingfors 1889.

*Cederberg, J. A.* »Manuale Aboense» eli Suomen kirkon vanhin käsikirja. Turku 1894.

*Collijn, Isak* Ks. Manuale Upsalense.

*Consistorii Ecclesiastici Aboënsis protocoller* 18/7 1656—16/9 1661. SKHS Toim. 2—3. Borgå 1899—1902.

*Denzinger, Henricus—Schönmetzer, Adolfus* Enchiridion symbolorum. Editio 32. Barcelona 1963. (sit. Denz.)

*Diarium Gyllenianum* eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622—1667. Utg. av Reinh. Hausen. Helsingfors 1882.

*Ekelund, Th.* Bidrag till dopritualets historia med särskild hänsyn till svenska kyrkan I. Karlstad 1909.

*Finlands medeltidsurkunder*, utg. genom Reinhold Hausen. Helsingfors 1910—1935.

*Freisen, Joseph* Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense. Paderborn 1904.

*Färnström, Emil* Laurentius Petris handskrivna kyrkoordning av år 1561. SSSKH 34. Lund 1956.

*Grotenfelt, Kustavi* Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 130. Helsinki 1912.

*Gummerus, Jaakko* Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan. Skrifter utg. af Kyrkohistoriska föreningen II:2. Uppsala 1902.

— Viipurin piispa Petrus Bjuggin kertomus hiippakuntansa tilasta 3 p. heinäk. 1643. SKHS Pöytäk. 2. Borgå 1902.

- Hall, B. Rud.* Folkpedagogiska stiftstatuter I—II. ASU 27, 35. Lund 1929, 1932.
- Kulturella interiörer från storhetstidens upprykningsarbete. Stockholm 1915.
  - Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens upprykningsarbete. KA 1916.
  - Ur den kyrkliga folkdisciplineringens historia I—II. ASU 19, 21. Lund 1927.
- Haller, Elof* Haqvin Spegels visitationsakter år 1687. KA 1915.
- Hartman, Torsten* Utdrag ur Åbo stads dombok 1635, 1637. Bidrag till Åbo stads historia VII, IX. Helsingfors 1891, 1898.
- Hausen, Reinhold* Ks. Diarium Gyllenianum.
- Ks. Finlands Medeltidsurkunder.
  - Ks. Registrum Ecclesiae Aboensis.
- Holmström, Otto* Linköpings domkapitels arkiv. Stockholm 1901.
- Hällström, Gustaf Gabriel* Utdrag ur Dom-Kapitlets i Åbo Circulär-Bref. Åbo 1824.
- Jørgensen, Arne* Kyrkoherden i Borgå Ericus Simonis' autobiografi. SSV 16 (1932). Helsinki 1934.
- Kjöllerström, Sven* Svenska förarbeten till kyrkoordningen av år 1571. SSSKH 2. Lund 1940.
- Kraft, Heinz* Texte zur Geschichte der Taufe, besonders der Kindertaufe in der alten Kirche. Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen 174. Berlin 1953.
- Kyrkoordning*, Laurentius Petris av år 1571. Utg. av Samfundet pro fide et christianismo. Med historisk inledning av lektor Emil Färnström. Uppsala 1932.
- Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686 I—III.* Handlingar rörande Sveriges historia II: 2—4. Stockholm 1872—1920.
- Kyrkoordningsförslaget* av år 1608. Utgivet med inledning av G. C. Piltz. Skrifter utg. av Kungl. humanitiska vetenskapssamfundet i Lund 19. Lund 1935.
- Lagus, W. G.* Handlingar till Upplysning i Finlands Kyrko-Historia. Ny följd III. Åbo 1838.
- Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref ifrån år 1564—1700. Åbo 1836.
- Lehtonen, Aleks*i Die livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius. SKHS Toim. 32. Helsinki 1931. (sit. 1931b)
- Leinberg, K. G.* Finska prästerskapets besvär och Kongl. Majestäts därpå gifna resolutioner från slutet af 1620-talet intill stora ofredens slut. SSLF 22. Helsingfors 1892.
- Handlingar rörande Finska kyrkan och presterskapet II, IV, V, VII. Jyväskylä—Helsingfors 1893—1907.
- Linderholm, Emanuel* Norrländska kyrkostadgar från 1500 och 1600-talen. KA 1911, Meddelanden och aktstycken. (Johdanto: KA 1911).

- Lundström, Herman* Biskop J. Rudbeckius kyrkio-stadgar för Westerås stift. Skrifter utg. af Kyrkohistoriska föreningen II:1. Uppsala 1900.
- *P. Melartopaeus'* herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595. KÅ 1904.
- Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång I—II. Uppsala 1908—11.
- (*Luther, Martin*) D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe 2, 12, 19, 50, Tischreden 1, 5. Weimar 1884—1919.
- Maliniemi, Aarno* Turun professorin ja Taivassalon kirkkoherran Petrus Ber-giuksen († 1691) omaelämäkerta. SKHS Vuosik. 21. Helsinki 1933.
- Manuale Norvegicum*. Libri liturgici provinciae Nidrosiensis medii aevii I. Oslo 1962.
- Manuale Upsalense*, utg. af Isak Collijn. Kungl. bibliotekets handlingar, bilagor, ny följd 1. Uppsala 1918.
- (*Murenius, Boëtius*) Acta visitatoria 1637—1666. Utg. af Kaarlo Österbladh. SKHS Toim. 6. Borgå 1908.
- Neovius, Ad.* Poimintoja Ericus Ericin Postillasta. SKHS Pöytäk. 10. Jyväskylä 1912.
- Ur Finlands historia. Publikationer ur de Alopaeiska pappren. Borgå 1890—91.
- Oja, Aulis* Jokioisten rovastintarkastuspöytäkirjat 1666—1672. LHKM Vuosik. 19 (1950).
- Tammelan seurakunnan vanhimmat asiakirjat (kirkonkirja vuosilta 1512—1648 ja kirkon kalustoluettelo vuodelta 1626). LHKM Vuosik. 16 (1947).
- Olaus Magnus* Historia om de nordiska folken I (första-femte boken). Uppsala—Stockholm 1909.
- Olavus Petri* Ks. Samlade skrifter...
- Orationer och kyrkostadgar*. ASU 76. Lund 1948.
- Parvio, Martti* Eräs julkaisematon Rothoviuksen hiippakuntasääntö. TAik 1958.
- Perälä, Väinö* Lisäpoimintoja Boëtius Mureniuksen papereista. SKHS Vuosik. 11—14. Helsinki 1937.
- Präteståndets riksdagsprotokoll* 1642—1714 1—4. Uppsala—Norrköping 1949—1962.
- Quensel, Oscar* Bidrag till svenska liturgiens historia I. Historisk belysning af 1529-års handbok. Uppsala 1890.
- Registrum Ecclesiae Aboensis* eller Åbo domkyrkas Svartbok. Utg. genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1890.
- Reu, Johann Michael* Quellen zur Geschichte des kirchlichen Unterrichts in der evangelischen Kirche Deutschlands zwischen 1530 und 1600 I:3:2:3. Gütersloh 1924.
- Reuterdaahl, H.* Statuta synodalia veteris ecclesiae sveogothicae. Lundae 1841.
- Samlade skrifter af Olavus Petri* I—III. Uppsala 1914—1916.
- Schefferus, Johannes* Lapponia. Suomentanut Tuomo Itonen. Lapin tutkimus-seuran julkaisuja n:o 2. Hämeenlinna 1963.

- Schmedeman, Joh.* Kongl. Stadgar/ Förordningar/ Bref och Resolutioner Ifrån Åhr 1528 in til 1701 Angående Justitiae och Executions-Ährender. Stockholm 1706.
- Sehling, Emil* Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts I, III—V. Leipzig 1904—1913.
- Setälä, E. N.—Wiklund, K. B.* Mikael Agricolan käsikirja ja Messu. Suomen kielen muistomerkejä I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 82. Helsinki 1893.
- Stiernman, And. Anton* Alla Riksdagars och Möten Besluth I—III, Bihang. Stockholm 1728—43.
- *Samling* Utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar Angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie V, Stockholm 1766.
- Ströde Anteckningar* ur Consistorii Ecclesiastici Aboensis äldre Protocoller. Åbo Tidningar 1792—93.
- Svenska landskapslagar* tolkade och förklarade av Åke Holmbäck och Elias Wessen I—V. Uppsala 1933—1946.
- Svenska riksdagsakter*... under tidehvarfvat 1521—1718 I—III. Stockholm 1887—1894.
- Tengström, Jacob* Handlingar, Till upplysning i Finlands Kyrko-Historie I, III, V. Åbo 1821—25.
- Thyselius, Pehr Erik* Bidrag till svenska kyrkans och läroverkens historia. Stockholm 1848.
- v. Troil, Uno* Skrifter Och Handlingar Til Uplysning i Swenska Kyrko och Reformations Historien III. Upsala 1791.
- Wallquist, Olof* Ecclesiastique samlingar 1, 5—8. Wexiö 1788, Stockholm 1791, Linköping 1794—95.

### 3. Kirjallisuus

- Aatolainen, Immo* Ovatko uudestikastajat oikeassa. Piesämäki 1964.
- Aejmelaeus, Hannes* Pöimintoja Tukholman Suomen kansallisen seurakunnan eli Fredrikin seurakunnan historiakirjoista. SSV 16 (1932). Helsinki 1934.
- Aland, Kurt* Die Säuglingstaufe im Neuen Testament und in der alten Kirche. Eine Antwort an Joachim Jeremias. Theologische Existenz heute, N. F. 86. München 1961.
- Althaus, Paul* Was ist die Taufe. Göttingen 1950.
- Andrén, Carl-Gustaf* Konfirmationen i Sverige under medeltid och reformationstid. Bibliotheca theologiae practicae 1. Lund 1957.
- Andrén, Åke* Introductorium theologicum. Studier kring ett dokument om prästerlig församlingstjänst från svensk reformationstid. SSKH 23. Lund 1950.
- Uppsala möte 1953 och Strängnäsbeslutet »Om ceremoniernas bortlegning».



- Kungl. humanistiska vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 1952—53. Lund 1953.
- Askmark, Ragnar* Ämbetet i den svenska kyrkan i reformationens, ortodoxiens och pietismens tänkande och praxis. Lund 1949.
- Auvinen, A.* Piispanarkastus Turussa v. 1659. Vartija 1902.
- Backman, Wold.* De föddas (döptas) namn i Nykarleby stad under 200 år (1730—1929). SSV 14—15 (1930—31). Helsinki 1933.
- Baelter, Sven* Historiska Anmärkningar Om Kyrcko-Ceremonierna. Stockholm 1762.
- Bailey, Derrick Sherwin* Sponsors at Baptism and Confirmation. London 1952.
- Barth, Karl* Die kirchliche Lehre von der Taufe. Theologische Studien 14. Zürich 1947.
- Bergsten, Torsten* Balthasar Hubmaier. Seine Stellung zu Reformation und Täuftertum 1521—1528. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 3. Kassel 1961.
- Björkman, Ulf* Stilla veckan i gudstjänst och fromhetsliv. Bibliotheca theologiae practicae 2. Lund 1957.
- Blomstedt, Yrjö* Kirkko ja koulu. Hämeen historia II:2. Hämeenlinna 1960.
- Borregaard, Svend* Danmarks og Norges Kirkeritual af 1685. Teologiske studier 13. København 1953.
- Brandt, Gunnar* Dop och nattvard i svensk predikan intill mitten av 1800-talet. Uppsala 1941.
- Brilioth, Yngve* Den senare medeltiden 1274—1521. Svenska kyrkans historia II. Uppsala 1941.
- Svensk kyrkokunskap. Stockholm 1933.
- Brunner, Peter* Die evangelisch-lutherische Lehre von der Taufe. Luthertum 4. Berlin 1951.
- Brunotte, Wilhelm* Das geistliche Amt bei Luther. Berlin 1959.
- Cederberg, A. R.* Maamme kirkonarkistot. SKHS Toim. 14. 2. painos, Helsinki 1936.
- Cederlöf, Johannes* Det finländska prästerskapets ekonomiska ställning intill sjuttonde seklet. SSLF 239. Helsingfors 1934.
- Cnattingius, Hans* Uppsala möte 1593. Konturer av en kyrkokris. Uppsala 1943.
- Collijn, Isak* Sveriges bibliografi in till år 1600 II, 1530—1582. Uppsala 1927—31.
- Cullmann, Oscar* Die Tauflehre des Neuen Testaments. Erwachsenen- und Kindertaufe. Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments 12. Zürich 1948.
- Dick, E.* Das Pateninstitut im altchristlichen Katechumenat. ZkTh 63 (1939).
- Dix, Gregory* The Theology of Confirmation in Relation to Baptism. Glasgow 1946.
- Donner, G. A.* Om missionsmetoderna vid tavasternas kristning. Juhlajulkaisu Jaakko Gummerukselle ja Martti Ruuthille. SKHS Toim. 28. Helsinki 1930.

- Durchman, Osmo* Huomautuksia vanhimmista säilyneistä historia-, tili-, muutaneiden ja rippikirjoista. Genos 1939.
- *Kirkonarkistojen tuhoutumiset*. Genos 1932, 1933, 1934, 1936, 1944.
- Dölger, Franz Jos.* Der Exorcismus im altchristlichen Taufritual. Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums 3: 1—2. Paderborn 1909.
- Eisenhofer, Ludwig—Lechner, Joseph* Liturgik des römischen Ritus. 6. Aufl. Freiburg 1953.
- Engström, Sten Bo Jonsson I.* Uppsala 1935.
- Feine, Hans Erich* Kircliche Rechtsgeschichte I. 3. Aufl. Weimar 1955.
- Flemington, W. F.* The New Testament Doctrine of Baptism. London 1948.
- Franz, Adolph* Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter I—II. München 1909.
- Färnström, Emil* Om källorna till 1571 års kyrkoordning särskilt med hänsyn till tyska kyrkoordningar. Uppsala 1935.
- Gardberg, John* Kimito friherreskap. Helsingfors 1935.
- Geber, Birger* Dopet och vårt dopformulär. TAik 1953.
- Gummerus, Jaakko* Eräs kirjalöytö Turun tuomiokapitulin arkistosta. SKHS Pöytäk. 10. Jyväskylä 1912.
- *Mikael Agricola*. Jyväskylä 1908.
- Göransson, N. J.* Dopet. Uppsala 1922.
- Göransson, Sven* Ortodoxi och synkretism i Sverige 1647—1660. Uppsala 1950.
- *Den synkretistiska striden i Sverige 1660—1664*. Uppsala universitets årskrift 1952:6. Uppsala 1952.
- Hellström, Olle* Elevationsstriden och enighetsförbundet efter Uppsala möte 1593. KÅ 1942.
- Hermann, Rudolf* Die Kindertaufe bei Luther. Lutherische Monatshefte 1962.
- Holmquist, Hjalmar* Kyrkoordningen av 1561 och den svenska reformationskyrkas egenart. Juhlajulkaisu Jaakko Gummerukselle ja Martti Ruuthille. SKHS Toim. 28, Helsinki 1930.
- *Reformationstidevarvet 1521—1611*. Svenska kyrkans historia III. Uppsala 1933.
- *Svenska kyrkan under Gustav II Adolf 1611—1632*. Svenska kyrkans historia IV:1. Uppsala 1938.
- Holmström, Rafael* Eerikki Eerikinpoika Sorolainen. SKHS Toim. 39. Hämeenlinna 1937.
- Hornborg, Anders Johan* Den finska kyrkans barndopsritual, historiskt och kritiskt särskäddad. Helsingfors 1860.
- Hult, K.* Från kyrkoboksskrifningens barndom. KÅ 1901.
- Hübner, Hans* Taufaufschub oder Kindertaufe. Lutherische Monatshefte 1964.
- Ingebrand, Sven* Olavus Petris reformatoriska åskådning. Studia Doctrinae Christianae Upsaliensia 1. Uppsala 1964.
- Jacobsson, Jacob* Mässans budskap. Bibliotheca theologiae practicae 7. Lund 1958.

- Jansson, Bror* Johannes Matthiae Gothus och hans plats i gudstjänstlivets historia. *Studia theologica lundensia* 7. Lund 1954.
- Jeremias, Joachim* Die Kindertaufe in den ersten vier Jahrhunderten. Göttingen 1958.
- Nochmals: die Anfänge der Kindertaufe. *Theologische Existenz heute*. N.F. 101. München 1962.
- Jetter, Werner* Die Taufe beim jungen Luther. Beiträge zur historischen Theologie 18. Tübingen 1954.
- Johansson, Hilding* Bidrag till den svenska manualetraditionen. LUÅ N.F. Avd. 1. Bd 47. Nr 6. Lund 1951.
- Hemsjömanualen. SSSKH 24. Lund 1950.
- Jokipii, Mauno* Tuomas Rajalainen. SKHS Vuosik. 41—42. Helsinki 1954.
- Vanhan Ruoveden historia I. Vammala 1959.
- de Jong, Joannes Petrus* Benedictio fontis. Eine genetische Erklärung der römischen Taufwasserweihe. *Archiv für Liturgiewissenschaft* VIII. Regensburg 1963.
- Josefson, Ruben* Luthers lära om dopet. Stockholm 1944.
- Jungmann, Josef Andreas* Katechetik. Wien 1953.
- Juwa, Einar W.* Kirkko ja seurakuntaelämä sekä henkisen elämän piirteitä uskonpuhdistuksen vuosisadalla. Varsinais-Suomen historia V:4. Turku 1955.
- Juwa, Mikko* Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600—1808). Varsinais-Suomen historia VII: 3—4. Turku 1955.
- Kalb, Friedrich* Die Lehre vom Kultus der lutherischen Kirche zur Zeit der Orthodoxie. Arbeiten zur Geschichte und Theologie des Luthertums 3. Berlin 1959.
- Kansanaho, Erkki* Konfirmaatio. STKSJ 63. Helsinki 1956.
- Karlson, William* Dopfat och dopskålor. Kulturens årsbok 1957. Malmö 1958.
- Kearney, Richard Joseph* Sponsors at Baptism according to the Code of Canon Law. *Canon Law Studies* 30. Washington 1925.
- Kilström, Bengt Ingmar* Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden. *Bibliotheca theologiae practicae* 8. Uppsala 1958.
- Kirsten, Hans* Die Taufabsage. Eine Untersuchung zu Gestalt und Geschichte der Taufe nach den altkirchlichen Taufliturgien. Berlin—Leipzig 1960.
- Kjöllerström, Sven* Elevationen och korstecknet i evangelisk svensk tradition. STK 1950.
- Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571—1682. SSSKH 11. Lund 1944.
- Missa Lincopensis. SSSKH 4. Lund 1941.
- Striden kring kalvinismen i Sverige under Erik XIV. LUÅ N.F. Avd. 1. Bd 31. Nr 5. Lund 1935.
- Visitatio Gustaviana. KÅ 1931.
- Klockars, Birgit* Biskop Hemming av Åbo. SSLF 379. Vasa 1960.

- Komitēbetänkande från delegationen ... angående skyddande af landets kyrkliga och andra lokala arkiv.* Helsingfors 1900.
- Kraft, Heinrich* Die Anfänge der christlichen Taufe. Theologische Zeitschrift 17 (1961).
- Kretschmar, Georg* Konfirmation und Katechumenat im Neuen Testament und in der alten Kirche. Zur Geschichte und Ordnung der Konfirmation in den lutherischen Kirchen. München—Gunzenhausen 1962.
- Kurvinen, P. J. I.* Suomen virsirunouden alkuvaiheet v. 1640. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 180. Porvoo 1929.
- Källström, Olle—Askmark, Ragnar* Altare och funt. Stockholm 1948.
- Lampola, Viljo* Lappajärven seurakunta 1637—1937. Helsinki 1937.
- Laurinmäki, Heikki* Askolan historia I. Porvoo 1957.
- Lehtinen, Erkki* Hallituksen yhtenäistämispoliittika Suomessa 1600-luvulla. Historiallisia tutkimuksia 60. Lahti 1961.
- Lehtonen, Aleksi* Kirkon pyhät toimitukset. Porvoo 1931. (sit. 1931a)
- Leipoldt, Johannes* Die urchristliche Taufe im Lichte der Religionsgeschichte. Leipzig 1928.
- Lempiäinen, Pentti* Lisä Rothoviuksen hiippakuntasääntöihin. TAik 1964.
- Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600-luvun loppuun. SKHS Toim. 64. Forssa 1963.
- 1600-luvun levinnein kirkkokäsikirja. TAik 1961.
- Lindequist, K. O.* Hämeenlinnan kaupungin historia 2. Hämeenlinna 1926.
- Lindholm, Stig* Catechismi förfremielse. Studier till catechismusundervisningen i Svenska kyrkan 1593—1646. Lund 1949.
- Lindquist, David* Hovförsamlingens liturgiska tradition 1614—1693. LUA N.F. Avd. 1. Bd 41. Nr 1. Lund 1944.
- Nattvarden i svenskt kultliv. LUA N.F. Avd. 1. Bd 43. Nr 7. Lund 1947.
- Lindström, Märta* Kristningskläder. Kulturens årsbok 1957. Malmö 1958.
- Ljunggren, Gustaf* Luther och bardopet. Till Gustaf Aulen 15. 5. 1939. Lund 1939.
- Lundin, Hans* Joannes Baazius' kyrkliga reformprogramm. SSSKH 8. Lund 1944.
- Lundström, Herman* Biskop Olavus Laurelius' ordinarier för Västerås stift. Undersökningar och aktstycken. Uppsala 1898.
- Laurentius Paulinus Gothus I—II. Uppsala 1893.
- Luukko, Armas* Etelä-Pohjanmaan historia. II, Helsinki 1950. III, Vaasa 1945.
- Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II. Oulu 1954.
- Suur-Lohtajan historia vuoteen 1809. Suur-Lohtajan historia I. Kokkola 1957.
- Lähteenoja, Aina* Rauma 1600—1721. Rauman kaupungin historia II. Rauma 1932.
- Suur-Huittisten pitäjän historia vuoteen 1639. Vammala 1949.
- Maliniemi, Aarno* Henkilönimet esihistoriallisena ja katolisena aikana. Suomen kulttuurihistoria I. Jyväskylä 1933.

- Kansankieli Suomen keskiajan kirkossa. Novella plantatio. SKHS Toim. 56. Forssa 1955.
- Manninen, Antero* Kangasniemen historia I. Pieksämäki 1953.
- Marsh, H. G.* The Origin and Significance of the New Testament Baptism. Publications of the University of Manchester No. 275. Manchester 1941.
- Matinolli, Eeva* Kirkko ja koulu 1600- ja 1700-luvuilla. Naantalin historia II. Turku 1959.
- Melander, K. R.* Piirteitä kirkollisen järjestyksen kehityksestä 1500- ja 1600-luvuilla. Lutherin uskonpuhdistus ja Suomen kirkko. SKHS Toim. 16. Helsinki 1921.
- Mentz, Hermann* Taufe und Kirche in ihrem ursprünglichen Zusammenhang. Beiträge zur evangelischen Theologie. Theologische Abhandlungen, herausgegeben von E. Wolf. Band 29. München 1960.
- Neovius, Ad.* Kyrkornas i Borgå stift inventariipersedlar, bibliotek och arkiv. Specialkatalog öfver domkapitelsarkivet i Borgå II. Kuopio 1893.
- Nikolainen, Aimo T.* Kysymys kasteopetuksesta Uudessa testamentissa. Täysi tähtkä. STKSJ 69. Vammala 1960.
- Norberg, Rune* Dopfund. Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid III. 1958.
- Nordberg, Henric* Mikael Agricolan käsikirjan lähteitä. SKHS Vuosik. 48—51. Forssa 1963.
- Oepke, Albrecht* βάπτω, βαπτίζω. Gerhard Kittel, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament I. Stuttgart 1933.
- Urchristentum und Kindertaufe. ZNW 1930.
- Ohlsson, Ragnar* Abraham Angermannus. SSKH 13. Lund 1946.
- Oja, Aulis* Lounais-Hämeen papisto 1492—1722. LHKM Vuosik. 24. Forssa 1955.
- Parvio, Martti* Isaacus Rothovius, Turun piispa. SKHS Toim. 60. Forssa 1959.
- Petrus Bjugg ja hiippakuntalainsäädäntö — eräs lisä 1600-luvun statuuttijulkaisuihin. SKHS Vuosik. 48—51. Forssa 1963.
- Paunu, U.* Liturgiikan oppikirja. STKSJ 7. 3. painos. Lahti 1943.
- Pelkonen, Antero* Savolaiset asuttavat vakituisesti Pohjois-Savon. Talonpoika II. Porvoo 1925.
- Person, Bengt-Arne* Dopseder. Kulturens årsbok 1957. Malmö 1958.
- Perälä, Väinö* Eskil Petraeus. SKHS Toim. 25. Turku 1928.
- Pihlmaa, Hannes* Lapsikasteen oikeutus. Jyväskylä 1924.
- Pinen, Kauko* Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota. Historiallisia tutkimuksia 55. Forssa 1962. (sit. HTutk. 55)
- Suomen lähetyshalueen kirkollinen järjestäminen. Novella plantatio. SKHS Toim. 56. Forssa 1955.
- Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa. SKHS Toim. 62. Pieksämäki 1962.
- Plöchl, Willibald M.* Geschichte des Kirchenrechts I—II. Wien 1953.
- Pylkkänen, Riitta* Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550—

1620. Vältösk. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 55. Porvoo 1956.
- Reitzenstein, R.* Die Vorgeschichte der christlichen Taufe. Leipzig—Berlin 1929.
- Rietschel, Georg—Graff, Paul* Lehrbuch der Liturgik. 2. Aufl. Göttingen 1951.
- Rinne, Juhani* Turun tuomiokirkko keskiaikana I—II. Turku 1941, 1948.
- Rodhe, Edv.* Dopritualet i svenska kyrkan efter reformationen. LUÅ N.F. Afd. 1. Bd 7. Nr 1. Lund 1910.
- Svenskt gudstjänstliv. Stockholm 1923.
- Rosenquist, G. O.* Det liturgiska arbetet i Finland. SKHS Toim. 38:1. Åbo 1935.
- Råbergh, Herman* En sedebild ifrån 17:de århundradets senare hälft. SKHS Pöytä. 2. Borgå 1902.
- Före och efter stora ofreden i Ingå församling. SKHS Pöytä. 10. Jyväskylä 1912.
- Saarnivaara, Uuras* Kaste uustestamentillisena ja kansankirkkoamme koskevana kysymyksenä. STKSJ 26. Helsinki 1935.
- Sainio, Matti A.* Eskil Petraeuksen suomenkielinen kirkkojärjestys. TAik 1950.
- Salomies, Ilmari* Suomen kirkon historia I—II. Helsinki 1944, 1949.
- Sandberg, Arnold* Linköpings stifts kyrkoarkivalier till och med år 1800. Lund 1948.
- Sandholm, Åke* Klockarämbetet i den svenska kyrkoprovinsen under medeltiden. Acta Academiae Aboensis humaniora XXVI:1. Ekenäs 1963.
- Schalin, Olav D.* Kulthistoriska studier till belysande av reformationens genomförande i Finland. I, SSLF 305, Helsingfors 1946. II, SSLF 313, Helsingfors 1947.
- Schauman, Frans Ludwig* Handbok i Finlands kyrkorätt I. Helsingfors 1853.
- Scheidt, Hubert* Die Taufwasserweihegebete. Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen 29. Münster in Westfalen 1935.
- Schneider, Johannes* Die Taufe im Neuen Testament. Stuttgart 1952.
- Taufe und Gemeinde im Neuen Testament. Kassel 1956.
- Schröter, Fritz* Taufe und Kindertaufe in den lutherischen Bekenntnisschriften. Kirche und Amt I. Beiträge zur evangelischen Theologie 2. München (1940).
- Silén, K. A.* Kirkkokurista Turun hiippakunnassa 1650-luvulla. SKHS Pöytä. 7. Jyväskylä 1908.
- Siljamäki, Aaro* Paavali Juusten in statuutti vuodelta 1573. SKHS Vuosik. 48—51. Forssa 1963.
- Simolin, Albin* Drag ur prästgårdslif i Finland under 16:de och 17:de seklen. SKHS Pöytä. 7. Jyväskylä 1908.
- Wiborgs stifts historia. Helsingfors 1909.
- Stenzel, Alois* Die Taufe. Eine genetische Erklärung der Tauf liturgie. For-



- schungen zur Geschichte der Theologie und des innerkirchlichen Lebens 7/8. Innsbruck 1958.
- Suolahti, Gunnar* Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo 1919.
- Tengström, Jacob* Afhandling om Presterliga Tjenstgörningen och Aflöningen i Åbo Erke-Stift I. Åbo 1820.
- *Dissertationis Academicæ Vitam & Merita M. Isaaci B. Rothovii. Aboae* 1796.
- Thomson, Arthur* Barnkvävningen. Skrifter utgivne av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 58. Uppsala 1960.
- Thors, Carl-Eric* Den kristna terminologien i fornsvenskan. Studier i nordisk filologi 45. SSLF 359. Åbo 1957.
- Tiilik, Osmo* Systemaattinen teologia II. Kuopio 1954.
- Troels-Lund, Fredrik* Dagligt liv i Norden i det sekstende aarhunrede VIII. Födsel og daab. København (s.a.).
- Ullman, U. L.* Evangelisk-luthersk liturgik med särskild hänsyn till den svenska kyrkans förhållanden II. Lund 1879.
- Vilkuna, Asko* Die Ausrüstung des Menschen für seinen Lebensweg. Folklore Fellows Communications 179. Helsinki 1959.
- Virtanen, E. A.* Myötäjäismaasta Varsinais-Suomessa. Lännetär IV. Forssa 1941.
- Wallinheimo, J. W.* Hämmäläisten suhtautuminen kirkkoon ja uskontokysymyksiin I. Xenia Ruuthiana. SKHS Toim. 47. Helsinki 1947.
- Welte, Bernhard* Die postbaptismale Salbung, ihr symbolischer Gehalt und ihre sakramentale Zugehörigkeit nach der alten Kirche. Freiburger Theologische Studien 51. Freiburg im Breisgau 1939.
- Windisch, Hans* Zum Problem der Kindertaufe im Urchristentum. ZNW 1929.
- W(rangel), E(wert)* Dopfunt. Svensk uppslagsbok 7 (1948).
- Ylönen, Aulikki* Papiston palkkaus ja vv:n 1687—92 tutkijakunta. SKHS Vuosik. 39—40. Helsinki 1951.

# HAKEMISTOT

## 1. Henkilöhakemisto

- Agricola, Mikael 20, 38, 68, 79, 80,  
85—87, 92, 94, 101, 105—107, 109,  
113—115, 117—119, 121, 123—125,  
127, 130, 132, 133, 135, 138, 141,  
143, 145, 147, 149, 152, 153, 159,  
160, 164, 166, 186
- Agrivillius, Petrus Magnus 196
- Alanus, Georgius 100
- Ambrosius 123
- Arctopolitanus, Gabriel 225
- Arenius, Petrus 179
- Augustinus 16, 55, 56, 59, 97, 98, 123,  
127, 131, 154, 185
- Baazius, Johannes 151
- Balduinus, Fridericus 29, 30, 60, 95,  
176—178, 186
- Barckman, Johannes Matthiae 100
- Bergerus, Olai 220
- Bergh, Gustaf 192
- Bergius, Petrus 25, 45, 72, 140, 179,  
189
- Bergius, Sigfrid 227
- Biel, Gabriel 185
- Biörneburgensis, Henricus 225
- Bjugg, Petrus 62, 199
- Bothvidi, Claudius 82
- Bothvidi, Johannes 60, 196, 199
- Brommius, Petrus 209
- Bugenhagen, Johannes 136
- Bång, Petrus 27, 56, 60, 139, 178, 223
- Cajanus, Johannes 28
- Calamnius, Petrus 193
- Carlander, Josephus 184
- Carstenius, Petrus 66
- Chemnitz, Martin 99
- Collanus, Claudius 224
- Coruus, Andreas Jacobj 109
- Cranach, Lucas 136
- Cyprianus 15, 19, 93, 96, 97
- Ekelund, Johan 58
- Elimaeus, Olavus 104
- Emporagrius, Erik 20, 30, 31, 41, 50,  
53, 62, 68, 70, 91, 140, 158, 166,  
173, 178, 197, 199
- Ericus Eri, ks. Sorolainen
- Ericus Simonis 25, 178
- Fatebur, Marthinus Henrici 234
- Favorinus, Johan 184
- Finno, Jacobus 127, 128
- Florinus, Thomas 56, 57, 137, 156
- Fontelius, Gustavus 183, 212
- Gelasius 35, 36
- Gerhard, Johannes 18, 99, 103, 208
- Gezelius, Johannes vanh. 20, 23, 30,  
31, 39, 42, 49, 54, 56, 60, 62, 67, 88,

- 101, 104, 137, 138, 151, 156, 166, 176, 199–201
- Gezelius, Johannes nuor. 23, 39, 49, 52, 54, 121, 183, 187, 188, 192, 193, 201, 217
- Gezelius, Laurentius 192
- Gothus, ks. Johannes Matthiae
- Gothus, ks. Laurentius Paulinus
- Gottleben, Gregorius 191
- Graan, Olaus Stephani 89
- Grandelius, Matthias 58
- Gregorius IX 35
- Gronovius, Gustavus 191
- Gyllenius, Oluff 26
- Gyllenius, Petrus 25, 26, 52, 54, 75, 178
- Gyllenius, Torbiör 25
- Hafenrefferus, Matthias 19, 30, 56, 136, 139, 156, 176
- Hagert, Gabriel 211
- Hammar(landensis), Ericus 208
- Hartman, Christoffer 192
- Hemming, Turun piispa 34, 61
- Hemmingius Laurentii 32
- Hemminki Maskulainen 128
- Henrik, piispa 135
- Herkepaesus, Petrus 225
- Hippolytus 15, 76, 123, 142, 174, 175
- Hollazius 18
- Hoppius, Henricus 234
- Horn, Gustaf 168
- Iohannes Ionaе 196
- Irenaeus 19
- Johannes Matthiae Gothus 30, 31, 38, 52–54, 81, 83, 91, 98–100, 103, 127, 133, 138, 142, 150, 151, 158, 166, 178, 186, 197
- Jon, Norjan arkkipiispa 20
- Juhana III 80
- Juslenius, Abraham 207
- Juslenius, Daniel 45, 207, 222
- Justinus Marttyyri 174
- Justus Jonas 89
- Juusten, Paulus 22, 80
- Kaarle IX 18, 80, 81, 96, 97, 102, 111, 127, 150
- Keckonius, Andreas 210
- Keckonius, Johannes 56, 139, 183, 192, 210
- Kenicius, Petrus 19, 81, 90, 97, 102–104, 112, 164
- Kerttu, maskulainen vaimo 158
- Klemens Aleksandrialainen 35
- Konstantinus Suuri 16
- Krabbe, Henricus 191
- Krook, Matthias 183
- Kustaa II Aadolf 196
- Lactantius 145
- Langh, Jacob 192
- Laurbecchius, Petrus 201
- Laurelius, Olavus 30, 31, 41, 92, 98–100, 140, 157, 158, 166, 178, 197
- Laurentius Paulinus Gothus 41, 48, 98, 103, 105, 107
- Laurentius Petri Nericius 20, 21, 24, 31, 32, 59, 69, 70, 73, 88, 89, 95, 96, 102, 109, 110, 120, 130, 136, 138, 140, 145, 147–149, 161, 166, 176, 188
- Leistenius, Jacobus 192
- Lindquist, Ericus 217
- Lithon, Daniel 184
- Lithovius, Samuel 27
- Lund, David 56, 201, 206
- Luther, Martti 17, 59, 78–80, 86, 89, 94, 101, 105–107, 109, 112, 113, 115–118, 121, 123–127, 129, 131–133, 135, 136, 138, 141, 143–145, 147, 149, 151–153, 156, 160, 167, 185
- Mansnerus, Paulus 184
- Marander, Henricus 215
- Maskulainen, ks. Hemminki
- Matthiae, ks. Johannes Matthiae
- Matzon, Greels 216
- Maunu Eerikinpoika 21
- Maunu II Tavast 135

- Maunu III Särkilahti 35, 156  
 Melanchthon, Philipp 136  
 Melartopaeus, Petrus 110, 111, 147  
 Menius, Justus 95, 102, 167  
 Menula, Georg 95  
 Murenus, Boetius 24, 42, 46–49, 52, 54, 67, 70, 137, 146, 198, 199  
 Nicolaus, Taivassalon kappalainen 75  
 Nicolaus Andreae 89  
 Nicolaus Stephani 103  
 Nidulius, Ambrosius 19, 50, 56, 137, 139, 156, 168  
 Norman, Georg 129  
 Olaus Magnus 24, 25  
 Olaus Martini 176, 195  
 Olavus Petri 19, 46, 56, 79, 85, 87, 89, 94, 101, 105, 106, 109, 112, 113, 115, 117, 118, 121, 123–125, 127, 129, 131–133, 135, 138, 141, 143, 145, 147–149, 151–153, 160, 175  
 Ollonius, Hemming 183  
 Origenes 15, 19  
 Orraeus, Andreas 223  
 Oxenstierna, Axel 62  
 Oxenstierna, Johan 62  
 Peer, savolainen talonpoika 88  
 Pelagius I 138  
 Peldanus, Gabriel 211  
 Pentti, Tammelan lukkari 191  
 Petraeus, Eskil 19, 20, 23, 39, 50, 56, 60, 75, 99, 104, 114, 122, 137–139, 176, 187, 217  
 Petrus Jonae 145, 158, 187  
 Pijlman, Haqvinus 230  
 Preutz, Laurentius 218  
 Prytz, Georgius 225  
 Rajalenius, Thomas 200  
 Raumannus, Jonas 199  
 Reuter, Emmanuel 228  
 Rheen, Samuel 73  
 Rothovius, Isak 19, 23, 38, 42, 48, 50, 54, 56, 67, 69, 91, 124, 139, 151, 156, 189, 198, 199, 226  
 Rudbeckius, Johannes 22, 31, 103, 196, 210  
 Rymättylensis, Matt. Sigfridi 146  
 Salingius, Johan 191, 193  
 Salinus, Johan 184  
 Salenius, Gustaf 183, 193  
 Salovius, Paulus 183, 189  
 Sarcenius, Erasmus 18  
 Sarenius, Casper 184  
 Schefferus, Johannes 25, 43, 70, 139, 140  
 Schütz, Henrik 168  
 Senberg, Salomon 225  
 Sigurd, Norjan arkkipiispa 35  
 Simon, Haapaveden lukkari 191  
 Sorolainen, Eerik 19, 20, 22–24, 41, 42, 50, 56, 81, 90, 102, 111, 112, 136, 139, 140, 156, 164, 176  
 Spiegel, Haqvin 197  
 Sperling, Jöran 63, 193  
 Stefanus, paavi 55  
 Stenbergius, Gabriel 183, 189  
 Strandenius, Andreas 66  
 Svedberg, Jesper 43  
 Svenonius, Enevaldus, 19, 50, 56, 100, 137, 139, 156, 168  
 Säkylenius, Gustaf 193  
 Särkilahti, ks. Maunu III  
 Tavast, ks. Maunu II  
 Terserus, Johannes 19, 20, 23, 29–31, 42, 50, 60, 99, 100, 137, 139, 156, 157, 166, 168, 176, 186, 231  
 Tertullianus 14–16, 19, 35, 154, 174  
 Thauvonius, Jonas 184  
 Thretzius, Andreas 19, 20, 39, 50, 56, 60, 98, 99, 104, 114, 122, 137–139, 176  
 Tocklenia, Anna 157  
 Tornaeus, Johannes 89  
 Tuderus, Johannes 25  
 Tuomas Akvinolainen 17, 51, 131  
 Törn, Carolus 184  
 Utter, Johannes 192

Waccenius, Simon 228  
 Wallaeus, Magnus 231  
 Wallenius, Jeremias 184  
 Wastenius, Henricus 59

Wauw, Hollannin lähettilään apulainen 43  
 Wegelius, Johannes 232  
 Westh, Mathias 80, 86, 115, 130, 152, 160

## 2. Tutkijahakemisto

Aatolainen 16  
 Aejmelaesus 231  
 Ahnfelt 24, 82, 87, 130  
 Airas 200  
 Aland 15, 16  
 Althaus 15, 18  
 Andrén, C.-G. 55, 143  
 Andrén, A. 79, 110, 111, 145  
 Askmark 33, 47, 156  
 Auvinen 178  
 Backman 140  
 Baelter 32, 33, 49, 72, 88, 178  
 Bailey 144, 174, 175, 185, 195  
 Barth 14, 134  
 Bergsten 17  
 Björkman 20, 36, 51, 130  
 Blomstedt 66, 186  
 v. Bonsdorff 48, 87  
 Borregaard 54, 95, 104, 136, 138  
 Brandt 19  
 Brilioth 22, 33, 34, 78, 133, 143, 147, 156, 177, 195, 197  
 Brunner 139  
 Brunotte 156  
 Cederberg, A. R. 188, 198, 203, 211  
 Cederberg, J. A. 36, 77  
 Cederlöf 61, 63  
 Cnattingius 96, 145  
 Collijn 36, 78, 96  
 Cullmann 15  
 Denzinger 17, 35, 55, 56, 130, 138, 139, 155, 159, 166  
 Dick 174, 175, 177, 185  
 Dix 76, 143

Donner 51  
 Durchman 200, 201, 203, 206, 208, 211, 213, 220  
 Dölger 36, 71, 76, 85, 93, 94, 108, 134  
 Eisenhofer 32, 36, 51, 77, 147  
 Ekelund 5, 77–79, 128, 135, 141, 160  
 Engström 21  
 Feine 16, 32, 55  
 Flemington 15, 76, 134, 143  
 Franz 36, 37, 83, 93, 101, 108  
 Freisen 34, 36, 37, 77, 78, 94, 123, 157  
 Färnström 21, 38, 51, 87, 89, 96, 119, 120, 136, 141, 147–149, 156, 158, 159, 161, 162, 177  
 Gardberg 63  
 Geber 15  
 Graff, ks. Rietschel  
 Grotenfelt 23, 39, 54, 187  
 Gummerus 20, 21, 35, 36, 60, 86, 110, 135, 140, 149, 156, 157, 159, 160, 177  
 Göransson, N. J. 16, 139  
 Göransson, S. 19, 81, 83, 91, 98–100, 127, 151  
 Hall 21, 22, 31, 38–40, 53, 54, 60, 62, 67, 75, 80, 88, 103, 145, 157, 186, 187, 197, 199  
 Haller 186, 197  
 Hartman 87  
 Hellström 110–112  
 Hermann 18  
 Hjelt 198  
 Holmquist 24, 48, 81, 96, 102, 110, 111, 130, 162

- Holmström, O. 38, 40, 54, 82, 90, 156, 158, 178, 186
- Holmström, R. 20, 42, 81, 111, 156
- Hornborg 5, 77–79, 93, 95, 115, 119, 141
- Hult 196, 198
- Hübner 15
- Hällström 39, 54, 69, 82, 121, 158, 159, 200
- Ingebrand 56, 135
- Irmischer 78
- Jacobsson 112
- Jansson 81, 98
- Jeremias 14–17, 154
- Jetter 17, 18, 51, 55, 139, 154, 185
- Johansson 34, 36, 37, 51, 77, 78, 85, 94, 113, 118, 123, 138, 177
- Jokipii 52, 63, 200
- de Jong 36
- Jordahn 6
- Josefson 18, 59
- Jungmann 16, 51, 177
- Juva, E. W. 44
- Juva, M. 23, 26, 39, 42, 44, 46, 52, 61, 63, 66, 146
- Jørgensen 25, 57, 178, 193
- Kalb 18, 50, 60, 95, 136, 156
- Kansanaho 55, 77, 105, 127, 143, 149
- Karlson 47
- Kearney 51, 174, 175, 177, 185
- Kilström 50, 51, 121, 131, 149, 177, 185
- Kirsten 34, 71, 76, 93, 126
- Kjöllerström 21, 24, 62, 70, 79–82, 87, 88, 91, 95, 96, 102–104, 130, 158, 160, 162, 196
- Klockars 35
- Kraft, Heinrich 76, 130
- Kraft, Heinz 14
- Kretschmar 6, 143
- Kurvinen 128
- Källström 33, 47
- Lagus 23, 39, 42, 49, 54, 56, 60, 67, 69, 75, 80, 82, 91, 111, 125, 151, 186, 188, 198–201
- Lampola 70, 157
- Laurinmäki 61, 63
- Lechner, ks. Eisenhofer
- Lehtinen 39, 42, 186, 196, 199
- Lehtonen 5, 16, 20, 30–32, 56, 82, 86, 88–92, 101, 102, 104, 106, 107, 109, 113, 115, 118–120, 124, 126, 127, 132, 134, 137, 141, 148, 150, 160, 162, 166, 168, 172, 176, 178, 186
- Leinberg 25, 44, 62, 63, 100, 199, 201, 210
- Leipoldt 13, 14, 50, 76
- Lempiäinen 19, 22, 23, 30, 44, 62, 69, 75, 81, 86, 87, 93, 99, 120, 121, 154, 165, 172, 187, 188, 199, 210, 231
- Lindequist 48
- Linderholm 48, 186
- Lindholm 149
- Lindquist 41, 43, 82, 98, 99, 103, 117
- Lindström 71
- Ljunggren 18, 135
- Lundin 151
- Lundström 22, 29, 32, 38, 40, 41, 48, 53, 54, 60, 69, 82, 90, 91, 97, 103, 111, 121, 122, 132, 140, 141, 145, 147, 157, 158, 160, 166, 186, 187, 195
- Luukko 61, 64, 121, 140
- Lähteenoja 35, 39, 47, 63, 75
- Maliniemi 25, 45, 72, 77, 79, 121, 140, 149, 157, 179, 189
- Manninen 63, 66
- Marsh 14, 32, 55, 76, 134, 139, 144
- Matinolli 63, 182
- Melander 44, 75
- Mentz 16, 76
- Neovius 20, 23, 34, 42, 63, 66, 136, 140, 198, 200, 202, 203, 206, 209, 210, 212, 218
- Nikolainen 50, 130
- Norberg 33



- Nordberg 80, 86, 149, 160  
 Oepke 13, 14, 16, 55, 76, 134  
 Ohlsson 110–112  
 Oja 112, 200, 207  
 Parvio 19, 39, 42, 49, 54, 69, 186, 198, 199  
 Paunu 77  
 Pelkonen 25  
 Person 22, 33, 34, 53, 73, 74, 83, 136, 140  
 Perälä 39, 42, 54, 75, 200  
 Pihlamma 16  
 Pirinen 33, 51, 61, 79, 80, 86, 149, 160  
 Plöchl 32, 55, 56, 135, 155, 159, 166, 177, 195  
 Poschmann 93  
 Pylkkänen 71  
 Quensel 34, 78, 79, 106, 107, 109, 113, 123–125, 128, 135, 147, 156, 160  
 Reitzenstein 36, 76, 93, 134, 139  
 Reu 18  
 Reuterdaahl 20, 35, 149, 157, 159, 166, 177, 187  
 Reutersvärd 34  
 Rietschel 32, 34–36, 51, 77, 79, 95, 113, 123, 126, 127, 130, 131, 134, 136, 138, 143, 146, 148, 155, 166  
 Rinne 32–34, 51, 135, 177  
 Rodhe 5, 19, 34, 38, 40, 48, 50, 53, 77, 79–83, 87, 89, 91, 92, 94–96, 98, 100, 102–104, 110–112, 114–116, 120, 121, 123, 125, 129, 130, 132, 135, 136, 138, 141, 145, 148–151, 156–158, 160–162, 165, 168, 176, 190  
 Rosenquist 82, 156, 158, 160, 166, 168  
 Råbergh 49, 186  
 Saarnivaara 18  
 Sainio 23  
 Salomies 33, 34, 135, 198  
 Sandberg 195, 196, 198, 199  
 Sandholm 21, 34, 35, 61, 144, 187  
 Schalin 42, 80, 81, 83, 90, 96–98, 110–112, 116, 125, 130, 141, 142, 144, 146, 164, 210  
 Schauman 22, 56, 166  
 Scheidt 36  
 Schlink 6  
 Schmedeman 43, 71, 72, 74, 75, 178  
 Schneider 15, 134  
 Schröter 18, 78  
 Sehling 79, 89, 120, 143, 167  
 Setälä 80, 152, 160  
 Silén 24, 70, 186  
 Siljamäki 23  
 Simolin 28, 54, 66, 75, 196, 197, 218, 233  
 Stenzel 76, 77, 108, 123, 126, 130, 138, 148  
 Stiernman 21, 22, 30, 32, 43, 68, 71, 74, 178  
 Suolahti 63, 69  
 Tengström 27, 61, 62, 67, 100  
 Thomson 22, 24  
 Thors 34, 134  
 Thyselius 196  
 Tiililä 13–16  
 Troels-Lund 24, 33, 35, 38, 50, 71, 72, 74, 136, 175, 177  
 v. Troil 79  
 Ullman 78, 79, 91, 167  
 Vilkuna 5, 73, 140  
 Virtanen 73  
 Wallinheimo 67  
 Wallquist 21, 22, 38, 40, 41, 48, 57, 69, 82, 121, 145, 158, 160, 186, 187, 197  
 Welte 105, 142, 143  
 Wiklund, ks. Setälä  
 Windisch 13, 14  
 Wrangel 33  
 Ylönen 61, 63  
 Yrjölä 60, 61

## 3. Paikannimihakemisto

(Pitäjän tarkkuudella)

- Ahvenanmaa 33, 47, 49, 61, 64, 179, 202, 217  
 Akaa 26, 46, 57, 180, 204, 207  
 Alahärmä 204  
 Alatornio 204  
 Alsike 196  
 Artjärvi 28, 66, 83, 89, 92, 116, 120, 151, 205, 207  
 Asikkala 88, 201, 205, 207  
 Askola 205  
 Aura 202, 203, 208  
 Boglösa 67  
 Brandenburg 143  
 Bromarv 208, 131  
 Dragsfjärd 66, 204, 208, 214  
 Eckerö 92, 105, 113, 179, 203, 208  
 Elvira 158  
 Enontekiö 204  
 Erfurt 167  
 Espanja 138, 158, 195  
 Eura 23, 47, 64, 203, 206, 208  
 Eurajoki 23, 39, 57, 64, 203, 208  
 Finström 24  
 Firense 35  
 Föglö 64, 184, 204, 208, 217, 218  
 Gamllakarleby, ks. Kokkola  
 Gemona 195  
 Gotha 95  
 Gotlanti 33  
 Haapavesi 27, 191, 204, 209  
 Hailuoto 64, 204  
 Halikko 64, 192, 201, 204, 209  
 Hammarland 189, 198, 203, 208, 209  
 Hattula 39, 52, 86, 90, 97, 98, 120, 187  
 Hauho 66, 181, 189, 192, 201, 205, 209  
 Haukipudas 27, 179, 203, 206, 209  
 Heinola 209, 222  
 Helsinki 28, 66, 179, 201, 204, 209  
 Hemsjö 36, 37, 78, 113, 118, 121  
 Hiitola 20, 66, 205, 210  
 Hiittinen 204, 210  
 Hirvensalmi 221  
 Hollola 34, 57, 66, 116, 118, 142, 148, 193  
 Houtskari 204  
 Huittinen 26, 35, 57, 64, 75, 155, 156, 180—183, 186, 188, 192, 203, 210  
 Hämeenkyrö 64, 200, 203, 210  
 Hämeenlinna 46—48, 187, 204, 211  
 Ii 27, 57, 64, 155, 160, 179, 200, 201, 203, 211  
 Iisalmi 66  
 Iitti 66, 205  
 Ikaalinen 64, 89, 92, 105, 116, 151, 155, 160, 184, 189, 190, 200, 203, 211  
 Ilmajoki 65, 188, 203, 206, 211, 213, 216  
 Inkerinmaa 61  
 Inkoo 46, 49, 52, 69, 75, 92, 105, 113, 183, 189, 203, 211, 212  
 Isokyrö 65, 83, 186, 204  
 Italia 32, 195  
 Jaakkima 205  
 Janakkala 204  
 Jokioinen 44, 59, 200, 204, 212  
 Jomala 91, 92, 105, 133, 146  
 Joroinen 20, 205, 212  
 Joutseno 65  
 Juva 24, 205  
 Jämijärvi 211  
 Jämsä 66, 205  
 Jääski 28, 46, 63, 65, 176, 205, 212  
 Kaarina 66, 188, 203, 212  
 Kaarlela 49, 204, ks. myös Kokkola  
 Kaavi 205  
 Kajaani 64  
 Kalajoki 44, 57, 193  
 Kalanti 65, 66, 125, 181, 183, 189, 193, 204, 212

- Kalmar 22  
 Kalvola 57, 206  
 Kangasala 64, 97, 106, 116, 142, 146,  
 148, 149, 204  
 Kangasniemi 27, 28, 65, 66, 178, 188,  
 201, 205, 212  
 Kankaanpää 211  
 Kannus 26, 204, 213  
 Karjaa 213, 221  
 Karjala (maakunta) 59–61  
 Karjalohja 181, 184, 204, 213, 229  
 Karkku 64, 75, 188, 199, 200, 203, 213  
 Karlstad 54, 178  
 Karthago 16, 17, 93, 109  
 Karuna 204, 213, 229  
 Kauhajoki 52, 204, 211, 213  
 Kemi 57, 61, 65, 204, 214  
 Kemijärvi 27, 179, 204, 214  
 Kemiö 45, 62–64, 88, 182, 203, 214  
 Kerimäki 66, 205  
 Kesälahti 39, 184, ks. myös Uuku-  
 niemi  
 Keuruu 52, 64, 69  
 Kiikala 47, 64, 188, 204, 214  
 Kiikka 57–59, 204, 214, 232  
 Kirvu 205, 215  
 Kisko 39, 52, 64, 158, 181, 182, 188,  
 191, 204, 215  
 Kitee 27, 28, 39, 68, 201, 205, 215  
 Kivennapa 65  
 Kokemäki 57, 64  
 Kokkola 44, 45, 57, 58, 65, 88, 156,  
 179, 188, 203, 215  
 Korppoo 57, 64, 180, 184, 188, 190,  
 193, 204, 215  
 Koski Tl. 26, 124, 148, 204, 215  
 Kruununkylä 57, 65  
 Kuhmalahti 89, 92, 105, 133, 204, 215  
 Kuhmoinen 66, 205, 215  
 Kumlinge 179, 184, 189, 204, 216  
 Kuopio 24, 28, 66, 158, 186, 201, 205,  
 206, 216  
 Kuorevesi 46, 204  
 Kurikka 52, 188, 204, 211, 216  
 Kuru 52, 69, 216, 227, 228  
 Kustavi 176, 204, 216  
 Kuurinmaa 167  
 Kuusamo 25  
 Kuusisto 204, 217  
 Kymi 65, 205, 217  
 Kyrö, ks. Hämeenkyrö  
 Käkisalmi 182, 192, 205, 217  
 Kälviä 24, 45, 49, 65, 179, 204, 206,  
 217  
 Kökar 64, 66, 203, 217  
 Köyliö 64  
 Kööpenhamina 138  
 Laihia 65, 68, 89, 90, 92, 97, 105,  
 107, 112, 116, 120, 142, 146, 151,  
 162, 165, 188, 190, 204, 218  
 Laitila 23, 39, 57, 64, 188, 193, 202,  
 203, 218  
 Lammi 66, 206  
 Lapinjärvi 28, 65, 184, 193, 205, 218  
 Lappajärvi 52, 54, 55, 70, 97, 112, 116,  
 124, 146, 148, 155–157, 160, 203,  
 206, 218  
 Lappee 65  
 Lappeenranta 216  
 Lappi (maakunta) 24, 43, 73  
 Lappi Tl. 64  
 Lapua 57, 64, 199, 203, 219  
 Laukaa 66  
 Lemland 219  
 Lempäälä 47, 64, 69, 204  
 Lemu 64, 80, 142  
 Leppävirta 27, 66, 178, 206  
 Lerida 33  
 Lieto 64, 92, 113, 151, 204, 219  
 Liivinmaa 20, 30, 31, 88, 101, 176  
 Liminka 44, 64  
 Linköping 48, 90, 125, 134, 158, 178,  
 196  
 Liperi 205  
 Lohja 192, 203, 219  
 Lohtaja 64, 65, 121, 204

- Loimaa 23, 57, 64, 176, 179, 183, 202,  
 203, 219  
 Lokalahti 26, 64, 203, 219  
 Loppi 204  
 Lumparland 46, 203, 219  
 Luopioinen 206  
 Luumäki 65  
 Luvia 203, 220  
 Lyypekki 150  
 Längelmäki 46, 47, 57, 204, 220  
 Maalahti 44, 65, 204  
 Maaria 64, 204  
 Mainz 176  
 Marburg 18  
 Marttila 193, 204, 220  
 Masku 57, 58, 64, 156, 158, 190, 202,  
 204, 220  
 Mecklenburg 89, 120  
 Merikarvia 199, 203, 206, 220  
 Merimasku 176, 179, 182, 204, 220  
 Messukylä 64  
 Metz 177  
 Mietoinen 45  
 Mikkeli 24, 66, 201, 205, 220, 221  
 Mouhijärvi 39, 64, 159, 193, 200, 201,  
 203, 221  
 Munsala 65  
 Muolaa 65  
 Mustasaari 57, 64, 65, 203, 221  
 Mustio 203, 213, 221  
 Mynämäki 45, 57, 58, 64, 159, 180,  
 189, 201, 203, 206, 222  
 Myrskylä 66, 205  
 Mäntsälä 57, 66, 190, 201, 205, 222  
 Mäntyharju 65, 67, 205, 209, 222  
 Naantali 20, 23, 45, 47, 57—59, 64,  
 182, 188, 203, 222  
 Narva 187, 192  
 Nastola 28, 188, 205, 222  
 Nauvo 39, 46, 47, 49, 57, 64, 69, 183,  
 189, 190, 193, 203, 223  
 Nidaros 35  
 Nokia 204, ks. myös Pirkkala  
 Norja 20, 33, 35, 78, 88, 94, 101, 112,  
 118, 121, 128, 133  
 Norrköping 38, 48  
 Nousiainen 64, 204  
 Nummi 59, 88, 203, 223  
 Nurmijärvi 66, 205, 223  
 Nürnberg 47  
 Närpiö 65  
 Oravainen 204  
 Orimattila 27, 28, 66, 178, 181, 190,  
 201, 205, 223  
 Orivesi 26, 57, 64, 189, 192, 204, 223  
 Oulainen 204  
 Oulu 44, 64, 205, 206  
 Oulunsalo 64, 65  
 Paattinen 204  
 Padasjoki 66, 206  
 Paimio 46, 64, 156, 204, 224  
 Paltamo 64  
 Parainen 47, 52, 64, 203, 224  
 Parkano 211  
 Pernaja 34, 66, 193  
 Perniö 39, 43, 48, 64, 88, 98, 155,  
 204, 224  
 Pertteli 47, 48, 183, 188—190, 224  
 Pfalz 81  
 Pieksämäki 65, 205, 224, 227  
 Pielisjärvi 83, 180, 181, 205, 225  
 Pietarsaari 64, 65, 204, 218, 225  
 Piikkiö 64, 71, 72  
 Piitime 89  
 Pirkkala 64, 200, 204  
 Pohjanmaa 27, 64, 65, 179, 192  
 Pommeri 89  
 Pori 64, 203, 225  
 Porvoo 25, 57, 61, 65, 178  
 Prunkkala, ks. Aura  
 Pudasjärvi 27, 60, 179, 200, 201, 204,  
 206, 225  
 Pukkila 205, 226  
 Pulkkala 204  
 Punkalaidun 26, 64, 156, 179, 192, 204,  
 226

- Pusula 32, 184, 203, 226  
 Puumala 205  
 Pyhtää 65, 205  
 Pyhäjoki 27, 64, 184, 204, 226  
 Pyhäjärvi Ol. 204  
 Pyhäjärvi Vl. 205  
 Pyhämaa 64, 191, 192, 204, 226  
 Pyhäranta 191, 204, 226  
 Pälkäne 204  
 Pöytyä 64, 81, 97, 98, 116, 203, 227  
 Raahe 155, 179, 193, 204, 227  
 Raisio 23, 59, 160, 204, 227  
 Rantasalmi 65, 92, 105, 107, 122, 133, 205  
 Rauma 47, 64, 204, 203, 227  
 Rautalampi 28, 205, 225, 227  
 Renko 204  
 Riika 88  
 Risinge 82  
 Ristiina 65, 205  
 Rovaniemi 204  
 Ruokolahti 65  
 Ruovesi 52, 64, 193, 203, 216, 227  
 Rusko 57, 180, 204, 228  
 Rymättylä 64, 66, 146, 182, 184, 204, 228  
 Råneå 73  
 Rääveli, ks. Tallinna  
 Saarijärvi 66  
 Sahalahti 57, 156, 183, 186, 193, 194, 203, 228  
 Saksa 17, 33, 43, 59, 60, 95, 123, 136, 167, 195  
 Saksi 89, 120, 160  
 Salo 46, 47, 180–183, 188, 190, 192, 204, 228, ks. myös Uskela  
 Salo(inen) 44, 61, 64  
 Saltvik 47, 52, 189, 190, 198, 203, 228  
 Sammatti 180, 204, 213, 229  
 Sauvo 42, 47, 49, 54, 62, 64, 156, 183, 189, 193, 204, 213, 229  
 Savitaipale 39, 54, 65, 186, 201, 206  
 Savo 24, 43, 61  
 Savonlinna 65  
 Sipoo 66  
 Siuntio 204  
 Sjellanti 50  
 Skara 77, 78, 94, 118, 123, 197  
 Skedev 196  
 Skultuna 196, 197  
 Skåne 33  
 Somerniemi 204, 207, 229  
 Somero 204, 207, 229  
 Sotkamo 64  
 Strängnäs 29, 38, 40, 53, 90, 91, 99, 100, 103, 122, 132, 141, 145, 160  
 Sulkava 59, 66, 15, 160, 183, 205, 229  
 Sulva 191, 204, 229  
 Sund 42, 70, 179, 180, 183, 188, 190, 204, 228  
 Sveitsi 17  
 Suomusjärvi 39, 52, 158, 204, 229  
 Syyria 143  
 Säkki järvi 65  
 Säkylä 64, 203, 230  
 Sääksmäki 57, 183, 189, 192, 204, 206, 230  
 Sääminki 24, 65, 205  
 Taipalsaari 65  
 Taivassalo 36, 47, 52, 64, 75, 104, 112, 146, 148, 179, 188, 193, 199, 203, 230  
 Tallinna 46  
 Tammela 39, 44, 57, 112, 186, 191, 200, 203, 230  
 Tanska 24, 33, 38, 50, 54, 71–73, 95, 104, 136, 138, 175  
 Tavisalmi 24, 25  
 Teerijärvi 204, 230  
 Teisko 47, 198, 203, 206, 231  
 Tenhola 58, 156, 519, 202, 203, 231  
 Tervola 204  
 Thüringen 95  
 Tohmajärvi 206, 231  
 Toholampi 204  
 Tornio 33, 89, 200, 204

- Tottijärvi 47, 182, 204, 231  
 Trident 35, 177, 195  
 Tukholma 43, 60, 90, 98, 99, 103, 112,  
 114, 142, 148, 161, 192, 193, 231  
 Turku (hiippakunta) 26, 37, 39, 46,  
 54, 59, 62, 63, 66, 67, 69, 99, 100,  
 104, 110, 111, 125, 134, 147, 159, 179,  
 192, 199, 202, 203, 205  
 Turku (kaupunki) 25, 44, 48, 49, 58,  
 72, 73, 83, 87, 88, 140, 178, 179,  
 184, 185, 189, 192, 204, 231  
 Tuulos 206  
 Tuusula 66, 89, 92, 121, 122  
 Tyrväntö 47  
 Tyrvää 45, 58, 59, 64, 182, 188, 203,  
 214, 232  
 Ulvila 64, 112, 116, 142, 148  
 Umeå 89  
 Upsala 22, 33, 37, 52, 53, 60, 75, 79  
 —81, 86, 89, 96—100, 102, 103, 110—  
 112, 115, 116, 121, 130, 140, 141,  
 145, 147, 149, 150, 160, 166, 194—197  
 Urjala 80, 90, 97, 98, 112, 116, 118,  
 142, 148, 152, 162, 165, 204  
 Uskela 46, 47, 64, 181, 183, 188, 190,  
 204, 228  
 Uukuniemi 27—29, 59, 205, 232  
 Uusikaarlepyy 65  
 Uusikaupunki 64, 92, 107, 180, 182,  
 192, 204, 232  
 Uusikirkko TL., ks. Kalanti  
 Uusikirkko VI. 65  
 Vaasa 57, 190  
 Vadstena 24, 82, 87  
 Vahto 204  
 Valkeala 65, 205  
 Vampula 89, 92, 105, 121, 151, 159,  
 182, 204, 233  
 Vanaja 157, 165, 176, 203, 206, 233  
 Vehkalahti 65  
 Vehmaa 64, 183, 189, 204, 233  
 Vesilahti 64, 164  
 Veteli 29, 45, 88, 189, 203, 206, 233  
 Vihanti 44, 206  
 Vihti 57, 88, 204, 233  
 Viipuri (hiippakunta) 27, 28, 33, 39,  
 44, 46, 54, 59—63, 65, 66, 179, 198,  
 199, 202, 204, 205, 224  
 Viipuri (kaupunki, msk.) 29, 65, 160,  
 179, 190, 193, 198, 205, 233  
 Viitasaari 66, 205  
 Virolahti 29, 65, 198, 204, 234  
 Vårdö 204  
 Vähäkylä 49, 65  
 Västanfjärd 214, 234  
 Västerås 21, 30, 31, 48, 67, 103, 112,  
 196, 197  
 Västmanland 75  
 Växjö 40, 57, 158, 197  
 Vöyri 52, 65, 182, 190, 192, 204, 234  
 Wittenberg 136  
 Württemberg 89, 141, 161  
 Ylistaro 204  
 Ylivieska 188, 191, 193, 203, 235  
 Yläne 188, 191, 203, 235  
 Ypäjä 164, 200, 204  
 Örebro 61, 129



## ZUSAMMENFASSUNG

### DIE TAUFPRAKXIS INNERHALB DER KIRCHE FINNLANDS IM 16. UND 17. JAHRHUNDERT

#### *1. Der äussere Rahmen der Taufe*

Die Kindertaufe war während der Zeit der Reformation und der Orthodoxie praktisch gesehen die einzige Taufform. Die Theologie begründete sie damals sehr ausführlich: Alle Menschen brauchen Erlösung; das Kind ist der Erbsünde verfallen; Christi Taufbefehl richtet sich auf alle Menschen; die Sitte der Juden, die acht Tage alten Knaben zu beschneiden, ist eine Analogie zur Taufe; Christus sagt, dass besonders die Kinder zum Reiche Gottes gehören; die Sitte der Kindertaufe wurde schon in der apostolischen Zeit befolgt usw. Luthers Lehre vom Glauben des Kindes wurde allgemein gutgeheissen.

Die Taufe sollte möglichst unmittelbar nach der Geburt des Kindes stattfinden. Doch wurde zuweilen darüber geklagt, dass man das wegen der Gastmahle u.dgl. versäume. Man suchte dadurch eine Besserung zu erreichen, dass man mit allerlei Strafen drohte. Aber besonders in den grossen, abgelegenen Dörfern war es wegen der langen Reisen und der schwierigen Wege schwer, alle Kinder gleich nach der Geburt zur Taufe zu bringen. Aus den Taufbüchern aus dem Ende des 17. Jahrhunderts geht hervor, dass ein grosser Teil der Taufen 1–3 Tage nach der Geburt des Kindes vollzogen wurde und dass es eine Ausnahme war, wenn die Taufe erst nach einer Woche stattfand. Dann und wann werden jedoch Kinder genannt, die bei der Taufe schon einige Monate alt waren. Oft wohnten dann die Eltern mehrere zehn Kilometer von der Kirche entfernt.

Es wurde Sitte, auch Kinder von anderen Glaubensbekenntnissen zu taufen, wenn die Eltern sich zustimmend zum lutherischen Glauben verhielten und die Paten Lutheraner waren. Auch Angaben über Zigeunertaufen liegen vor.

Die Taufe sollte möglichst in der Kirche stattfinden. Die Taufbecken, die im Mittelalter am Portal der Kirche standen, wurden in den Chor gestellt, damit das Volk besser der Feier folgen könnte und so an die Gnade, die es selbst bei der Taufe empfangen hatte und an die Taufverpflichtung, die damit verbunden war, erinnert würde. Die Taufbecken, die im 17. Jahrhundert angeschafft wurden, waren kleiner als die aus dem Mittelalter. Sie waren gewöhnlich aus Zinn, manchmal aber auch aus Kupfer oder Silber. In die Becken sollte man reines Wasser giessen. Versuche, bei Wassermangel andere Flüssigkeiten zu benutzen, kannte man in Finnland nicht. Die Sitte, das Taufwasser beim Gottesdienst in der Osternacht zu weihen, hörte nach der Reformation auf.

Am Anfang des 17. Jahrhunderts bürgerte sich besonders beim Adel die Sitte ein, die Tauffeier zu teilen. Der 1. Teil der Feier fand zu Hause statt, und dann, wenn die Mutter wieder in die Kirche aufgenommen wurde, brachte man das Kind, das schon zu Hause getauft worden war, in die Kirche, wo die zu Hause nicht ausgeführten Zeremonien vollzogen wurden. Dadurch wurde die Anordnung der Tauffeiern erleichtert. Die Kirchenleitung verhielt sich jedoch ablehnend hierzu, da sie fürchtete, dass so im Volk die Auffassung von der Unwiederholbarkeit der Taufe verdunkelt würde. Wenn die Taufe zu Hause stattfinden musste, so durfte kein Teil der vorgeschriebenen Taufhandlung weggelassen werden. Gegen Ende des 17. Jahrhunderts war die zweiteilige Taufe anscheinend ganz verschwunden.

Haustaufen kamen sowohl in den Familien des Adels wie auch sonst vor, am meisten an Orten, die abgelegen lagen. Nach den Notizen, die wir in den Taufbüchern haben, wechselte der Platz, an dem die Taufe vollzogen wurde, in den verschiedenen Gemeinden. Es gab sogar Gemeinden, in denen kaum ein Drittel aller Taufen in der Kirche vollzogen wurde. Die Pfarrer haben bisweilen auch in den Pfarrhäusern getauft.

Über den Tag gab es keine genaue Bestimmung, wenn auch die Kirchenordnung aus dem Jahr 1571 den Sonn- oder Feiertag empfahl, an dem die Gemeinde in der Kirche versammelt war. Hieran hat man sich meistens gehalten. Als gegen Ende des 17. Jahrhunderts sich die Wochenpredigt einbürgerte, fing man allgemein an, die Taufe im Zusammenhang mit dieser zu verrichten.

Der Zeitpunkt, an dem das Kind am Sonntag getauft wurde, wechselte. Es konnte vor dem Gottesdienst, nach der Verlesung der Epistel, nach der Predigt oder — besonders wenn es sich um ausserhalb der Ehe geborene Kinder handelte — nach dem Gottesdienst geschehen. Auch in den Abendgottesdiensten der Feiertage wurden Kinder getauft.

Im allgemeinen vollzogen die Pfarrer der Gemeinde, in der das Kind geboren war, die Taufe. Aber es gibt viele Angaben, nach denen die Taufe in fremden Gemeinden vorgenommen wurde. Die Verteilung der Taufen zwischen dem Hauptpastor und den anderen Pfarrern wechselte in den einzelnen Gemeinden. Die Zahl der vom Hauptpastor vollzogenen Taufen betrug ungefähr 50 %, bisweilen sankt sie aber auf 30 %. In den Kapellgemeinden verrichtete der Kaplan einen grossen Teil der Taufen. Taufen, die in nichtlutherischen Kirchen vollzogen worden waren, wurden anerkannt, wenn sie im Namen des Vaters und des Sohnes und des hl. Geistes geschehen waren.

Der Hauptpastor erhielt für alle Amtshandlungen eine besondere Vergütung, so auch für die Taufen. Die Grösse der Vergütung wurde Ende des 17. Jahrhunderts durch mehrere Verordnungen festgelegt, die aber meistens nicht befolgt wurden, wie aus einem Bericht eines Komitees, das von der Regierung im Jahre 1687 zur Untersuchung über die kirchlichen Abgaben eingesetzt worden war, hervorgeht. Ausser einer Geldzahlung konnte die Vergütung in Naturalien bestehen. Im allgemeinen wurde diese Abgabe dem Hauptpastor unabhängig davon gezahlt, ob er die Taufe vollzogen hatte. Im Bistum Viipuri strebte man Ende des 17. Jahrhunderts danach, den Kaplänen die Abgaben für jede 3. Taufe zuzuwenden. An einigen Orten zahlte man auch an den Küster eine kleine Summe.

Bisweilen entstanden zwischen den Pfarrern und der Gemeinde Streitigkeiten über die Gebühren für die Amtshandlungen. Die Pfarrer suchten ihre Einnahmen dadurch z.B. zu sichern, dass sie sich weigerten, die Amtshandlungen zu vollziehen, um die sie gebeten wurden. Die Kirchenleitung beurteilte dieses Verfahren zurückhaltend, hielt es jedoch in einzelnen Fällen für berechtigt.

Das Volk wurde ermahnt, sich während der Taufe andächtig zu verhalten, damit es selbst etwas davon lerne. Zugleich wurde betont, dass die Pfarrer die Taufe mit lauter Stimme vollziehen sollten und dass sie nüchtern seien. Das Kind wurde von den Paten zur Kirche gebracht. Die Anwesenheit der Eltern war nicht unbedingt notwendig. Die Mutter war ja auch meistens nicht imstande dazu. Eltern, die in offenbaren Sünden lebten, konnte man sogar verbieten, bei der Taufe ihrer Kinder zugegen zu sein.

Die Kinder des Adels wurden in bunten, kostbaren Taufkleidern zur Taufe gebracht. Von den anderen Ständen sind hierüber keine näheren Nachrichten überliefert, aber in verschiedenen Verordnungen wird unnütze Pracht verboten. Am Ende des 17. Jahrhunderts wurde es Brauch, dass die Kirche Taufkleider anschaffte, die das Volk leihen konnte. Eine Verordnung aus dem 1720 machte das obligatorisch.

Es war Brauch, dass die Paten dem Täufling Geschenke machten, z.B. Geld oder goldene oder silberne Dinge usw. Durch eine Verordnung aus dem Jahr 1669 wurde der Wert der Geschenke auf 4–6 Silbertaler begrenzt. Im Zusammenhang mit der Taufe wurden oft grosse Feste veranstaltet, die aber die weltliche wie auch die kirchliche Obrigkeit zu begrenzen suchte, besonders wenn es sich um den ersten Kirchgang der Mutter handelte. Zuweilen entstand mit den Tauf feiern allerlei Unordnung, dann oft wenn starke Getränke genossen wurden.

## 2. Die Taufhandlung

In diesem Abschnitt berichten wir Punkt für Punkt über die Entwicklung des Taufformulars, ebenso über eventuelle deutlich erkennbare Abweichungen im Gebrauch der Agende. Das älteste gedruckte Taufformular ist in dem Werk »Manuale Aboense« (1522), das erste lutherische Formular in Michael Agricolas Agende (1549) enthalten. Daneben gibt es einige handgeschriebene Formulare. Das Formular Agricolas ist eine Übersetzung der schwedischen Agende aus dem Jahr 1548, doch weicht es in einigen Punkten von ihr ab. Die schwedische Agende aus dem Jahr 1614 wurde im selben Jahr ins Finnische übersetzt, die aus dem Jahr 1693 ein Jahr später. Das finnische Taufformular war also fast dasselbe wie das schwedische.

Nach der Reformation fielen der Exorzismus des Taufwassers und das Segnen weg, die im Mittelalter vor der Taufe vorgenommen wurden. Statt dessen legte Agricola vor die Verrichtung der Taufe eine Ansprache, die er nach der Vorrede aus Luthers Taufbüchlein aus dem Jahr 1526 angefertigt hatte, die jedoch nicht in die Agende des Jahres 1614 aufgenommen wurde. Die eigentliche Taufhandlung begann mit der Nennung des Namens, woran sich auch die Frage knüpfte, ob das Kind schon zu Hause getauft ist oder nicht und wer seine Eltern seien. Ein trinitarischer Anfangsgruss kam in das Taufformular des Jahres 1693.

Die Kirchenordnung des Jahres 1571 nahm eine Vorrede auf, die sich auf deutsche Vorbilder gründete; sie wurde 1614 auch auf finnisch gedruckt. Darauf folgte der sog. kleine Exorzismus, vor den man im Jahre 1693 die Einsetzungsworte der Taufe setzte. Über den Exorzismus stritt man sich im 16. und 17. Jahrhundert in Schweden-Finnland heftig, und viele waren der Meinung, dass er als Alternativ beibehalten werden solle. So wurde er auch nicht aus der Agende entfernt, doch milderte man 1614 die Ausdrucksweise auf Grund eines Beschlusses, den die Kirchenversammlung von Uppsala 1593 gefasst hatte. Aus handschriftlichen Aufzeichnungen kann man schliessen, dass dieser

Punkt bisweilen nicht ausgeführt wurde. Von keinem der finnischen Bischöfe ist überliefert, dass er absolut gegen den Exorzismus war, obwohl sich Johannes Terserus, der wegen Synkretismus angeklagt war, kritisch dazu verhielt.

Verschiedener Meinung war man auch wegen der Anwendung des Kreuzzeichens. Aber auch diese Zeremonie wurde beibehalten, und viele betonten ihren symbolischen Wert. Zugleich hielt man bis zur Agende des Jahres 1693 gegen den von Luther gemachten Vorschlag an der Handauflegung beim Gebet nach dem Kreuzzeichen fest. Im Jahr 1593 beschloss die Kirchenversammlung in Uppsala, die Darreichung des Salzes wegzulassen, doch bereitete die Durchführung dieses Beschlusses allerlei Schwierigkeiten. Anfang des 17. Jahrhunderts wurde die Veränderung jedoch durchgeführt.

Auf die Salzzeremonie folgte das sog. Sündflutgebet, das aus Luthers Taufbüchlein übernommen und von Olavus Petri bearbeitet worden war und das während der ganzen Zeit, von der wir sprechen, beibehalten wurde. Dasselbe betrifft auch den grossen Exorzismus. Hier folgte Agricola dem von Olavus Petri hergestellten Text, der sowohl von dem mittelalterlichen Vorbild als auch von dem von Luther hergestellten Vorbild abwich. 1614 wurde er erheblich verkürzt. Hier und da wurde diese Zeremonie ganz weggelassen.

In dem Taufformular folgten jetzt nach dem allgemeinen Brauch »das Lichtgebet« und das Kinderevangelium (Markus 10, 13–16). Daran schlossen sich nach der Kirchenordnung des Jahres 1571 und der Agende des Jahres 1614 zwei Ermahnungen, zwischen denen man wählen konnte, die jedoch 1693 weggelassen wurden. Sie dürften aber auch schon vorher oft nicht benutzt worden sein. Das Vaterunser wurde vom Pfarrer und von den Paten kniend gebetet. Das Knien wurde in der Agende aus dem Jahr 1693 weggelassen, aber war noch stellenweise bis Anfang des 18. Jahrhunderts im Gebrauch. Die Ephpheta-Zeremonie kam weder in den schwedischen noch in den finnischen Agenden nach der Reformation vor.

Der erste Teil der Taufe wurde anfangs an der Kirchentür verrichtet. Im 17. Jahrhundert wurde aber die ganze Handlung in der Kirche am Taufstein vollzogen, aber als Erinnerung an die alte Sitte blieb der Gebetswunsch »Der Herr behüte deinen Eingang und Ausgang von nun an bis in Ewigkeit«. Nach der Tradition des schwedischen Mittelalters folgte jetzt die zweite Namensbefragung, die Luther nicht hatte. Die Fragen nach der Abrenunziation und dem Glaubensbekenntnis waren in Finnland und Schweden dieselben. Die Ölsalbung, die im Mittelalter zwischen beiden gebräuchlich war, fehlte schon in Agricolas Agende wie auch in der schwedischen Agende aus dem Jahr 1541.

Die Ganztaufe scheint man in Finnland bis zum 16. Jahrhundert bewahrt zu haben, wurde dann aber wie in Schweden durch die Begiessung beiseite gedrängt. In Schriften wurde damals hervorgehoben, dass beide Formen gutgeheissen würden. Das Untertauchen und das Begiessen geschah drei Mal »Im Namen des Vaters und des Sohnes und des Heiligen Geistes«. Bei der Begiessung des Kopfes des Kindes nannte der Pfarrer auch den Namen des Täuflings.

Der Taufe folgte seit der Kirchenordnung des Jahres 1571 ein Dankgebet, das der Kirchenordnung für Württemberg aus dem Jahr 1553 entnommen war. Es wurde im Jahr 1614 auf finnisch veröffentlicht, aber von ihm waren schon vorher handschriftliche Kopien und Übersetzungen bekannt. Die Ölsalbung nach der Taufe, die noch Olavus Petri bewahrt hatte und die 1541 aus dem schwedischen Taufformular entfernt wurde, gab es in den finnischen Formularen nach der Reformation nicht. Dass dem Täufling ein weisses Gewand angezogen und ihm eine brennende Kerze in die Hand gegeben wurde, nahm man nicht in die Agende vom Jahr 1614 auf. Das war auch schon

früher in der Praxis an vielen Stellen weggelassen worden. Zugleich wurde die Ermahnung ausgesprochen, das Dankgebet mit dem Segen des Herrn, in der zweiten Person gesprochen, zubeenden. Wie im Mittelalter — anders als bei Luther — wurde die Taufhandlung dann mit einer Ermahnung an die Paten und dem Friedenswunsch geschlossen.

### 3. Aussergewöhnliche Taufen

Die Nottaufe. Schwebte das Kind in offensichtlicher Todesgefahr, wurde die Nottaufe vorgenommen. In den meisten Fällen geschah dies schon in den ersten Lebenstagen des Kindes. Die meisten Nottaufen fanden in den ausgedehnten Gemeinden statt. Sie wurden sowohl von Männern wie von Frauen vollzogen. Die Taufzeugen und die Paten des Kindes waren bisweilen verschiedene Personen.

Die Agende enthielt für diese Verrichtung kein Formular, aber in verschiedenen Zusammenhängen wurden sonst Anweisungen gegeben. Die Pfarrer sollten das Volk lehren, wie man eine Nottaufe vollzieht. Für absolut unentbehrlich hielt man nur das dreimalige Begiessen des Kindes mit Wasser und die Rezitierung der Taufworte. Ferner wurde empfohlen, das Vaterunser und den Segenswunsch hinzuzunehmen.

Wenn das Kind, das die Nottaufe empfangen hatte, am Leben blieb, wurde eine Bestätigung der Taufe vorgenommen, die allgemein in der Kirche vor sich ging. Das erste finnische Formular hierfür steht in Agricolas Agende aus dem Jahr 1549. Es ist eine wörtliche Übersetzung aus der schwedischen Agende aus dem Jahr 1548. Zur Handlung gehörten die Feststellung des rechten Vollzuges der Taufe und ein grosser Teil der einzelnen Punkte des Taufformulars. Die Kirchenordnung aus dem Jahr 1571 brachte ausser diesem noch ein anderes Formular, das in der Agende aus dem Jahr 1614 das erstere ganz beiseite schob. In diesem waren viele Änderungen in den einzelnen Punkten der Handlung vorgenommen worden. Genauer als früher wurde festgestellt, dass die Taufe vollzogen war, und es wurde die Pflicht der Eltern und Paten betont, die Kinder zu lehren.

Die Taufe der Findlinge. Wenn man nicht genau wusste, ob die Findlinge getauft worden waren, so sollte die Taufe immer vollzogen werden. Erst im Jahr 1693 kam darüber eine Anweisung in die Agende. Diese Taufe wurde wie die gewöhnliche Taufe vollzogen. Nur in der Ansprache am Anfang zeigte sich ihr besonderer Charakter.

Die Proselytentaufe. Man war bemüht, die ins Land gezogenen Andersgläubigen in die Lutherische Kirche aufzunehmen. Man weiss, dass im 17. Jahrhundert besonders in Schweden Taufen von Nicht-Christen vorgenommen sind. Bevor sie in die Gemeinde aufgenommen wurden, sollten sie genau unterwiesen werden. Ein Formular für die Taufe Erwachsener wurde erst 1693 in die Agende aufgenommen. Zur Taufhandlung gehörten Ermahnungen, Katechismusverhör, einige persönliche Fragen und das Glaubensbekenntnis, Gebete und die Taufe. Die Paten wurden ermahnt, mit Rat den Getauften zur Übung im Glauben anzuleiten.

### 4. Die Paten

Die Aufgabe der Paten (*testes, compadres et commatres, susceptores, sponsores*, Gevatter und Gevatterinnen, Zeugen) war, das Kind zur Taufe zu



bringen und Zeuge seines Glaubens zu sein. Ferner sollten sie dem Täufling bezeugen, dass er richtig getauft ist, für ihn beten, ihn erziehen und dafür sorgen, dass er seine christlichen Pflichten verstehen lernt und die bei der Taufe gegebenen Versprechungen erfüllt. Die Zahl der Paten war verschieden. In vielen Verordnungen aus den 60 Jahren des 17. Jahrhunderts wurde festgesetzt, dass die Kinder des Adels höchstens 9 Paten und die Kinder der Pfarrer und Bürger höchstens 6 Paten haben dürfen. Diese Vorschriften wurden aber im allgemeinen nicht beachtet, vielmehr herrschte hier ein sehr verschiedenartiger Brauch. In einigen Gemeinden sind in den Taufbüchern nur zwei Paten vermerkt, in anderen 4–6, 6–8 usw. In Ausnahmefällen sind es sogar 10–15, sogar 25, und dabei handelte es sich nicht immer um Adelsfamilien. Die Kinder der Pfarrer hatten durchschnittlich mehr Paten, aber auch hier gibt es Ausnahmen.

Da die Paten den Kindern die Grundlagen des christlichen Glaubens lehren und sie in den Fragen des christlichen Lebens beraten sollten, forderte man von ihnen eine gewisse Kompetenz. Solche waren der lutherische Glaube, hinreichende Kenntnis des Katechismus und ein ehrenhafter Wandel. Die Paten mussten vorher angemeldet werden, damit der Pfarrer prüfen konnte, ob sie die Bedingungen erfüllten. In vielen Fällen feilschte man über die Kompetenzfragen, besonders was das Können des Katechismus betraf. In der Praxis wurden die Paten nach ganz anderen Gesichtspunkten ausgewählt, als die Kompetenzforderungen der Verordnungen vorsahen. Allgemein wurden Verwandte zu Paten gebeten, ebenso spielte der Beruf der Eltern eine Rolle. Die Kinder von Soldaten hatten meistens immer Soldaten unter ihren Paten, die Kinder der Pfarrer hatten immer mit einigen Ausnahmen wiederum Pfarrer als Paten usw. Gern nahm man zu Paten Personen höherer Stände, besonders Pfarrer. In den Taufbüchern stehen viele Pfarrer, die schon in wenigen Jahren 40–50 Patenkinder hatten und im Laufe ihres Lebens mehrere hundert.

In solchen Fällen wurde die Patenschaft leicht nur eine äussere Formsache. So konnte es auch leicht der Fall sein, wenn die Paten an einem anderen Ort wohnten und nicht einmal bei der Taufe zugegen waren, sondern ein anderer an ihrer Statt das Taufversprechen des Kindes sagte.

### 5. Die Taufbücher

Die ältesten schwedischen Verordnungen über das Registrieren der Getauften stammen aus dem Jahr 1608. Für Finnland ist die vom Bischof Johannes Bothvidi im Jahre 1634 gegebene die wichtigste, von der auch in Finnland wenigstens vier Kopien erhalten sind. Ferner ist eine handgeschriebene Kopie über Kirchenbuchführung aus einem Kirchengesetzentwurf des Erik Emporagrius (1659) erhalten. Die ältesten finnischen Vorschriften stammen aus den 60 Jahren des 17. Jahrhunderts, aber das älteste erhaltene Taufbuch stammt schon aus dem Jahr 1648. Die Aufzeichnungen in den alten Taufbüchern entsprachen oft nicht den gegebenen Anweisungen, aber gegen Ende der 80 Jahre des 17. Jahrhunderts wurde die Führung der Bücher unter Einfluss des Kirchengesetzes aus dem Jahr 1686 stark vereinheitlicht. In die Taufbücher wurden die Namen des Kindes und die seiner Eltern und der Wohnort, die Geburts- und Taufstage, die Paten und eventuell der Ort der Taufe und wer die Taufe vollzogen hat, vermerkt usw. Bisweilen fehlten jedoch manche Angaben. Bei den Bischofs- und Propstvisitationen sollte darauf geachtet



werden, dass die Kirchenbücher richtig geführt würden, und in vielen Visitationsprotokollen ist von diesen Dingen die Rede.

Am Ende dieses Kapitels wird zunächst ein chronologisches Verzeichnis der Taufregister gegeben, die aus den Bistümern Turku und Viipuri stammen und vor dem Jahr 1721 begonnen wurden und erhalten geblieben sind. Darauf wird der Inhalt der Taufbücher aus dem 17. Jahrhundert, soweit sie erhalten geblieben sind, gemeindeweise dargelegt.

|               |                                                                                                                       |      |
|---------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| XXVII.        | <i>Schmidt</i> , Die Pfingstbewegung in Finnland .....                                                                | 3:—  |
| XXVIII.       | Juhlajulkaisu J. Gummerukselle ja M. Ruuthille ....                                                                   | 4:—  |
| XXIX.         | <i>Airas</i> , Kirkollista elämää ja hengellisiä liikkeitä Tor-<br>nionjokilaakson alaosilla 1675—1809 (Loppuunmyyty) |      |
| XXX.          | <i>Jaakkola</i> , Vanhimmat historialliset kopiokirjamme ....                                                         | 4:—  |
| XXXI.         | <i>Krook</i> , Väckelserörelserna i Österbottens svenska för-<br>samlingar under 1800-talet .....                     | 4:—  |
| XXXII.        | <i>Lehtonen</i> , Die livländische Kirchenordnung des Joh.<br>Gezelius .....                                          | 3:—  |
| XXXIII.       | <i>Rinne</i> , Pyhä Henrik (Loppuunmyyty)                                                                             |      |
| XXXIV, XXXVI. | <i>Österblad</i> h, Pappissäätö Suomen valtiopäivillä 1809—<br>1906 I—II (I 3:—, II 4:—) .....                        | 7:—  |
| XXXV, XXXVII. | <i>Jonas Lagus</i> , Brev och skrifter I—II à 2:— .....                                                               | 4:—  |
| XXXVIII: 1.   | <i>Rosenqvist</i> , Det liturgiska arbetet i Finland I .....                                                          | 3:—  |
| XXXIX.        | <i>Holmström</i> , Eerikki Eerikinpoika Sorolainen .....                                                              | 2:50 |
| XL.           | <i>Hallio</i> , Suomalaisen virsikirjan virret (Suom. Kirj. Seura)                                                    |      |
| XLI.          | Ur <i>Alfr. Kihlmans</i> brevväxling .....                                                                            | 4:—  |
| XLII.         | <i>Björklund</i> , Suomen papisto 1800-luvulla .....                                                                  | 2:—  |
| XLIII.        | <i>Loimaranta</i> , Erikssonien mystillis-separatistinen liike<br>(Loppuunmyyty)                                      |      |
| XLIV: 1—3.    | <i>Gummerus</i> , <i>Agricolan</i> Rukouskirja I—III (I—II à 4:—,<br>III 5:—) .....                                   | 13:— |
| XLV: 2.       | <i>Maliniemi</i> , De Sancto Henrico II .....                                                                         | 5:—  |
| XLVI.         | Juhlakirja SKHS:n täyttäessä 50 v. ....                                                                               | 2:—  |
| XLVII.        | <i>Xenia Ruuthiana</i> .....                                                                                          | 6:—  |
| XLVIII.       | <i>Newman</i> , <i>Edvard Björkenheim</i> I .....                                                                     | 4:—  |
| XLIX.         | <i>Krook</i> , <i>Jonas Lagus</i> (FSF)                                                                               |      |
| L: 1—3.       | <i>Laestadius</i> , <i>Därhushjonet</i> I—II à 5:—, III 15:— .....                                                    | 25:— |
| 51.           | <i>Juva</i> , Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamieli-<br>syyden murroksessa 1848—1869 .....                    | 4:—  |
| 52.           | <i>Ramus virens</i> in honorem <i>Aarno Maliniemi</i> .....                                                           | 6:—  |
| 53.           | <i>Paunu</i> , <i>Torsten Thure Renvall</i> .....                                                                     | 4:—  |
| 54.           | <i>Niemi</i> , Suomalaisen virsikirjan uudistaminen vuoden<br>1886 viralliseksi virsikirjaksi .....                   | 3:50 |
| 55.           | <i>Kansanaho</i> , Suomen ev.lut. kirkon itsehallinto .....                                                           | 5:—  |
| 56.           | Novella plantatio. Juhlakirja 1955 .....                                                                              | 5:—  |
| 57.           | <i>Juva</i> , <i>Rajuilman</i> alla (WSOY)                                                                            |      |
| 58.           | <i>Pirinen</i> , Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla ....                                                          | 7:—  |
| 59.           | <i>Nokkala</i> , Tolstoilaisuus Suomessa ( <i>Tammi</i> )                                                             |      |
| 60.           | <i>Parvio</i> , <i>Isaacus Rothovius</i> .....                                                                        | 6:50 |
| 61.           | <i>Juva</i> , Valtio Kirkosta kansankirkoksi (WSOY)                                                                   |      |
| 62.           | <i>Pirinen</i> , Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen mur-<br>roksessa .....                                        | 8:—  |
| 63.           | <i>Näsman</i> , Baptismin i svenska Österbotten 1868—1905<br>(loppuunmyyty)                                           |      |
| 64.           | <i>Lempiäinen</i> , Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskon-<br>puhdistuksesta 1600-luvun loppuun .....                   | 9:—  |
| 65.           | <i>Kuoppala</i> , Suomen papisto ja työväenkysymys 1863—<br>1899 .....                                                | 9:—  |
| 66.           | In arce vigilia. In honorem <i>Ilmari Salomies</i> .....                                                              | 8:—  |
| 67: 1.        | <i>Blomstedt—Matinolli</i> , Turun hiippakunnan paimen-<br>muisto 1554—1809 ( <i>Ahlainen—Hailuoto</i> ) .....        | 5:—  |
| 68.           | <i>Murtorinne</i> , Papisto ja esivalta routavuosina 1899—1906                                                        | 9:—  |
| 69.           | <i>Lempiäinen</i> , Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja<br>1600-luvulla                                            |      |

Näitä teoksia saadaan kirjakaupoista. Seuran jäsenet saavat julkaisut alennuk-  
sella. Kirjatilauksia ottaa vastaan Seuran sihteeri dos. Martti Parvio (Helsinki,  
Vilho Vuorenkuja 16 A 29), jolle myös jäseniksi pyrkivät voivat ilmoittautua.

